

NIÇİN
MİLLETTLEŞME ?
MILLÎ KİMLİĞİN YÜKSELİŞİ

Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

İSTANBUL - 1995

**NİÇİN MİLLETLEŞME?
MİLLİ KİMLİĞİN YÜKSELİŞİ**

Prof. Dr. Orhan TÜRKOĞAN

**Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul, 1995**

Bu eser

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen veya herhangi bir değişiklik yapılarak iktibas edilemez.

Baskı

ETAM A.Ő. Tel: (222) 236 00 51 26110 / ESKİŐEHİR

Haberleşme

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
P.K.94 Aksaray/İstanbul
Tel: (212) 511 10 06 - 511 18 33

TDAV. Yayın No: 137

Milli Yayın No: 94-34-Y-0147-137

ISBN : 975-498-094-2

İÇİNDEKİLER

Sunuş	VI
Önsöz	VII
Bölüm: 1) Bir Sosyoloji Teorisi: Klan'dan Millet'e.....	1
. Millet Nedir?	
. Milletleşme ve Ümmet Yapısı	
. Etnik Kimlik ve Milletleşme	
Bölüm: 2) Türkiye'de Etnik Gruplar	11
. Etniklik-Azınlık Farklılaşması	
. Kültür Azınlıkları	
. Batılı Standartlara Göre Etniklik	
. Türkiye Bir Etnik Havuz mu?	
Bölüm: 3) Türk Kimliği Üzerine.....	25
. Tarih Felsefesi ve Evrim Teorisi	
. Doğu Kimliği ve "Türklük"	
. Osmanlı-Selçuklu Kültür Sentezi	
. "Kürt Olgusu" ve Aydın Tezi	
. İslâmi Ümmet İdeolojisi	
Bölüm: 4) Milletleşme'de Halk-Kitle Kültürü İkiliği...	39
. Türk Sosyolojisinde Kültürel İkilik	
. Kitle Kültürünün Doğuşu	
. Kitle Toplumun Yapısı	
. Milletleşmeye Tepki: Kitle Kültürü mü?	
Bölüm 5) Niçin Milletleşme?	51
. Millet-Ümmet Karşıt Tez mi?	
. Ümmetten millete mi?	
. Milletten ümmete mi?	

Bölüm: 6) Milli Eğitim Sistemimizde Kimlik Arayışı.....	57
. Batılılaşma: Öz mü Kabuk mu?	
. Milli Eğitim veya "Reddi Miras"	
. Hellonomani: Köklerden Kopma	
. Eğitimde Etika'nın Yıkılışı	
Bölüm: 7) Milliyetçilik-İslâmcılık Üzerine	69
. İslâmın Araplaştırılması	
. Türklerde "Nizam-ı Âlem" ülküsü	
. İslâm ve Milliyetçilik	
Bölüm: 8) Evrensel Kavramlar ve Kültür Mozaïği	77
. Niçin Evrensellik?	
. Nominalizm Değil de Niçin Realizm?	
Bölüm: 9) Kültürel Yozlaşma	85
. Yozlaşma Nedir?	
. Tarih Felsefesi Ne Diyor?	
. "Kapitalizmin Çelişkileri"	
. Batılılaşma: Değerlerin Çürümesi mi?	
Bölüm: 10) Millet-Oлма Sürecinde	
Milli Kültürün Önemi.....	95
. Niçin "Millet-Oлма"?	
. Milliyetçiliğin Doğuşu	
. Millet-Oлма ve Milli Devlet Kimliği	
. Milli Kültür Nedir?	
. Millet-Olmayı Etkileyen Unsurlar	
. Tarihi Gelişim Çizgisi ve Hinterland Farklılaşması	
. Millet-Ümmet Farklılaşması	
. Milli Kültür-Evrensel Kültür Çıkmazı	
. Evrensel Kültür Millet-Olmayı Etkiler Mi?	
. Millet-Olmayı Etkileyen Öteki Unsurlar:	
a. Gecekondulaşma	
b. Zenginlik Kültürü	

- c. Doğu-Batı Farklılaşması
- d. Yurtdışı İşçilerinin Uyumsuzluğu
- e. Kültürel Sürekliliğin Yıkılması
- f. Dilde Yozlaşma
- g. Siyasi Katılma ve Demokratikleşme
- f. Peyk Kültürler Çatışması

Bölüm: 11) Milletleşme-Modernleşme	
ve Yeni Boyutları	163
. Milletleşmede Kimlik Nedir?	
a. Milletleşme	
b. Modernleşme ve İslâm	
c. Yeniden Gelenekselleşme	
d. Yeni Liberalizmin Yükselişi	
e. Femilizm Değil Feminizm mi?	
Bölüm: 12) Elitizm veya İdeolojik Kirlenme	201
Sonuç.....	215
Karma İndex	221

SUNUŞ

Türk ilim ve kültürüne hasrettiği hayatını bir derviş çilesinin bütün safhalarıyla doldura doldura sürdürmekte olan aziz hocamız Prof. Dr. Orhan Türkoğan, bu eseriyle hiç bir zengine, hiç bir muhterise nasip olmayacak hudutsuz bir bahtiyarlığa daha sahip olmuştur. Bahtiyarlık çile ile elde edildiği zaman gerçektir ve ancak "hak yok, vazife vardır!" diyen ve böyle yaşayan insanlara münhasırdır.

Vakfımız, esas itibariyle Türk Dünyası Tarih dergimizde ve Türk Dünyası Araştırmaları dergimizde neşredilmiş bulunan kıymetli makalelerin bir araya getirilmesinden meydana gelen bu eseri neşretmekle zarurî bir hizmet yapmış olmaktadır. Okuyanların, Türkiye'de gelişiğüzel münakaşa edilen ve çok kere safsataya dönüştürülen pek mühim mes'elelerin; ilmin ciddiyeti, objektifliği ve kâmil bir âlimin millet ve insan sevgisi içinde nasıl incelenip yoğrulduğunu ve güneş kadar gerçek sonuçlara ulaşılarak çözüldüğünü idrak edecekleri şüphesizdir.

Biz, sadece, şartlı veya şartsız okunmasını, sadece okunmasını tavsiye ediyoruz.

Prof. Dr. Turan YAZGAN

ÖNSÖZ

Niçin Milletleşme? Bu soruya verilecek cevap, günümüz sosyolojisinde "kimlik" sorunuyla gündeme gelmiş bulunmaktadır. Milletleşme (nation-building) olgusu, sadece bir milliyetçilik ideolojisi biçiminde düşünülmemelidir. Konu, siyasal bir kavram olmaktan ziyade, sosyolojik bir yapıya dayanmaktadır.

Milletleşme veya millet-oluşturma, tarihi gelişim çizgisi içinde, toplumsal bir süreçtir. Bu nedenle, geniş çapta sosyal yapıyla bağlantılıdır. Şöyleki, toplumların bir evrim çizgisi vardır. Bu da, eldeki antropolojik ve etnolojik verilere göre, klan veya hord diye ifade edilen en ilkel toplum tipinden günümüz millet kuruluşuna kadar ilerleyen bir yapısal değişme sürecini yansıtmaktadır.

Millet, kabile-aşiret, feodal yapı'dan daha üst düzeyde donatılmış bir üst kuruluşa yükselişin son safhasıdır. Günümüzde, millet olgusundan sonraki safhalar, daha ziyade, ütöpik mahiyette kalan evrenselleşme veya küreselleşme diye nitelendirilen oluşumlardır.

Tarihi gelişim seyri içinde millet gerçeğinin bir evrim çizgisi vardır. Bu evrimde, Reform yoluyla insanın Tanrı karşısındaki bağımsızlığı ve Tanrı'ya hiçbir aracıya başvurmaksızın sorumlu kalışı yanında; Rönesans yoluyla bağımsız dil, düşünce ve özgürlüklerin kazanılması gibi önemli değerlerin gündeme gelmesi söz konusudur. Böylece, günümüzden en az 300-400 yıl önce Batı Avrupa'da Rönesans, Reform ve sonraları da Aydınlanma çağıyla sanat, estetik alanında olduğu kadar, dil, düşünce ve edebiyatta da bağımsızlık ilkelerine dayalı toplumsal oluşumlara tanık olmaktadır. Bu süreç, milli devlet

kavramını da etkilemektedir. Zaten, millet olma, milil devlet düşüncesinin gerçekleşmesiyle tarih sahnesine çıkmaktadır.

Batı Avrupa'da, toplumların gelişim süreci bu çizgiyi izlemiştir. Doğu toplumları için durum nedir? Her uygarlık alanının kendine has gelişim şemaları vardır. Hiçbir uygarlık alanı bir başka uygarlık alanının geçirmiş olduğu safhaları aynen geçirmek mecburiyetinde değildir. Çünkü, gelişim şemaları, uygarlıkların kültür değerleri, inanç sistemleri ve sosyal yapılarıyla yakından alakalıdır. Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı'da gelişen sanayileşme süreci, giderek uygarlıklar arası bütünleşmeye yol açmış, milli sınırlar aşmış, akültürasyon denilen kültürel temaslar, daha ziyade hakim toplumun damgasını yaymıştır. Bu durum, **derebeyliklerin, çok halklı imparatorlukların** çökmesine, yerine belirli bir coğrafya üzerinde, tasada ve kıvançta ortak duyguları paylaşan yeni bir yapının-**millet** olgusunun-gündeme gelmesini sağlamıştır.

Doğu toplum karakterini taşıyan Osmanlı imparatorluğunun, Batı tesiri altında milletleşme sürecine yönelişini, bu araştırmada, tüm boyutlarıyla açıklamaya çalıştık. Milletleşme, aşiret-kabile ve feodal kuruluşlardan daha yüksek seviyede dilde ve duyguda ortak duyguları paylaşmaktır. Bu süreci, millet-altı dediğimiz aşiret-kabile ve feodal kuruluşlar sağlayamazdı.

Osmanlının milletleşme süreci, Batılılaşmayla birlikte başlamıştır, dersek hata yapmış olmayız. Tanzimat, bu sürecin bir takım yasal norm ve sistematliğini de getiriyordu. Çok halklı Osmanlı, artık tebaasını yasalar karşısında tanımak durumunda kalıyor. Aydın kadronunun Batı temasları ve eğitim süreci sonucu yetişen yeni sınıf, Fransız İhtilaliyle yayılan milliyetçilik ideolojisine de yabancı kalmıyordu. **Yeni Osmanlılar, Jön Türkler** ve nihayet **İttihad ve Terakki** yönetimi, yayın organları, dernek ve ocaklar oluşturmak suretiyle milliyetçilik ideolojisinin bayraktarlığını yapmaya başlamışlardır. Bu, bir tarih kesimidir. Türkiye'de milliyetçilik ideolojisi, milli devlet oluşumunu hazırlamıştır. Cumhuriyet dönemi, yalnız bir mefkûre kabul etmiş, bu da dil-tarih ve coğrafya'da ortak şuurun yaratılmaya çalışılmış olmasıdır. Belki, Cumhuriyet

döneminin Osmanlıdan intikal eden değerlerden saygı duyduğu en önemli kavram da bu milliyetçilik mefkûresi olmuştur, diyebiliriz.

Milliyetçilik, millet-oluşturma sürecinin bir tezahürüdür. Hepsi o kadar. Sosyolojik deyimiyse, **milletleşme de Büyük Toplum, "Millet-i Hakime"** veya **asli unsur** etrafında, millet-altı kuruluşların veya halkların katılması, tasada ve kıvançta aynı ortak duyguları paylaşmasıdır. Burda herhangi bir soya veya ırka, kan grubuna bağlılık yoktur. Sadece ve sadece, dilde, dinde ortak duyguları paylaşan büyük çoğunluğun birlikteliğinin sağlanması esastır. Böyle bir ana unsur etrafında birleşme teşekkül etmediği sürece, millet-altı kuruluşların hakimiyeti başlıyor demektir ki, bu da, komünizmin yıkılması sonucu, Doğu Avrupa ve Balkanlar ile bağımsızlıklarına kavuşan Afganistan gibi kabile yaşantısını sürdüren ülkelere dönüşmüş olma anlamını taşır.

Günümüzde ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde, millet-olma süreci önemli oranda gerçekleşmiş olması nedeniyle, güçlü bir yapıyı ortaya koymaktadırlar. Avrupa ve Amerika'nın birlikteliği, her şeyden önce, milletleşme seviyesine yükselmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Ülkemiz, milletleşme sürecine Cumhuriyetle başlamıştır. Ancak, bu araştırmada açıkladığımız çok yönlü nedenlerden ötürü, bu sosyolojik merhaleye bir türlü erişmiş sayılmıyoruz. Bunların başında, milli eğitim politikasının manevi değerlerden büyük ölçüde dışlanmış olması ve sekülerizasyonu, bizi geçmişe bağlayan tarih şuurunun ortadan kaldırılması, kendi değer ve inanç sistemlerinden kaynaklanan bir kültür politikası yerine Greko-Latin uygarlık merkezlerine yönelinilmesi, Doğu ve Güneydoğu'da yüz-yüz elli yıl önceki millet-altı aşiret-kabile kuruluşlarıyla karşılaşılması, gecekondulaşma, üst ve alt sınıflar arasındaki derin gelir eşitsizlikleriyle karşılaşılması gibi toplumsal yarılmalar dikkatimizi çekmektedir.

Bu incelemede, aynı zamanda, 1980'lerden itibaren ABD ve Batı sosyolojisinde yer alan kimlik (identity) konusunun da

gündeme gelmiş olması karşısında, Türk sosyolojisinin de benzer paralelde bir yol izlemesi sonucu, etniklik olgusuna da yer verilmiştir. Etniklik, bir çeşit dayanışma ve kendini kendinde bulma sorgulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, milletleşme-etniklik şuuruna saygılı olmak kaydıyla-halkların ortak duygu, dil ve dinde birleşmesidir. Bu bir sosyolojik gelişimdir, zorlama değildir.

Niçin Milletleşme? hususunda bir de temel varsayım (hipotez) oluşturulmuştur. Bu da, millet-oluşturma olgusu tamamlanmadığı sürece, yapısal bozuklukların önlenmesinin güçleneceği gerçeğidir. O halde, millet-oluşturma gerçeği ile yapısal bozukluklar arasında bir nedensellik bağı mevcuttur.

Türkiye'de etnik grup kimliği, mmet-millet ikiliği, halk-kitle kültür farklılaşması, eğitim sisteminden etikal değerlerin soyutlanmış olması, milliyetçi-islamcı kutuplaşması, tarihi sürekliliğin devre dışı bırakılması, aşiret-kabile yapısı gibi önemli gruplaşmalar, milletleşme olgusu ile bağlantılıdır. Bu incelemede, toplumsal yapıyı etkileyen bu unsurların ne tarzda rol aldıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

O. Türkdoğan

Bölüm -1-

Bir Sosyoloji Teorisi: Klan'dan Millete

Türk toplumunda, son yıllarda ileri teknoloji ülkelerinin yapılarında beliren bir yığın sosyolojik meseleler, sanki o toplumların meselelerini yaşıyormuşuz gibi karşımıza çıkmış bulunmaktadır: **Halklar teorisi, etnik bölünme, evrensel kültür, hümanizma ve kültür mozaïği** gibi bloklaşmalar bunlar arasındadır. Özellikle, Naisbitt ve P. Aburdene'in: **Megatrends 2000** adlı eserlerinin 1990 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde yayınlanmasıyla, kültürel iktibas tarafımız ağır basmış ve eserin ana felsefesi, hiçbir fikir gümrüğüne uğramadan toplumumuza pompalanmıştır. Her kültür iktibası gibi **Megatrends**'in görüşleri de tepeden itibaren aydın kesimlerde destek görmüş, üretilmiş, hatta politik odak noktaları için savunma mekanizmaları oluşturmuştur.

Bu temâyüle paralel olarak, gündeme **Perestroika** hareketinin gelmiş olması ve giderek komünizmin, Marks'ın kapitalist sistemi için ileri sürdüğü kavramı kullanmak gerekirse, "tarihin çöplüğüne atılmış" olması, piyasa ekonomisi modelinin ülkemizde yayılma sürecini de hızlandırmıştır. Artık ülkemiz, tarihî gelişim çizgisi ve kültürel dokusu ne olursa olsun, dolu dizgin bu evrensel değerlere doğru yönelmiştir. Politik gücün, teknokratların ellerinde bulunması ve büyük çoğunluğunun sosyoloji, antropoloji, kültür ve tarih şuurundan uzak bulunmaları, bu Batı değerlerinin biricikliği ve evrenselliği tezini gündeme getirmiştir. AT, AGİG-İMF gibi Batı yanlısı kuruluşları ve misyonu yüklenmeleriyle oluşturulan yeni ortam, siyasal partiler yelpazesinde önemli kavram kargaşasının doğmasına da sebep olmuştur.

Bu kavram kargaşasının en önemli tartışma alanını **milletleşme** dediğimiz hâdise teşkil etmektedir. Kültürel yaşantımızda; **millet, halk, kabile, aşiret, cemâat, topluluk ve kavim** gibi sosyal oluşumlar âdeta birbirine girmiş, yerli yersiz kullanılmaya başlanmıştır.

. Millet Nedir?

Sosyolojik açıdan millet, dil ve kültür değerleri yanında ortak duygularda uyum sağlamaktır. Bu tanımda görüldüğü üzere **dil, kültür ve ortak duygu** önemli bir yer tutmaktadır. Ziya Gökalp: "*Dili dilime, dini dinime uyan bir millettir*" demişti. Ancak, her dili, kültürü aynı olan toplulukları millet saymak büyük bir yanlıdır. Millet, tarihî ve sosyal ilerlemenin, gelişimin ürünüdür. Sosyolojik verilere göre, toplumlar; **klan, moity, aşiret / kabile** ve bunların da birleşmesinden **feodalite**; Doğu'da ise **beyliklerin / âyânlıkların** teşekkülü ile imparatorluğa yükselmişlerdir. Batıda, imparatorluklar bu amaç etrafında "*burg*"ların birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Böylece, imparatorlukların kurulmasıyla Batı'da sosyolojik anlamda **millet** olgusu tarih sahnesine çıkmış bulunuyor. Kısacası **millet**, öyle bir tarihî süreçtir ki, en son kademede: ticaret ve sanayinin gelişmesi, toplum yapılarını biçimlendirmesi, ferdi hürriyetlerin kazanılması, sosyal devlet anlayışının güçlenmesi ve demokratik hak ve özgürlüklerin tanınması gibi bir seri sivil hakları birlikte getirir. **Daniel Bell**, Amerika'nın bir millet olmasında "2000 yıllık bir tarihî hazırlığı, İngilizcenin millî dil olarak tercihi ve bütün vatandaşların yasa karşısında eşit olması gibi temel hakların güvence altına alındığı bir kimliği" ileri sürmektedir. Bu oluşumda, insanlar eski örf ve âdetlerini devam ettirmek, ana dillerini konuşmak, özel yemeklerini yapmak, kendilerine özgü elbiseler giymek ve kendi ahlâk kurallarına bağlı kalmak isterlerse, bunları diledikleri gibi yapmakta serbesttirler. Buna karşılık, tartışma götürmeyen bir husus da hâkim durumundaki Amerikan kültürünün amaç ve kuralları içinde birleşmektir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bunların başında İngilizcenin millî dil olması, demokratik yasalara ve toplum hayatındaki ilkelere kesinlikle saygılı bulunmak gerekmektedir. Bu süreç, Amerikan hayatının hemen hemen bütün alanlarında, hatta etnik gruplar arasında daha

büyük bir çapta kaynaşma arzusunun doğmasına sebep olmuştur. Silâhlı kuvvetlerdeki homojenlik anlayışı, kamu ve endüstri sektörlerinde işe almada uygulanan tarafsızlık, âdil yerleşim yasaları, insanların birbirleriyle birleşmelerini sağlamaktadır. Toplum-sal iletişim, özellikle televizyon-radyo ve dil öğrenimi bu birleşmeyi hızlandırmaktadır. Sürekli olarak güçlenmekte olan ekonominin herkese daha fazla hizmet ve ürün sağlaması, özel girişim için ardı arkası kesilmeyen çeşitli yeni imkânlar bulunması, öyle bir atmosfer yaratmıştır ki, etnik grupların -bütün özelliklerini korumakta devam etmiş olsalar bile- Amerikan hayatında yıkıcı bir rol oynaması mümkün değildir. Amerikan toplumunda, etnik bütünlük ve etnik şuur, devleti parçalayacak istikamette olmayıp, tersine Amerikan yaşantısında yapıcı bir özelliğe sahip olmuştur. Böylece, günümüz Amerikası milletleşme hadisesini sosyolojik anlamda gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Daniel Bell, bu milletleşmenin ancak İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleştiği kanısındadır.

• Milletleşme ve Ümmet Yapısı

Görülüyor ki, milletleşme hem bir tarihî tekâmül hem de sivil toplum özelliklerine dayalı bir oluşumun yansımasıdır. Bu ülkede, bugün etniklik özelliğini devam ettiren cemaatlar **kızılderililer, Hutterit'ler-Amish'ler** ve kısmen de **Molokanlar, Dukhaborlar** gibi son derece az sayıda kapalı topluluklardır. Bunların bir kısmı dinî-mezhep grupları, kimi de kolektif yaşantısı olan tipik etnik adacıklardır.

Birleşik Devletlerde, İngilizcenin millî dil olarak tercihi milletleşmenin ana unsurunu teşkil eder. Çünkü Amerika'yı oluşturan göçmenlerin önemli çoğunluğu İngilizce konuşan halklardan oluşmuştur. Polonyası, İspanyası, Yunanistanı, İtalyası, Almanyası, Fransası, Hollandası, Slovakyası hepsi bu "*Anglo Sakson Gölü*" içinde erimişlerdir.

Hâkim / egemen kültür, Anglo-Sakson yapılı olması nedeniyle halklar, bu dil etrafında birleşmişlerdir. Amerikanizmin temelinde bu tür sosyolojik bir gerçek yatar. Sosyologlar, bir toplulukta üstün gelme niteliğinden ötürü bu tür gruplara egemen (dominant) veya **Büyük Toplum** adını vermişlerdir. Egemen veya **Büyük Toplum'un** üstünlüğü, görüldüğü gibi bir derece üstünlüğü

olarak algılanmamalıdır. Bu üstünlük, Anglo-sakson mirasının topluma maledilmesindeki süreçten kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, ırkî ve etnik eşitsizler de ikinci derecede (yan) grupları oluşturur. Bunlar, egemen gruba nazaran daha zayıf durumdadırlar. Etniklik, egemen topluma nazaran ikinci derecede kalma gibi bir anlamı yansıtır. Bu sebeple, hemen her toplumda ırkî, dinî ve etnik azınlıklar vardır. Ancak, **etnik grup deyimi**: "Dil, manerizm, âdet, bağlılık, dayanışma, sadakat ve benzeri bakımlardan, bir dereceye kadar ayırt edici hayat tarzını koruyan nüfusun yabancı kesimi için kullanılır.

Görülüyor ki, etniklik ayırt edici bir takım kültürel özellikleri yansıtır. Dil (Lisan), iktisadî düzenleme, beslenme gelenekleri, kumaş sitilleri ve aile kalıpları gibi bir toplumda ayırt edici kültürel farklılaşmalar etnikliği belirler. Zaten, sosyolojik anlamda, etniklikten de bunu anlıyoruz. Genel olarak etniklik, kültürel pratiklerdeki farklılaşmalardan ibarettir.

Bu bilgilerin ışığı altında konuyu dönmeden önce, Osmanlı toplumu, milliyet yerine dini ön plana alan "*ümme*t" esasına dayalı bir imparatorluktu. Zira, *ümme*tten önce milliyeti ön plana alması, sosyolojik açıdan mümkün değildi. Emevi ve Abbasi imparatorlukları hâriç, asabiyeye güçlü yer veren ve Arap kavmiyetçiliğini temel ilke olarak alan kuruluşlar nadirdir. Kavmiyetçilik, sürekli bir biçimde kan bağlılığı güçlü olan toplulukların ürünüdür. Emeviler, sürekli olarak iki ana motifi kullanmışlardır. Bunlardan biri **Araplaştırma**, öteki de **İslâmlaştırma**dır. Araplaştırma, bilindiği üzere mevâli (köle) modeline göre gerçekleştirilirdi. Fethedilen ülke halkı bir köle olarak düşünülür, ileri gelen kişileri ise âlâ-mavali olurlardı. Bunlar, ta ki Arap dil ve kültürünü öğreninceye kadar mevali kimliğinden kurtulamazlardı. Emevî'lerin bu ırkçı politikalarından dolayı İran asıllı Büveyhoğulları, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'nın Berberi halkları (Tunus, Cezayir, Fas) hep bu sisteme göre Araplaştırılmışlardır. Emevilerin tarihteki bu eylem biçimleri, Arap asabiye şuurunun bir tezahürüdür. Bunun milliyetçilikle ilgisi yoktur. Bu bir kavim şuurudur... Bugün aynı şuru Doğu ve Güneydoğu bölgemizde yaşayan birçok aşiretlerde de gözlememiz mümkündür.

Osmanlı imparatorluğu, kuruluşundan önce beylikler dönemine tanık olmuştur. Kınık aşireti (beyliği) merkezî otoriteyi tesis ederek devleti kurmuştur. Devletin oluşumu, Selçuklu geleneğini ve teşkilât modelini büyük ölçüde benimsemiştir. Bilindiği üzere, hem Büyük Selçuklular devletinde, hem de Anadolu Selçuklularında anadil dahi Farsça idi. Yeni ordunun özü de, Orhan Gazî'nin kardeşi vezir Alaeddin ve Kara Halil Paşa'nın gayretiyle hristiyan kökenli yabancı askerlerden kurulu **Yeniçeri** birliklerine dayanıyordu. Her şey, her yeni oluşum, bir sentezdi. Devlet kök saldıkça **islâmlaştırma** ana hedefi oluşturdu. **Türkleştirme** denilen bir hâdise -yani Emevilerin yaptığı türde ırkçı girişimler mevcut değildi. **Türkleştirmeden** anlaşılan Asya içerilerinden göç eden Türkmen ve Oğuz boylarının Anadolu'ya ve Balkanlar'a yerleştirilmeleri ve yurt tutma anlamında bir gerçeklik kazanıyordu. Yeni akınlar ve kolonizasyon hareketlerinde önemli unsur **islâmlaştırma** biçiminde tecelli etmişti. İslâmiyet, bu farklı dil, din ve ırklardan ibaret kalabalığı kendi potasında eriterek Osmanlı kimliğini kazandırıyordu. Bu da, önemli bir birleştirici unsur oluyordu. Bu bir anlamda Osmanlı toplumunun islâmî kimliğine de uygun geliyordu. Çünkü Hristiyanlıkta olduğu gibi, İslâm'da güçler ayrılığı söz konusu olamazdı. Ümmet'e gelince, Kur'an'da geçen ümmet (halk, cemaat) bazıları tarafından, Arapça "*Ümm*" yani **Ünge** ile alâkalı olduğu söyleniyorsa da, bunun aslında ya İbranic'e'den veya Ârâmi dilinden alınmış olması muhtemeldir. Aslında ümmet terimi İslâm öncesi dönemlere aittir. Sami dilleri kadar eski Arapça'da da bulunur ve her çeşit Arapça'da kullanılabilir. Kur'an'da çeşitli anlamlarda çokca kullanılmıştır. Kur'an'da Arap ümmet'inden bahsedilmektedir, bu açıdan etnik bir anlamı vardır. Hristiyan ümmeti olarak da kullanılmıştır. Burada da dinî bir anlamı vardır. İyi ve kötü insan ümmet'lerinden (topluluklarından) de bahsedilmektedir ki, böylece ümmete ahlâkî bir anlam yüklenir. Hatta B. Lewis, ümmet teriminin bu değişik kavramlardan farklı olarak, Arabistan'da kullanılan "*kabile konfederasyonu*" anlamındaki **lumiya** teriminin de yaklaşık o anlamlara geldiğini ileri sürmektedir. Ona

göre, Medine'de kurulan ilk islâm cemaatinin, Peygamber'in hayatı süresince ümmet olarak nitelendirilmesinin de belki bu tür bir anlam taşımasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Gerçek odur ki, Osmanlı'da ümmet değişik etnik ve bölgesel farklılıklar için düşünülmüş bir kavramdır. Ve bütün unsurları "ümmet" şemsiyesi altında toplama anlamını taşır.

Ancak, Batı'da, Rönesans ve Reform hareketlerinin oluşturduğu köklere dönme, millî birliği yüceltmiş ve ferdin Tanrı karşısındaki serbest hareketleri gibi bir seri olayları gündeme getirmişlerdir. Bu da Fransa ihtilâliyle milliyetçilik fikrinin meydana çıkmasını sağlamıştır. O halde, milliyetçilik ne kavim şuuru, ne **budun** şuuru, ne de **ümmet** şuurudur, doğrudan doğruya 18. yüzyılda oluşan **millet** gerçeğinin ideolojisidir.

Osmanlı imparatorluğunda milliyetçilik ile ümmetçilik birbirine zıt kavramlar olarak düşünülmemiştir. Nitekim, Z. Gökalp'ın ünlü eserinin adı: 'Milliyetçilik, İslâmcılık ve Batıcılık'tır. Gökalp'a göre, hem islâma inanmak, hem de milliyetçiliğe yönelmek bir çelişki değildir. Ümmetçilik yapısı içinde milliyetçilik, kendi egemen grubuna yönelme şuuru olarak karşımıza çıkıyordu. Bu da, çağın bir gereği idi. Çünkü, milliyetçilik bir kıvılcım gibi Balkanlara sıçramış, bağımsızlık savaşları başlatılmıştır. Bu oluşum karşısında, Osmanlı toplum yapısının dokuları çözülmeye başlamış, devlet çöküşün eşiğine gelmiştir. Ortadoğu ve Mısır'da, hatta Arabistan'da yani tüm Müslüman ülkelerinde de aynı bağımsızlık eylemleri sürüp gitmekte idi. Osmanlı kimliği, hem en geç milliyetçi hareketlere yöneldi hem de en geç ümmet ideolojisini terketmek durumunda kaldı. Böylece Ümmetçilikten milliyetçiliğe yöneliş tarihi bir zaruret oldu. Bu açıdan, Osmanlı modeli hayret, takdir ve ibret doludur.

Gökalp sosyolojisi, toplumların kavim, ümmet ve millet olmak üzere üçlü bir safhadan geçtikleri görüşüne dayanır. Millet, tarihin sonu mu? Onu bilemiyoruz. Önceden kestirmemiz mümkün değil. Çünkü, dünyamız küreselleşmeye gidiyor. Kitle iletişim araçları ve teknoloji yeni sosyal oluşumlar meydana getirmektedir. Sınırlar daha çok azalmaktadır.

• Etnik Kimlik ve Milletleşme

Böyle bir tablo karşısında, ülkemiz gerçeklerine döndüğümüzde durum ne olmaktadır? Bir kere Türk toplumunda egemen grup **Türk kültürü** ve **Türk insanıdır**. Bugün, Orta Asya'dan Kafkaslara kadar bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri bunun en canlı delilidir. Ortak kökümüz, ortak dilimiz, ortak kültürümüz sürüp gitmektedir. Hepimiz, birbirimizin soydaş, karındaş olduğumuzu biliyoruz. Dilde, duyguda ve dinde beraberliğimiz vardır. İki yüz milyonumuz sınırlarımız dışında, en az 50 milyonu da Anadolu'da yaşayan bir topluluk elbette egemen grubu oluşturmak durumundadır. Dili Türkçe, dini de islâmdır. Ülkesinde Hititçe, Asurca, Lidya ve bilmemneyceyi konuşan hiçbir kültür unsuru mevcut değildir. Sadece mezarlar, dolmenler karıştırıldıkça maddî eşya ve kalıntılar çıkmaktadır. Bunlar da hiçbir zaman bizim kültürümüzün dokusunu oluşturmamıştır. İnanmayanlar Türk Cumhuriyetlerine gitsinler ve gerçeği görsünler. Kültürümüz orada yaşıyor. Hem de bin yıla yaklaşan ayrılığa rağmen.

Bir kültürü oluşturan maddî ve manevî unsurlarıdır. Bunu antropolog Ogburn'den beri bilmekteyiz. Ancak, maddî kültür unsurlarının temelinde yatan bazı maddi olmayan unsurlar vardır ki, onlar da bir kültüre biçim veren ana kaynağı teşkil ederler. Bunlar da **kültür önermeleri, kültür değerleri, kültür inançları** ve **kültür normlarıdır**. Kültürümüzün bu manevî unsurlarının motif ve dokusunu, Eski Anadolu fetiş uygarlıklarının hangisini oluşturduğunu kim iddia edebilir? Bugün, Amerika'yı oluşturan İngiliz, Fransız ve Alman halklarının Avrupa'daki soydaşlarıyla alâkalı kültür bağlarının sürekliliğini koruduğunu söyleyebilecek bir kimseye rastlamak mümkün mü? Ama, Türk milletinin bin yıl önceki atalarıyla bağlılığı bir laboratuvar gerçeği olarak ortada durmaktadır.

Bu gerçeği sosyolojik olarak bilmek gerekmektedir. Türk toplumu, ne 27, ne 32, ne de 47 etnik gruptan ibarettir. Bunların hepsi bilim dışı safsatadan öteye bir değeri olmayan spekülasyonlardır. Bunun gibi, Anadolu'da yaşayan ne bir Kürt kültürü ne de farklı bir etnik kültür mevcuttur. Kürtler üzerinde

yakın zamanlarda yapılan iki araştırma (**Şavak ve Alikan aşiretleri**) egemen Türk kültüründen farklı bir unsuru ortaya koyamamıştır. Hatta birçok kültür unsurlarının (Nevruz gibi) Asyatik olduğunu bilmekteyiz.

Bazı üniversite mensubu akademisyenler ülkemizde **Yörükler, Aleviler, Tahtacılar, Çepniler** vb. türden etnik gruplardan söz açmaktadırlar, ki bunlar ya kasıtlı olarak ülkeyi etnik topoğrafyaya ayırmak isteyenler ya da tamamiyle cahil kişilerdir. Bunun gibi bir de azınlıklar kategorisini şişirenler vardır. Bunlar da **Asuriler, Süryaniler, Nesturiler** vb. azınlık grupları oluşturmaktadırlar. Bilindiği üzere Asurlular, aslında Nesturiler olarak bilinen Hristiyanlığın monofizit grubundadırlar. Amerikalılar tarafından desteklenmiş ve dinî liderlerinin (Mar Şimun) başkanlığında Kürtlere karşı bir güç oluşturmuşlardır. Hatta Asuriler, Keldani olarak da adlandırılmaktadır. 1830'larda bu hususta İngiliz ve Amerikalı misyonerler önemli rol oynamışlardır. Güneydoğu'da **Asuriler, Keldaniler, Nesturiler, Süryaniler** gibi kategorileştirilmeye çalışılan bu azınlık gruplarının da miktarlarının yüzbinin üzerinde olduğu şüphelidir. 1965 istatistik verilerine göre, tüm nüfusda Türkçeden başka dilleri konuşanların oranı ise % 9'dur. Aynı döneme ait Kürtçe konuşanların sayısı da % 7 civarındadır. O halde Kürtlerin dışında kalanlar % 2 kadardır.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün 1935 ve 1965 yıllarına dayanarak yapmış olduğu 1992'ye ait projeksiyonunda grupların dağılımı aşağıdadır:

<u>Dil Grupları</u>	<u>Nüfus</u>
Türkçe konuşan	6.232.000
Zazaca konuşan	370.000
Arapça konuşan	960.000
Çerkezce konuşan	107.000
Abazaca konuşan	18.000
Lezgice konuşan	47.000
Boşnakça konuşan	31.000
Arnavutça konuşan	23.000
Toplam	8.103.000

Buna göre, nüfusun % 13.1'i farklı lisan halkını oluşturmaktadır. Birleşik Devletler standart birimine göre, bir ülkenin nüfusunun % 80'inden fazlası aynı dili konuşuyor veya aynı dine mensupsa o ülke homojen bir yapıya sahiptir. Görüldüğü üzere, Türkiye'de bu oran % 87'dir. Bu da Türk Toplumunun homojen (türdeş) yapısını gösterir.

Özetlersek, egemen toplum, Türkçe konuşan ve Türk kültürü ile yoğurulmuş, kendini Türk olarak hisseden ve aynı dini paylaşanlardan ibarettir. Eğer geri kalan millet-altı dediğimiz unsurlar, kendilerini egemen topluluk gibi, Türk milletinden hissediyor ve aynı ortak duyguları paylaşıyorsa o zaman milletleşme süreci gerçekleşmiş oluyor demektir. Aksi takdirde, kabilecilik, kavimcilik şuuru ortaya çıkar ki bu da sosyolojik açıdan bir yozlaşmadır, geri dönüştür. Türk toplumunun davası bugün için milletleşme hadisesidir. Yugoslavya ve öteki Demir Perde ülkelerinde, ideolojik bağın silinmesi sonucu ortaya çıkan çözümler, aslında üzerinde ibretle durulması gereken dramatik olaylardır. Bunun gibi, millet-üstü gelişmelerde, isabetli ve akılcı adımlar atılmadığı takdirde, milletleşme kimliği yara alabilir. Bir defa, milli kültür, milletleşme hadisesinin ana motifini teşkil eder. Ortak kültür ve değerler sistemi etrafında birleşemediğimiz takdirde bölük pörçük olmaktan kurtulamayız. Milletleşme gerçekleşmeden de, millet-üstü diye belirlenen evrensel değerlere katılmamız mümkün değildir. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının evrensel kültür ve hümanizma politikaları bu doğrultuda yönlendirilmelidir. Çünkü, evrensellik, millet üstü atılımlardır. Aksi takdirde, bir yanda aşiret ve kabile gibi millet-altı kuruluşlar, öte yanda hümanizma ve evrensellik gibi millet-üstü yönelimler, toplumumuzu iç ve dış düşmanlardan daha çok hedef haline getirebilir.

Bölüm -2-

Türkiye’de Etnik Gruplar

Alman sosyal araşırmacılarından Peter Alford Andrews (Hg.) un "*Ethnic Groups in The Republic of Turkey*" adlı eseri 1989 yılında Wiesbaden’de yayınlanmış bulunmaktadır. Ulla Johansen, eserin 538-540. sayfaları arasında yer alan (Die Esten in Anatolien) adlı makalesinden -benim Molokan ve Estonlar üzerine yürütölen araştırmalarından ötürü- bir adet bana göndermişti. Andrews’un bu araştırması 1992 yılında dilimize çevrilerek yayınlanmış bulunmaktadır¹. Ancak, kitabın orijinali büyük boy 660 sayfa olmasına rağmen, önemli kısımlar terk edilmiş, köy birimlerine kadar inen haritalar da çeviride yer almamıştır. Aynı şekilde, dört bölümden ibaret olan eser, üç bölüm olarak yansıtılmıştır. Bu eserin dilimize çevrilmesinden bir ay önce de "*Kavimler Kapısı*" adlı bir kitap yayınlamıştı². Bu ikinci eser, Andrews’un 47 etnik grubunu aynen almakta, sadece 47. etnik gruptan başlayarak tersine sıralamasını sürdürmektedir. Böylece, Kavimler Kapısı da, Türkiye’de 47 etnik grubun bulunduğu tezinden hareket etmektedir. Ancak, bu eser etniklik bilincini sıcak tutmak amacıyla, Andrews kadar bilim zihniyetine saygı duymamış, adeta propaganda niteliğindedir.

• Etniklik-Azınlık Farklılaşması

Peter Alford Andrews’un "*Türkiye’de Etnik Gruplar*" adlı eserinin eleştirisine geçmeden önce, "*etniklik ve azınlık*" kavramları üzerinde kısaca durmak istiyorum. Ülkemizde, etnik

1 Peter Alford Andrews Türkiye’de Etnik Gruplar, çevr. Mustafa Küpüşoğlu, ss. 1-3 Ant. Yayınları, 1992.

2 Hâle Soysü, Kavimler Kapısı-1, Kaynak Yayınları ss. 1-18, Kasım 1992, İstanbul.

gruplar üzerinde yapılan çalışmalar, sosyolojik anlamda henüz ele alınmış sayılamaz³. Deyim yerinde ise, "Türkiyenin etnik sosyolojisi" yapılmamıştır. Bu nedenle, Andrews'un adı geçen eseri ilk ve en sistematik olanıdır.

Etnik ve azınlıklar sorunu, sosyolojik açıdan belirlenmesi gereken kavramlardır. İlkin, azınlık ve etnik farklılaşmadan ne anlıyoruz, kısaca bunun üzerinde durmak istiyorum. Etnik farklılaşma, her şeyden önce, bir toplum içindeki azınlık ve çoğunluk ayrımıyla yakından ilgilidir. Bir milletin siyasal denetiminde kendi milliyet grubu egemen ise, fert bir çoğunluk grubunun üyesi; eğer ferdin mensubu bulunduğu milliyet grubu egemen durumunda değilse, o zaman bu fert bir azınlık grubunun üyesi sayılır⁴. Amerikan sosyolojisine göre, bu anlamda etnik grubu belirleyen ilkeler daha ziyade egemen ve azınlık grupları arasındaki ilişkilere dayanır. Böyle bir ilişkide sadece azınlık grubunu etnik grup olarak kabul etmek sosyologlar arasında tercih görmektedir⁵. Bazıları, özellikle Parsons etnik grubu: "Ortaklaşa bir soydan veya aynı gruptan geldiklerini kabul eden akrabalık gruplarının bir araya toplanması" olarak tanımlar⁶. Parsons, akrabalık gruplarını toplum içinde belirli bir sınıflama sonucu olarak incelerken, etnik grupları bu tip akrabalık türünün bir niteliği kabul eder. Mac İver ise, umumiyetle ister karmaşık isterse tecrit edilmiş bir toplumda olsun, etnik grubun üyelerini, bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılan ve aynı toplumsal ve kültürel geleneğe ortak olan topluluklar olarak belirler⁷. Bu tanımda esas unsur, sürdürülen ortaklaşa sosyal ve kültürel geleneklerdir. Sadece çoğunluk azınlık ilişkileri değildir. Nitekim, azınlık da bir sosyal grup tipidir. Bu anlamda Marden, Amerikanın da bir azınlık niteliğine

3 Hamid Sadi Selen, Türkiye'nin Etnik Bünyesi, ders notları, SBF, 1957-1958, Ank. Keza, İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (Etnik Gruplar), ss. 165-167, Ankara. Orhan Türkdöğän, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, ss. 167-216, İkinci Baskı 1977, Ankara.

4 Arnold M. Rose, Racial and Ethnic Relations in (Merton and Nisbet, Contemporary of Social Problems, p. 326, 1961).

5 Charles F. Marden, Minorities in America, p. 42. 1952.

6 Talcott Parsons, The Social System, p. 172, 1959.

7 Mac İver and Charles H. Page, Society, pp. 386-387, 1955.

sahip olabileceği kanısındadır⁸. Keza, günümüz sosyologlarından Green de benzer görüşleri savunmaktadır: "Dil, sadakat, mizaç ve mannerizmde kendine özgü hayat tarzını bir dereceye kadar koruyan yabancı bir gruptur"⁹ Bu anlamda etnik bilinç: "Belirli bir gruba duyulan kültürel ve ırkî sempatidir."¹⁰.

Yukarıdaki tanımlardan biraz farklı olarak tanınmış sosyolog Pitirim Sorokin, milliyet gruplarıyla etnik grupları aynı anlamda tanımlamaktadır. Ona göre "aynı dili konuşan ve aynı kültür değerlerine ortak olan fertler milliyet veya etnik grubu teşkil ederler"¹¹. Görülüyor ki, etnik grup Sorokin'de bir anlamda milliyet grubudur da. Aynı çizgide yürüyen Rose ise milliyet gruplarını: "Ayırt edici bir kültür, ayırt edici bir tarih yolu ve ayırt edici bir duygu" olarak tanımlamaktadır. Hatta, ona göre ayırt edici bir dil de milliyet ile birleşebilir¹². Bu anlamda olmak üzere Sorokin: "Devlet yönetiminde, adli kurumlarda, okullarda ve din tesislerinde milliyetlerin başlattıkları eşitlik için mücadeleler, aslında dillerin eşitliği için yaptıkları mücadeleler ile başlar" demektedir¹³.

• Kültür Azınlıkları

Ülkemize gelince, milliyet ve kültür azınlıkları deyimi Devlet İstatistik Enstitüsünce "İslâm azınlıkları" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu husus, bize, Bosna'da yapılan çarpıcı bir nüfus sayımı uygulamasını hatırlatmaktadır. Yugoslavya'da yaşayan Bosnalılar Slav kökenli, Sırpça ve Hırvatça konuşan, fakat müslüman kültüre sahip kimselerdir. Kosova'daki Arnavutlar gibi Bosnalılar da Hırvat ve Sırplarla ortak dili konuşmalarına rağmen kendilerini ne Yugoslav, ne Sırp ve ne de Hırvat olarak kabul etmiyorlar sadece "müslüman" olarak algılıyorlardı." Bu insanlar, linguistik açıdan Sırplardan ve Hırvatlardan ayırdedilmemelerine ve onları farklı kılan inancın artık etkisini kaybetmiş bulunmasına rağmen, kendilerini bir etnik grup olarak gören Bosnalı, Slav eski müslümanlardı;

8 C. F. Marden, op. ci. 42.

9 Arnold Green, Sociology, p. 242, 1960.

10 Fairchild, Dictionary of Sociology,.

11 Pitirim A. Sorokin, Sociology, Culture and Personality, p. 201, 1947.

12 A. M. Rose, op. cit., p. 327.

13 P. A. Sorokin, op. cit. pp. 201-202.

kendilerini "müslüman diye tanımlamayı seçtiler en azından sonunda buna resmen izin verildi"¹⁴. DİE dört yıl boyunca (1945-1955, 1960 ve 1965) nüfusun ana dil olarak dağılımını Türkçe dışında 13 kategoride topluyordu. Bunlar sırasıyla: Kürtçe, Arapça, Rumca, Ermenice, Yahudice, Gürcüce, Çerkezce, Lazca, Abazaca, Pomakça, Kırdışça, Zazaca, Kırmanca ve diğerk bilinmeyen dillerdir¹⁵. Elde edilen verilere göre, 1955 yılında (24.065.000) olan Türkiye nüfusunun (21.622.000)'i Türkçe, (2.443.000)'i ise Türkçeden başka dilleri konuşmaktadır. Bu oran 1960 yılında 2.582.285'e ve 1965'de de 3.101.941'e yükselmiştir. Böylece, 1965 yılında Türkçeden başka dilleri konuşanların oranı % 9 civarındadır. Bunlardan da sadece Kürtçe konuşanların miktarı ise yine 1965 yılı için % 7'dir. Kürtçe dışlanırsa, Andrews'un Türkiye'de Etnik Gruplar adlı eserinde yer alan öteki 46 etnik grup % 2'yi oluşturmaktadır. Bu durumda, 46 etnik grubun miktarı % 2'dir..

Hem Devlet İstatistik Enstitüsü hem de Yugoslavya'da yapılan nüfus sayımı anketleri göstermektedir ki, etnik grupların ayırt edici unsur olarak (dın müslüman) unsurunu tercih etmeleri, politik bir amaçtan -asimilasyon sürecinden- kaynaklanmıyor, aksine grupların kendilerini bu unsurlarla özdeşleştirmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Andrews ve onun kaynak gösterdiği Bennighaus'un yargılarına katılmak mümkün değildir. Çünkü Bennighaus'a göre: "Etnik terimler, Türkiye'de genellikle belirsiz bir biçimde kullanılmaktadır. İnsanlar, etnik kimliği değerlendirirken çoğunlukla dını ve islâmi unsurları birleştiriyorlar"¹⁶. Oysa, kendileri dın unsuruna dayalı etnik ayırımları sık sık kullanmışlardır.

Türk devleti, Batıda gözleendiği üzere "*Cius regio, cius lingua*" (hükmeden kimse onun dili geçerlidir) türü bir politika izlememiştir. Nitekim, 1955-1965 yıllarını kapsayan üç nüfus sayımında vatandaşlar diledikleri tarzda konuştuıkları dilleri özgürce belirtmişlerdir. Ancak, bu on üç kategori için de Yu-

14 Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusculuk, ss. 129-130, 1992.

15 Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964/1965. Keza, Genel Nüfus sayımı: 24.10.1965.

16 P. A. Andrews, a.g.e., s. 311.

goslavya örneği "milliyet" sorusu getirilseydi çok az bir oranı Türk olmanın dışında bir etniklikle özdeşleşirdi. Çok sıcak bir ortamda (1993) Milliyet gazetesinin (15.683) kişi üzerinde düzenlediği titiz ve hassas bir incelemeye göre ankete katılanların % 69'u kendilerini Türk, % 21'i Müslüman - Türk hissettiklerini açıklamışlardır¹⁷. Bunlara ek olarak % 4' ü sadece kendilerini müslüman olarak düşünmektedir. Bir ülke düşününüz ki, doğu ve güneydoğusunda etniklik için gerilla savaşı verilmekte, bütün bunlara karşın son derece demokratik bir ortamda, her çeşit baskıdan uzak yürütülen yurt çapındaki (15.683) bir ankette ancak % 3.7'si kendilerini Türk olmanın dışında salt müslümanlık olarak algılamaktadırlar. Bu veriler bile "Türkiyenin etnik bir havuz" olmadığını çok kesin bir şekilde göstermektedir. Türkiye'de Etnik Gruplar adlı eserin eleştirisine gelince, ilkin etniklik kavramından ne anladığımız hususunda ortak sosyo-antropolojik bir sonuca varmamız gerekmektedir. Andrews'un eserinde zikredilen 47 etnik grupta (Rum, Yahudi, Ermeni, Rus, Eston, Malakan, Alman, Arap vb.) yer aldığına göre soy, dil, din ve kültür ayrılıklarını kapsayan geniş bir anlam sezilenmektedir. Böylece, daha önce zikrettiğimiz gibi azınlık-etniklik özdeşleşmesi dikkatimizi çekmektedir. Nitekim, Lynn Smith A.B.D. azınlık gruplarını sıralarken beşli bir kategori kullanmaktadır: 1) Irkî Gruplar (azınlık grubu) Zenciler ve Hintliler; 2) Kültürel gruplar (Louisiana Fransası, Pennsylvania Hollandası) 3) Milliyet grupları (İtalyanlar, İsveçler); 4) Dinî gruplar (Yahova, Şahitler ve Yahudiler); 5) Yahut bunların kombinasyonları¹⁸.

. Batılı Standartlara Göre Etniklik

Görülüyor ki, azınlık şemsiyesi altında Amerika Birleşik Devletlerinde soy (ırk), kültür, milliyet ve dinî unsurlara dayalı bir ayırım ön plana çıkarılmaktadır. Zaten, Amerikan sosyolojisine göre, azınlık bir nitelik değil bir nicelik meselesidir. Sosyoloji ve antropoloji sözlüklerine göre azınlık, herhangi bir grubun yanında daha azı temsil edilendir. Uygulamada, azınlık, çoğunlukla bir toplumun yan-bölümlerini belirler. Etniklik

17 Milliyet Gazetesi Konda Büyük Araştırması, 27.2.1993.

18 Lynn Smith, Social Problems, p. 421, 1957.

ise, hem soy hem de milliyet birliği anlamında kullanılır. Amerika'ya son yıllarda göçeden Çinliler ve benzerleri ise yeni bir soy, milliyet ve kültür tipi başlatmış oluyorlar.

Baştanberi ileri sürülen görüşler, etniklik kavramının son derece esnek ve girift bir oluşum olduğunu bize göstermektedir. Ancak, gerçek odur ki etniklik kavramı veya olgusu tek bir unsurla belirlenemez. Bu nedenle, modern sosyoloji açısından etniklik anlayışı, yeni ve deneyime dayalı görüşleri taşımaktadır. Şöyle ki, "*dünyanın birçok kısmında insanlar deri rengi, saç dokusu, çeşitli yüz şekilleri, kafa biçimleri gibi irkî özellikleriyle farklılık gösterirler. Bu tür doğuştan gelen özellikleri biz soy olarak belirliyoruz. Buna karşılık dil, din, iktisadi düzenlemeler, hükümet, beslenme alışkanlıkları, elbise şekilleri ve aile kalıplarıyla dünya üzerindeki insanlar kültürel ayrılıkları sergilerler. Kültürel uygulamalardaki bu farklılıklardan ötürü bu insanlara etnik gruplar diyoruz*"¹⁹. Antropolojistler de hemen hemen aynı görüşte birleşmektedirler. Örnek olarak Charles Winick'e göre etniklik: "*Bantu veya Mamayo-Polynesian dil grubu gibi genel kültürel özellikleriyle tefrik edilen bir gruba ait özelliktir*"²⁰. Bu tanımla da anlaşılabilir gibi, etnik grup niteliği daha ziyade azınlıkta kalan grubun göze çarpan genel kültürel özelliğidir. Burada dil, din, kültürel ayrılıklar, aile kalıpları, beslenme şekilleri ve giyim kuşam farklılaşmaları önemli etkilendirler. Bir anlamda, etniklik, "*aynı dili konuşan ve aynı kültüre sahip olan insan grubudur*"²¹.

. Türkiye Bir Etnik Havuz mu?

Bu çerçevede içinde, Andrews'un görüşlerini incelediğimizde katılmadığımız bazı temel ayrılıklar ortaya çıkmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1) Irk (soy) kavramını da etnikliğin bir unsuru olarak kabul etmektedir. Çünkü Türkiye'de 47 etnik grup içine Rum, Yahudi ve Ermeni gibi farklı soylardan kaynaklanan grupları da katmaktadır. 2) Egemen toplumdaki farklı grupları birbirine göre etniklik altında toplaması... Örnek olarak,

19 James W. Vander Zanden, *Sociology*, Fourth Edition, p. 293, 1979.

20 Charles Winick, *Dictionary of Anthropology*, 1961.

21 Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 1971.

Alevi Türklerle Arap Hristiyanlar ve bazı Süryani Ortodoks cemaatlar gibi. Keza, dil, din ve bazen aşiret örgütlenmesiyle ortaya çıkan özelliklerle Şafi ve Alevi Kürtlerde gözlendiği gibi²². Aynı şekilde, din olmaksızın dil, Gürcülerle Lazlar arasındaki farklılaşmaları ortaya koyuyor. 3) **Andres, etniklik kavramına kesin bir tavır koymamaktadır.** Bazen dil, din, aşiret örgütlenmesi gibi unsurlar ileri sürerken, bazen de Yörük ve Türkmen gibi aynı soy, aynı kültür ve dinden kaynaklanan grupları, hem egemen kültür hem de birbirlerine göre farklı bir tarzda nitelemesidir. Bu husustaki Andrews'un iddiaları da bilimsel değildir: "*Kimliğin neredeyse tesadüf dış manipülasyondan etkilendiği husus, Yörük ve Türkmen toplulukları arasındaki farkın, Osmanlı'nın mali sınıflandırmalara dayanarak yapılan açıklamalarında görülür. Johansen'in Yörükler için gösterdiği gibi, egzogamiye hayli yüksek bir oranda izin verilse de, soy grubunun keşiştiği parametreler içinde varlığını sürdürmesi için endogami esastır.*"

4) Etnikliğe, bir grubun kendisine bizzat kendi bakış açısı (emik yaklaşım) esas olmak üzere kimlik belirlemesi, günümüzde Türk Cumhuriyetleri arasında da yaygındır. Nitekim, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Türkmenler ve Azeriler birbirlerini, sosyolojik anlamda "*Türk*" olarak kabul etmezler. Kırgızistandan gelen Türk çocukları üzerinde yaptığımız bir araştırmada, bu çocuklar hakiki Türkün kendileri olduğunu, bizleri Türk kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu husus sadece va sadece "milletleşme" şuurunun kabile şuurundan yüksek olması zihniyetinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, okumuş aydın sınıf Kırgızistanda kendilerini bizlerle özdeşleştirmektedirler. Andrews'un, yerine göre etniklik geniş anlamda kimlik aramayı-psikolojik bir boyuta indirgemesini-bilimsel olmaktan ziyade etniklik şuurunun ülkemizde körüklenmesine dayalı bir oryantalizm ruhu ile algılamasının sonucudur..

5) Emik yaklaşım kadar, Andres'un etnik yaklaşım metodolojisi de hatalıdır. Bir kavim hakkındaki dış gözleme dayalı izlenimler anlamındaki Etik yaklaşım, burada daha ziyade

etniklik konusuna boyut kazandırma ve etnikliği üretmek amacı taşımaktadır. Yazara göre, Sünnilerin Aleviler hakkındaki **ensest yargıları** (mum söndü merasimleri gibi) etnikliğin bir boyutudur. Oysa, **sünni-alevi ayırımı**, etnikliğin sosyolojik tanımına göre, bir kültürel farklılık boyutu olarak düşünülemez. Bunun gibi, yazarın: "*Devlet Alevi köylerine camiler inşa ederek heterodoksluğu onaylamadığını ifade edebiliyor. Bu, birlik doğrultusunda bir teşvik gibi görülebilir ama aleviler tarafından aşırı bir saldırı olarak algılanan harekettir.*" Oysa, 1983'te Erzurum'un **Badicivan** denilen bir alevi köyüne, Tunceli'nin (merkezine) ve Akçakoca'ya Tunceli'den gelen alevi çocuklara sağlanan imkânlar (camiler ve Kur'an kursları), bizzat alevi vatandaşlarımız tarafından arzulanarak karşılanmıştır. Kısacası, Aleviler cami istiyorsa buna ne denilebilir? Bu, bir eğitim meselesidir. Bir din ayrılığı, bir kültür ayrılığı değildir.

6) **Anderws'un etniklik olgusu sosyolojik ve antropolojik anlamda da açıklığa kavuşturulmuş değildir.** Andrews, adı geçen araştırmasında, yerine göre ırk (soy), yerine göre **din**, yerine göre **dil** ve yerine göre de **kalıp yargılara** dayanarak **etnikleşme** sürecine esneklik getirmektedir. Bu nedenle, kendi açımızdan bu yorumlara bilimsel bir kimlik kazandırmak istiyorum. Andrews'un eserinde ele alınan ve etnik olarak gösterilen: "**Kuban Kazakları, Molokanlar, Almanlar ve Estonlar** şu anda ülkemizde yaşamıyorlar. Kuban Kazakları ve Molokanlar 1962 yılında yapılan anlaşma gereği Rusya'ya göç etmişlerdir. Bu alanda tek kaynak, **Malakanların Toplumsal Yapısı** adlı saha araştırmasıdır²³. **Estonlar ve Almanlar** hakkındaki bilgiler de yine **Türkdoğan'a** aittir. Onlar da Avrupa'ya göç etmişlerdir²⁴. Araştırmacı Arand Roos, benim aracılığım ile 1974 yılında Kars'ın **Karacaören köyünde** yaşayan birkaç Eston aile arasına giderek bir de kitap yayınlamıştır²⁵. Son Eston kalıntıları da, Roos aracılığı ile ilkin

23 Orhan Türkdoğan, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971 Erzurum.

24 Orhan Türkdoğan, *Türkiyede Etnik Yerleşim ve Kars*, Milliyet gazetesi, 14.7.1975, Keza, Orhan Türkdoğan, *Kars'ta Bir Eston Köyü*, Milliyet Gazetesi, 1976 İstanbul.

Almanya'ya sonra da Estonyaya gönderilmişlerdir. Andrews'un 10-15 yıl aradan sonra Eston, Alman, Molokan ve Kuban Kazaklarını sanki ülkemizde yaşıyorlaşmışçasına 1989 yılında gündeme getirmiş olması iyi niyetle açıklanamaz.

7) Yörükler, Türkmenler, Azeri Türkleri, Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler, Nogaylar, Kırım Tatarları, Balkarlar, Karaçaylar, Kazaklar, Tahtacılar, Çepniler, Alevi ve Sünni Türk ayırımları, Şii ve Karapapak türü Azeri farklılaşmaları, Alevi-Sünni Türkmen gruplaşmaları, Bulgaristan ve Balkanlardan gelen müslüman göçmenleri, etnik gruplar halinde göstermek, bilimsel olmaktan ziyade oryantalist bir yaklaşımın ürünüdür. Şimdi, biz kalkıp da, "Alman Federal devletinde iki önemli etnik grup vardır, bunun biri Batı Almanya öteki de, Doğu Almanya'dır" dersek isabetli bir yargıda bulunmuş olur muyuz? Ancak, Andrews'a göre, bu ülke Türkiye olsaydı bu mümkündü.

Ülkemizde, bu tür etnik gruplaşma standartları uzun süreden beri Batılı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Nitekim, Norveç Üniversitesinden Ingvar Svanberg bunlardan ilk akla gelenidir. Ona göre: "*Bir kimse Güney Anadolu'ya bir seyahatta bulursa siyahı keçi yününden yapılmış çadırlarda yaşayan göçebe Yörüklerle karşılaşabilir. Türkiye'nin öteki bir çok azınlık gruplarıyla (Çingeneler, Abdallar, Afşarlar, Tahtacılar), Türkçe konuşabilir... Yörükler, geleneksel olarak Türklerden iktisadi ihtisaslaşma ve etnik örgütlenme bakımından ayrılırlar. Yörükler, baba soyu aşiret esasına dayalı içerden evlenme türü ile farklılık ortaya koyarlar.*"²⁶ Türkiye'ye göçeden Kazak göçmenleriyle ilgili bir diğer araştırması da aynı doğrultudadır²⁷. Bu yargılara bilimsel açıdan katılmak mümkün mü?..

Görülüyor ki, Svanberg'e göre: "*Afşarlar, Tahtacılar, Türkmenler, Abdallar*" tıpkı Çingeneler gibi azınlık grubu oluşturmaktadırlar. Yörükler de bunlar tarzında azınlık-etniklik kimliği içinde incelenmektedir. Oysa, çingenelerin dışında bun-

25 Aarand Ross, *Jumalga Kars Ja Erzurum, Maarajamaa*, Lund, 1975.

26 Ingvar Svanberg, *A Bibliyograph of The Turkish-Speaking Tribal: Yörüks*, pp. 1-2), Uppsala, 1982.

27 Ingvar Svanberg, *Kazakısla Flyktinger Turket*, 1980.

ların hiçbiri ne azınlık grup ne de etnik gruptur. Hepsi de dil, din, kültür ve duygu birliği açısından "*millet-altı*" grupları oluştururlar. Milletleşme, *millet-altı* gruplarla bütünleşmek demektir. Ülkemiz, henüz bu süreci sosyolojik anlamda tamamlamış sayılamaz. Bu tür, *millet-altı* gruplar bulundukça ve millî kültürle bütünleşme gerçekleştirilmedikçe, Batılı araştırmacılar bu açıklıktan her an yararlanabilir ve propagandalarını sürdürebilirler.

1989 yılında, komünizmin "*tarihin çöplüğüne atılmasıyla*" (*Sovyetlerin ortadan kalkmasıyla*) beş Türk cumhuriyeti "*Büyük kardeş*" Türkiye Cumhuriyetiyle dilde, duyguda ve düşüncede birliğe karar vermişken, Andrews'un ülkemizde yaşayan Azerileri, Özbekleri, Türkmenleri, Kazakları, Kırgızları, Kırım Tatarlarını, Uygurları, Balkarları ve Karaçayları hâlâ Ermeni, Rum, Yahudi, Polonez, Arap, Süryani, Eston, Molokan, Alman asıllılarla aynı kefeye koyması bilimsellikle açıklanabilir mi?

8) Andrews'un "*sünni kürtler, alevi kürtler, Yezidi kürtler, Zazalar-sünni ve Zazalar-alevi*" türü etnik kimlik üretmesi de tartışmaya açıktır. Ne Kürtler ne de Zazalar hakkında yazar bir soy kütüğü ortaya koymamaktadır. Yazar, Gökalp'ten kaynaklanan Türk Türkleri ve Türk Kürtleri ikiliğine de devam etmektedir. Ayrıca, Şavak aşiretleri hususunda da "*farklı bir kültüre sahip, yarı göçebe bir grup olduklarını*" söylüyor²⁸. Keza, "*Şavaklılar kırımca konuşurlar, konuştukları dil kırımca konuşan diğer insanlar tarafından anlaşılabilir*" yargısında bulunuyor. Oysa, Muhtar Kutluata göstermiştir ki, Şavaklılar bir Türkmen aşiretidir. Tüm maddi ve manevi kültürleri Asyatik özellikleri aynen yansıtmaktadır. Hatta, kullandıkları hayvan damgalarına kadar. Ayrıca, Zaza oldukları da bilinmektedir. Kürtler bir efsaneye göre zalim Zahak'tan kurtarılan bir grup çocuktan türemiştir" tarzındaki efsanevi görüşler de bilimsel nitelikte değildir. 16. yüzyılın sonunda kaleme alınmış bulunan ünlü Şerefname yazarı Emir Şerefhan, günümüz kürt ideoloğu Mu-

28 P. A. Andrews, a.g.e., s. 157.

sa Anter tarafından "Kürt milletinin yüz karası" olarak vasıflandırılmaktadır. Aynı şekilde, "Onun soyundan alim ve meri şeyh İdrisi Bitlis'i türedi" demek suretiyle önemli bir kaynak eser ve kişiler ağır suçlanmalara maruz kalmıştır²⁹. Böylece, Kürtlerin tarihi olarak bilinen Şerefname, yine bir Kürt aydını tarafından 1991 yılında gündemden çıkarılmaktadır. Bunun nedeni de, "Kürtlerin Araplara bağlanmış olması, insan ve cinlerin birleşmesinden türetilmesi" gibi hayal ürünü efsanelere yer verilmiş bulunmasından kaynaklanmaktadır. Oysa, aynı Şerefname yazarı, bir diğer efsaneye göre: "Kürtlerin Büğdüz soyundan gelen Asyatik bir halk olduğunu da ileri sürmektedir. Musa Anter, bu efsaneye hiç temas etmemekte, sırf bu efsaneye yer vermiş olması nedeniyle, Şerefnâme yazarını "insan ve cinin birleşmesi" gibi masal ürünleri bahanesiyle eleştirmektedir. Martin van Bruinessen de "Kürtlerin birbirinden farklı heterojen orijinleri olsa gerek" diyordu³⁰. Bruinessen, aynı zamanda Tunceli halkının Turanî bir kavim olduğu tezini de ileri sürmektedir. Bugün, Türkiye'nin gündeminde bulunan bu konu tartışmaya açıktır. Zira, büyük Türk sosyoloğu Gökâlpin Diyarbakır ve yöresinde yapmış olduğu etnografik, antropolojik ve lengüistik ağırlıklı bilimsel incelemeleri bugün elimizdedir. Durkheimci metodlarla ele alınmış olan bu analizlerde, yöre halkının -dil/lehçe farkı dışında- bütün kültür değerleriyle Karakeçili aşiretlerinin mirasını taşıdığını açıkça göstermektedir. Bu nedenle, Kürtler milli azınlık değildirler.

Kürtçe de, sadece Farsî dil etkisinde kalmış, büyük oranda Türkçe sözcüklerden oluşum, bir dil değil, bir ağız, bir lehçedir. Petersburg üniversitesince görevlendirilen Jabar'ın 1850'lerde Rus konsolosu iken kürtçe üzerinde yapmış olduğu tesbitler de bu gerçeği bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Bölgede ayrıca, 1965 nüfus sayımı verilerine göre Kırmanca konuşan (45.000), Zazaca (150.000) ve Kırdışça (4.000.) insan yaşamaktadır. Bunların hiçbiri birbirinin konuştuğunu anlamazlar. Ta-

29 Musa Anter, Hatıralarım, 2. basım, ss. 176-177, Ağustos 1991.

30 Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, s. 153, 160, Özge Yayınları 1992.

rihi kökenlerinin de Asyatik olduğu bilinmektedir. Lehçe / ağız farkı dışında bu insanların egemen kültürden farklı bir özelliği bulunduğu tezi de henüz kanıtlanamamıştır. PKK tarafından gündeme getirilen 21 Nevruz kutlamalarının kökü de Asyatiktir. Bu da, devletçe - milletçe 21 Mart 1993 günü, Ergenekon bayramı kutlamalarıyla gözler önüne serilmiştir.

PKK'nın Türk milliyetçiliğini sembolleştiren Kürdistan Diaspora'sı ise tamamiyle bir ham hayalden, ütopyadan ibarettir. Tarihte, hiçbir zaman Kürt adıyla ne bir kavim, ne de Kürdistan denilen bir toprak parçasına raslanılmıştır. Bu sadece dışarıdan körüklenen, dış kaynaklı odak noktalarının yaratmak istedikleri bir Kürt diasporasıdır. Minorski, Bazin ve Mc. Kenzie gibi otoritelerin bu diaspora için ileri sürdükleri görüşlerin de sürekli birbirini nakzeden çelişkilerden ibaret olduğu ortaya konulmuştur.

Gürcüler ve Lazlar konusuna gelince, Andrews bu yargı- larında büyük yanılğı içindedir. Tamamiyle bilinçli olarak etniklik üretme peşindedir. 1965 Genel nüfus sayımı sonuç- larına göre, ülkemizde Lazca konuşanların oranı (26.000) ka- dardır. Andrews, Lazcanın bir yazı dili olmadığını vurgulamakta ve Lazların kökenleri hakkında çok değişik gö- rüşler ileri sürmektedir. Ona göre, Lazlar kendilerinin Gürcis- tan ya da Batı Kafkasyada yaşadıklarına inanırlarmış. Bu yüzden bazı Avrupa'lı seyyahlar Lazları zaman zaman Gür- cülerle bir tutmuşlardır. Nitekim Lord Kinross, -"Lazlar müslü- man, Gürcü ırkındandırlar" iddiasını ileri sürmüştür... Meeker'e göre - "Lazlar kendilerini Kafkasyalı olarak görmezler". Hills ise, "Lazların Gürcülerle aralarının iyi olmadığı kamısındadır". Evliya Çelebi ise, "Lazları, Lezgilerle aynı etnik gruba sokmuştur." Hatta, Soutgate ise "Lazların dillerinin Yunancaya akraba olduğu görü- şündedir." Ancak, Andrews'a göre: "Lazların dili Gürcü, Svan ve Mingreli dilleriyle birlikte Kafkas dil grubunun Güney (Kavaeli) koluna aittir"³¹.

Laz ve Lazca üzerine yürütülen bu çok farklı açıklamalar,

31 P. A. Andrews, a.g.e., ss. 311-313.

bilimsel açıdan kuşku uyandırabilecek niteliktedir. Arhavi, Hopa ve Boçka yörelerinde konuşulan Lazcanın - Pontus Rumlarına bazen "*Lazoi denilmesinden galat olarak*" - ortaya çıktığını ileri süren Andrews'a karşı, Kırzioğlu bu kanaatta değildir. Oryantalist bir yaklaşımla, bölgenin özelliğini de göz önünde tutan araştırmacının, Lazcanın Rum Pontus kökeninden geldiği tezine karşılık, Kırzioğlu "*Laz, Alazon ve Çanar boylarının Kartel Gürcülerden apayrı ve Saa Khar urukları kolundan gelen Türk soyuna mensup olduklarını*" ileri sürmüştür³².

Andrews'un, bir etnik azınlık grup olarak göstermeye çalıştığı Gürcüler konusuna gelince, bu husus da tartışmaya açıktır. Gürcüler üzerine yapılan antropolojik araştırma benim de yakından tanıdığım P. Magnarella'ya aittir. Magnarella 1974'de Balıkesir'in Susurluk araştırmasından sonra, 1976'da İnegöl'e bağlı Hayriye köyünü tamamlamıştır. Bölgede, fanatik Gürcülük yapan akımların da etkisi altında, Magnarella ne yazık ki sun'i bir Gürcü ırkı yaratmaya çalışmıştır. *The Peasant Venture* adlı bu çalışma, aslında Türkiye de yaşayan köylü Gürcüler arasındaki Değişme, Göç ve Gelenekleri ele almaktadır. Andrews, bu grubun kökenlerini Kartlos'a kadar uzatır. Magnarella'ya göre Türkiye'de yaşayan Gürcülerin miktarı 1979 yılı için (60.000) kadar tahmin etmektedir.

Ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan'a göre, "*Acaristan halkı - Artvin ve Batum bölgesine eskiden Acaristan denilirdi- Ağaçeri Türklerinin bir koludur*"³³ Keza, Mirza Bala da aynı görüşe katılmaktadır³⁴. Kısacası, Artvin yöresinde yoğunlaşan bu Acaristan halkı aslında "Ağaçeri" Türklerinin (Kaval ve Gürcü) istilâsı karşısında dillerini kaybetmeleri durumunda kaldıklarını bize göstermektedir. Tarihte Türklerin dil ve din değişiklikleri bilinmektedir..

Bölge halklarının hem Lazca hem de Gürcüce konuşmala-

32 Fahreddin M. Kırzioğlu, Lazlar ve Çanarlar, Türk Tarih Kongresi, II. Seksiyon 1. Cilt, ss. 420-445, Ankara 1972.

33 Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 25, cilt: 1, 1946 İstanbul.

34 Mirza Bala, İslâm Ansiklopedisi, Gürcistan Maddesi, s. 837-845.

rının nedeni istilacı toplulukların uzun süre etkileri altında kalmalarından kaynaklanmaktadır. Her iki grup da kültür özellikleri, dinî kimlikleri, sosyal katılımlarıyla - Milliyet gazetesinin son kamu oyu yoklaması bunu göstermiştir. Türklük bilincinde birleşmektedirler. Aynı şekilde, bugün Tonya ilçesinin bir kısım yörelerinde bazı köylerin Rumca, konuşmaları, bu toplulukların Rum olduğunu da göstermez.

Kısacası, Andrews ve onun intihali mahiyetindeki "Kavimler Kapısı" adlı yayınlar, felsefe olarak, ülkemizde etniklik şuurunu körüklemek amacını taşır. Ülkemizde Yahudi, Ermeni ve Rum gibi hakim gruptan sayı bakımından üstün olamayan azınlıklar yanında Polonez, Süryani ve onun kasıtlı olarak çoğaltılan türevleri (Yakubiler, Aramiler, Keldaniler, Nesturiler Asuriler, Araplar ve Çingeneler) dışında başkaca azınlıklar düşünmek mümkün değildir. Andrews'un, bunların dışında türetmeye çalıştığı tüm gruplar, dince, dilce ve kültürce egemen toplumun ayrılmaz parçasıdır. İnanmıyorsa, Konda'nın 1993 anket sonuçlarını dikkatle incelemesini öneririz. Ankete katılanların % 69'u kendilerini Türk olarak hissetmişlerdir. Müslüman -Türk unsuru kanımca lüzumsuzdu. Zira, Müslüman-Türk hiçbir kökeni karşılamaz, sadece "İslamı" vurgulama şansını sağlar. Bunun da oranı % 21'dir. Böylece, büyük ölçekte kendilerini Türk olarak kabul edenlerin oranı % 90'a yükselmiş bulunmaktadır. Bu rakam, ülkemizin bir etnik havuz olmadığını gösteren bir kanıttır. Bir de, bunun yanına "milliyet" unsurunu dışlayıp sadece "müslüman" olarak kendisini belirleyen % 4'ü eklersek, tüm nüfusun % 94'ü ülkenin standart norm değerlerinde birleşiyor demektir. Yüzde iki cevapsızlar karşısında, kendilerini "Kürt" olarak hissedenler % 4'tür. Cevapsızlar da azınlıklar olsa gerek. Bu tablo, kültür mozaigi veya Andrews'un 47'li etnik kimlik teorisini yalanlamaya yeter de artar bile...

Bölüm -3-

Türk Kimliği Üzerine

. Tarih Felsefesi ve Evrim Teorisi

19. yüzyıl, aynı zamanda Rönesans ve Reform hareketlerinin oluşturduğu bir akıl çağıdır. Dini alandaki güçlü sekülarizasyon süreci, Orta çağ'da dini eylemlerin egemenliğini kırmış, yerini aklın düzenleyici ilkesine terketmiştir. Böylece, Batı Avrupa aklın biricikliği ilkesinde birleşmek suretiyle bu evrim teorisini, felsefi düşünce sistemlerinin temel hareket noktası olarak benimsiyordu. Darwin'in biyoloji alanındaki teorileri ve Lamarkizm tümü ile bu evrim görüşlerinin kaynağını teşkil ediyordu. Aynı öğretiler, sosyal bilimler alanında da filizlenmeye başlamış, özellikle sosyolojinin doğuşunda güçlü etken olmuştur. **A. Comte**, sosyolojinin babası olarak, gerek bilimler sınıflandırmasında, gerekse toplumların gelişim yasalarında, bu evrim teorisini ana tema kabul etmiştir. Aynı düşünce sistemi, **Spencer**, **Ferguson**, **Saint Simon**, **Le Play** ve öteki sosyal bilimciler tarafından da geniş çapta kullanılmıştır.

Evrim teorisinin sosyal bilimlere uygulanması, aynı zamanda toplumların bir gelişim çizgisine göre ilerledikleri tezini de gündeme getirmiştir. **E. Durkheim**, bu alanda en kuşatıcı ve sistematik görüşleri ileri sürüyordu. Ona göre, toplumlar, kendisinden önce hiçbir farklılaşmayı kabul etmeyen bir toplum tipinden (**hord**) klan, **moity**, kabile-aşiret, feodalite, imparatorluk ve millet denilen kuruluşlara doğru evrimleşmişlerdir. Millet, bu evrim biçiminin en son safhasını oluşturmaktadır. **Marx**'ın diyalektik materyalizm modelinde, aynı evrim, kapitalist toplumdaki sosyalist topluma gidiş tarzında yorumlanmaktadır.

Batının bu evrim teorilerinin hemen hepsinde, **Fukuyama**'nın günümüzdeki deyişiyle bir sona varış ilkesi egemendir. Öyle

ki, Marx'ta üretim araçlarının sosyalize edilmesiyle tüm toplum diyagramının tamamlanmış olması veya Comt'ta pozitivist çağa geçmekle gelişmenin son bulması görüşlerinde gözlendiği gibi. Aynı şekilde, batılı anlamda aklın ilerleme ilkeleri de bir "son"u belirlemektedir. Diyalektik materyalizm, tarihin akış çizgisini tez- antitez ve sentez; diyalektik idealist felsefe de aynı çizgiyi izlemekle son bulmaktadır. Her şeyin bir sonu vardır. Artık, Helenistik çağda gözlediğimiz süredurum biçiminde bir sonsuz akışın izleri kırılmıştır. Belki bu düşünce sisteminde Hristiyanlığın izleri, etkileri düşünülebilir. Nitekim, Hz. İsa'nın çarmığa gerilmesiyle kendisinden sonra gelen tüm insanların günahları da affedilmiş bulunmaktadır. Bu **Kurtuluş Teorisi**, Hristiyan insanın yarına ait sorumluluklarını belirli misyona yüklemek suretiyle tarihten kaçışını göstermektedir.

F. Fukuyama, "**Tarihin Sonu mu?**" adlı teziyle günümüzde, bu 19. yüzyıla ait felsefelerin yeniden gündeme gelmesine imkân sağlamıştır. Ona göre, komünizmin yıkılmasıyla kapitalizm (piyasa ekonomisi) ve bunun ana motifini oluşturan ferdiyetçilik ve katılımcı demokrasi biricikliğini ve evrenselliğini korumaktadır. Bu da, alternatiflerin yıkıldığı ve tarihin sonuna gelindiğini belirlemektedir. Bu teze göre, kapitalizm tarihin son aşamasıdır.

19. yüzyılın önemli ikinci akımı da, millet gerçeğinin ideolojisini oluşturan **milliyetçilik** duygusunun Fransız devrimiyile tarih sahnesine çıkmış bulunmasıdır. Bu düşünce sistemi de Batının ürünüdür. Artık toplumlar klan, kabile-aşiret şuurundan millet şuuruna doğru gelişmektedirler. **İbn Haldun'un asabiye tezi**, sosyolojik olgu olarak bu açıdan yorumlanmalıdır. Toplumların berberi-göçebe yaşantısından toprağa yerleşme ve kentleşme (haderi) yapısına geçmelerinde asabiye biçim değiştirmekte (transformasyon) ve zayıflamaktadır. **Berberi** toplum tipinden **Haderi** (kentsel) yapıya geçiş bir evrimdir. Asabiye bağı -ki sosyolojik açıdan bir dayanışma, bir sosyal şuur anlamına gelmektedir- frekansını kaybetmektedir. Kur'an'ın: "*Her ömür için biçilmiş bir ecel vardır*" tarzındaki görüşlerinden de esinlenen İbn Haldun'un bu teorisinde sikloid biçimi göze

çarpılmaktadır. Buna göre, her toplum, doğar, büyür ve ölür. Bu bir kader çizgisidir. Ama ne olursa olsun, asabiye bir dayanışma, bir (Esprit de Corps) olarak geçerliliğini sürdürmektedir. Oysa, Batı sosyolojisinde bir toplum şuuru olarak milliyetçilik, evrimle birlikte güçlenmektedir. Belki bu husus, Doğu-Batı toplumları arasındaki en önemli farklılaşma noktasını teşkil etmektedir.

. Doğu Kimliği ve "Türklük"

Doğu kimliğinde yer alan Türk toplumunun, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihi çizgideki yeri ve rolü -evrim ve milliyetçilik şuuru açısından- belirlenmelidir. İlk Türk yazıtları olarak kabul ettiğimiz Orkun anıtları, özellikle **Tonyukuk** kitabesi Sprengling'in ifadesiyle "*bir Türk şaheseridir*". Bu beş yazıt için aynı bilim adamı: "*Bu düzeyde bir esere, bu sanatsal inceliğe, böylesi açık ve güzel ifade biçimine başka bir eserde rastlamadım*" cevabını vermektedir.

Göktürkler, sanıldığı kadar göçebe, avcılıkla uğraşan ve at sırtında gün geçiren gezginci bir toplum değildir. "*Eski Asya'nın gezgin azizleri ve bilgeleri, ne sanıldığı kadar bilgisiz ve akılsız, hatta ne de okuma yazma bilmeyen kişiler değildi.*" Aynı şekilde, Orkun yazıtları-rünik (oyma) yazısının bir şaheseri olan bu belgeler-birdenbire ortaya çıkmış sayılamaz. Bunun bir tarihi gelişimi olmalıdır. Nitekim, Janos Harmatta göstermiştir ki, Avarlarda da Orhon-Yenisey tipi oyma (rünik) yazısını kullanmışlardır. Bu durum, Türk oyma yazıları tarihine dair önceki tahayyülleri esaslı bir şekilde değişikliğe uğratmaktadır. Böylece, Avrupa'da, Karpat Havzasında, Orhon-Yenisey alfabesiyle veya ona yakın bulunan oyma yazısıyla yazılmış Avar yazıtları, Yenisey bölgesinden veya Talas vadisinden de muazzam bir uzaklıkta ortaya çıkmışlardır. Harmatta'ya göre, bu buluş "*Avarların daha önce Avrupa'da kullanılan ve bilinen Nagyzentmiklos tipi oyma yazılarından birini kullandıklarını var saydıkları*" görüşünün geçersizliğini ortaya koymuştur.

Böylece, Harmatta'ya göre: "*Bu oyma yazılı buluntuların (Orhon-Yenisey) Batı Türk sahasında da yayıldığını ve böylece Orta-Asya'nın kuzey ve güney bölgelerinden batıya doğru çekilen Karluk*

ve Batı-Türk kabile gruplarının aynı zamanda kendileriyle birlikte Ural, sonra Volga ve Oka bölgesine getirildiklerini, sonra da bu yazının geç "Avar" göçüyle Karpat Havzasına da ulaşabildiğini şimdi açıkça bilmekteyiz." Bu da tarihi gelişim bakımından en az 100-150 yıllık bir farkı ortaya koymaktadır.

Türk kimliği üzerinde yürütülen araştırmalar, özellikle Rundenko'nun Sümerlerin kullandıkları dil ile Türkçe arasındaki yakın ilişkiye dikkatlerimizi çeken açıklamaları yanında, Osman Nedin Tuna'nın: "*Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaş Meselesi*" adlı 1990 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış bulunan incelemesi, kültür tarihimize yeni boyutlar kazandırmaktadır. Böylece, Resmi Tarih tezinin belirli bir safhası gün ışığına kavuşmuş bulunmaktadır. Aynı şekilde, S. N. Kramer günümüzün en ünlü Sumeroloğu "*Tarih Sumer'de Başlar*" adlı eseriyle: "*Sumerlerin Orta Asya'daki bir yerlerden çıkıp, Mezopotamya'ya gelmiş oldukları olanaklıdır*" diyordu.

Türk tarih tezi, 1932'den itibaren bir kimlik arayışı içine girdiğinde, dünyaca tanınmış bilim adamı ve tarihçileri de devreye sokmuş bulunmaktadır. O dönemde kaleme alınan Türk Tarihi'nde, ana tez de Ön Asya medeniyetinin kaynağı Orta Asya olarak gösterilmiştir. Burada, Hititlerden başlayarak Sumerlerde dahil, birçok uygarlıkların kökenleri Türk soyundan gösterilmiştir. Bugün, bu tezinin önemli bir kısmı tartışma konusu olabilir. Ancak, "*Sumerler, Ön Asya kültürünü kuran halktır. Bu halkın Orta Asya'dan geldiği kesinleşmiştir. Zira Asya'nın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılar bunu göstermektedir*" tarzındaki yargılar, bugün büyük ölçüde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, Resmi Tarih tezi tartışılırken belirli sınırlar çizmemiz gerekmektedir. İ. Beşikçi tarafından Kürtlerin ataları olarak gösterilen Gutiler de -ki Sumerlerin çöküşüne neden olmuşlardır- Benno Landsberger'e göre "*Türk asıllıdırlar*"³⁵.

Keza bugün Fransa'da Glozel Müzesinde saklanan yazıtlar,

35 Henüz 1900'lerde Yusuf Akçura, Türk Derneği Beyannamesi'nde "En eski medeniyetin- Mısır medeniyetinden bile eski- Turan halklarından biri, yani Sümerler ve Akat'lar tarafından meydana getirildiğini belirtmektedir.

dil uzmanı Kâzım Mirşan tarafından okunmuştur. Fransa'nın Vichy bölgesinde bulunan bu yazıtların Proto Türk harfleriyle yazılmış olduğu görülmektedir. M.Ö. 2500 yılına ait bu belgeler, 4500 yıllık bir Türkçenin izlerini taşımaktadır.

Kısacası, Türkler en az M.Ö. 3500 yıllarında Türkiye'nin Güney doğu bölgesinde bulunmaktadırlar. Kramer'in belirttiği üzere, bu toplulukların çıkış noktası Orta Asya'dır. Ancak, E. Akurgal'ın Hint Avrupa tezi üzerinde durmak da gerekmektedir. Akurgal'a göre, "...Kürtler tıpkı Hintliler, İranlılar, Hititler, Frigler, Ermeniler, Hellenler ve Galatlar gibi tarihin değişik dönemlerinde Asya'ya ve Anadolu'ya göç etmiş Hind Avrupa dili konuşan topluluklardan biridir." Bilinen gerçek odur ki, Kürtçe denilen bağımsız bir dil mevcut değildir. Akurgal'ın belirttiği gibi, bir Kürt kültürü olduğu tezi de iddia edilemez. Doğu ve Güneydoğu bölgemizde yaşayan bu insanların yerli halktan farklı olan hiçbir kültürel özelliklerine raslamak mümkün değildir. Ayşe Kudat, Kirvelik adlı bir araştırmasında bu geleneğin "Kürtlere Özgü" olduğu tezini ileri sürüyordu. Oysa, Beşikçi bir Kürt boyu olarak kabul ettiği Alikan aşiretinde kirvelik geleneğine raslanmadığını açıklamaktadır. Nevruz da Kürtlerin bir millî bayramı olmayıp, bizzat Erdal İnönü ve Süleyman Demirel'in belirttikleri üzere, bu geleneğin Orta Asya'dan Balkanlara kadar yayıldığı bilinmektedir.

Atsız'ın Ötüken dergisinde Nisan 1967 yılında yayınlanan: "Kürtler Türk veya Turanlı değildir.. Buz gibi İranlıdır" tarzındaki yargıları da mesnetsizdir. Bir zamanlar Kürtleri Medlere bağlayan tezler artık günümüzde iflas etmiştir. (Minorsky'nin bu tezi Mc Kenzie tarafından reddedilmiştir). Ünlü Hollandalı Kürdolog Martin Van Bruinnessen ise, her iki bilim adamının dile ağırlık vermesine katılmıyor. Bruinnessen'e göre, "hem Zazaca hem Kurmanca dil değil lehçedir" ve "Kürtlerin birbirinden farklı heterojen orijinleri olsa gerektir". Bruinnessen'in Ağa, Şeyh ve Devlet adlı eserinde dile getirdiği gerçekler bunlardır.

. Osmanlı-Selçuklu Kültür Sentezi

Ekrem Akurgal'dan kaynaklanan ve Attilâ İlhan'la yeni bir boyut kazanan "Osmanlı-Selçuklu Kültür Sentezi" modeli de e-

leştiriye açıktır. İlhan tezini şu şekilde savunmaktadır: " ...Aşağı yukarı 600 senedir Anadolu'da bir kültür oluşmuş. Biz buna Osmanlı-Selçuklu kültür sentezi diyoruz. Osmanlı-Selçuklu Kültür sentezi ele alındığı zaman adı üstünde bir Türk sentezi değildir. Bu sentez Anadolu halklarının, hatta Rumeli halklarının sentezidir. Bir Osmanlı yaşama biçimidir. Bu öyle bir kültür ki oluşurken Ermeniden, Lazdan, Çerkezden vs. den almış. Bir yaşam biçimi haline gelmiş. Şimdi bunun için ne kadarı Ermeniden, ne kadarı Rumdan gelmiştir, ayırt etmek çok zor. Şimdi biz klasik Türk müziği diyoruz. Bu müziğin kökeni Ermenilerde var, Bizansta var. Ama bu şekline sokan Anadolu'da yaşayan insanlar olmuş. Folklor aynı şey. Bakıyorsun tam anlamıyla Türk folkloruna benzer bir durum yok. Çünkü zeybek kılığına benzer kılıkları Asyanın içerisinde değil buralarda görüyorsun. Demek ki, bu kılıklar Anadolu içinde devşirilmiştir"...

Günümüz Kültür Bakanlığının savunduğu tezlerin kökenleri, aşağı yukarı, Attilâ İlhan'ın bu kültürel amalgamasyon türü görüşlerinden kaynaklanmış olsa gerek. Bir zamanlar Gibbon'un: "Yerli Rum nüfusunun din değiştirerek yeni bir ırkın doğuşuna yol açtığı" tezini bize hatırlatan bu görüşler, Türk edebiyatı ve medeniyeti tarihçisi Fuad Köprülü tarafından ilmî olarak eleştirilmiştir. Köprülü bu tezinde, "Osmanlı müesseseleri üzerinde Bizans tesirlerinin sınırlı olduğunu" ileri sürmüştür. Ona göre, "Osmanlı uygarlığı Orta Asya kökenlidir".

Hiçbir medeniyet, salt kendi norm ve kültür değerlerine göre vücut bulamaz. Medeniyetler kültürel değişme süreçlerinin ürünüdürler. Ancak, modern antropolojik deyişimiyle **hakim kültür**, etki alanına aldığı kültüre büyük ölçüde damgasını vurabilmektedir. Şu anda, Batı kültürünün Türk kültür değerlerini etkilemesi sürecinde gözlediğimiz gibi. Bu nedenle, Osmanlı kültürünün Bizansdan, Ermeniden oluşan bir amalgamasyon biçiminde algılamak bir yanlıdır.

Aynı şekilde, İlhan'ın: "Bu yüzden Diyarbakır'daki kültürün nereye kadarı Osmanlıdır, nereye kadarı Türktür, nerelere kadarı Kürttür bunu ayırmak imkânsızdır. Tüm bunlar bin yılda oluşmuş Anadolu hayat tarzının, kültürün sonuçlarıdır", biçimi-

mindeki yargılarına katılmak da mümkün değildir. Türk kültürü, Doğu-Güneydoğu Anadolu kültürlerinin bir karışımı değildir. Gökalp'in Diyarbakır yöresinde yapmış olduğu antropolojik ve etnolojik araştırması bu gerçeği ortaya koymaktadır. Gökalp, Siverek dahil, yörenin Karakeçili aşiretlerinin bir oluşumu olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Ayrıca, Başbakanlık Arşivi de elimizdedir. Bu belgelere göre, bölge, 15. yüzyıldan itibaren-ilk arşiv geleneği bu tarihe aittir- **Türkmen Kürtleri ve Kürt Türkmenlerinden** oluşmaktadır. Ayrıca, siyasi Kürtçülerin 1970'lerden beri dillerinden düşürmedikleri **Şeref Han-ı Bitlisi'nin Şerefnamesi**, 1990'lı yıllarda ağır bir biçimde eleştirilecektir. Çünkü, **Şerefname**, büyük ölçüde Kürtlerin kökenlerinin Asyatik olduğunu, **Bügdüz** soyundan geldiğini daha 1590'lı yıllarda ileri sürmüştür. Bir zamanlar, Mehmet Emin Bozarslan kitabı dilimize çevirirken: "Şerefname: Kürtlerin Tarihi" başlığını koymaktan çekinmemiştir. Şimdi, bu Kürt tarihi **Musa Anter** tarafından ağır şekilde lanetleneyecektir: "Zaten Bitlis hanları, Şerefname'nin yazarı Emir Şeref Han dahil, asırlardan beri Kürt milletinin yüz karasıdır". Şeyh İdrisi Bitlisi de aynı hakaretlerden kendilerini kurtaramamışlardır.

. Kürt Olgusu ve Aydın Tezi

Son yıllarda, ileri sürülen aydın tezi, etnik bölücülük doğrultusunda hız kazanmaya başlamıştır. Çoğu, yetersiz bilgi ve gerçeği görmezlikten kaynaklanan bu görüşler, giderek Kürt şövenizmine kapılarını açmış bulunmaktadır. Nitekim, bir zamanların bayındırlık bakanlığını da yürütmüş bulunan bir zat, yapmış olduğu bir konuşmada aynen şöyle diyecektir: "İsa'dan önce Anadolu'daki birçok uygarlık Kürtler tarafından kurulmuştur". Şimdi biz "Türk Tezi" ile uğraşırken alternatif olarak bir "Kürt" tarih teziyle karşı karşıya bulunmaktayız. **Anter** de şöyle diyordu: "Tarihte Kürdistan'ı zulümle ve devamlı ilkin işgal edenler Roma ve Bizanstır. Topraklarınıza ailesiz ve yalnız asker olarak gelen bu adamlar, zulüm, hakaret ve namussuzluktan başka bir şey yapmamışlardır. Türkler de tıpkı Roma ve Bizans askerleri gibi, sırf erkeklerle, yani askerlerle gelip Kürtlere aynı muameleyi gösterince ve Kürt anane ve terbiyelerine riayet etmeyince, haliyle Kürtler bunlara da **Romi** diyorlardı."

Bu kampanyaya Türk aydınları da katılıyordu. **Mete Tunçay**, Kürt olgusu üzerindeki soruları şöyle cevaplıyordu: "Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafya Türkiye'den tamamen ayrılırsa bu, Türkiye'nin geri kalanı için üzülecek değil sevinilecek bir durum yaratır. Türkiye, Avrupa standartlarına biraz daha yakın bir millî gelir düzeyine erişir. Aynı kişi, yargılarında daha da ileri giderek "benim kaç tane Kürt arkadaşım varsa, önce Kürt, sonra solcu. Benim içinse Türklük ikinci ve üçüncü planda gelen bir meseledir" diyebiliyordu.

Bir kısım aydınlar da, hemen aynı doğrultuda, "Millî mücadelenin millî bir hareket olmadığını, bunun resmî ideoloji tadafından, resmî ideoloji üreticisi düzenin akıl hocaları tarafından sonradan uydurulduğu" görüşünü ileri sürmüşlerdir. **Fikret Başkaya**, bu istikametteki görüşlerini, Kürtlerin haklarına sahip çıkmak hevesiyle, daha da ileri götürerek şu sonuca varmaktadır: "İngiltere öncülüğündeki emperyalistler, Ortadoğu'yu bölüp, parçalamadan bölgeden çekilmezlerdi. İşte Kürdistan'ın bölünüp parçalanmasından T.C'ye de önemli bir pay düştü. Millî mücadelenin anti emperyalistliği teranesi sonradan uydurulmuştur. Mazlum milletlere yol gösterme iddiasını gelince, bu tam bir ikiyüzlülüktür. Burnunun dibindeki bir ulusu (Kürtleri kastediyor) ezen biri nasıl mazlum milletlere yol gösterebilir?". Çünkü, yazara göre: "Sosyalizmi içermeyen bir ulusal mücadele sömürünün yeni bir biçimde yeniden üretilmesinin ötesine geçmez".

Bu ifadelerin neresine baksanız orasını düzeltmek imkânsız. **Bilal Şimşir**'in "İngiliz Belgelerine Göre Musul ve Kürt Meseleleri" ile **Mim Kemal Öke**'nin "Binbaşı Noelin hatıralarını" bile okumaktan uzak bulunan bu aydınlarımızın peşin yargıları, sathi bilgileri ve şabloncu düşünce biçimleri; birliktelik duygusunu yıkmaktan başka birşey getirmemektedir. Hele, "sosyalizme dönük bir kurtuluş savaşının sömürüden başka bir şey olmadığı" tarzındaki köhne Marksist görüşlere gelince, bu da "teori yüzünden körleşmenin" emsalsiz örneklerinden biridir. Sosyalizme dayalı kurtuluş savaşlarının günümüzde ortaya koyduğu tabloların dramatik sonuçlarını görmemek için

ya kör, ya da beyinsiz olmak gerekir. Bosna-Hersek , Çeçenistan ve Azerbaycan-Ermeni savaşları bugün ibretle seyrettiğimiz tablolar değil mi?

Murat Belge'nin konuya yaklaşımı farklı da değil. Kürt sorununa bakış açısına bu zat da şu şekilde yaklaşıyordu: "Ben bir Kürt olsam TC'nin bana dayattığı bu kimlik zorunluluğuna karşı ayrılmayı düşünürüm. Ben Kürtlerin bağımsızlığı dendiği zaman tüyleri diken diken olan insanlardan değilim. Türk halkı dediğin zaman kendini gerçeklikten koparıyorsun ve insanların önemli bir kısmını cendereye sokuyorsun. Aslında ayrılıkçılık denilen şeyleri kendi ellerinle kışkırtmış oluyorsun. Norveç ulusunu 4 milyon insan oluşturuyor. Dünyada yaşayan 25 milyon Kürt var, ulus değil mi diyeceksiniz? Her devlet bir millete dayanmalıdır".

Türk aydınının bakış açısı, meseleler uzadıkça dallanıp budaklanmaktadır. Bu örnekleri, Türk kimliğinin tesbiti hususundaki çabaların güçlüklerine işaret etmek için vermiş bulunmaktayım, yoksa herhangi bir görüşe karşı çıkmak için değil. Kanımca, görüşler, propaganda ve ideolojik nitelikten uzaklaştıkça saygınlık kazanır. Aksi takdirde, konuların çözüm yollarını tıkar ve hüznün yaratır. Hatta, bir çeşit Postmodernist kılıklı bakış açılarını gündeme getirerek, "tüm sosyal değerlere, millî normlara hayır" anlamı taşıyan bir anarşik ortamın yaratılmasına neden olabilir.

Türk kimliği üzerine yoğunlaşacak tartışmaların doğuracağı yararlar kuşkusuz inkâr edilemez. Bu yolun açılmasına gerek duyanlardan biriyim. Ancak, bir toplumun birliği ve diriliği için ödenecek fedakârlıklar gelip geçici, yabancı kokulu ideolojiler ve emeller uğruna harcanmamalıdır. Komünizmden çözülen tüm ülkeler, aradan yetmiş yıl geçmesine rağmen, millî köklerinde birleşmeyi bir hedef haline getirmişlerdir. Ama, Türkiye bu enternasyonel nitelikli ideoloji uğruna, özellikle büyük çapta entelijansiyasıyla, önemli oranda kan kaybetmiştir. Günümüzde, "Türküm" demek adeta suç haline gelmiş, tüm millî değerler erozyona uğratılmıştır.

Türk devletinin kültür politikasını temsil etmesi gereken bir bakanlık, etnik bölünmenin frekansını artırarak, çoğulcu toplumun demokratik bir özelliği olduğunu vurgulamaya çalışıyordu. 1990'lar öncesi bakanlık yapmış bir kişi de Kürtlerin "millî azınlık" olduğundan söz açıyordu. Hükümetin en üst kademeleri "Kürt kimliklerini tanıyorlar" fakat, "Kürt halkı" gerçeğini reddederek çelişkiye düşüyorlardı. Bir zamanlar devleti temsil eden bir zat da, "federasyon tartışmasının yapılmasını", "Kürtçenin devlet radyo ve televizyonundan duyurulmasını ve Kürtçe eğitimin uygulanmasını" öneriyordu.

Bir kısım Türk aydınının, millî kimliği oluşturmada çabası daha ziyade "etniklik olgusunu" Kaşımak, tırmandırmak biçiminde tecelli etmektedir. Bunu yukarıya bir kaç çekici örnekle belirtmeye çalıştım. Bu sütunlar, daha nicelerine açık olsaydı, örnekler vermekten kaçınmazdım. Etnikliğin körüklenmesi, millî aydın kategorisinden değil de Marksist çizgiden kaynaklanmaktadır. Bunlar, diyalektik materyalizmin evrensel bir teori olduğuna inanmış, fakat modern fiziğin gerçeklerinden nasibini almamış bilim yobazlarıdır. 1990'lar evreninde gerçeği göremeyen, yargılmayan teori fetişizminin kurbanları bu aydınlarımız, **halklar teorisi** diyagramı altında, azınlıklar ve etnik kökenliler meselesini pompalamışlardır.

Türk Hümanistleri ise, Atatürk'ün ölümü ile Kemalizmi gündemden kaldırarak, Asyatik köklerden uzaklaşmış, **Greko-Latin** kaynaklara dönmüşlerdir. Bunlar, "batılılaşmayı ülkemiz için bir genel siyaset içinde bizim takınmamız mümkün ve gerekli tutumlardan birisi olarak tanıtılmamışlar "aksine" Batıcılışmayı toplumumuzun kurtuluşu ve toplum meselelerimizin çözüm yolu olarak göstermişlerdir". Bunun için de Antik köklere yönelmemizi önermişlerdir. **Türk Hümanistlerine** göre, **Antik uygarlık** "ebedi kurtuluş, bir zevk ve inceliklerdir. Doğu ise, kaba, sert ve büyücü bir kültür ortamını yansıtmaktadır".

Türk Hümanistleri, bu Antik tezin bir yansımasını da, **Anadolu Uygarlıkları** modeliyle, Resmi teorinin yerine ikame etmeye çalışmışlardır. Bunlara göre, Anadolu bir uygarlıklar arenasıdır. Türkler de bu arena içinde amalgamasyona uğra-

muş, kimliklerini yitirmişlerdir. Bu gerçeği, biraz önce Akurgal ve İlhan'da gördük. Hepimiz biraz İyonyalı, biraz Lidyalı, biraz Frikyalı, biraz Grek, biraz Hitit, biraz da Laz, Çerkez, Gürcü ve Kürtüz. Ancak, ne kadar "Türküz" bilemiyoruz. Sonra niçin "Türküz" o da belli değil.

. İslâmi Ümmet İdeolojisi

Bölünmenin bir kanatı da, İslâmi cepheden kaynaklanmaktadır. Bunlar, **ümme**t politikasının **millet** gerçeğini dışladığı kanısındadırlar. Oysa, çok tartışılan bu konuda, özet olarak diyebileceğimiz şudur: Allah, Kur'an'ında toplumların hareket noktası olarak: "Sizi kavimlere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız" buyurmuştur. O halde, **kavimler**, **milletler** gerçektir. Peygamberimiz de: "Kişi kavmini sevmekle suçlandırılamaz" buyurmaktadır. Sınırların kaybolduğu, coğrafyanın silindiği ideal bir İslâm dünyası gerçekleşebilirse güzel bir şey. Ancak, bu da "ortak duygularda birleşen, dili diline, dini dinine uyan" bir millet şuruna eriştiğimiz vakit daha çok kolaylaşabilir. Kavim ve kabile şuurundan enter-nasyonel İslâma geçiş (ümme)t, milletten geçişe nazaran daha zordur. Milletleşmemiş bir Afganistan da bugün kabile şuurunun etkinliği, ülkeyi parçalanma noktasına getirmiştir.

Bu sosyolojik gerçeğe dayanarak, "**milletleşmeyle ümme**tleşme arasında bir zıtlama değil, aksine bir bütünleşme vardır" diyebiliriz. Gökalp de aynı kanaatta idi: "Türkleşmek-İslâmlaşmak"... Oysa, İslâmcıların önemli bir kesimi bu gerçeği görememiştir. Bir Aktif, bir Nurettin Topçu, bir Cemil Meriç, bir Necip Fazıl çizgisinde ki İslâmcı gelişmenin günümüzde ki kökleri çok cılız kalmıştır. Çoğu kez, dış kaynaklı ideoloji taransferleri ile İslâmcılaşıma, "İslâmı kullanma" biçiminde rayına oturtulmuştur. "İslâmı amaçları doğurultusunda kullanma", bugün ülkemizde etnik kimliğin gelişiminde önemli etken olmuştur. İslâmcı siyasal partilerin teorisyenleri, tıpkı Marksist aydınlar ve Anadolu Uygarlıkları teorisyenleri gibi, "**Dicle-Fırat Federasyonu**" yeni bir "Mezopotamya Birliği" tezinden söz açmaktadırlar. Kürt sorunu'na verilen cevapta (Kurtuluş Savaşı millî bir hareket mi idi? Kürt hareketinin bu süreçteki yeri neydi?): tarzındaki sorulara da: "Kesinlikle öyle bir özelliği

yok. Kürt, Türk, Arap, Laz, Çerkez yani ümmet-i Muhammet vardı, tüm ideolojik, siyasal, etnik unsurların topyekûn batı'ya karşı verdikleri bir savaştı, halklar meclisi idi" biçiminde cevaplar yönetilmiştir.

İslâmcı Parti teorisyenin "Kurtuluş Savaşımız" hakkındaki yargıları ile Marksistlerin yargılarında ortak ve ortak olmayan yönler var. Her iki ideoloji taraftarları, "Kurtuluş Savaşımızın" **millî bir hareket olmadığı** hususunda birleşmektedirler. Ayrıldıkları nokta, bu savaşın Marksistlere göre, emperyalizme yönelik olması idi.

Ancak, her iki grup da İnkılap Tarihi'nin herhangi bir sayfasını açıp, Sivas ve Erzurum kongrelerinde alınan kararları, "millî misak" ilkelerini serinkanlılıkla incelemiş olsalardı, düşlerinde kurdukları dünyanın hiç de sandıkları gibi olmadıklarını görecektirdi. Ancak, "teori yüzünden körleşme", Türk aydınını sathi, basma kalıp yargılar peşinde koşan ve fiesta kültürünün temsilcisi olan tipleştirmelere götürmektedir.

Türk kimliği üzerinde dururken, karşılaştığımız açmazları, engelleri akılcı bir biçimde tesbit etmemiz gerekmektedir. Ülkemizde, bugün bu kimliğin sosyolojik anlamda ortaya çıkmasını sınırlayan, belirsizleştiren siyasal partiler, ideolojiler ve Greko-Latin köklere yönelik Hümanistler vardır. Bu akımların yaygın ateşi altında bulunan bir ülkede, eğitim sisteminin, yara almaması mümkün değildir. Bu nedenle, ilkin Türk millî kültür politikasının gündeme gelmesi gerekir. Bu cephelemlerle ayrı savaşması ve hesaplaşması söz konusudur. Japonya, Amerikan etkisi sonucu kültür değerlerinde ortaya çıkan değişmelerin nirengi noktasını tesbit etmek için bilim adamlarını seferber kılmış ve yirmi yıl süreyle millî kültür tezleri üzerinde yoğun araştırmalar yaptırmıştır. Millî Japon karakteri üzerinde yürütülen bu çalışmaların yansımalarını Hayashi, Suzuki ve Alman Sosyal bilimcisi Trommsdorf örneklerle açıklamışlardır. Neticede görülmüştür ki, Japon millî kültürü dayanışmacı, gelenekçi ve değerlere saygınlığından hemen hemen hiçbirşey kaybetmemiştir.

Aynı çizgide, günümüzde Türkiye için de millî kültür tezleri oluşturmanın zamanı gelmiş, hatta geçmektedir. Bu bir devlet politikasıdır, özel girişimcilerin işi değildir. Üniversitelere, akademik kuruluşlara ve DPT gibi millî kurumlara ait tarihî misyonlardır. Daha önce ki bölümlerde, "milletleşme süreci" üzerinde yürüttüğümüz incelemede, Türk toplumunun bir sosyolojik olgu olan "milletleşme" kimliğine henüz kavuşmadığı görüşünü ileri sürmüş ve bu hususta neler yapılması gerektiğini ayrıntılı bir biçimde açıklamıştık. Burada aynı görüşleri tekrar etmek istemiyorum.

Türkiye, milletleşme sürecini gerçekleştirmelidir. Aydın ve siyasal parti mensuplarının, bölük-pörçük sosyolojik ve antropolojik verilerden yoksun-bilim dışı görüşleriyle-sosyal yapının dokusunun bozulmasına izin verilmemelidir. Boşluklar, ayrılmalar ve eleştiriye açık noktalar bilimsel yöntem ve tekniklere dayalı bir yaklaşım tarzıyla doldurulmalıdır. Türk kültür tarihî muhakkak yazılmalıdır. Türk düşünce sisteminin gelişim çizgisi, devlet ve hukuk anlayışı, aile yapısı ana ilkeleriyle ortaya konulmalıdır. Türkiye bölgesel sosyo-kültürel araştırmaları sistematik bir biçimde ele alınmalıdır. Bunun için de bilim zihniyeti gelişmiş, antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve kültüroloji alanında çalışanların hazırlayacakları bir Türkiye kültür haritası meydana getirilmelidir. Türk kültürünün, bugün halkımıza, aydınlarımıza açık bulunan Türk Cumhuriyetleriyle olan kültürel sürekliliğinin ip uçlarını karşılaştırarak, Anadolu kültürü ile bağlarının kurulması sağlanmalıdır. Sabır ve özen isteyen bu tür araştırmalar, belki 5-10 yıl sürebilir, ancak kitleleri ve eleştiri odak noktalarını doyurucu nitelikte olabileceği kabul edilmelidir.

Bölüm -4-

Milletleşme'de Halk-Kitle Kültürü İkililiği

. Türk Sosyolojisinde Kültürel İkilik

"Halk" sosyolojik bir oluşumdur. Her şeyden önce, "*devlet*" kavramıyla gerçek kimliğini kazanmıştır. Bu anlamda, **halk** ve **devlet** bilinçli olarak birbirine bağlı, düşünen ve karar veren insanların fikri yaratmasıdır. Bu oluşumda, coğrafi etkenler kadar doğuştan kaynaklanan yetenekler de rol oynarlar.

Türk sosyoloji geleneğinde, **halk** kavramını yorumlayan, ona sosyolojik bir biçim veren Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in bu görüşleri günümüzde de özelliğini korumaktadır. Gökalp, toplum yapısını **halk** ve **aristokrasi** olmak üzere iki tabakada düşünmektedir. Aynı şekilde, Batıda da aristokratlar yüksek tabakadan, halk ise orta ve aşağı tabakadan sayılırlar. Bu toplumlarda yüksek seçkinler, "*halk*" tan az okumuşlarla hiç okumamışların tabakalarını kastederler. Bu anlamda, "*halk sınıfı*"ndan, "*halk şiiri*"nden, "*halk edebiyatı*"ndan "*halk zevkinden*", "*halk elbisesi*"nden ve "*halk kültürü*"nden söz açılabilir. Bu tür bir sınıflamada, halkın bütünü düşünülmüş değildir. Düşünülen şey, sadece **orta** ve **aşağı** tabakadır. Görülüyor ki, sosyolojik literatürde, halk'tan anlaşılan daima sosyal bir bütünün bir parçasıdır. Hiçbir zaman bir bütünün kendisi düşünülemez.

Gökalp'de, halk ve aristokrasi tabakalaşmasını "*kültür*" ölçüğü ile belirlemiştir. Ona göre, halk kültürün yaratıcısıdır. Milli kültür de halkın eseridir. **Tehzib** adını verdiği işlenmiş kültür de aristokrasinin ürünüdür. Böylece, Fransızca "**culture**" kavramının Gökalp sosyolojisinde biri **hars** (milli kültür) diğeri de **tehzib** (işlenmiş kültür) olmak üzere iki anlamı vardır.

Milli kültür ile işlenmiş kültür arasında iki önemli fark daha vardır ki, bunlardan birincisi milli kültürün demokratik, işlenmiş kültürün ise aristokratik olmasıdır. İkinci fark, bir insan milli kültürün tesiri ile, belki de yalnız kendi milletinin kültürüne değer verir. Fakat işlenmiş kültüre sahipse -yani aristokrat tabakaya mensupsa- başka milletlerin kültürlerini de sever ve onların lezzetlerini de tatmaya çalışır.

Milli kültür, halkın geleneklerinden, yapageldiği şeylerden, sözlü ve yazılı edebiyatlarından, estetik ve ekonomik ürünlerinden ibaret olduğu için bu güzel şeylerin hazinesi, Gökalp'e göre halktır. İşlenmiş kültür ise yalnız yüksek eğitim görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki aydınlar mahsustur.

Kültür değişmesi adlı eseriyle Türk sosyolojisi ve antropolojisinde önemli bir yer tutan Mümtaz Turhan ise, Gökalp'i hatırlatacak tarzda ikili bir kültür ayırımını ileri sürmektedir. Ona göre, "*Türkiye'de birbirinden oldukça farklı iki ayrı kültürü temsil eden iki esas topluluk vardır. Bunlar şehirlerde, bilhassa büyük şehirlerde yaşayan insanların ve aydınların da katıldığı ve temsil ettiği şehir ve aydın kültürü, öteki de küçük kasaba ve şehirlerin de dahil olduğu geniş halk kitlelerinin ve köylünün temsil ettiği halk kültürüdür*". Turhan'da rasladığımız şehir veya aydın kültürü ve halk kültürü farklılaşması Gökalpçi geleneğin bir devamıdır.

Biz de, bu incelemede halk kültürü olarak; köylü, kasabalı ve kentlerde yaşayan -üst zenginler ve aydınlar dışında- geniş toplulukları düşünüyoruz. Büyük Toplumun belirli bir kesimi halk kültürü kategorisi içinde ele alınıyor. Halk kültürünü temsil eden topluluklar, sürekliliğini koruyan ve tarihi kültür miraslarıyla beslenen statükocu topluluklardır.

• Kitle Kültürünün Doğuşu

1900'ler sosyolojisinde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan kitle kavramına gelince, daha ziyade, Batı toplumlarının demokratikleşme ve ferdiyetçilik süreci sonucu, bir takım yasal haklar kazanan kalabalıkların basın, radyo vb. iletişim araçlarıyla da etkileşiminin bir ürünüdür. Kitle veya kalabalıklar tarihiliği ve sürekliliği olmayan protestocu niteliğe sahip o-

luşumlardır. Kitleler, ya düzenden memnun olmayan veya kitle iletişim araçlarının etkisiyle şartlandırılan kalabalıklar olması nedeniyle, "*toplumu nasıl yıkabilirim, düzeni nasıl değiştirebilirim ve dilediğim tarzda nasıl hareket edebilirim*" endişesi içindedirler. Bu yüzden sürekli "**kompro teorisi**" oluştururlar.

Ülkemiz şartlarında, statükocu olmayan, potansiyel protestolarla yüklü bu akıcı (seyyal) gruplar, daha ziyade **gençlik, gecekondu yığınları** ve tüm **emekçilerin** katıldığı kalabalıklardır. **Kitle kültürü** de **halk kültürü** gibi, bir toplumun bütününe temsil etmemekte, o da toplumun bir parçasını oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere, Türk sosyolojisi 1900'lerden itibaren **halk kültürü** ve **aydın kültürü** farklılaşmasına sahne olmaktadır. Bu hiç değilse, Gökalp sosyolojisinin temel özelliğini teşkil eder. Aynı dönemlerde, Batı sosyolojisinde de büyük ölçüde **kitle toplum**, **kitle insan** ve bunların oluşturduğu dünya görüşü, hayat felsefesi, inanç ve değerler sistemini belirleyen teorilere raslamaktayız. Bu dönemin tarih felsefesine damgasını vuran kişiler **Nikolay Danilevski, Oswald Spengler, Arnold Toynbee, Nikolay Berdyaev** ve **Walter Schubart** büyük ölçüde kitle kültürünün uygarlığımızı tehdit ettiği gerçeğine dikkatlerimizi çekmişlerdir. Ünlü İspanyol düşünürü **Jose Ortega Y. Gasset** ise "*Kitlelerin Ayaklanması*" (1930) adlı eseriyle kitle kültürünün 20. yüzyılın bir ürünü olduğunu ve uygarlığımızı tehdit ettiğini vurgulamıştır.

Kitle kültürü; sanat, estetik, din, felsefe ve sosyoloji alanlarında, daha önceki çağların düşünce sistemlerini geri plana iterek, büyük çapta ideolojilere, sosyal hareketlere ve materialist öğretilere damgasını vurarak açık yönetim biçimlerini ortaya koymuştur. Batı dünyasını istilâ eden kapitalizm ve Doğu Avrupaya damgasını vuran komünizm, Birinci Dünya savaşı sonrası Faşizm ve Nazizm gibi ideolojileri oluşumunda kitle kültürünün önemli desteği olmuştur. Çoğu ülkelerde, eğitim sisteminin siyasi ideolojilerin güdümüne girmesi, doktriniyel bir dünyada **Lenin'in "eğitimin siyaset dışı kalamayacağı"** tezini ileri sürmesi, milyarlarca yaklaşan komünist dünyanın ideolojik

şartlandırma havuzunda büyümesini sağlamıştır. Böyle bir şartlandırma tarzı, klasik eğitim sisteminin kenara itilmesine, yerine **çıkarıcı, materyalist, hesap ve tekniğe dayalı**, sanat ve hümanist bilimlerin daha az saygınlığa ve daha az desteğe mazhar olduğu yeni bir zihniyetin geçmesi anlamını taşır.

. Kitle-Toplumun Yapısı

1800-1900 yılları arasında gelişen hızlı sanayileşme süreci ve teknoloji çağı, kırsal alanlardan kentlere dolup taşan-Marks'ın "kapitalizmin yedek ordusu" adını verdiği insan selini (Lumpen proletaryayı) oluşturmuştur. Büyük kentlerin yarım yüzyıl içinde on katı kadar büyümeleri, fabrikaların bu insanlarla dolup taşması yeni şekilsiz (informel) bir topluluğun ortaya çıkışını hazırlıyordu. Buna, bazı Avrupa ülkelerinde, özellikle İngiltere'de köylülerin liberalizasyonu diye ifade edilen yeni yasaların çıkması da eklenince, sanayileşme-kentleşme süreci en yüksek düzeye yükselmiştir. Böylece, kitle kültürünün malzemesi her gün biraz daha büyüyen kentlerin "yığınlaşma" ve "doluluk" meydana getirmesiyle güçlenmiştir. Gasset'in "yığınlaşma" veya "doluluk" olayı dediği şey de burada karşımıza çıkmaktadır; "Kentler artık insan dolu, evler kiracı dolu, mal sahibi dolu, parklar gezen ve dolaşanlarla dolu, doktor muayenehaneleri hasta dolu, plajlar yüzenlerle dolu"...

Kitle-toplum böyle oluşmaktadır. Bunlar aslında küçük gruplar gibi belirli bir amaç ve ilkeler etrafında birleşme ve rasyonel karar alma yetkisine de sahip olmadıkları için şekilsiz, akıp giden bir su gibi çerçevesiz, hedefsiz oluşumlardır... Çoğu kez, toplumsal sisteme karşı, her an patlamaya hazır, protestocu yığınlardır, bunlar.

Kitle-toplum, aslında kitle-insanların istatistiği bir yığılmadır. Zevklerde, dünya görüşlerinde, hatta sosyal tercih ve kararlarda yeknesak ve standart bir kimliği ortaya koyarlar. Gasset'in yerinde teşhisiyle: "Bir makineyi çalıştırmak için içine yağ konulduğu gibi, bunlara da fikirler dıştan aşılır"...

Günümüz **enformasyon çağı**nda kitle kültürünün durumuna gelince, bu da bir yanda totaliter ideolojilerin yıkılması ve demokratikleşme sürecinin başlaması sonucu, ferde büyük so-

rumluluklar yüklerken, öte yanda **hakim kültür** odak noktalarının -telekomünikasyon, bilgisayarlar, video, TV, radyo, basın ve benzeri iletişim araçları kanalıyla- kitleleşmeyi derinden etkilerler. Yeni teknolojiler, **kollektiviteyi** yıkarak evrensel katılımı hızlandırır. Özellikle, Batılı değer yargıları, dünyamızın dört bir yanında enformasyon çağının ürünleriyle, kitleleşme bilincini hızlandırır. Naisbitt'in isabetli teşhisiyle: "*Milletlerarası moda, yiyecek değiş tokuşu, fast-food (hazır yiyecek); Big Mac, Hamburger, Coca Cola gibi mutfak kültürü; Benetton, Esprit, Laura Ashley, Habitat Couran's, İkea*" sadece mutfağa yönelik kültür yaşantımızda evrenselliği sağlarlar. Böylece, **evrenselleşme** ve **özgürleşme**, kitlelerin **globallaşma**sında etkin güçler olarak karşınıza çıkarlar. Ferdietçi eğilimler, katılımcı demokrasi biçimleri toplum katlarında kitlelerin doyum sağlayacağı komplo teorilerine daha da açık bir yapıyı ortaya koyarlar. Bu nedenle **kitle kültürü, halk kültürü** karşısında sosyolojik açıdan hayati önem kazanır. **Bu da, bizim, halk kültürü-kitle kültürü farklılaşması** dediğimiz sürecin, **Türk toplumu** açısından yorumlanması **gerçeğini gündeme getirir.**

Kitle-insan, sosyolojik bilgilerin ışığı altında bir takım özelliklere sahiptir. Bunların en belirginleri şöyle sıralanabilir: 1) **Anonim oluşları...** Ferdi davranış ve özellikler, herkesi yakalayıp sürükleyen ve ancak içgücü niteliğinde bulunan tutkuların seli altında geriye atılır... 2) **Duygusalılık...** Aklın yerini duygular ve içgüdüler almaktadır. Bundan dolayıdır ki, kitlelerin çok büyük olan etkilerine ve etkileme güçleri toplumdaki heyecan ortamına bağlıdır. Ayaklanma sırasında demagoglar ve liderler bu mekanizmayı çalıştırmaya büyük önem verirler. 3) **Akli denetimin erimesi.** Kitle içine girince fertlerin aklı, gruptakilerin en alt seviyesine düşer. Kitleye katılan kimse, ne olursa olsun kendini en aşağı zekâ düzeyine ayak uyduracak, sürüklenerek mantıktan da, denetimden de vazgececektir. 4) **kişisel sorumluluğun yok olması...** Herkesin kişisel tutkularının denetimini yitirdiği kitle içinde fertler de sorumluluk duygularını kaybederler.

Görülüyor ki, kitle kültürünün öznesi yığınlar veya kalabalıktır. Başka bir ifadeyle, kitle veya "insan-kitle" dir.. Oysa kültürün öznesi fert ve özgür kişiliktir. Bu yüzden, insanın ruhu, kitlenin ise sadece ihtiyaçları vardır. Her kültür insanın yücelmesi, mükemmelleşmesi sürecini yansıttığı halde, kitle kültürü ihtiyaçların doyurulmasına yöneliktir³⁶. Horkheimer'in belirttiği üzere: "Kültür ferdileşmeyi hedef alıyor, kitle kültürü ise, ters yönde ahlaktan ve hatta kültürden ayrılıyor. Çünkü kültür, kitlenin değil, halkın yaratmasıdır. Hatırlanacağı üzere, Gökalp, bu anlamda halkın kültürüne milli kültür diyordu... Çünkü, kültürün yürütücüsü halktır, kitle değildir. Kitle kültürü öğretir, yayar, eğitmez.. Manevi değerlerin seri halinde imalatıyla, kopyalarla, zevk ve değerlerden yoksun ürünlerle ve ferdiyete karşı ilgisizlikle, o bizleri kişisizleşmeye götürür. Böylece, "hâkim kültürden farklı olarak kitle kültürü yeknesaklığa eğilimiyle insan hürriyetini daraltır. Oysa, hürriyet yeknesaklığa, hatta standartlaşmaya karşı koymak demektir"..

Kitleleşme, gelenek ve törelerin koruyucu, yön verici ve yönetici çerçevelenmiş yapısını kırarak, ferdi kalabalıklar içinde yalnız bırakmıştır. Kitle-toplumunda, kendini sosyal bir boşlukta hisseden, bunun tedirginliğini yaşayan insanlar, kitleleşmeye doğru kaymaktadırlar. Muazzam örgütler ve bürokratik yönetim biçimlerinin baskıları, tek insanı, kişisel görüşü olmayan alelade bir sayı, anonim bir varlık haline getiriyor.. Böylece, İzzet Bekoviç'in yerinde teşhisiyle: "*Ferdi davranış ve özelliklerin yerini, herkesi yakalayıp sürükleyen ve ancak içgüdü ve tutkuların seline kapılan anonimlik yanında, aklın da yerini duyguların aldığı liderler ve demagogların peşinden sürüklenen kitle-insan sahneleri doldurmaktadır*".. Amerika Birleşik Devletlerinde yaygın bir biçimde söylenildiği gibi, "*farklı olmak adaba aykırıdır*" dövizini artık ön plana geçiyor. Kitle, farklı olan her şeyi, mükemmel olan her şeyi, kalifiye ve seçkin olan her şeyi, ferdi bile altında ezmektedir..

36 Kitlenin bu doyumuzluğundan ötürü Herbart Marcuse Tek boyutlu insan kimliğini kullanmaktadır.

• Milletleşmeye Tepki: Kitle Kültürü mü?

Bu durumu ile kitle kültürü, "milli kültürümüzü" düşündürücü bir biçimde tehdit edebilir mi? Önemli olan bu hususun tartışma konusu yapılmasıdır. Kitle kültürü, enformasyon çağının uygulamalarıyla güç kazanırken halk kültürünün durumu ne olacaktır? Bu hususlar, Türk sosyolojisinin yeni uğraşı alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk kültürü örgütsüzdür, biçimlendirilmemiştir, bu yüzden daha fazla kitle kültürünün saldırılarına açıktır. Bu gerçeği yeni boyutlarıyla gözleyebiliriz. Şöyle ki, kitle kültürü günümüzde bir yan-kültür alanı olarak mı, yoksa karşıt-kültür alanı olarak mı ele alınmalıdır? Her şeyden önce bu, "kitle kültürü"nden ne anladığınıza bağlıdır. Yorumlar, bakış açıları, kitle kültürünün; gençlik kültürü, yoksulluk kültürü, hatta zenginlik kültürü gibi problem alanları oluşturduğu noktasında toplanmaktadır... O halde, kitle kültürü bir karşıt kültür alanıdır. Bu yüzden, öteki karşıt kültür alanları gibi hâkim kültürü (milli kültürü) tehdit etmektedir, diyebiliriz.

Kitle kültürü, çağdaş kapitalist toplumlarda ilkokuldan itibaren, uygulanan eğitim sistemiyle, gençleri; ekonomi politikte uygun olarak, kıran kırana bir yarışmanın içine sürükler... Bu yüzden fert kişiliğini yaşayamaz, sürekli maddi değer ve kalıplar içinde girişimlerde bulunur. Bu da, çocukluğundan itibaren ferdi, "vahşice bir yarışma" sürecinin içinde biçimlendirir. Böyle bir durumda, John Huizing çağdaş insanın daha olgunlaşmamış, çocukça, yani erginlik çağının ruhi derecesine uyan bir tarzda davranacağını ileri sürerek, bunun da en iyi belirtilerinin: "Bayağı eğlencelere, büyük sansasyonlara ihtiyaç duymaları, kitlesel resmi geçitlere ve sloganlara yönelik eğilimleri yanında gerçek esprinin yokluğu, değersiz adı yayınların yayılışına ölçüsüz nefret, sevgi veya eleştiri ve övme parolaları gibi görüntüler olduğunu" söyler.. Böylece, kitlelere yönelik çocuğumsu davranış biçimi diye ifade edilen "puerilizm" aslında patolojik bir ruh haletini ortaya koyuyordu.. Puerilizmin hâkim olduğu bir toplumda, Weber'in "kapitalizmin ruhu" diye belirlediği Protestan ahlâkı ve değerlerinin yavaş yavaş yok olduğu, yerine

Keynes'in "hayvani kapitalizmin ruhu" biçiminde yorumladığı sömürü zihniyetinin geçtiği görülür...

Gerçekte, Huizing'in puerilizmi, kitle kültürünün en anlamlı ifadesini ortaya koymaktadır. Zevklerde bayağılaşma, demokrasi gazete ve kitle dergileriyle halkın zihni yaşantısında "kitap okuma" alışkanlığının atılması, basın-kitle eğitim ve kitle propagandası yoluyla fertlerin giderek daha az düşünmesi ve basının kitle araçlarının (TV, radyo ve telekomünikasyonun) sunduğunu giderek daha çabuk kabul etmesi, stadyomlarda bacağı zaferinin aklın zaferinin yerini alması kitle-toplumun özelliklerini oluşturur. Daniel Bell, "Kapitalizmin Çelişkileri" adlı eserinde, sisteme yönelttiği eleştirileri şöyle açıklıyordu. "...1950'lerde Amerikan kültürü oyun, eğlence, gösteriş ve zevk gibi birinci derecede hedonistik nitelik arzeden bir kimliğe dönüşmüştür. Hedonizmin dünyası, bu "pop kültürü" nün ikonografisi kapitaist hayat tarzından kaynaklanıyor.. Ev eşyaları, sinema, hamburger ve coca cola gibi yiyecek ve giyecekler, Amerikan kapitalizminde, işin Protestan kutsiyetinde kök salmış bir ahlakî mükâfat sistemine dayalı geleneksel yasallığını yitirmiş olması neticesidir.. Bu sistem, yerini, madde ve lüksü vadeden hedonizme terketmiştir.

Aynı şekilde, bir diğer günümüz batılı düşünür, Allan Bloom'da, "Silâhını Yitirmiş Ruh: Genel Kültürün Çöküşü Üzerine Bir Deneme" adlı bir incelemesinde: "Günümüzde Batı toplumlarında kültürün bir tüketim maddesi haline geldiğini, çağın insanların kullandıkları (hayat tarzlarının), (ideolojilerin), (değerlerin) ve (karizmaların) da boş kavramlardan ibaret olduğunu" ileri sürüyordu.. Bloom'a göre, Batı gençliğinde sevgi kaybolmuştur. Fikirlerin ve duyguların bu genel çöküşüne bir başka delil ister misiniz? Bir erkekle bir kadın arasındaki münasebetler bundan böyle hep (ilişki) sözü ile ifade edilir olmuştur. (Aşk) kelimesi unutulmuş, yerini (aşk yapmak) almıştır..

"Netice gözlerimize batarcasına ortadadır: Ne suçluluk duygusu ne haya.. Cinsellik konusunda çocuklara daha erginleşmeden her şey ayrıntılı olarak öğretiliyo. Üniversite öğrencileri kızlı erkekli birer şirket oluşturmuşlar. Evlenmiyorlar, ama evliymiş gibi yaşıyorlar.. (Eş ve servis dahil bir daire kiraladık) diyorlar..

"Her şey, her şeyden kopmuş durumda... Başvurulacak kaynak kalmamış alabildiğine bir özgürlüğün sonunda akılcıca şeylerin ortaya çıkacağı söylenemez. Demokrasinin dramıyla yüzyüzeviz. Batı aşırı hoşgörünün kurbanı oldu.."

Batılı sosyologların "culturati" dedikleri kitle-toplumun en dinamik unsuru oluşturan bu "gençlik kültürü" bir karşıt kültür alanı olarak bizim toplumumuzda da filizlenmektedir. Bunda kapitalist sistemin dünya görüşü ve hayat tarzının önemli etkisi olmuştur. Batı teknolojisi ve telekomünikasyonunun arka planındaki, **kültür değerleri, kültür önermeleri, kültür inançları ve kültür normları** gibi kapalı davranış biçimlerinin bir "şok" etkisiyle toplumumuzu bombardıman etmesi, özellikle **culturati** diye ifade ettiğimiz gençlik bunalımlarının nedenini oluşturur. Dışardan kaynaklanan bu **gençlik kültürü**, aynı zamanda bir **karşıt-kültür** alanı olarak milli kültürümüzü yozlaştırmaktadır.

Karşıt kültürler, genellikle çelişkili ihtiyaçların uzlaşması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Anne ve babadan özerk ve farklı olma ve bunu dışa vurma ihtiyacı yanında aynı zamanda aileyle özdeşliği sürdürme eğilimlerine yönelme de gençlerde belirlenen bir diğer ihtiyaç olarak belirmektedir. Bu tür çelişkili yaşantılar, gençlerin kullandıkları üsluplar, müzik türleri, partal giysiler ve lümpen pozlar, düzenledikleri stilistik karnavallar, dudakları boyalı oğlanlar kitle kültürün dışa yansımalarıdır. Bu oluşum, aynı zamanda, kitle-kültürünün; yabancılaşma sürecini sembolleştirmesi, dil, üslup, müzik ve sanat etkinlikleriyle toplum değerlerine karşı koyması, Punklar, Modlar, Dazlaklar (Skinhead), Bowie'ler, Glitter ve Rocker'ler, Teddy Boys'lar türü **culturati** örnekleri oluşturmak suretiyle profan (bayağı) kültüre dönüşümü sağlarlar..

Kısacası kitle kültürü, insanları; zevklerde, dünya görüşlerinde, hayat tarzlarında, yaşama stilinde, konut ve yerleşim biçiminde, giysilerinde, eğlence ve oyunlarında, evlerinin donatım planında, okuttuğu kitap, kullandığı yiyecek türlerinde hemen her şeyde kendine özgü bir yapılaşmaya doğru yönlendirmiştir. Hemen her şeyde bir "ikonoklazm" diyebileceğimiz

"eşya" ve "zevk" fetişizmi ile karşı karşıyayız. Marshall McLuhan, *The Mechanical Bride: Folklore of industrial Man*, (1951) adlı eserinde: yoksul gecekondulara giren kapkaçakların, büfelerin, bibloların, TV altlıklarının formikalarındaki elişleri ve zanaatlerin yıkımı ile-evlere geometriyi getirdiğini ileri sürer..

Görülüyor ki, kitle kültürü -sosyologların da belirttiği gibi- kapitalizm tarafından imal edilen ideolojik cihazların bir yapıcısı olmuştur.. Komünizm ideolojisi de aynı şekilde bir popülist dünya görüşü ileri sürmek suretiyle proletarya kültürü yaratmaya çalışmıştı. Böylece, yaratıcı olan halk kültürü kitle kültürü tarafından öldürülmüştür. Bunu, ünlü Sovyet romancısı Vladimir Sorokin, tıpkı Mao'nun kültür devriminde görüldüğü gibi, komünizmin Rus insanını hasıl geçmişinden kopardığını dile getirerek şöyle açıklıyordu: "*...Sovyetler Birliği o tek tük ortadan kalkmış hayali, mitolojik devletlerden biridir. Niçin mitolojik? Çünkü bu devlet yetmiş beş yıldır bir ütopyaya şekil vermeye çalışıyor.. Resmî doktrinin etkisiyle Sovyet insanı şimdiki zaman kavramını yitirmiştir. Onun ancak bir gelecek ümidi vardır. Bir de geçmişinin hatıraları.. O yüzden bilmem dikkatinizi çekti mi, eşya kültürü yoktur. Arabadan dolma kaleme kadar bütün eşyalar korkunç ve sevimlidir. Bu eşyalar sanki insanlar için değil de, bilmem hangi düşünce için imâl edilmişlerdir"...*

Halk kültürü bir nitelik çerçevesi oluşturduğu halde, kitle kültürü daha ziyade nicelik-yığın kavramıyla belirlenir. Bu nedenle, bir şey yapma, bir şey üretme ve bunları bir tarih bilinci içinde muhafaza etme gibi eğilimleri temsil eden halk kültürü karşısında, kitle kültürü, sürekli bunlara karşı koyma ve düşünceleri doğrultusunda yönlendirme çabası içindedir.

Ülkemizde, niceliği temsil eden bu kitle kültürünün oluşumunda gecekondulaşma sürecinin payı büyüktür. Bugün bir çok kentlerde gecekondulaşma ana nüfusun yarısından fazlasını teşkil eder. Gecekondulaşma, aynı zamanda, kırsal alanlarda yaşayan "*köy ve kasaba*" kökenli milli kültür taşıyıcılarının, kentlerde -belirli süreler içinde- yozlaşarak kitle kültürü taşıyıcılarına dönüşümü sürecidir de... Köylerden, kasabalardan ana

kentlere yığılan insan selinin, kısa zamanda bir "*kültür şoku*" ile dayanışma çerçevesi veya idrak alanı bir sadmeye maruz kalıyor, sersemliyor.. Sonra yavaş yavaş köy veya kasabadan taşıdığı milli, tarihi kültür değerleri ve inanç sistemleri bu yeni ortamda sosyo-ekonomik nitelikli tektonik hareketlerle temelinden sarsılıyor. Oysa, köyler -kasabalar, bu çarpık kentleşme anaforu içine sürüklenmeseydi, kendi kültür sahalarında kültürel sürekliliği ve yaratıcılığı nesilden nesile aktarabilecekti. Büyük kentlerin çekiciliği ve kırsal alanların iticiliği giderek köy ve kasabaların tüketilmesi anlamına gelmektedir. Millî kültürü besleyen, geliştiren gecekondulaşma değil, köylülük ve gelenekli-kasaba duygusudur. Gecekondulaşma, milli kültürden sapmanın bir görüntüsüdür.. **Yoksulluk -yan kültürü** bu ortamda gelişir. **Yoksulluk kültürü**, aslında milli kültürün kaynağını teşkil eden köylülük ve gelenekli kasaba duygusunun (küçük toplumun) kent potasında erimesi olgusudur... Bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi, "*gecekonduların, köylerden miras olarak taşıdıkları halk kültürün dinamik ve demokratik ruhu ile şehir kültürünü mezcetmek suretiyle geleneksel şehire yeni bir biçim ve özellik vererek milli kültürü yaratmada önemli bir etken olduğu*" tarzındaki görüşlerine katılmak mümkün değildir. Tam tersine, **gecekondulaşma** büyük kentlerin sayısız sorunları karşısında, değil çözüm aramak ve uyum sağlamak yerine, **yoksulluk kültürü** diyebileceğimiz adacıklar oluşturmak suretiyle milli kültürle bütünleşmeyi güçleştirmektedir. **Gecekondulaşmanın**, bir iki kuşak içinde oluşturduğu **yoksulluk kültürü**, yoksul kimseler arasında bir kültürel hayat tarzı olarak şekillenir. Bu durumda, yoksulluk kültürü köklerden gelen kültürel taşıyıcılığa bile fırsat vermez. Yoksulluk kültürünü oluşturan etkenler, fertlerin kalabalık yerlerde kümelenmesi, bir gecekondulu kuşağı oluşturması, alkolizm oranının yüksek olması, sık sık kavgaların yapılması, erkeklerin karılarını döğmesi, nikâhsız yaşamaları, hırsızlığın artması, cinayet ve fuhşun yükselmesi, yöneticilere ve yasalara güvensizliğin artması sürecinin ötesinde, içinde bulunduğu şartlardan kurtulmak için sempati kazanamaması ve bunları bir alın yazgısı olarak ka-

bulenmesidir. Bu durum, bazı gecekondularımızın "köy kültürü ile şehir kültürü arasında kültür taşıyıcısı olarak belirledikleri gecekondulaşma sürecinin kimliğinde önemli bir boşluk meydana getirir. Gecekondulaşma; hem halk kültürünün tüketilmesi hem de kentlerde bir yığılma oluşturduğu için kitle kültürünün oluşması anlamını taşır. Kısacası ana çizgileriyle sıraladığımız bu etkenlerden ötürü millî kültürümüz, yani halk kültürümüz hoşgörü sınırlarını zorlayan kitle kültürünün tehdidi altındadır. Bu da, sosyolojik açıdan milletleşme kimliğinde yarılmalara sebep olabileceği gibi, aynı zamanda halk kültürünün tüketilmesi anlamını da taşır..

O halde, milletleşme veya millet-oluşturma süreci, aynı zamanda hızlı teknolojik ilerleme ve sanayileşme süreciyle halk kültürünün karşısında bir de kitle kültürünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kitle kültürü, iletişim araçları ve hızlı kentleşmenin bir ürünü olması nedeniyle milli kültürden sapma göstermektedir. Bu bağlamda, kitle kültürü bir yan-kültür alanı olarak düşünülebilir. Her yan kültür, standart kültürden bir sapma anlamını taşıması nedeniyle, millet-oluşturma sürecini de engeller..

Bölüm -5-

Niçin Milletleşme?

. Millet-Ümmet Karşıt Tez mi?

Türk toplum dinamiğinde önemli bir konu da milletleşme veya millet yapma sürecidir. Ümmet yapısından millet oluşumuna geçişin önemli bir deneyimine sahip olan ülkemiz günümüzde bir de Güneydoğu ve Doğu bölgesinde aşiret-kabile düzeniyle karşı karşıya bulunmaktadır. Ümmet kavramı, aslında Türk toplum yapısının bin yıllık bir kültür hazinesidir. Osmanlı, aynı din ekseninde birleşen, aynı kitap ve peygamber anlayışını benliğinde hisseden duygularla, üç kıta üzerinde, çeşitli ırk ve etnik grupları ancak böyle güçlü ve evrensel bir değerler sistemiyle gerçekleştirebilmiştir. Zaten Arapça'da **Umma** Allah'ın iradesini ve onun hükümdarlığını kabul eden insan topluluğudur. Bu nedenle, **ümme**t bir dayanışma şuuru, birlikte olma ve güçlülük sembolü olarak kabul edilmelidir. Günümüzde, bu kavramın büyük bir değer kaybına uğramış bulunması gerçekten çok acı bir tecelli olsa gerek. Zira, hergün ibadetini yapan ve İslâmı benliğinde hisseden müminler, her şeyden önce bir ümmet olduklarını asla unutamazlar. Biz, Türk müslümanları olarak, beş kıta üzerinde yaşayan tüm müminlerin kardeşlerimiz olduklarını ve birbirimize bir ümmet bağıyla bağlandığımızın bilincindeyiz. Bu kültür yaşantımızda, toplum dinamiğimizde "Ümmet" kavramının canlılığını sürdürmesi anlamını taşır. Türk sosyoloji geleneğinde Ziya Gökalp, **ümme**t-millet farklılaşmasını bir sentez haline getiren düşünürlerimizden biri ve belki de en önemlisidir.

Millet ise, sosyolojik anlamda bir toplum gelişimi, ilerleme safhasıdır. İnsanlık tarihi bize toplumların bir millet halinde doğduğu görüşünü ortaya koymamıştır. Millet bir gelişme sü-

recinin ürünüdür. Gelişme ve ilerleme, İslamın da benimsediği bir hayat hamlesidir. Millet, aynı duygu ve düşünce etrafında birleşen, tasada ve kıvançta ortak şuuru taşıyan insanların eseridir. İlk toplum biçimlerinde bu yapıyı görmek mümkün değildir. Herşeyden önce millet artık bir kabile, bir klan, bir aşiret değildir. Çeşitli ırk, kültür ve inançları taşıyan insan topluluklarının bir oluşumu, bir evrim, bir gelişme sürecinin ürünüdür. Bu nedenle, milletin sembolü milli duygu veya milliyet bağı anlamında milliyetçilik olabiliyor. Nasıl kavim veya kabile-aşiret yapısında hakim olan sembol kavim veya aşiret duygusu ise, millet seviyesine yükselmiş bir toplulukta da hakim olan milliyet bağı ve inanç sistemidir. Bu nedenle, modern anlamda milliyetçilik ne bir ırkçılık ne de bir kavimciliktir. Sadece ve sadece duygu düşünce ve sadakatta aynı şuuru paylaşan insanların birlikteliğidir. Büyük İslâm düşünürü İbn Haldun, aynı zamanda bu tür bağlılığın ilk habercisidir. O, Kur'an'da Cahiliye asabiyesi dışında hiç raslanmayan bir kavramı, Asabiye'yi kullanıyordu. Asabiye, öyle bir duygu ve bağlılık şuurudur ki, toplulukları birbirine kenetliyor, dayanışmayı güçlendiriyordu. Asabiye bağı zayıflayınca toplumlarda değer ve inançlar da çözülüyordu. Ünlü Amerikalı yorumcu Charles İswi, bu kavramı sosyolojik literatürde (community feeling) "*cemaat duygusu*" olarak karşılıyordu. Rosenthal tarafında "*bütün zamanların düşünürü*" olarak kabul edilen İbn Haldun, aynı zamanda sosyoloji biliminin de kurucusu olarak tanınır. Günümüz anlamında, milliyet duygusunun en akılcı ve metodik karşılığının ilk örneği veya prototipi diyebiliriz ki İbn Haldun'da rasladığımız *asabiye*dir. Ümmet, bir islami kavram ve hayat hamlesi olarak millet kimliğinin yerini almada belki güçlülükle karşılaşabilir. Çünkü, farklı ırk, düşünce ve inançların oluşturduğu bir amalgamasyonu, bir kitleleşmeyi İslami dayanışma kavramıyla bir arada tutmamız mümkün olmayabilir. Ancak, aynı coğrafi bölgede yaşayan insanları tasada ve kıvançta ortak duygular etrafında toplamak mümkündür. Bu nedenle, milliyet bağı veya milliyetçi duygu ve yönelimler bu yapıyı bütünleştirebilirler.

Bu açıdan ümmet duygusu ile milliyet duygusu birbirinin çelişkisi değil, tamamlayıcıdır. Her ikisi birden, ortak duygu ve inançların doğmasında birleştirici ve dayanışmacı bir rol oynarlar. Daha önceki bir yazımızda da açıkladığımız gibi, Japon toplumunda bizdeki ümmet kavramının eşdeğeri olan bir **Kokutai** kavramı vardır ki, Batılı uzmanlar bunun ümmet karşılığı olabileceği üzerinde ittifak halindedirler.

. Ümmet Milletleşmeye Karşı mı?

Sonra, milliyetçilik duygusu milleti sevme anlamında düşünülduğünde Kur'an ve Hadislerle de bir zıtlaşması söz konusu olamaz. Kur'an: "*Sizi kavimlere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız*". Bu Ayet, açıkca kavimlerin bir gerçek olduğunu, herkesin mensup olduğu bir topluluk bulunduğunu ve herkesin kendi kavimini tanuması gerektiğini müjdelemektedir. Peygamberimiz de: "*Kişi kavimini sevmekle suçlandırılmaz*" buyurmaktadır. Bu yaklaşım, sosyolojik anlamda bir **asabiye duygusu**, modern deyişle bir **milliyet tezahürüdür**. O halde, bir Türk insanı olarak milletimizi milliyet bağı ile sevreken, İslam alemi de ümmet duygusuyla kucaklamak durumundayız. Bu durum, açıkca göstermektedir ki, **milletleşme** ile **ümmet** kavramları arasında bir psikolojik yarılma, bir zıtlaşma mevcut değildir. Her iki kavram da birbiriyle bütünleşen bir kimliği yansıtır. Vatan sevgisi de böyledir. Milli duyguları taşımayan toplumlarda bu yüksek şuurun oluşması mümkün değildir. Abdülhak Hamid'in "*Kız, köpekler bile vatanperver. Vatanı sevmeyen acep ne sever?*" diye belirlediği ifade tarzı da budur.

Milliyet bağı, "*ortak duygu ve ortak düşünceyi paylaşan, tasada ve kıvançta aynı şuur taşıyan insanların bir tezahürüdür*", demiştik. Bu durum, **milletleşme** veya **millet-yapma** denilen sürecin bir ifadesidir. Bugün, ülkemizin, sosyolojik anlamda bir milletleşme sürecini tamamladığı söylenebilir mi? Bu cevaplandırılması güç bir sorudur. Zira hergün medya, açık oturum ve basında ortaya çıkan tartışmalarda hâlâ önemli bazı kesimlerin, elit kadronun "*Türküm*" demekten imtina ettiklerine tanık olmaktayız. Çeşitli ırk ve milletlerden oluşan bir İsviçre'de, bir Amerika Birleşik Devletler'de her fert "*Ben İs-*

viçreliyim" veya "*Ben Amerikalıyım*" demekten bir haz ve gurur duyarken, bizim insanlarımızın bin yılı aşan bir tarihi süreç içinde hâlâ kabile ve aşiret duygularını temsil etmek suretiyle "*Türkiyeliyim*" tarzında acaip sesler çıkarmaları, en ufak deyimle millet esprisini bir terbiye tarzı olarak yaşamamalarından kaynaklanmaktadır.

Sosyoloji bilimi bize göstermektedir ki, her milletleşme hadisesinde bir oluşum vardır, bu da o topluluğu meydana getiren grupların hakim "*dominant*" unsur etrafında toplanması anlamını taşır. Türk toplumu, Anadolu'ya sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardan itibaren Orta Asya'dan kitleler halinde göç etmiş ve Anadolu'nun kaderini değiştirmiş, ona damgasını vurmuştur. Bunun en güzel örneği, bugün Sovyet emperyalizminden kurtulan Türk Cumhuriyetleriyle aramızda olan dil birliği, inanç birliği ve kültürel bağlılıktır. Bundan daha güçlü laboratuvar tahlili düşünülebilir mi? Bizlerden binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan ve asırlarca birbirlerine kapalı kalmış bu topluluklar, manialar kalkınca nasıl güçlü bir coşkuyla birbirlerini kucaklamışlardır: "*Yedi Bayraklı bir Türk Birliği*" ikinci kurultayın sembolünü oluşturdu. Yüzlerce yıllık idealler gerçekleşti. Bunları da hergün görüyor ve canlı olarak yaşıyoruz.

Özet olarak, **milletleşme** ve **ümme**t kavramları toplum yapısındaki görev ve işlevleri nedeniyle **İbn Haldun**'un deyişiyle bir **asabiyye** şuurunu temsil etmektedir. Her iki kavram da, toplulukları birbirine bağlayan ve dayanışmayı sağlayan birer çimento gibidirler. Hatta, Doğu ve Güneydoğu aşiret ve kabile yapısı içinde «**ümme**t» şuurunun canlandırılması önemli bir toplumsal iyileştirme yöntemi olarak düşünülebilir Zaten "*aşiret*" vakıası bize bu gerçeği göstermektedir. Türk laiklik sistemi üzerine bir araştırma yapan **Palmer Parker Jay** göstermiştir ki, Türkiye'de yönetici elit ile halk kültürü arasında derin farklar vardır. Halkta **ümme**t kültürü, yönetici aydında ise **laik kültür** hakim olmuştur. O halde, halkımızın içinde yaşayan ve onları birbirine bağlayan bu norm ve değerlere toplumun inşasında önemli görevler yükleyebiliriz. Farklı etnik, din ve soy bağlarının temsil edildiği ülkemiz genelinde, laik inanç ve düşünceye yönelen kültür sahalarında insanla-

rımıza, tasada ve kıvançta ortak duygular etrafında birliğe çağrı ancak ve ancak **milletleşme** vetiresiyle gerçekleşebilir. Osmanlı'nın son yıllarında Balkanlarda ayaklanan milletleşme hadisesinde, ümmet ideali, birliği sağlamada yeterli olmadığı gibi, İslam dünyasında da mobilizasyon gücünü istenilen seviyede yerine getirememiştir. Tarihi gelişimden ders almak, yeni hedef ve yorumlardan neticeler çıkarmak her halde anlamsız olmasa gerek.

Anadolunun hamurunu oluşturan, bu coğrafya üzerine aynı zamanda damgasını vuran Türklerdir. Bunlar ne Hitit, ne Urartu, ne Lidya ne de Grektir. Anadolu'nun kader çizgisi, Türk insanının kültür değerleri, inanç sistemi ve felsefesiyle şekillenmiştir. Yer altı ve yer üstü maddi-manevi bütün kalıntılar, tarihi belge ve abideler bunun en canlı delilidir. Orta Asya sanat, estetik, kültür ve mimarisinin her motifinde Anadolu insanının bedii zevk ve üslûbunu sezinlememek mümkün değildir. Bu nedenle, Türk milletinin kompozisyonunda Türklerin belirleyici ve tayin edici tarihi sorumluluğu ve misyonunun payı büyüktür. Deyim yerinde ise, Türk milletinin bu dominant kimliği, bir grafikte şekillendirildiğinde, adeta bir çan eğrisi gibidir. Bu çan eğrisinin her iki uç kısmında kalan parçalar, aynı zamanda bu eğriyi bütünleştiren unsurlardır. Bu unsurlar, eğer sosyolojik seviyeye yükselmiş, toplum manerizmini kazanmışsa, kendisini «*Türk*» şemsiyesi altında görmesi gerekir. Aksi takdirde, kendi mensubiyet duygusunu belirleyen bir ilkel kavim şuurunun ıstrabı içinde kalabilir. «*Millet i hakime*», sosyolojik deyimle **Büyük** veya **hakim toplum**, Türk milletidir... Onu dışlayarak, çan eğrisi grafiğini parçalamak ve unsurlara ayırmak **milletleştirme** sürecini **kabileleştirme** anlamına taşır ki, bu da bilimsel gelişmeye aykırıdır.

Türk aydın kadrosunda rastladığımız, **millet-altı** diyebileceğimiz bu sancılar yanında, ayrıca Doğu ve Güneydoğu yöremizdeki **aşiret-kabile farklılaşması** da bir diğer toplumsal arızayı ortaya koymaktadır. Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre, dört binin üzerinde aşiret kuruluşları Osmanlı toplumunun kimliğini oluşturuyordu. Bugün, bu oran, hiç de küçümsene-

meyecek biçimde adı geçen yörelerde hakimiyetini tüm canlılığı ile sürdürmektedir. Hatta, denilebilir ki, PKK belirli nisbette gücünü aşiret kültür sahalarından almaktadır. Aşiretleşme ve kabileleşme yapısı, milletleşme potası içinde en kısa zamanda eritilmedikçe, PKK'nın hakimiyetini sona erdirmek güçleşecektir. Bir zamanlar (1892-1907) tarihleri arasında Abdülhamid'in açtırmış olduğu Aşiret Mektepleri bu büyük sosyolojik oluşumun en isabetli çözüm yolunu da ortaya koyuyordu. Bu mekteplerde yetişen Arapça, Kurmançça, Zazaca ve benzeri dil ve lehçeleri konuşan aşiret çocukları, Osmanlı terbiye ve kültür modeli yanında, yönetim biçimlerini de öğrenmek suretiyle Büyük Toplumla bütünleşmeyi sağlayacaktı. Günümüzde, bu çizgiden ne kadar uzak kalmış bulunuyoruz ki, hâlâ aşiret yapısı, kabile yaşantısı içinde bocalıyoruz.

Milletleşme, bütün bu maniaları siyasi terbiye ve sosyolojik kültür davranış biçimleriyle aşmak durumundadır. Bu bakımdan milletleşme, ümmet duygusu da dahil, bütün güçlü kültür kaynaklarını bir malzeme olarak kullanmak durumundadır. Bu kavramları, bir miras yedi esprisi içinde, gelişi güzel harcamanın bir vebal olduğunu artık idrak etmenin zamanı gelmiş olsa gerek.

Bölüm -6-

Milli Eğitim Sistemimizde Kimlik Arayışı

"Güzel, gerçeğin peşinden koşmayanlardan kendini gizler" diye bilinen bir söz vardır. Bu incelememizde; "güzel" i yakalamak için gerçekleri gözönüne sermenin, tartışmanın ve bazı sonuçlara varmanın önemine inanmaktayım.

Antik Çağdan beri eğitimin bilinen bir tanımı vardır. Ünlü düşünür Plato, bunu "bilgilendirme", "aydınlatma" tarzında belirtiyordu. Günümüzde, bu tanımlamadan çok daha ileri gittiğimiz söylenemez. Bu bilgilendirme sonucu, çevresinden yeni şeyler kazanan insan eğer kendine has bazı değişme ve yenilikler meydana getirebiliyorsa yapıcı ve dinamik dediğimiz toplumsal süreç başlamış sayılabilir. Bu bir anlamda Kur'an'ın: "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu" hikmetli mesajının bir yansımasıdır.

Ancak, çağımızın en üzücü özelliği, bugün sıradan insanın güzeli ve geçici olmayanı yansıtmakla ilgili her şeyden koparılmış olmasıdır. Adeta tüketiciye göre biçimlenmiş olan günümüz kitle kültürü, ruhları sakatlıyor, insanın kendi varlığıyla ilgili en temel sorunları sormasını, bir manevi varlık olarak kendisinin şuuruna varmasını artan bir şekilde engelliyor. Adeta "bizi bizden" uzaklaştırıyor.

Evensel dinlerin ve Antik Çağın benimsediği: "İnsan her şeyin ölçüsüdür" mantığı artık günümüzde kitleleşiyor, seçkin niteliğini yitiriyor. Batılı aydınlar bunun nedenini çoğu kez medya standartlarının oluşturduğu yeknesaklığa (üniformizm) bağlamaktadırlar. Yeni Dünya Düzeninin felsefesi, ev-

renselleşme ve globalleşme diye ifade edilen sınırların yıkılması ile, bu yeknesaklaşma ve tekdüzeylelik ortamını daha da derinleştiriyor.

. Batılılaşma: Öz mü Kabuk mu?

Andrei Tarskovski'nin isabetle belirttiği gibi "her şeyden koparılmış" bir insan tipiyle karşı karşıyayız. Bu dram aslında insanlığın dramıdır. Her uygarlık alanı belirli ölçüde bu oluşumdan nasibini almış görünmektedir. Yalnız bunun bir derecesi olduğu söylenebilir. Bunu da Arnold Toynbee'den esinleneceğimiz bir çift kavramla belirtmek istiyorum. Toynbee diyor ki: "Bir toplum, farklı bir uygarlığın kopyasını kendi ülkesinde üretmeye çalıştığı vakit yaratıcılığını yitirir ve "iç proletarya" durumuna düşer. Bir toplumda aydınlar bu durumda ise, daha üst kültürlerden meselâ batıdan sürekli yük aktarma ve boşaltmadan öteye bir adım bile ileri gidemezler. Yaratıcı gücün "proleterleşmesi" süreci, aynı zamanda "dış proletarya"nın da ortaya çıkmasına neden olur. Bu da, "kurtlukta düşeni yeme" fırsatını kollayan dış komşulardır. Görülüyor ki, bir toplum taklit mekanizmasının çarklarına kapılırsa yaratıcılığını yitirir ve proleterleşir. Bu iç proletarya kendi çelişkisini yaratarak dış proletaryaya toplumu teslim eder.

Aslında, Toynbee, Türk toplumunu bu çizgide görmektedir. Ona göre, Cumhuriyet dönemi, keskin dönüşümler yapan ve baş döndürücü bir hızla Batı norm ve değerlerini taklit eden Herodian bir yapıya sahiptir. Bütün geçmişe ait değerlerini dışlayan ve kaderini Batıyla aynileştiren bir oluşum, Türk Batılılaşma modelinin ana felsefesini teşkil etmektedir. Oysa, her kültürün kendine has bir bütünlüğe sahip olduğunu başkalarından daha iyi anlamamız gerekir. Çünkü geçmiş bir deneyimimiz var. Bu yapılmadı, "Batıda meydana getirilmiş modern medeniyetin, bir kaleydoskopta imiş gibi sürekli biçim değiştiriyor görünmesine rağmen, neden-sonuç ilişkisi açısından bu uygarlığın tutarlı bir bütün oluşturduğunun farkında olunmadı. Zira ondan bir tel koparmanız, bu telin sayısız görünmez liflerle diğerlerine bağlı olduğunun farkına varmanız mümkündür. Bütünden çıkarılan küçük bir "iyi" kırıntısı, yapı bü-

tününün pek çok parçasını da beraberine getirecektir. Işıkla birlikte gölgelerin de gelmesi gibi, olumlu olanların yanında nedensellik açısından olumlu olanla ilgili olumsuz unsurlar da sökün edecektir". Büyük düşünür, Gai Eaton'un isabetle belirttiği üzere, "hiçbir toplum Batı medeniyetinin iyi tarafını alacak, kötü tarafını bırakacaktır" tarzında bir hayale kapılmasın. Batı medeniyeti organik bir bütündür, hiçbir parçasının diğerlerinden bağımsız olduğu iddia edilemez. Her şey birbiriyle iç içe dokunmuş bütüncül (gestaltik) bir yapıyı ortaya koyar. Bunlardan birini alıp diğerini bırakmak ise sistemi bozar.

Yakın tarihimizde İslamcı, Türkçü ve Batıcı (garpçı) akımların yanıldıkları noktaları da burada aramak gerekir. Garpçılar, öteki iki akım taraftarlarına nazaran daha da ileri gittiler. Onlar, "gülü ve dikeniyile" Batıyı benimsemeyi kalkınmanın bir manivelası olarak gördüler. Bu tabiatıyla tarihi bir yanılı meydana getirdi. Zira, Batı norm ve değerleri modernleşme için biricik hedef olarak kabul edildiği andan itibaren radikal girişimler başlatılmış, toplumun tarihi gelişim süreci devre dışı bırakılmıştır. Cumhuriyetin otokton düşünürü", Mahmut Esat Bozkurt, "Bu süreci en isabetli deyimiyile inkılap değil ihtilâl olarak belirtebiliriz" diyordu. Batı düşüncesinde Weber, bilimi, demokrasiyi, hukuku ve liberal ekonomiyi Protestan ahlâkına bağlarken, bu yeni ihtilalde "İslam" gündemden çıkarılıyordu. 1990 yılında, TÜSİAD adına Türkiye'de Eğitim adlı eseri kaleme alan bir düşünür, Zekâi Baloğlu, bu tabloyu şu ifadelerle takdim ediyordu: "Gerçekten 1928-1948 yılları arasında yirmi yıl süreyle devlet eliyle din adamı yetiştirilmedi ve müslüman halkın din eğitimi ile Kur'an okumayı öğrenme ihtiyacı karşılanmadı".

1800'lerde bir Amerikan Cumhurbaşkanı, Amerikan demokrasisinin din, ahlâk ve özgürlük gibi üç önemli sac ayağına dayandığını açıklıyordu. Oysa Türk deneyiminde, yirmi yıl süreyle din bir sosyal müessese olarak, gündem dışı bırakılıyordu. Çağımızın ünlü sosybilimcisi Mac İver, "din ahlâkın döl yatağıdır" diyordu. Jung ise, "her toplum için dinin bir ihtiyaç olduğu" görüşünde ide... İhtilâl Türkiyesi için bu bir önemi haiz değildi..Böylece, 19. yüzyılın materyalist ve pozi-

tivist felsefi akımları, bilimin biricikliği ve yanılmazlığı tezlerine dayalı bakıyeleri, Türk ihtilalinin dokusuna işliyordu. Bu köklü gelişimler aynı zamanda yeni eğitim modelinin yapı taşını teşkil ediyordu.

• Milli Eğitim Veya Reddi Miras

Türk ihtilali, Doğu medeniyet çevresinden Batı medeniyet çevresine geçerken adeta bir **reddi miras** karşısında bulunuyordu. Bu çizgide, Osmanlı devreden çıkarılıyor, **Asyatik** kültüre dönüş -ihtilalle bir hesaplaşması olmaması nedeniyle- Osmanlıdan daha çarpıcı ve cazip geliyordu. Burda Türkçülerin, özellikle, Ziya Gökalp'ın da tesirini düşünmek gerekir. Gökalp, Fransa ihtilaliyle ortaya çıkan ve tüm Balkanları kuşatan milliyetçilik akımının avangard bir mümessili idi. O, milli kültürün milletleşme süreci için ileri bir adım olduğunu iddia ediyordu.

Gökalp'a göre, eğitimin amacı millî kültürü toplum katlarına aşılama suretiyle dilde ve düşüncede uyumlu bir birlik meydana getirmektir. Millî eğitim politikası bu misyon etrafında oluşacaktır. Çünkü, toplum yapımız **ümmetten millete** geçmek zorundaydı. Zira, Batı uygarlığı **Reform** ve **Rönesans** hareketleriyle üçyüz, dört yüz yıl önce millî kimliklerini kazanmışlardı. **Reform**, Tanrı karşısında insanın özgür ve bağımsız olduğunu; **Rönesans** ise dilde, sanat ve edebiyatta millî şuur ve millî kültürün oluşumunu sağlamıştır. Özgür insan, dil ve düşüncede bağımsızlık, millî kimliğin doğmasını hazırlamıştır.

Gökalp, Osmanlı toplumunun ortak bir din etrafında birleşen, fakat **millet** seviyesine henüz ulaşmamış, **ümmet** kimliğine sahip olduğunu ileri sürüyordu. Ancak, **milletleşme** olgusu için temel hareket noktası **dil**, **kültür** ve **duyguda** birlik olmak idi. Tek başına dini inançlar milletleşme süreci için yeter sebep olamazdı. **Ümmetten millete geçiş**, tabir yerinde ise, dinin de ötesinde dilde ve duyguda birliğe ulaşmakla mümkündü. Batı, bu çizgiyi izlemiş ve millet seviyesine yükselmiştir.

Cumhuriyetle başlayan **Yeni Toplum Düzeni**, Gökalpçı düşüncenin etkisi altında şekilleniyordu. Gökalp, bir otokton düşünür olarak Türk ihtilal liderinin manevi babası kabul e-

diliyordu. Şimdi eğitimin amacı, millî devlet teorisini kurmaktı. Kurt Lewin'in: "Toplum için eğitimi ıslah etmek, eğitim için toplumu ıslah etmekten zordur" dediği noktaya gelmiş bulunuyoruz. Eğitim, hedef ve strateji olarak ihtilalin emrinde yeni bir araçtı. **Toplum** ve **eğitim**, "bu iki kavramın hangisi temel hareket unsurudur" diye bir soru sorulmuyordu artık. İdeal bir toplum için öncelikle planlanmış ve düzenlenmiş bir eğitim ön planda yer alıyordu.

Eğitim, iki şeyi gerçekleştirecekti: 1) Ümmetten millete geçişin planlanması; 2) millî kültür ekseninde etrafında milletleşme sürecinin hazırlanması. Bunun için de hareket noktası millî kültür kavramının belirlenmesi ve kaynaklarının tesbiti idi. İlk, kültürün **Asyatik** yapısına yönelinecek dil ve tarih tezlerine dayalı yeni bir kimlik arayışına girişilecekti. **Dil ve Tarih tezi**, ihtilalin Rönesansı oluyordu. **Din** de, Gökalp'ın gündeme getirmiş olduğu **ladini** (laicus) kavramıyla yeni bir **reforma** uğruyordu. İşte, millî eğitim sistemi, **dil-tarih** ve **dinde** yapılacak yeni Reform ve Rönesans girişimleri için bir taşıyıcı görevini yüklenecekti.

Kısacası, ihtilalin hedefi köklere dönmek suretiye Batılılaşma çizgisinde yürümekti. Türk toplumu, **dilde**, **duyguda** ve **düşüncede** köklere yönelik bir tarih şuuru kazanmak suretiyle milletleşme sürecine de ulaşabilecekti. O halde, **milletleşme tasada**, **kıvançta** ortak duyguların bir yansıması oluyordu. **Millî dil**; millî tarih ve **millî kültürün** oluşumunu hazırlıyordu. Ancak, böylece, Cumhuriyet paradigmasında **din** bir sosyal fenomen olarak görülmüyordu. Bu bakımdan eğitim sisteminin bir **etikası** yoktu. Cumhuriyetçiler, belirli bir noktadan itibaren de **Gökaltan** ayrılıyorlardı. **Gökalttaki** üçleme: **İslâmlaşma**, **Türkleşme** ve **Batılılaşma** tezi artık yerini **Laikleşme**, **Batılılaşma** ve **Türkleşme** sloganlarına terk ediyordu.

Milletleşme sürecinde izlenen millî eğitim politikası temelde bir kimlik arayışı biçiminde tezahür ediyordu. Günümüz elitist kadroların, **Resmi teori** diye belirledikleri yargulamalar, aslında **milletleşme** olgusunun bir restorasyonu olarak kabul edilmelidir. Bu bir **entegrizm** de olsa, **dil ve tarih** şuurunun canlanması, **milliyetçilik** ideolojisinin yükselişidir. Ancak, bu

yüksek idealler **Kemalist paradigmayı**, Anadolu'nun kalkınması sürecinde yeni atılımlara götürürken, Atatürk'ün erken vefatı bu defa sisteme ters düşen teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da "**Kültürde Hümanizma**" akımıdır. Millî tarih ve millî kültüre dayalı ve Asyatik kökenli **Kemalist ideoloji**, **Kültürde Hümanizma teziyle**, millî köklerden koparılarak Greko-Latin kaynaklara dönüşüyordu..Artık, **millî kültür politikası yerine Türk Hümanizması** olarak bilinen bu akım geçiyor ve **millî kültür tezinin alternatifi** oluyordu. Böylece, çok isabetli ve rasyonel kararlarla başlatılmış olan **milletleşme** diyebileceğimiz sosyolojik olgu, suyu geçerken at değiştirme anlamında bir çıkışla, millî köklerden koparılarak Greko-Latin kaynaklara yönlendiriliyordu. **Eğitimin yön değiştirmesi** diyebileceğimiz bu sapma, bizi Batıya değil, Batının da köklerini teşkil eden bir **paganizma** kültüne götürüyordu. O dönemin sosyolojik bir tahlilini yapan **Hilmi Ziya Ülken** şöyle diyordu: "**Elektriği Kur'an'da aramakla-güneş altında söylenmiş hakikat yoktur-diyerek her şeyi Yunan'a irca etmek arasında artık mahiyet bakımından fark kalmıyordu**".

. **Hellenomani: Köklerden Kopma**

1923'ten 1938'e kadar sürüp giden millî eğitim politikası, şimdi tamamen farklı bir eksene dayandırılmak suretiyle, kimliğinden soyutlanarak, **üniversalizme** dönüştürülüyordu. Yeryüzünde "tek medeniyet ve tek kültür" vardır ilkesine bağlı **kültür hümanizması** modeli, Türk eğitim sistemine şöyle bir program getiriyordu: 1) "**Sistemli ve sürekli bir çeviricilik**, 2) **bizden önce bu yollardan geçen milletlerden alınacak dersler**, 3) **tarihimizi bu yönde aydınlatmak**"...Bu üç maddenin oluşturulmasıyla, Türk Hümanizması kendi deyimiyle bir "ideologie fashonne" haline dönüşmüş oluyordu...

Tarih ve kültür kitapları daha çok **Rönesans ve Reform** hareketlerine ayrılmış, **Latin-Yunan hümanizması** ayrıntılı bir biçimde ele alınmış olduğu halde, Atatürkle başlatılmış bulunan **Orta Asya'ya yönelik millî kültür geleneği** devreden çıkarılmış, terkedilmiştir..Böylece, Türkiye, çok kısa bir süre içinde üç önemli radikal değişimin içine çekilmiştir. Zaten,

Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş önemli bir sosyo-kültürel depresyonla gerçekleştirilmiş; keza, **ümmetten-milllete dönüşüm**, bir ferdi olay değil, tüm toplumun tarihi kişiliğini etkileyen temellerin hareketlendirilmesine sebep olmuştur. **Üçüncü atılım** ise, yeni bir düzen, yeni bir kimlik aşılama sürecini başlatıyordu. 1923-1950 yılları arası 27 yıllık süre içinde ortaya çıkan bu üç radikal atılım istikrarlı, akılcı ve köklere yönelik bir millî eğitim politikasının oluşumuna imkân tanınmamıştır. Bu durum, 1950'ler sonrası Türk eğitim sisteminde, millî kimliğe ulaşmış bir eğitim politikası yerine bu üçlü yönelimin yansımasına sahne olmuştur. Birinin yaptığını, öteki adeta yıkmış böylece ortaya çıkan bu çelişkili kültür politikası dolayısıyla eğitim felsefesi çizgisi belirsizlikler içine itilmiştir.

Osmanlı ve dini (ümmet) ideoloji'den ayıklanma sonucu, Batıya açılma veya **Batıcılışma** süreci yanında, **Kültürde Hümanizma** taraftarları tek kültür ve tek medeniyet anlayışıyla bir bayrak altında toplanıyorlardı. Bunlar, **Millet ve Tarih Şuuru** yazarı Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği üzere: "Davamız bir millet teşkil etmek değil, on asırda meydana gelmiş olan bir milleti tamamıyla Batılı bir hale getirmek olmalıdır" noktasında birleşiyorlardı. :atının Atası Yunan mitine dönüş veya Hellenomoni tercih nedeni oluyordu

Millî kültür politikası, Türk Hümanizması ve salt **Batıcılışma** tezine dayalı bu üç akım, millî eğitim sistemimizin oluşumunda derin izler bırakmışlardır. Bir kuşak, belirli bir süre millî kültür ortamı içinde yetişirken, onu izleyen ikinci kuşak **Greko-Latin** köklerin tesiri altında kalmıştır. Bir üçüncü kuşak ise, kendilerinden önceki eğitim politikalarının silik izlerini taşıırken salt **Batıcılışmayı** bir inanç sistemi olarak benimsemişlerdir. Günümüzde, dördüncü nesil yükseliyor: Bu da alternatif kuşak olarak belirlenebilir. 1950'ler sonrası ortamın oluşturduğu okullaşma süreci sonrası gündeme gelen bu grup, uzun süre ihmale uğramış bulunan din olgusunu eğitim politikasının özü olarak benimsemiştir. Fehmi Yavuz'un 1969'da ileri sürdüğü "İmam Hatip okullarıyla Köy Enstitüleri arasında bir ayniyet vardır" tezi bu grubun bir yansımasıdır. Bozkırdaki **Çekirdek** veya Köy Enstitüsü gerçeği, 1942 - 1947

yılları arasında on bin köy okulunun Türk Hümanizması açısından Yeni Dünya Düzenine hazırlanması anlamını taşıyordu. Zira, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra milli eğitim politikasının odak noktası oluşturan ekip Türk Hümanizmasına yönelirken -millî kültür olgusunu temsil eden -köy- kasaba gençliği bu ortamdan uzaklaştırılarak Greko-Latin kaynaklara doğru itilmiştir. İmam-Hatip çizgisi ise, uzun süre devreden çıkarılan din olgusuna kültür felsefemizde bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. İmam-Hatip çizgisi, "İslâm" ın bir hayat tarzı, toplumun bir çimentosu olduğu inancını temsil ediyordu.. Dinden uzaklaşan bir eğitim politikasının kalkınma sürecinde başarısı tartışma konusu olabilirdi. Pasifik kuşağı veya Dört kaplan ile Japon kalkınmasında Konfüçyüs, Zen ve Budist-Şinto gibi yöresel dini inanç sistemlerinin derin etkisi gözardı edilemezdi.

Aslında, Gökalp, bir eğitim ve kalkınma modeli olarak islamlaşma olgusunu dışlamış sayılmazdı. Onun en önemli eserlerinden birinin adı da: **Türkleşmek İslâmlaşmak ve Batılılaşmak** idi. O, böylece altı yüzyılı aşan Osmanlı deneyiminin dayandığı payandayı, **ümme**t ideolojisini, **millet-olma** süreci içinde aşmaya çalışırken din gerçeğini de terketmek istemiyordu. Gökalp'e göre, **milletleşme**de din bir dayanışma unsuru olabilirdi. Aynı dini paylaşanların aynı ümmet çatısı altında yaşamaları bir sakınca olamazdı.. Nitekim, Japonya'da **dini modernleşmenin siyasi modernleşmeye engel teşkil edemeyeceği** örneğini de biliyordu. Gerçekte, Japonya'da millî yapı veya millî devlet anlamına gelen bir **Kokutai** kavramı vardır ki, bunun Türkiye için Japon düşünürleri **ümme**t karşılığı olabileceği görüşünü taşıyorlardı. **Kokutai** de, öğretim ve siyasi alanda bütünleşme ve yasallaşmayı sağlayan bir siyasi seferberlik görevini yansıtıyordu. Aynı şekilde, **ümme**t de arapça'da **umma** yani Allah'ın iradesini ve onun hükûmdarlığını kabul eden insan topluluğudur. Kısacası, **Ümmet**, Allah'ın birliğine ve peygamberin müjdecisi olduğuna inananların cemaati oluyordu.

Japon modernleşmesinde **Kokutai** gibi **ümme**t de Türkiye'nin siyasi modernleşmesinde rol oynayabilirdi. Ancak, Türkiye

bunu aşırı laikleşme süreci uğruna devreden çıkarmıştır. Bir sosyal müessese olarak dinin tasfiyesi, Sovyet deneyimi de göstermiştir ki mümkün değildir. Hatta, Cumhuriyet dönemi aşırı Batıcılaşma hareketlerine girildiğinde, din unsuru da yeraltına girmek suretiyle aşırı bir ivme kazandığı hususuna Şerif Mardin, **Kök Paradigma** adını veriyordu. Yasal çizgide de din ne kadar dışlanırsa yasal olmayan çizgide de o kadar gelişim hızı kazanıyordu.. **Bennigsen, Sûfi ve Komiser** adlı eseriyle bu gerçeği Sovyet deneyiminde kanıtlamıştır. Komiser, dine yasal ortamda ne kadar baskı uyguluyorsa, Sûfi de o nisbete yer altına çekilerek güç kazanıyordu. O, buna **paralel islâm** adını veriyordu. Türkiye bu gerçeği yaşadı. O da **Paralel islâma sahne** oldu. Şu anda İslâmın yükselişi, ile karşı karşıyayız.. **Kültür Hümanistleri ve salt batıcılar-devrimciler**-bu yükselişi, Batıdan ithal edilen bir kavramla karşıyorlar: **Fundamentalizm**.. Bu, aslında sekülerist yapıya bir tepki kavramıdır.

Şu gerçek asla unutulmamalıdır ki, din bir sosyal olgu olarak toplum sisteminin **düzenleyici ve yönlendirici** bir mekanizmasını hazırlar. **Eğitimin ruhu ve kaynağı** dini değerlere göre biçimlenir. Nitekim, Japon toplumunun Amerikan kültürü karşısında ne oranda etkilendiği hususunda yapılan bir **milli kültür** araştırmasında elde edilen sonuçların son derece ümit verici olduğu tesbit edilmiştir. On yılı aşan ve Japon toplum-bilimcileri tarafından yürütülen bu incelemelerin verilerini, Alman toplum yapısıyla karşılaştıran **Trommsdorff** şu sonuca varmıştır: Batı Almanya da, Japonya da piyasa ekonomisine dönük iki toplum olmalarına rağmen, Almanya ferdiyetçi bir kimliği yansıttığı halde, Japonya daha çok **kollektivist** hususiyet taşıyan, İmparatora sadakatın yüksek olduğu Konfüçyüs ve Budist-Şinto inanç sistemi ve değerleriyle yüklü bir toplum yapısını ortaya koyduğu sonucunu elde etmiştir..Tıpkı, **Max Weber**'in ileri sürdüğü üzere, nasıl Batıda kapitalist sistemin oluşumunda **Püritanizmin** etkisi yüksek olmuşsa, hemen hemen Asya Kaplanlarının tümünde, dini inançların iktisadi kalkınmaya etkisi de aynı ölçüde yüksek olmuştur.

Türk toplumu da, 1900'lü yıllarda **Ahrar fırkaları** kurmak suretiyle liberal atılımları başlatmakla beraber, ancak sistematik serbest ekonomik yönelişe 1980'lerden sonra, özellikle Marksist sistemin çökmesiyle tanık oluyor. Piyasa ekonomisine açılan günümüz liberalizm hareketinde sistemin **etikasından** söz açmak hemen hemen mümkün değildir. Çünkü, iktisadi alanda olduğu kadar, düşünüş ve davranış alanlarında da dinin dışlanması anlamında **sekülerizasyon** temayülü buna en büyük engeli teşkil etmiştir. Bu nedenle, Türk eğitim sisteminin; ekonomiden hukuka, hukuktan bilime ve bilimden değerler sistemine kadar hemen her alanda yeni norm ve hedefler yüklenmesi gerekmektedir.

• Eğitimde Etika'nın Yıkılışı

Amerika, Türkiye ve Japonya üzerinde siyasî modernleşme ve sekülerizasyon süreciyle alâkalı geniş çapta bir araştırma yapan **Palmer Parke-r Jay** göstermiştir ki, Türkiye'de **yönetici elit ile halk kültürü** arasında islâmın siyasal yönünün sınırlandırılması sonucu önemli bir farklılaşma vardır. Halkta **üm-met kültürü**, yönetici aydında ise **laik kültür** hakim olmuştur.

Bu alanda, ülkemizde konunun mahiyetini ortaya koyacak nitelikte hemen hemen sosyolojik araştırmalar yok denebilecek kadar azdır. Şerif Mardin'in İzmir Sümerbank Dokuma Fabrikalarında **163 işçi** üzerinde yapmış olduğu bir inceleme (1969) bize dini inanç ve normların hâlâ bu grup içinde bir dünya görüşü sağladığını göstermektedir. Elde edilen sonuca göre ilgi çeken nokta, bir işçi muhitinde fertlerin % 90'a yakını hâlâ sosyal kimliğini "müslüman" ve "Türk" olarak iki ayrı grupta düşünmeleridir. Bunun gibi, "içinde bulunduğunuz insanları nasıl görürsünüz" sorusuna % 50.6'sı vatandaş, %36.1'i din kardeşi ve 7.2'si ise iş arkadaşı cevabını vermiştir. Aynı şekilde, bazı Orta Doğu Müslüman gruplar üzerinde **Lambert ve Klin-berg**'in yapmış oldukları çocukların yabancıları nasıl algıladıkları hususu ile alâkalı geniş çaplı bir incelemenin sonuçlarına göre (0-4) yaşları arasındaki çocuklara sorulan "siz nesiniz" sorusuna, Türk çocukları verdikleri cevaplarda dini bir eğilim belirlemede Lübnan'dan sonra ikinci sırayı işgal ediyordu. **Çiğdem Kâğıtçıbaşı**nın 1977'de yürüttüğü bir diğer çalışmada ise, dinin

ferdi bir çabadan ziyade bir (cemaat dini) özelliğine sahip olup, cemaatla onun ahlâki değerleri ve davranış tarzlarıyla özdeşleştiği sonucuna varılmıştır. Böylece, dini yaşantı, grup ve cemaatta sadakat duygusunu besler ve onları pekiştirir. Keza, Türkiye üzerindeki araştırmalarıyla tanınan **Dubletsky, Meeker ve Kolars**'ın münferit çalışmaları, ülkemizde cemaat dinin, ferdin grubu ile özdeşleşmesinde önemli bir bağlılık unsuru olduğunu ortaya koymuştur. 1979 yılında Dr. **Charles Korte, Bartın, Karaman, Yerköy ve Karacabey** gibi dört ilçe merkeziyle İstanbul ve Ankara kentlerini kapsayan 1383 kişi üzerinde uyguladığı bir araştırmada, sosyal yardımlaşma sürecini belirlemede İslâmiyetin bir manevi güç kaynağı olduğunu göstermiştir.

Aynı şekilde Piar Gallup'a bağlı bir kuruluş olan SIAR'ın 1993 Haziranında **Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan**'da yaptırdığı bir kamuoyu araştırması, özellikle ilk üç ülke halklarının "ümme" ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, Özbekistan'da halkın sadece % 1.7'si kendisini Türklük ile özdeşleştiriyordu. Bu oran **Kırgızistan**'da % 1.4; **Kazakistan**'da % 2.3; **Azerbaycan**'da ise % 26.9'dur. Buna karşılık, bu ülkelerde yaşayan halkların büyük bölümleri kendilerini müslüman dünyasının bir parçası olarak görüyorlar. Özbekistan'da halkın % 65.6'sı kendini müslüman olarak tanımlarken, bu oran **Kırgızistan**'da % 47.3; **Kazakistan**'da % 27.4; **Azerbaycan**'da ise % 26.9 dur.

Benzeri bir eğilimi Tito dönemi Yugoslavya'da gözleyebiliyoruz. Tito, komünist yönetimi tesis ettikten sonra ilk iş olarak Yugoslavya'yı oluşturan beş devletçik (Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek) üzerinde bir anket uygulamıştır. Bunlara, 1955 yılında: "Siz kendinizi ne olarak hissediyorsunuz? Hıristiyan mı, Müslüman mı, Yugoslav mı, Komünist mi?" türünden sorular yönelmiştir. Bosna-Hersekiler büyük bir çoğunlukla soy ve milliyet bağlarını reddederek "müslüman" kavramında birleşmek suretiyle farklı bir kimlik ortaya koymuşlardır.

Ülkemizin, **Doğu ve Güneydoğu** yöreleri, **Bosna-Hersek**

ve Dış Türkler örneği göstermektedir ki, milletleşme sürecinin (dilde, duygu ve düşüncede ortak şuurun) henüz oluşmadığı durumlarda **ümme**t inancı önemli bir dayanışma bağına ortaya koymaktadır. Bu açıdan, **din** ve **milliyet** duygusu birbirine karşıt değil, aksine birbirini tamamlayan sosyal dinamiğin iki önemli unsurudur. Bugün, ülkemizin sosyo-kültürel yapısı da, bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Görülüyor ki, islâmiyet halk katlarında kimlik oluşturmada -milletleşme şuurunun henüz belirlenmediği hallerde- milliyet kavramının görevini yüklenmektedir. Ancak, birbirinin alternatifidir. Birbirini tamamlayan, birbiri ile bütünleşen bir yapıyı temsil etmektedirler. En azından Türk toplumunun tarihi gelişimi bu gerçeği ortaya koymaktadır... Aynı şekilde, bir yerde **ümme**t bilinci güçlü ise burada **milliyet** veya **Türklük** bilincinin netleşmemiş olduğu iddiası da hatalıdır.

O halde, Türk eğitim sisteminde, İslâmi değer ve inanç sistemlerine yönelik yeni bir **etikanın** oluşumu gözardı edilemez. Zira, dini değerlerin grup sadakatını oluşturmada, bütünleşmeyi sağlamada ve kitlelerde bir ahlâki değerler birliği kazandırmada etkinliği inkâr edilemez. İnsanımızın, yaklaşık iki veya üç kuşağını içine alacak tarzda, seküler bir eğitim sisteminin şartlandırmalarına maruz bırakılması ve dini değerlerden tecrit edilmiş olması günümüzdeki büyük ahlâki bunalımların yaratılmasına neden olmuştur. Günümüzde, **yükselen islâm** hem Batı değerlerini irdelenmeden, sosyal ahlâkın süzgecinden geçirmeden benimsenmesine, hem de seküler hayat tarzımıza bir tepki olarak gündeme gelmektedir.

Sonuç olarak, Türk millî eğitim sistemi, yetmiş yıllık bir dönem içinde yeni kimlik arayışlarına devam edecek midir? Yoksa kendi değerlerine dönmenin bir erdemlilik olduğunu kabul etmek suretiyle gerçekte millilik vasfı bulunan bir eğitim modelini aramanın "Batı bize ne der" açısından bir abesle iştigal olduğu sonucuna mı varacaktır? Bu hususlarda, şimdiden kesin yargılara varmak mümkün değildir. Yalnız, yeni sentezlere ulaşmak suretiyle yozlaşan eğitim sistemine bir istikamet kazandırmanın herhalde zamanı gelmiş olsa gerek....

Bölüm -7-

Milliyetçilik-İslâmcılık Üzerine

. Üç Tarzı Siyaset

Türk toplum tarihinde, milliyetçilik ile islâmcılığın dinamik bir konu haline geldiği iki dönem vardır. Bunlardan biri, 1908-1918 İttihat ve Terakki dönemi, ikincisi de günümüz Türkiye'sinde İslâmcılığın yükselişi ve siyasî Kürtçülük akımlarının ortaya çıkmasıyla başlayan sıcak tartışmalar dönemidir. İttihat ve Terakki döneminde, Türkçüler-milliyetçiler, İslâmcılık ve milliyetçiliği bir uyum içinde düşünmekte iken, islâmcılar bu görüşe karşı çıkarak, milliyetçiliği kavimcilikle eşdeğer görmekte ve reddetmekte idiler.

Ziya Gökalp, "Türkleşmek-İslâmlaşmak ve Çağdaşlaşmak" adlı ünlü eserinde "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim" demek suretiyle, "millet ve ümmet" kavramlarının birbiriyle bütülebileceğini iddia ediyordu. Garpçılar/Batıcılar da üçüncü akımı yani laiklik akımını savunuyorlardı. Böylece, islâm devreden çıkarılmış oluyor, yerini ağırlık noktası Batılaşma tezine kaydırılıyordu.

Yalnız, İslâmcılar ikiye bölünmüştü. Bir kısmı Türk milliyetçiliğini, bir kesini de salt İslâmcılık akımını destekliyorlardı. Nitekim, 1917 yılında islâmcı akımın önde gelen temsilcilerinden Said Halim Paşa, *Buhranlarımız* adlı eserinde: "İslâmiyeti bütünü ile milliyetçiliğe muhalif görmek büyük bir hatadır" diyordu. Ancak, islâmcılardan Hüseyin Kâzım Kadri ise: "Esasen Türklerin İslâmiyete girmeleri bu dinin çöküşüne sebep olduğuna ait olaylar tarihi belgeleriyle pek çoktur" demek suretiyle, milletimize büyük iftiralarda bulunmuştur. Günümüzde, Türk düşünce tablosu incelendiğinde, 1908-1918 dönemini bir kez daha aynen yaşadığımızı söyleyebiliriz. Bu da, Türk sağ düşünce tayfındaki statükocu yapıyı göstermesi bakımından dikkat çekici olsa gerek.

. İslâmın Araplaştırılması

Ben, bu yazımda konuyu yeniden tartışmak suretiyle meseleye açıklık getirmek istiyorum. İslâmcıların iddia ettikleri gibi, milliyetçilik ideolojisi Fransız Devrimiyle doğmuş ve Batıdan aktarılacak Osmanlı yapısını oluşturan etnik halkları ayaklandırmaya sevk etmiş değildir. Bilindiği üzere, Asrı Saadet (mutlu yüzyıl) dönemini izleyen 661-750 tarihleri arası, Emevilerin yönetimi ele geçirmeleri dönemidir. Yaklaşık bu yüzyıl içinde Emeviler İslâmiyetin yayılmasına hizmet ederken, feth ettikleri ülkelerde iki çeşit uygulama yapmışlardır. Bunlardan biri İslâmiyeti cihad yoluyla yaymak, ikincisi de Mavali yönetimiyle halkların milliyetini değiştirmek suretiyle araplaştırmaktır. Feth ettikleri ülkelerde Emeviler bu iki yöntemi uyguluyorlardı. Mavali, Emevi döneminde din değiştirenlere verilen addır. Bu sistem Sasanilerde, Cermenlerde ve Bizansta mevcut idi. Fakat, Araplar'da aşırı gitmiştir. Mavalinin iki kaynağı vardı; birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi savaştır. Savaşta esir düşenler ilk mavalıyı oluştururdu. Üst tabaka da dahil, savaşta esir düşen herkes yerini koruyabilmek için bir Arap oymağı ya da bir Arap seçkin kişiyle Valâ-Mavali bağı kurmak isterdi. Böyle bir bağın kurulması onları ister istemez dinlerini değiştirme durumunda bırakıyordu. Böylece, kendi kültürlerinden kopup Arap kültürü ile bütünleşiyorlardı. Çünkü, Emevi yönetimi, İslâmlaşma ile Araplaşma sürecini birbirine eşdeğer olarak götürüyordu. İkincisi de dilde Araplaştırma diyebileceğimiz köklü kültürel değişme safhasıdır. Arap-İslâm kültürü 9. yy. için "çiçeklenmiş kültür" olarak kabul ediliyordu. İslâmiyete yönelen halklar bu ortak kültürde birleşmek durumunda kalıyorlardı. Yüz on yıl süreyle Emeviler, yönetimi Araplaştırma ve İslâmlaştırmayı elele götürmüşlerdir. Abbasiler de aşağı yukarı aynı çizgiyi izlemişlerdir. Mavali yönetimiyle İfriya, Fas, Tunus, Cezayir, Büyük Sahara, Güney Libya, Mısır, Suriye hem İslamlaştırılmış, hem de Araplaştırılmıştır.. Kuzey Afrika ülkeleri aslen Berberi, Mısır (Kopt) veya Kıpti, Suriye'nin adı ise Süryanidir. Keza, Türkistanlı bir bey olan Afşinliler İranlaştırılmış, aynı şekilde İran'ın önemli Karini ailesi de Araplaştırılmıştır. Bağdat'da bugün rastlanan Şii İranlılar aslında Araplaştırılmış Büveyhi-

ler'in kalıntısıdır. Bunun gibi, Endülüs döneminde İslâm medeniyetinin tesiri altında kalan Hıristiyanlar temelde Araplaşmışlardı. Orta çağda bu gruba **Mozarab** adı verilirdi.

• Türkler'de Nizam-ı Âlem

Görülüyor ki, "dinde zorlama yoktur" diyen İslâm, Emevi ve Abasi yönetim döneminde ne yazık ki "zoraki Araplaştırma" seferberliğine maruz kalmıştır. İslâmı kabul eden halkların hem dilleri hem de kültür ve milliyetleri değiştirilmiştir. Elbette ki, islâmiyet bu tür bir girişime izin vermezdi. Bununla beraber, bazı yazarlar, "Arap milliyetçiliğinin İslâmı millileştirdiği" görüşündedirler. Bazan da "Arapçılığın İslâmleştirildiği" tarzında görüşler ileri sürülmüştür.

Selçuklu ve Osmanlı yönetiminde durum ne merkezde idi? Şimdi, kısaca altı yüzyıl saltanat sürmüş olan bu islâm toplumunu ele alalım. Büyük Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarında hedef **islâmlaştırma**dır. **Türkleştirme** ise, ele geçirilen coğrafi bölgelerde Orta Asya'dan göç eden Türk boylarını yerleştirme anlamını taşır. Bu bakımdan, Anadolu'nun Türkleştirilmesi, Balkanların Türkleştirilmesi derken kastedilen de budur. Osmanlı imparatorluğu kadar Selçukluların da tarihî misyonu, islâmlaştırma idealine yöneliktir. İran'da 1040 yılında kurulan Büyük Selçuklu devleti hedef olarak Anadolu'yu görmüş ve bu amaca yönelik girişimlerde bulunmuştur. Malazgirt zaferiyle Türklerin Anadolu yolu açılmıştır. Anadolu, 1038-1086 yılları arasında -yani takriben elli yıl içinde- baştanbaşa Türkleşmiştir. Türkmen ve Oğuz göçleriyle Anadolu'ya en kısa zamanda Türk damgası vurulmuştur. Anadolu'da nüfus çoğunluğu artık azınlıklarda değil, Türklerdir. Böylece, Anadolu **dil, kültür, sanat ve estetik** alanda birliği belirleyen bir kimliği yansıtmaya başlamıştır. Anadolu'da yaşayan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler ve benzeri azınlıklar Türkler gibi giyinmiş, onların dilini kullanmış fakat aslâ dinlerini de değiştirmemişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi, İran'da Safeviler devletinin kurulmasına kadar sürmüştür. Başlangıçtan bu döneme yani, 16. yy. kadar ilkin iskâncı kolonizasyon yöntemi uygulanmış, bu da vakıflar ve dervişler (Horasan Erenleri) yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ömer L. Bar-

kan'ın isabetle belirttiği üzere, vakıflar ve temlikler ile dervişlerin kurduğu tekke ve zaviyelerin Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Emevilerde rastladığımız köle edinme yoluyla zora dayalı yöntemler, Osmanlılarda tamamiyle İslâm'ın ruhunu yansıtan "Asrı Saadet" duygusuyla gerçekleştirilmiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ikinci safha, **Acemi Oğlan toplama** yani devşirme ve din değiştirme (ihtida) gibi yollarla yürütülmüştür. İhtida, din değiştirme süreci olup daha ziyade gönül rızasıyla İslâmı benimseme şeklindedir. Ancak, bunlar çok küçük çapta ortaya çıkmıştır. Geniş çaplı ihtida olayları daha ziyade Arnavutluk ve Bosna-Hersek yörelerinde meydana gelmiştir. İmparatorluk ihtida edenleri övmüş, hatta ödüllendirmiştir. Ancak; bu olay geniş bir hoşgörü içinde cereyan etmiş, aslâ zorlama yoluna gidilmemiştir. Bilinen gerçek odur ki, Balkanlarda ihtida edenlerin etnik yapısı değil, dinî yapısı değişmiştir. Araplar, Yahudiler ve Hıristiyanlar böyle bir yol izlememiş, aksine din ile milliyeti kaynaştırmışlardır. Oysa, Osmanlılar bu hususta dünya yüzünde tek örnek olarak milliyete saygılı bir yolu izlemişlerdir. Aksi olsaydı, bugün Balkanlar ve Orta Doğu baştanbaşa Türkleşme sürecine tâbi tutulmuş olurdu. Bu nedenle, Osmanlılarda bir "ana vatan" kavramı doğmamıştır. Feth edilen ve merkeze bağlı olan her yer vatan sayılmıştır. Vatan kavramı, Namık Kemâl gibi bir vatan şairimizde bile netleşmemiştir.

Osmanlılar, Türkleşme sürecinin en önemli unsurunu teşkil eden Türk dili ve Türk kültürünü ön plana almamışlardır. Hatta, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde resmî dil Farsça olarak kabul edilmiş, yönetim de büyük ölçüde İranlılara terk edilmiştir. Bürokrasiye hâkim olamayan ve dilini kullanmayan bir devlet milliyetçi bir politika güdebilir mi? Her şey "Nizam-ı Âlem" ölçüsü içinde düşünülmüştür. I. Murad döneminde savaşta esir düşen gençlerden beşte birinin alınıp (Pencik yönetimi) eğitilmesi yoluyla kurulan Acemi Ocağı da bir diğer İslâmlaştırma yolu olarak düşünülebilir. Daha sonraları, savaşta tutsak alınanların küçük yaştaki çocuklarının beşte biri Türk köylerinde, Türk İslâm eğitimi verildikten sonra Acemi Ocaklarına kaydolunmuşlardır. İşte

tarihimizde bilinen devşirme yönetimi bu şekilde cereyan etmiştir. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu adlı eserinde, imparatorluğun açık ve kesin bir şekilde islâmlaştırma politikası izlediği görüşündedir. Devşirme çocukları asla soylarını unutmamışlardır. Sokullu Mehmet Paşa Sırp patrikhanesinden idi. 1557'de Sokullu bu patrikhaneye, -Fâtih'in kapatmış olmasına rağmen- kardeşi Makarios'u patrik olarak atamıştır. Bu da gösteriyor ki, iki kardeşten biri devrişilmiş, diğeri ise eski dininde görevini patrik olarak sürdürmüştür.

• İslâm ve Milliyetçilik

İşte bu büyük devlet, 1900'lerde, özellikle Trablusgarb ve Balkan savaşlarında Müslüman ve Hıristiyan azınlıklar tarafından arkadan hançerlenmiş ve altı yüzyıllık Büyük Ümmet anlayışı Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Balkanlardaki müslüman-hıristiyan geçinen grupların ihanetine uğramıştır. Bu mizansen, ne sadece Wellington House projesinin bir parçası olarak "Melon Şapkalı Ajanlar" tarafından gündeme getirilen "Türkçüler İslâmcılığa karşıdır" tarzındaki İngiliz propagandasının, ne de "İslâmcılığın milliyetçiliğe karşıt olduğu" tezinin bir ürünüdür. Bizzat, Arap dünyasında uyanan eski "Mavali ruhunun", kavimcilik şuurunun canlanması aramak gerekir. Merkezî otorite zayıflayınca, Batı dünyasının oyunları Arap aydınlarının ittifakı Osmanlı düşmanlığını yaratmıştır. On yıllık İttihat ve Terakki yönetimi döneminde (1908-1918), İngilizler, sürekli olarak Türkçülüğün İslâmcılığa düşman olduğu görüşünü-Arap dünyasında Wellington House projesiyle işlemişlerdir. Nitekim, Osmanlıya baş kaldıran Mekke Şerifi Hüseyin'in himayesinde çıkarılan El Kible dergisinde Medine'ye hâkim olan Türklerin bu kutsal beldedeki Peygamber mezarını dahi soydukları haberi yayılarak, "bizim üzerine titrediğimiz bu manevî zenginlikler Turan ırkı tarafından hayâsızca çalınmaktadır", denilmiştir.

Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından çok sayıda gençlerin batıya gönderilmesi ve yetiştirilmesi, bu ülkede milliyetçi hareketlerin uyanışına neden olmuştur. Muhammed Abdüh (1846-1905) bu tür milliyetçi cereyanlarının en güçlü temsilcilerinden biridir. Mısır'da, milliyetçi hareketler böylece

1870'lerden önce başlamış bulunuyordu. Onun, 1882'de İngiliz Blunt'a yazdığı mektup Türklere olan kinini göstermekteydi: "Her Mısırlı, Türklerden nefret eder ve onların çirkin hatırasından iğrenir". Hatta, Arabistan ve Suriye'de şehirlerin anası anlamına gelen Ümmül-Kura hareketleri, Osmanlı devleti ve halifeliğine karşı gelişen milliyetçi akımları oluşturuyordu. Bu hareket, Mekke'de 1842'de, Mısır'da ise 1902'de başlamıştı. Kürtçülük ayaklanmaları da İngilizlerle ittifak kuran Bedir Han ayaklanmasıyla 1810'larda filiz vermeye yüz tutmuştu...

Tanzimatın sosyal tepkilerini inceleyen Prof. Dr. Halil İnalcık, "Gülhane Hattının bilhassa Bulgaristan'da ve Makedonya'da Bulgar reaya arasında milli duyguları kamçıladığı "tezini ileri sürmüştür. Böylece, daha 1839'lardan itibaren Osmanlı imparatorluğunun sınırları içinde hem Balkanlar'da hem de Arap topraklarında Osmanlıya karşı milliyetçi hareketler sistematik bir biçimde yayılmaya başlamıştır. Araplar, Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi hiç bir millilik endişesi olmayan, İslâma ve İslâm ümmetçiliğine kendini adanmış bulunan, Osmanlı devleti, merkezî otoritenin zayıflaması karşısında çevrenin baskısına maruz kalmış ve dağılmıştır. Milliyetçilik veya Türkçülük akımları bizde -tarihi seyri incelendiğinde- azınlıkların bu hareketlerine karşı bir savunma mekanizması olarak doğmuştur. Kendini, İslâmiyet içinde eriten Osmanlı devleti, aydınları yoluyla milliyetçiliği, "varlığını koruma duygusu" olarak kabul etmiştir.

Milliyetçilik nedir? İslâmla ilişkileri ne olabilir? Sorusuna gelmek istiyorum. Milliyetçiliğin teorisyeni olarak kabul edilen Ziya Gökalp'a göre, milliyetçilik bir duygu, dili ve dini aynı olanların birlik tezahürüdür... Nitekim, O şöyle diyordu: "Millet, dili dilime, dini dinime uyan bir topluluktur." Görülüyor ki, Gökalp'a göre, esas olan milliyet kavramıdır. Milliyetçilik de millet seviyesine yükselmiş bir topluluğa mensubiyet duygusudur. Millet aynı topraklar üzerinde yaşayanların tasada ve kıvançta birlikteliği, bir uyum-konsesustur... Burada, milliyetçiliği anlamak için millet kavramına açıklık getirmek gerekir. Sosyoloji bilimine göre, insanların ilk topluluğu hord yani sürü halinde yaşayan insanlar grubudur, sonra klan, muvati, fratri ve nihayet

toprağa yerleşme yani aşiret, kabile, feodalite, imparatorluk ve nihayet millet merhalesi bunları izler.. O halde, toplumların bir evrimi vardır. Bugünkü millet toplulukları artık bir kabile ve aşiret, klan değildir. Millet olgusu ile biz, belirli bir toprak üzerinde, devlet otoritesiyle biçimlenmiş hukukî bir organizasyonla karşı karşıya bulunmaktayız. Bu millet topluluğu içinde bir çok etnik ve azınlık gruplar sayılabilir. Bunlar yasalarla belirlenmiş eşit haklara sahiptirler, hiçbir kimsenin diğerlerine göre bir imtiyazı yoktur. İşte milliyetçilik, yasa karşısında eşit olan insanların biraraya getirdiği birlik duygusudur. Gökalp buna **aidiyet şuur**u diyordu. Yani millet seviyesine yükselmiş bir toplulukla ilişkili olma zihniyeti... Burda ne kan, ne de ırk söz konusudur, sadece **duygu** ve **birlik** bütünleşmesi esastır..

Tarihî Türk toplumu içinde azınlıklar kadar etnik gruplar da yaşamaktadır. Bunlar, yasalar, haklar bakımından devleti kuran Türk halkından hiçbir yönden ayırt edilemez ve yasa karşısında eşit haklara sahiptirler. **Vatandaşlık haklarıyla** meydana gelen bu topluluk, millet merhalesine yükselmiş bulunması nedeniyle, "Türk milleti" adı altında kimlik kazanmıştır. Onun yerine (Çerkes, Laz, Kürt vb.) alt grup adları kullanılmaz. Bu ancak, kavim, kabile klan topluluklarında kullanılabilir. Milliyetçilik, millet seviyesine erişmiş toplulukların ürünüdür. Bu nedenle, milliyetçilik, İslâmcılığa karşı değildir. İslâm, tersine böyle bir birlik şuurunu ve duygusunu savunan bir yapıya saygılıdır. İslâm tarihinin büyük düşünürü **İbn Haldun**, Mukaddime adlı eserinde "ortaklaşa yapılan faaliyet biçimine" **asabiyet** diyordu. Ona göre, bir toplum asabiyeti güçlü ise varlığını koruyabilir, bu bağ zayıfladıkça devlet çöker. Kent uygarlığına yükselmiş (Haderi) toplulukların yıkılışını İbn Haldun asabiyet duygusunun çözülmesine bağlar.

Denilebilir ki, kabile ve aşiret asabiyesi, **-Cahiliye asabiyeti** değil- toplumların evrimi sonucu millî asabiyesi doğurmuştur. Kur'an'da, Cahiliye asabiyeti dışında doğrudan asabiyet sözcüğüne rastlanmaz. Bu nedenle Kur'an'ın asabiyeti tel'in ettiği tezi ileri sürülemez. Nitekim, Kur'an: "Gökleri ve yeri yaratması, dillerimizin ve renklerimizin değişik olması, O'nun var-

lığının belgelerindedir. Doğrusu bunları bilenler için dersler vardır" buyurmaktadır. (30/22). Görülüyor ki, Kur'an'a göre: "Tek düzenlilik fakirleştirmekte, çeşitlilik zenginleştirmektedir; yaratılış güzelliğinin apaçık bir alametidir". "Kur'an'da bir diğer Ayet de: "Sizi kavimlere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız". O halde ırklar kadar milletler de bir gerçektir. Birbirine duygusal yakınlığı olanların birbirini sevmesi, tanınması Kur'an'ın bir mucizesidir. Nitekim Peygamberimiz şöyle buyuruyor: "Kişi kavimini sevmekle kınanamaz." Keza, "Kaviminin efendisi kavmine hizmet edendir". O halde, milliyetçilik yani millet oluşumu, birlikte yaşayanların "tasada ve kıvançta duygusu" anlamında bir kavimcilik hareketi olmadığı gibi İslâma da karşı değildir.

İslâm birliği, bir manevî emir olup, daha ziyade inanç bütünlüğü ve birbirine dayanışma anlamına gelir. Müslümanların idarece ve siyaset bakımından aynı bayrak altında toplanmaları; renklerini, dillerini, yaratılış özelliklerini, coğrafyasını silmek demek değildir. Osmanlı devleti üç kıtadaki halkların bütün bu özelliklerine saygı duymasına rağmen, yine de milletleşme süreci karşısında başarı sağlayamamış, benimsemediği ümmet idealinin dokusu çözülmüştür. Bu oluşumdan tarihi dersler çıkarmamız gerekir. Aksi takdirde, tarih tekerrür edebilir.

İslâmcılığın yanıldığı nokta, tarihî oluşumu gözönüne almamaları, ümmet açısından altı yüz yıllık bir deneyimin muhasebesini yapmamalarıdır. Vatan, millet sevgileri, gerçeği hadis ve Kur'an'ın emirleridir. Bunları inkâr ederek ideal bir ümmetçiliğe yönelmek, hem İslâmın ruhuna aykırıdır, hem de İslâmı amaçları için kullanmak demektir. Bu nedenle, tasada ve kıvançta bir olan, aynı topraklarda yaşayan insanların ortak olgusu anlamına gelen millet olgusu ile İslâmiyet arasında bir çatışma değil bir uyum vardır. Türklerin, yalnız ve yalnız İslâm dini çatısı altında kimliklerini korumuş olmaları da bu gerçeğin en çarpıcı delilidir.

Sonuç olarak, İslâm insanları birbirine bağlayan evrensel bir güç kaynağıdır. Toplumların millet duygusuna -birbirini sevmek ve tanıma- anlamındaki birlik ve uyum ruhuna saygılı bir inanç sistemidir...

Bölüm -8-

Evrensel Kavramlar Ve Kültür Mozaïği

. Niçin Evrensellik?

Artık, toplumumuzda bir kavramlar istilâsıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Kavramlar adeta günlük düşünce hayatımızın bir parçası olmuş gibidir. Bir kavramı ortaya atmak, sanki onun arkasında bulunan bütün felsefi sistemin gündeme gelmesi anlamını taşımaktadır. Bu durum, bize geç Orta Çağda konu olarak ele alınan **Nominalizm** akınına hatırlatmaktadır. **Nominalizm** veya **İsimcilik**, tüm evrenin veya soyut kavramların sadece dilimizin uygun nesnelere veya düşüncelerimizin zorunlukları olarak kabul eden bir öğretilerdir. Kısacası, nominalizme göre, var olan nesnelere sadece isimlerdir, bu isimleri karşılayan gerçek varlıklar yoktur. Yani dışımızda bir "at" yok, bu sadece isimden (kavramdan) ibarettir. Tam anlamıyla, gerçekçilik (realizm) karşıtı bir düşünce sistemidir, nominalizm.

Bu tür bir akım, Geç Orta çağ boyunca, Avrupa düşünce sisteminin kısırlaşmasına, gerçek bir felsefenin yükselmesine engel olmuştur. Ülkemiz, bugün aynı dar boğaz içine itilmiş bulunmaktadır. Gerçekler, kavramlar uğruna feda edilmektedir. Adeta, bir kavramlar kaosu dediğimiz ortamın içine sürüklenmiş bulunmaktayız. Ben, bu yazımda bu kavramlar tartışmasının birkaç kesiti üzerinde durmak istiyorum.

1. Evrensel kültür: Fikir dünyamızda 1980'ler sonrası en çok konuşulan konulardan biri de bu evrensel kültür kavramıdır. Bunun tartışılması ve ön hazırlığı yoktur. Ziya Gökalp'ten beri bilinen kültürün milli; medeniyetin ise milletlerarası olduğu gerçeğidir. Evrensel kültür, Gökalpçi düşünce sistemi-

nin karşıtıdır. Aynı şekilde UNESCO'ya göre kültür: "Bir insan topluluğunun kendi tarihi tekâmülü hususunda sahip bulunduğu şuur demektir" .. Görülüyor ki, en önemli kültür ve eğitim kuruluşu olan UNESCO bile, kültürü, her toplumun kendi tarihi gelişimine ait bir düşünce ürünü olarak kabul etmektedir. Peki evrensel kültür ne oluyor? Batıda bu akım, genellikle Batılı düşüncenin egosantrizmine dayanmaktadır. Karl Max bu gerçeği şu şekilde dile getiriliyordu: "Bunlar-Doğulular-kendilerini temsil edemiyorlar; temsil edilmeleri gerekir" .. Bu bir çeşit **Oryantalizmdir**, yani sömürgeciliğin keşif koludur. **Oryantalizm**, "Batının Doğuyu kucağına alması ve onu yönlendirmesidir". Edward Said'in deyimiyle, "Doğunun Batılaştırılması Oryantalizmin tezidir"³⁷. Böylece, Batı "dünyayı Avrupalılaştırırken aynı zamanda Avrupalılığı da evrenselleştirmektedir"³⁸. Batılı düşünür **Edgar Morin**, bu tezini güçlendiren görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: "Ve yine belirtilmesi gereken bir başka nokta da, Avrupanın tek evrensellik olmadığıdır: Hıristiyanlık gibi Budizm ve İslâm da, dünyanın neresinde olursa olsunlar bütün insanlara seslenen evrensel dinlerdir. Ama yalnız Avrupa dünyaya din dışı bir evrensellik verebilmiştir ve Hümanizmanın içinde gerçekten de ne Enternasyonallerin ne de dünya çapında başka hareketlerin tam olarak yakalayabildikleri gizli bir evrensel din saklıdır" Böylece, "Avrupanın ürettiği ne kadar orijinal şey varsa, bugün bunların hepsi, iyisiyle kötüsüyle evrenselleşmiştir". Bu bir çeşit **Avokrasi**-yani Avrupa yönelikli yönetim-modelidir. Aynı şekilde, Petijeau Armand, bir yazısında: "Dünyanın her yanını çıldırmaş Avrupa düşünceleri sarmıştır" diyor ve bunları şöyle sıralıyordu: **Hümanizma, akılcılık, bilim, teknik, millet, özgürlük demokrasi, halkların hakları, yeryüzünde kurtuluşu vaad eden din, evren çapında girişilen kültür hareketi, önce kapitalist, sonra sosyalist sömürü bunların hepsi dünyaya Avrupa'dan yayılan düşünceler ve çılgınlıklardır**".

Görülüyor ki, günümüzün Morin ve Armand gibi ünlü düşünürleri, Batının bu tek-merkeziyetçi yayılmacılığını bir "**çılgınlık**" olarak kabul etmekte ve, acı bir dille eleştirmektedirler.

37 Edward Said, Oryantalizm, s. 340.

38 Edgar Morin, Avrupa'yı Düşünmek, s. 130, 132.

2. HÜMANİZMA: Bu akım da evrensel kültür gibi Batı düşüncesinin odak noktasını oluşturur. Atatürk'ün ölümünden sonra-millî tarih tezinin karşıtı olarak-gündeme gelmiştir. Bu akım, millî köklere, "*kendini kendinde arama*" hareketlerine karşı, Yunan-Latin (Greko-Romen) köklere dönüşmesi anlamını taşıyordu. Artık Kemalizm, deyim yerinde ise, belirli sınırlar içinde kalıcılığını yitirmiş, faturası yine kendisi üzerine yazılacak olan bugünkü "*Anadolu Medeniyetleri*"nin de temelini teşkil edecek olan bir ütopyaya dönüştürülüyordu. **Kültürde Hünamizma** akımının ülkemizdeki temsilcilerine göre: "*Batı düşüncesi, tüm insan soyu için geçerli bir modeldir. Batı medeniyeti, bu nedenle bir Prima İnterpires'tir. Batı medeniyetini öbür medeniyetlerden (meselâ Doğu) ayıran özellik, onun temelinde bulunan tam bir ruh özgürlüğüdür. Akılcı ve insancıl temellere dayanan Yunan-Roma ahlâkının zihin özgürlüğü, bu konuda çok daha elverişsiz koşullarda olan Türk toplumunda mevcut değildir. Türk Hümanizminin son amacı, Batılı evrenin zihinsel ve ahlâksal değerlerini hıristiyanlığın çizdiği sınırların ötesine, Batılı ve Hıristiyan olmayan ülkelere taşımaktır. Bu açıdan bakıldığında, Batı uygarlığı tarihi, en az otuz yüzyıldanberi (yani 3000 yıldanberi) süre gelen şanlı bir evrim sürecinin şanlı aşamaları görünümünü kazanmaktadır*"³⁹.

Edgar Morin'in, yukarıda ele aldığımız evrensel kültür kavramıyla ilgili eleştirilerinin hemen hepsi, **Türk Hümanizması** adlı bu eser için de geçerli değil midir? **Greko-Latin** kültürünün evrenselliği, Batının üç bin yıllık "*şanlı evrim*" ve "*şanlı aşamaları*", "*Batılı evrenin zihinsel ve ahlâksal değerleri*" gibi kavramlar, Edward Said'in de isabetle belirttiği üzere, bir yabancı hayranlığı silüetinin yükselmesi değil de nedir?

T. S. Eliot-ünlü İngiliz şairinin **Büyük Avrupalı** idealinin Türk aydınının bir kesiminde böylesine yer etmesi çok acı ve çok düşündürücü "*Bir şair, büyük bir şair olmadıkça büyük bir Avrupalı da olamaz*" yargısı Eliot'a aittir⁴⁰. Her şeyin fiatı Batıya

39 Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, 1988.

40 T.S. Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, s. 230-231.

göredir. Bu ünlü düşünür ve şair hümanizmi de eleştiriyordu: "*Hümanist dünya görüşünün tek başına kurduğu hiçbir değer ve alışkanlık yoktur. Hümanizm, ya dinin yerini alacak bir sistem olmuş veya herhangi bir dinin desteğinde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, hümanizm, geleneksiz, yani dine dayalı bir gelenek olmaksızın yaşayamaz. Dinsiz hümanizm yıkıcı olmuştur. Hümanizm ve din, birbirinin eşliğinde gelişmiş iki olgudur.*"

Kısacası, Evrensel kültür gibi Hümanizma kavramı da Batının malıdır. Batı değer ve kurumlarının bir ürünüdür. Dinin yerini alması, aşırı laikliği pompaladığı, hedonistik kültürü ve pozitivistliği desteklediği için günümüzde Avrokrasi diye ifade edilen batı-merkezli düşüncenin de eleştirisine uğramaktadır.

3. Kültür Mozaïği veya Anadolu Uygarlıkları Teorisi: Bu görüş de Greko-Latin eğilimlerinin bir uzantısıdır. Son yıllarda giderek ağırlık kazanmasında, Naisbitt'in (Mega Trends: 2000) adlı eserinin zirvedeki yöneticilerimize kadar ulaşmasının etkisi büyük olmuştur. Bu zat ve Mc Luhan gibi günümüz düşünürleri iletişim veya bilgi çağı kavramlarıyla dünyamızın giderek küçüldüğü ve bir "*dünya köyüne*" dönüştüğü tezini ileri sürmektedirler. **Globalleşen** (küreselleşen) dünyamız; artık bütün sınırların yıkıldığı, bütün insanların birbirleriyle kucaklaştığı, herkesin etnik kökenlerinin de sınırlarının aşıldığı bir noktaya doğru ilerlemektedir. Evrenselleşme ve hümanizma bu küreselleşmenin itici güçleri olmalıdır. Bu nedenle, "*milli kültürler sınırlarına taşmalı, evrensel kültüre yönelmelidir. Genellikle, dayanışmacı yapılar yıkılmalı, herkesin özgür, eşit ve zevk alabileceği bir dünya yaratılmalıdır. Kesin sınırların aşıldığı böyle bir globalleşme sürecinde, artık milletlerin tek ve yekpare bir kültür kimliğinden söz açılmaz. Heterojen kültür ve heterojen toplum, milletlerin bir alın yazısıdır artık. Homojen kültürler günümüzde Afrika'da bile yaşayamaz.*"

• Niçin Realizm?

Bu globalleşme tezi, ülkemizde 12 Eylül öncesi sıcak ortamın yumuşaması ve uyumun sağlanması için, bir tedavi yön-

temi olarak yine Batıdan kaynaklanan ve sömürgeciliğin keşif kolu diye ifade edilen, Oryantalizmin bir parçası olarak toplumumuza şırınga edilmiştir. En yetkili ağızlar, "Türkiye'de 27 etnik grup vardır", veya "çok seslilik kültürel zenginliktir". "Türkiye bir kültür mozaiğidir", türünden kavramları sıralamaktadır. Bunlardan biri de, çok dikkat çekici, Güneydoğu Anadolu'da görevli bir yüksek Ziraat Mühendisinin bir gazeteci yazara mektubudur. Bu mektubunda, bu kişi şöyle diyor: "Ben, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türkçe dışında Kürtçe konuşulduğuna inanıyordum. Fakat yerinde yaptığım etütlerde, bu yörelerde on beş ayrı dilin konuşulduğunu yerinde ve fiilen gördüm. Gördüğüm bu diller birbirinden ayrı dillerdir, dialect değildir. Bunlar da: Arapça, Eski Yunanca, Çerkezce, Gürcüce, Ermenice, Kaldece, Süryanice, Asurca, Aramca, İbranice, Hozatça (Hurice), Urartuca (Zazaca), Kirmanca (Kürtçe) ve Etice (Dersimce) (Milliyet Gazetesi, 5 Nisan 1992).

Bu sınıflandırma, bilimsel olmaktan uzak görüşlerin bir ürünüdür. Bir ziraat mühendisinin bu dillerin ne lengüстик yapısını ne de kimliğini bilmesi ve tanınması mümkün değildir. Kaldece, Asurca, Aramice, İbranice, Hurice, Urartuca ve Etice gibi tamamiyle ölü dillerin bugün ne konuşulması mümkün ne de bu dilleri konuşan kimseler vardır. Sadece, Sümerolog, Hititolog ve benzeri uzmanlar konu ile yakın alâkalıdır. Hocam, Landsberger ve Gütterboch Sümerce ve Etice tabletleri okur, fakat konuşamazlardı. Çünkü ölü dillerdi bunlar. Kürtçenin, Farsçanın bir dialektiği (ağzı) olduğu bilinmektedir. Zazacaya gelince, daha çok türkçenin özelliğini gösterenen ve büyük ölçüde türkçe orijinli sözcükleri kapsayan dil gruplarından biridir.

Yunanca'dan Eticeye kadar her dilin konuşulduğu iddia edilen yörede ne yazık ki Sümerce konuşulmamaktadır. Oysa, -ilk yazıyı kullanan toplum olarak- "Tarih Sümer'de Başlar" adlı eserin yazarı ünlü Sümerolog S. N. Kramer, M. Ö. 5000 yıllarında, Kuzeydoğu dağlarını da içine alacak şekilde, Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerin, "Türkçeye benzeyen ve onun gibi eklemli olan bir dili konuştuklarını" ileri sürmektedir. Sü-

merler'in çivi yazıları, dilleri ve destanları (Gilgamiş) Etileri de büyük ölçüde etkilemiştir. Bu da Sümerlerin Asyatik halk grubuna mensup olduğunu göstermektedir. Sümerlerden sonra Guti'ler ve Kimmerler'in Anadolu'ya ve yöreye yerleştiklerini, bu iki halkın da tamamıyla Türk kökenli oldukları son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuştur.

Ünlü Hollandalı Kürdolog, Bruinessen Güneydoğu Anadolu yörelerinde yapmış olduğu son araştırmasında Kürtler için orijin göstermekte güçlük çekmektedir. Martin Van Bruinessen 1992'de yayınlanan: *Ağa, Şeyh ve Devlet* adlı eserinde aynen şöyle diyor: "*Kürtlerin birbirinden farklı, heterojen orijinleri olsa gerek. Bu topraklarda-yani Güneydoğuda pek çokları yaşamış ve hiçbir iz bırakmadan silinip gitmişlerdir.*"⁴¹

Siyasi Kürtçülerin dilimize çevirdikleri bu eserde Hollandalı Kürdolog, ne yazık ki bütün çabalarına rağmen, Kürtlerin kökenleri için kesin ve ilmi bir belge göstermemektedir. "*Heterojen kökenleri olsa gerek*" tarzındaki fikirleri ise bilimsel sayılamaz.

Netice olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Türkiye'mizin öteki bölgeleri gibi ezici çoğunluğu ile **Asyatik kökenli Türkmen-Oğuz** boylarıdır. Bir zamanlar **Karamanlıları Grekçe** konuşuyor diye hata yapıp Türk saymamamız gibi, Lazca, Çerkezce ve Gürcüce konuşan kardeşlerimizi de ayrı bir etnik grupmuş gibi bir çeşit "**kültürel mozaikler**" oluşturmak suretiyle, etnik şuur aşılama halkımıza yapılmış en büyük büh-tandır.

Türk toplumu, ne Fransa ne de Amerika Birleşik Devletleri gibi bir **kültürel mozaik** değildir. Çünkü, bunların her ikisi de çok değişik soyların bir karışımıdır. Bu ülkelere dayalı bir takım analogiler yaparak Türkiyemiz için de sonuçlara varmak affedilmez büyük bir gaflettir. Çünkü, bütün analogiler (benzetmeler) bilimsel düşünceye aykırıdır. Söz gelişi, Amerika Birleşik Devletlerde İspanyol kökenlilere, İspanyol dilinde yayın hakkı tanımak, ülkemizde de bazı halkımıza kendi dillerinde konuşma hakkını gerektiremez. Çünkü, ABD farklı

41 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 153.

dilleri konuşanlar bağımsız bir toprak, tarih şuuru ve bayrak peşinde koşmamaktadırlar. Üstelik orada PKK türü bir örgüt savaşı da söz konusu değildir.

Bu tür, kavramlar tartışması uzatılabilir. Ancak, hiçbir bilimsel analiz ve yorumlar yapılmadan, nominalist bir zihniyet uğruna, fedâ edilmemelidir. Özellikle, Batılı kavramları benimserken, onların Batı düşünce sistemindeki yeri ve hedefi, akılcı bir biçimde değerlendirilmeden alıntı yapılmamalı, devlet felsefesi haline getirilmemelidir.

Nominalizm, yani gerçeğin sadece isimden ibaret olduğunu varsayan düşünce sistemi, toplumumuzda hızlı bir biçimde varolanı araştırma yerine, onu kolaylıkla benimseme yoluna gitmiştir. Bu yüzden, ömründe Doğu ve Güneydoğu meselelerine el atmamış, hatta bu bölgeyi tanımamış herkes adeta uzmanlaşmaya başlamıştır. Akademik kuruluşlar ise, ne yazık ki hiç konuşmuyor veya birkaç satırlık incelemelerle konuyu geçiştirmeyi tercih ediyorlar. Asıl konuşması gerekenlerin susması bir trajedidir. Ve bu trajedi ülkemizde bugün kavram kargaşasının boyutları çizmektedir. Evrensel kültür, Hümanizma ve Kültür mozaiki gibi kavramlar da, daha ziyade, zirvede bulunan bu kişiler tarafından kullanılmaktadır.

Bu kayıtsızlık, aynı zamanda, kültürel kirlenmeye de yol açmaktadır. Değerler sistemimizin sürekli Batı normlarına göre dizayn edilmesi, yerlilik özelliğinin yitirilmesine, bunun da millet oluşturma sürecinin engellenmesine sebebiyet verdiği unutulmamalıdır.

Bölüm -9-

Kültürel Yozlaşma

. Yozlaşma Nedir?

1959-1962 yılları arasında Kars'ın Arpaçay, Atçılar, Çalkavur ve Karacaören yörelerinde üç yıl süreyle Rus asıllı Malakanlar ve Estonlar üzerinde bir doktora çalışması yapmışım. Malakanlar-ki aslı Molokan-1875-76 Rus-Türk savaşı sonucu, Ruslar tarafından Kars yöresine yerleştirilmiş dinî etnik bir gruptur. Tevrat ve İncil'in ana ilkeleri etrafında birleştirilen ve Yefim diye bilinen birini peygamber olarak kabul eden Malakanların, bir de "Güneş Kitabı" adı verilen 18. yüzyılda kaleme alınmış kutsal kitapları vardı. Molokan, Rusça süt içenler anlamına geliyordu. Beyaz Rus asıllı, son derece muhafazakâr olan bu topluluk, Hz. Musa'nın on emrini de bir inanç sistemi olarak kabul etmişlerdi. Hırsızlık yapmamak, içki içmemek, zinada bulunmamak ve benzeri evrensel kurallar Malakanların günlük yaşantılarının temel özelliklerini teşkil ediyordu.

Ancak, ben bir gözlemci olarak bu grubun içine katıldığım ve aralarında üç yıl birlikte kaldığımda, temel yapıda önemli değişimler olduğunu gördüm. Bir defa Kars, Ağrı, Erzurum yörelerine kadar uzanan geniş alanlarda değirmencilikle uğraşan bu insanlar, ıssız dağ başlarında yalnız kaldıklarında kiliseden (Sabranya) uzak düşmüşler ve kendilerini içkiye vermişlerdi. Paraları da yetmediğinden en ucuz içki olan ispirtoyu fıçılarla tüketiyorlardı. Kendi aralarında (5-6) göbekten öncesiyle evlenmek yasak olmasına rağmen, kızıyla evlenmek durumunda kalanlara rastladım. Dıştan evlenme (exogamy) içten evlenmeye (endogamy) dönüşmüştü... Dinî bağlar gevşemiş, Progolga denilen pazar âyinlerine gençler katılmaz olmuştu. Böylece, bu kapalı toplum, 80-90 yıl içinde

inanç ve değerler sisteminde köklü değişmelere maruz kalmıştı. Toplumunu ayakta tutan bağlar çözülmüş, *anomia* denilen norm bozuklukları ortaya çıkmıştı. Kumar, içki ve zina diye belirlediğimiz patolojik davranışlar giderek son yıllarda artmaya başlamıştı.

Malakan toplumu yok olmamıştı, değişiyordu. Ancak, bu değişme topluma yeni bir direnç ve manevî güç kazandırmıyor, köklü sorunlar meydana getirilmesine neden oluyordu. Biz, bu duruma, sosyoloji literatüründe **kültürel yozlaşma** veya sosyal bozulma (*social corruption*) diyoruz. Malakanlar, ülkemizi terkedip Rusya'ya göç ettiklerinde (1962) hemen hemen bu çizgide idiler. **Malakanların Toplumsal Yapısı** adlı bu çalışmam, 1971 yılında Atatürk Üniversitesi yayınları arasında basılmıştır. Konuya açıklık getirmek suretiyle, okuyucuya bu husus ile ilgili bir örnek daha vermek istiyorum. 19. yüzyıldanberi Avustralya kıtasının ortalarında **Yir Yoront** adı verilen ilkel topluluklar yaşıyordu. Bunlar, tarımla uğraşan ve taş baltadan başka hiçbir teknolojiye sahip olmayan insanlardı. Her yıl, yörenin belirli bir dağlık muntkasında toplanır ve ihtiyarlar meclisinin yönetiminde gençler, taş baltanın yapımını sağlayan malzemenin ne tarzda uygulanacağını öğrenmeye çalışırlardı. Böylece, ihtiyarların yönettiği grup töreninde aynı zamanda, dayanışma ve grup saygınlığı gençlere aşılanırdı. Ancak, bir süre sonra gelen İngiliz misyonerler, Yir Yorontların zengin yer altı servetlerinin bulunduğu bir alanda yaşadıklarını anlayınca, bunlara hakim olmanın yollarını aradılar ve ilk olarak da, İngiliz kültür antropolojisi metod ve tekniklerine uygun olarak gençlere, birlikte getirdikleri çelik baltaları el altından vermeye başladılar. Bu durum, kısa zamanda, taş baltaya nazaran hem daha kullanışlı, hem de kolaylıkla elde edilen çelik baltanın, gençler arasında kısa zamanda yayılmasına sebep oldu. Bu gelişimin sonucu olarak, her yıl yapılan merasimlere gençler katılmaz oldu ve ihtiyarlar meclisinin kutsal görevi dışlandı.

Sosyal saygınlığın yitirilmesi, dayanışma bilincinin zayıflaması, gençlere dışardan aşılana norm bozucu bir takım yeni

unsurların kabulünü de gerçekleştirmiş oldu. Artık, eski Yir Yoront toplumu ortada yoktu. Sadece, inanç ve değerler düzeni değişmiş, fertlerin birbirlerine saygınlığının ortadan kalktığı yeni bir Yir Yont toplumu ortaya çıkmıştır. Bir taş parçasının, yenilik unsuru olarak, bir kapalı topluma sunulması ve bunun hiçbir sosyal kontrol süzgecinden geçmeden el altından yönlendirilişi, Yir Yoront toplumunda kültürel yozlaşmaya neden olmuştur.

• Tarih Felsefesi Ne Diyor?

Ünlü İslâm düşünürü ve toplum bilimcisi İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde, her toplumun doğuşu, yükselişi ve çöküşünün bir alın yazgısı olduğu tezini ileri sürüyordu. On beşinci yüzyılın başlangıcında ortaya atılan bu teori, daha sonra Makyavelli'ye ve bunun bir çevirisi de 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı padişahına sunulacaktır. Böylece, Kâtip Çelebi'de, rasladığımız ve İbn Haldun'dan kaynaklanan bir **sikloid teori** ilk örneklerini verecektir. Günümüzde, aynı tarih felsefesi, hem Oswald Spengler hem de Arnold Toynbee'de daha sistematik bir tarzda işlenerek yayın alanına sunulacaktır. Spengler, 1936'da kaleme almış olduğu (*Batının Çöküşü*) adlı eserinde bu görüşlerini şöyle açıklıyordu: "*Toplumlar ilkin kahramanlık, sonra bilinçlenme, üçüncü dönem olarak akılcılık çağlarını geçirdikten sonra, dördüncü ve son döneme ulaşırlar. Bu dönem, büyük dünya kentlerinin doğduğu uygarlık aşamasıdır. Bu devrede, mutluluk peşinde materyalist bir ihtiras başlar. Bilimler, uzmanlık bilimlerine ayrılır. Ekonomi, devleti güçlendirir; teknik, spor, lüks, dini ve metafiziği geriye iter; mühendis, düşünürün ve sanatkârın ön safına, ilerisine geçer; devlet Sezarlaşır ve despotizme varır. Toplum kitleleşir, kültür sertleşir ve yeni kültüre başlangıç olan genç halkların, yabancı fatihlerin ganimeti olur. Batı kültürü bugün dördüncü ve son dönemin başlangıcında bulunmaktadır*" ... İşte, Spengler'in eserine "*Batının Çöküşü*" (*Der Untergang des Abendlandes*) adını verişinin nedeni budur. Ancak, Spengler, Batının bu çöküşü karşısında zaferin komünist olacağı kehanetinde yanılmıştır. Onun, Faustvari dediği batı kültürü düşünceye şahsiyet kazandırmak, özgürlüğe sahip olmak peşinde koşar. Eşitlik, özgürlük ve ferdiyetçilik aslında Batı kültürünün üç tipik eksenini teşkil

eder. Bunun da temelinde; kapitalist sistem veya Spengler'in ifadesiyle Faustvari kültür vardır. Günümüzde, Amerikan sosyolojisinin en güçlü temsilcilerinden biri olan Daniel Bell "*Kapitalizmin Çelişkileri*" adlı eserinde Spengler'e taş çıkartacak şekilde bu Faustvari uygarlığı elıştırıyordu... Ona göre, 1950'lerde Amerikan kültürü; oyun, eğlence, gösteriş ve zevk gibi birinci derecede hedonistik mahiyet arzeden bir kimliğe dönüşmüştür. Hedonizmin dünyası, aslında modanın, fotoğrafın, reklamın, televizyon ve pop müziğin dünyasıdır. Bu (Pop Kültürü)nün ikonografisi, aslında kapitalist hayat tarzından kaynaklanıyordu.

• Kapitalizmin Çelişkileri

"Ev eşyaları, sinema, hamburger ve coca-cola gibi yiyecek ve yiyecekler, Amerikan kapitalizminde, işin protestan kutsallığında kök salmış bir ahlâkî ödül sistemine dayalı, geleneksel yasallığını yitirmiş olması sonucudur. Bu sistem, yerini madde ve lüks vaadedenden hedonizme (yaşantımızın amacının zevkçilik olduğu görüşü) terketmiştir"⁴². Aynı şekilde, günümüz Amerikalı düşünür Allan Bloom'da; (*Silahını Yitirmiş Ruh: Genel kültürün üzerinde bir deneme*) adlı eserinde; Amerikan kültürünün bir tüketim maddesi haline geldiğini; çağın insanların kullandıkları hayat tarzlarının, ideolojilerin, değerlerin ve karizmanın da boş kavramlardan ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre, "*hayat tarzı*" demek "*hoşuma gittiği gibi yaşamak*" demektir; "*değer*" yalnızca - "*benim fikrimi kamufler eder*"; ideolojiler ise "*peşin hükümlerimi örter*"; "*karizma*" ya gelince, o da ya bir "*kışkırtıcı*" veya "*ilahî bir ilhamla yüklü adam*" yerine kullanılır, bazen de ikisi birbirine karıştırılır.

"Dikkat ediniz, kalkıp da kimse "*ben buna inanıyorum, bunlar benim değerlerim demeye cesaret edemiyor*". Kısacası, Bloom diyor ki; "*Batı gençliğinde sevgi kaybolmuştur. Fikirlerin ve duyguların bir genel çöküşüne bir başka delil ister misiniz? Bir erkekle bir kadın arasındaki münasebetler bundan böyle hep (ilişki) sözüyle ifade edilir olmuştur. (Aşk) kelimesi, unutulmuş, yerini (aşk yapmamak) almıştır*". Netice gözlerimize batarcasına ortadadır. Ne suçluluk duy-

42 Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, 1979.

gusu ne hayâ... Cinsellik konusunda çocuklara daha erginleşmeden her şey ayrıntılı olarak öğretiliyor. Üniversite öğrencileri kızılı erkekli bir şirket oluşturmuşlar. Evlenmiyorlar, ama evliymiş gibi yaşıyorlar. "Eş ve servis dahil bir daire kiraladık" diyorlar. Rock müziği de sadece ve sadece seks duygusunu kamçılıyor. Gerçek aşktan ve sevgiden eser yok. ABD'de çocuklar henüz buluğa ermeden rock müzikle hemhal oluyorlar. Cinselliğe dayalı bu müzik, onların körpe dimağlarını alt üst ediyor.

"Artık, herşeyin herşeyden kopmuş olduğu bir durumda yaşıyoruz... Başvurulacak kaynak kalmamış. Alabildiğince bir serbestliğin, özgürlüğün sonunda akıllıca şeylerin ortaya çıkacağı söylenemez. Demokrasinin dramıyla yüzyüzeyiz. Batı aşırı hoşgörünün kurbanı oldu. İşte, dünyadan kovulmaya çalışılan Allah inancı kaybolunca, değerler de böylesine birer birer yok oldular"... Batının ünlü düşünür ve sosyologlarından uzun uzadıya yapmış olduğum bu alıntılar, bir noktada toplanmak istenirse, şöyle diyebiliriz:

• Batılılaşma: Değerlerin Çürümesi

Batı toplumunda herşey bildiğimiz gibi iyi gitmiyor. Aşırı hoşgörü, demokratik özgürlük ve bireyci tutumlar bu ülkelerde de bir takım kültürel yozlaşmalara yol açmaktadır. Spengler, Bell ve Bloom'un teşhisleri, gerçekleri bilimin tarafsızlığı ilkesine dayanarak, sorumluları uyarmak amacını taşımaktadır. Bunlar bir takım Batı toplumu hakkında ileri sürülmüş kara tablolar, suçlamalar değildir. Namuslu aydının sorumluluk görevidir. Peki, Türk toplumunda durum nedir? 1828-29 Rus-Osmanlı Savaş sonucu yenilgiye uğrayan Osmanlılar, "savaşa artık mehter marşıyla değil Mozart ve Rossini'den parçalarla gitmeyi kabul ettiklerinden beri aşırı Batılılaşma süreci içindedirler. Şinasi'nin "Medeniyet Resulü" olarak vasıflandırdığı **Büyük Reşit Paşa'nın** yürürlüğe koyduğu Tanzimat Fermanıyla da bu süreç devletin resmî felsefesi haline gelmiş olacaktır. O dönemlerin eleştirisini yapan Türk aydınları da "biçimsel" kimlikli değişmelere karşı idiler⁴³.

43 Tuncer Baykara, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve 19. Yüzyıla Ait

Nitekim, Mısır'da yaşayan İbrahim Paşa'nın Bailey tarafından nakledilen akılcı ve pragmatik görüşleri şöyle özetleniyordu: "*Babiali, sivilizasyonu-bugünkü anlamda Batılılaşmayı-ters taraftan anlıyor. Bir milleti kalkındırmanın yolu ona apolet ve dar pantolon giydirmek değildir. Kıyafet topal bir insanı dimdik bir insan yapmaz. Kıyafetten başlayacakları yerde önce halkın kafasını aydınlatmak gerekirdi. Bize bakın, biz her çeşit okul açtık. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderiyoruz. Biz de Türküz; fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz*"⁴⁴. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın önderliğinde bir avuç Osmanlı'nın Mısır'da yürüttüğü akılcı ve öze yönelik Batılılaşma (sivilizasyon) hareketini savunan İbrahim Paşa, Osmanlı yenileşmesini de böyle eleştiriyordu. Cumhuriyet döneminden sonra da aynı formalist çizgide batılılaşma hızla devam etmiştir. Bir İslâm mutasavvıfının sözünü biraz değiştirerek Batılılaşma tezimize açıklık getirmek isterim.

İslâm düşünürü şöyle diyordu: "*Dünyada olalım, fakat dünyalı olmayalım.*" Biz de diyoruz ki, "*Batıda olalım fakat batılı olmayalım*"... Ancak, 1839'dan itibaren bütün uygulamalarımız "*Batılı olma*" biçiminde sonuçlanmıştır. 1950'lerin kalkınma ideolojisi: "*Her mahallede bir zengin yetiştirme*" felsefesine dayanıyor ve "*Türkiye'nin küçük bir Amerika olması*" isteniyordu. Resmî düşünce bu idi. 1960'lardan sonra ise, bu tezin karşıtı-sosyalizm gündeme gelmişti. Böylece gençler, bir yandan kapitalist öte yandan sosyalist ekonomilerin odak noktalarında kutuplaşıyorlardı. Ancak, son yıllarda komünizmin iflasıyla boşalan alanlar kapitalist sistemin egemenliği altına geçmiştir. Günümüzde, tek ekonomik model kapitalist sistem olmuştur. Bu durum, aynı zamanda Batının biricikliği tezini de gündeme getiriyordu. Artık, Türkiye Batılılaşma (batılılaşma değil) yolunda dolu dizgin gidiyordu. Kitle iletişim araçları, eğitim sistemi ve resmî görüşler bu doğrultuda insanımızı şartlandırıyor.

Batılılaşma, aynı zamanda bir kültür değişmesi olgusudur da. Her kültür değişmesi, genellikle egemen kültürün zayıf

Araştırmaları, s. 9, 1992.

44 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 173-174, 1973.

kültürü etkisi altında almasıyla son bulur. Bunu, Yir Yoront ve Malakan toplum örneklerinde görmüş bulunuyoruz. Batıcılığa, batının norm ve eğerleri yanından, inanç tarzları ve dünya görüşlerinin de benimsenmesi alnamını taşır. Bir teknoloji aracı olarak televizyonu almak işi halletmiyor. "*Beyaz Camın Arkası*"nı da hesaba katmak gerekir. Kırdan ve kentte olsun, TV seyreden milyonlarca insanımız bugün kitap okuma zahmetine katlanmaksızın "*Beyaz Cam Arkası*"ndaki denetimden yoksun herşeyi görmekte ve algulamaktadır. Hatta TV bir çeşit terör aygıtı olarak iç dünyamızı çökertmektedir. TV bir - "*bilinç endüstrisi yaratmakta*" ve insanlarımızı, gerçeklerden uzaklaştırarak - "*niteliksiz insan*" tipine dönüştürmektedir. Bu enformasyon devrimini kısa zamanda yazılı iletişimi öldürerek meditasyonu (düşünmeyi) ortadan kaldırmakta, görüntüye dayalı bir dünya görüşünü odalarınıza kadar getirmektedir. Sürekli TV seyretmenin çocuklarda yarattığı psikolojik dengesizlik (hyperkinesis) gibi ârazlar bir yana, egemen batı kültürünün sistematik kampanyası altında, Üçüncü Dünya insanların şartlandırılması ve beyin yıkama operasyonu sonucu, yeni bir kültür ve davranış biçimi etrafında örgütlenişine de tanık olmaktadır.

Böylece, kültürel farklılıklar ortadan kalkıyor, egemen kültürün vesayeti altında girmek suretiyle standartlaşmış bir topluma dönüşüyoruz. Günümüzde, bazı Türk aydınlarının da belirttikleri üzere, bu eğilim bir çeşit evrensel kültür ve hümanizma oluyor. Aslında, görüleceği üzere evrensel kültür, Batı kültürünün, "*Beyaz Cam Arkası*" aracılığı ile Üçüncü Dünya ülkelerine sunulmuş bir yayılım ateşidir. Hedefi, Batı ve Hıristiyan damgalı standartlaşmış bir toplum yaratmaktır. Bir önceki yazımızda, bu Oryantalist tezin iç yüzünü göstermeye çalışmıştık. Batıcılığın, çoğu kez örtülü bir biçimde ifade edildiği gibi, çağdaşlaşmanın, her zaman için yararlı bir şey olduğu görüşü savunulamaz. Malakan ve Yir Yoront örneklerinde değindiğimiz gibi millî kültürlerde derin yozlaşmalara sebep olmaktadır. Spengler, Bell ve Blomm'dan aktardığımız Batı toplumlarına ait öz eleştiriler, Batıcılığa yolunu izleyen

ülkemiz için de geçerli olamaz mı? Bunu, Batılı düşünürler gibi Türk entelijanisyasının da ele alması gerekir. Biz, sadece paradigmaları ortaya koymaya çalıştık. Günümüzde, Türk kültürünün **feminize** edilmiş olması hususu, benim burada üzerinde durmak istediğim en önemli nokta olacaktır. Kültür, bir milletin öğrenilmiş maddî ve manevî davranış biçimleri olması nedeniyle, yozlaşmaya gidiyorsa, o takdirde eğitim sisteminin tartışma gündemine gelmesi gerekir. Hatırlanacağı gibi, 1962 yılında bir cinayete kurban giden J. F. Kennedy'nin öldürülme olayıyla ilgili olarak, dönemin Cumhurbaşkanı L. Johnson, Eisenhower'ın kız kardeşinin başkanlığında bir komisyon kurularak konuyu uzmanlarına inceltmişti. Derin tahliller sonucu, ciltler dolusu belgelerin olduğu sonuç şu oldu: "*Bu öldürülme olayında, Amerikan toplum yapısı sorumlu idi*"... Kapitalist sistem, Batıda bir çok çelişkiler yaratarak gençliği hedonist bir kültürün içine atarken, "*bizim toplumumuz için hiçbir şey olmamıştır*", demek, büyük bir gaflet olsa gerek. Türk gençliğinin bugün dayanışmacı, protestocu millî duyguları büyük ölçüde çürümüştür. **Karabağ, Nahçıvan, Bosna-Hersek ve Çeçenistan** gibi millî kayıplar karşısında sessiz kalışı bir hüsrandır. Güney Doğu'da 24 er şehit edilirken, The Swiss Otel'de sosyetenin köpeklere ait güzellik yarışmaları düzenlemeleri hazindir. İstanbul'un Fethinin 541. yılı kutlamalarına, seçkin basın organlarımızda köpeklere ait güzellik yarışmaları iki satırla yer verilirken, "*cinsel gücü nasıl arttırmak istiyorsunuz? Ne şekilde sertleştirme yollarını biliyorsunuz? Orgazmı tatmak nasıl olur? Bana bir dakikalık süre içinde kadınlık iç dünyamızı açıklamak ister misiniz?*" tarzında (Alo-Tel) reklamlarına para karşılığı yer verme tutumları, bırakınız basın ahlâkını, Türk toplum yapısı için ne tür felâketler getirebileceği düşünülmüş müdür? Yoksa, İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'da kaleme alınan "*Fransa'da Basın Rezaletleri*" adlı eserin çizdiği dramatik tablo ile mi karşı karşıya kalacağız? Vezüv yanardağı patlarken Pompei lavlar içinde kalmış, herkes canını kurtarmaya çalışmış, ancak görevi başında bulunan silahlı bir nöbetçinin, yavrusuna sarılan bir annenin, bugün Pompei'de taşlaşmış kalıplarıyla karşılaşo-

ruz. Bu basın organlarının yarınımıza ne tür bir örnek eser bırakacakları ise düşünölmeye değer.

Seksüel devrim yolu ölkemizde açılmıştır. Batının bir ozaliti olan pornografi bir sanat haline getirilmiştir. Fahişe işletmeciliği yapan Manukyan da devlete en çok vergi ödeyen "*örnek vatandaş*" durumundadır. Keza, Nudizm (soyunmak), çıplaklık, kadının iç dünyasının yeniden varoluşu anlamına geliyormuş. Daniel Bell'in "*Kapitalizmin Çelişkileri*" adlı eserinde belirttiği üzere, gerçekte kapitalist sistem, insanların yaratıcı ruhunu öldürüyor, onu materyalistleştiriyordu. Böylece, kadın seksüalite dünyasında bir meta (eşya) haline geliyor, vücudunu teşhir ederek satış sağlıyordu. Ancak, soyunmak bir değer değildir, değerler, bizim dünya görüşlerimizin sonsuza yönelik isteklerimizden ibarettir. Andrei Tarkovskî'nin de isabetle belirttiği üzere, "*bir değer olarak güzel, gerçeğin peşinde koşmayanlardan kendini gizler*". Güzeli aramak sonsuza yöneliştir, soyunmak değildir.

Büyük değer erozyonuna maruz kalan toplumumuzda, yeni bir ruh ve yeni milli kimlik oluşturmak zorundayız. Aksi takdirde, Aristoteles'in belirttiği üzere: "*En bedbaht millet, kaleleri ayakta iken ahlâkı harabe olan millettir.*"...

Günümüzde, kokuşma sosyolojisi (sociology of corruption) bir yan-disiplin olarak yerini almaktadır. Son yıllarda, Batının 200-300 yıl içinde alt yapısını hazırladığı sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler, ölkemizde hızlı bir biçimde gündeme gelmiş durumdadır. Kuşkusuz, akılcı izleme, yönlendirme ve kurumlaşma gibi zaman isteyen değişme süreçleri kanalize edilemediği için Türk toplumunun değerler sistemi ve normlar düzeninde bir takım uyumsuzlukların belirmesine yol açmıştır. Bu nedenle, kültürel yozlaşma, millet-oluşturma gibi hayati sorunlarımızın çözümlenmesini de engellemektedir.

Bölüm -10-

Millet-Olma Sürecinde Milli Kültürün Önemi

Türk toplumunda devletçe üzerinde durulan en önemli mesele milli kültür konusu olmuştur. İlk Milli Kültür Şurası da 1982 yılında toplanmış, Devlet Planlama Teşkilatı da kuruluşundan beri milli kültüre 1984 yılında ilk defa yer ayırmıştır. . . Bu niçin böyle olmuştur? Neden milli kültür aktüel yaşantımızda ön plana geçmiştir? Devlet sezgisi 12 Eylül öncesi ülkenin içine düştüğü kardeş kavgası, bölünme ve parçalanmaların sosyal dinamiklerini tesbit ederken milli kültürün temel yapılaşma olarak gündeme gelmesinde yarar ummuş olabilir. Gerçekten, Devlet Planlama Teşkilatı'nın "Milli Kültür" adlı hacimli ve ciddi bir araştırma konusu olan yayını millet-olma teşkilinde milli kültürün önemine birkaç çizgide de olsa dikkatlerimizi çekmiştir. . .

• Niçin "Millet olma"

Biz, burada, millet-olma sürecinde milli kültürün önemine geçmeden önce "millet olma" gerçeğinin sosyolojik ve antropolojik anlamda ne olduğu hususu üzerinde kısaca durmak istiyoruz. . . Çünkü, millet olmanın önemini ileri sürmeden önce millet gerçeğine ve tarihi gelişimine kısaca değinmek gerekir. . .

Günümüz sosyolojisi millet olma sürecinin iki yönü bulunduğu noktasında hemen hemen ittifak halindedir. . . Bunlardan ilki milletin sosyolojik bir tekâmül sonucu meydana geldiği hususudur. Gerçekte, her toplumun bir tarihi gelişim, kültür ve değerler sistemini belirlediği bir medeniyet yaşantısı vardır. . .

Bir Doğu toplumu olan ülkemizin, bir Batı toplumu olan Avrupa'dan farklı medeniyet mirası taşımasına rağmen, her iki medeniyet çevresinin sosyal gelişiminde ideal tip olarak ortak noktalar tesbit etmemiz mümkündür. Bazı hallerde aynı sosya-ekonomik şartlar, bölge ekolojisi ve kültür coğrafyası farklı medeniyet çevrelerini ortak kültür yaratmada etkileyebilmektedir -ki biz bu oluşuma- antropoloji dilinde "kültürel paralelizm" teorisi diyoruz. . . İşte toplumları tarih süreci içinde ilerlemeleri ve tekâmülünde böyle bir kültürel paralelizmi görmek mümkündür. Sosyolojik veriler olarak bunlardan ilk akla gelenler, toplumların klan, aşiret/kabile ve nihayet bunların birleşiminden Batıda, feodalite, Doğu da ise beyliklerin, âyanlıkların teşekkülüdür. Zamanla ticaret ve sanayinin gelişmesine ve bunun neticesi olarak imparatorlukların ortaya çıkmasına tanık oluyoruz. . . Batıda, imparatorluklar bu amaç etrafında burg'ların birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Böylece, imparatorlukların kurulmasıyla Batı da sosyolojik anlamda millet tarih sahnesine çıkmış oluyor.. Kısacası, millet Batı anlamında, feodal tip toplumlardan sonra ticaret ve sanayinin gelişmesi ve bunun sonucu olarak ferdin hürriyetlerini elde etmesi, kişiliğini kazanması, toplumun varlığını ve benliğini duyması sürecidir.. Bazen imparatorlukların arkasından derhal küçük milletlerin doğduğu da görülür: Yani imparatorluktan sonra hemen millet kuruluşuna geçilir. Nitekim, "çok milletli" bir topluluk olarak Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra Türk, Mısır, Suriye, Irak ve benzeri milletlerin ortaya çıkmasında görüldüğü gibi. Bu tip milletlerde tarihi tekâmül burjuvazi sınıfını, mali ve sınai mülkiyeti doğurmamış olduğu için büyük endüstri hareketi başlayamamıştır. Bu yüzden adı geçen bu ülkelerde millet olma süreci çok yakın zamanlarda başlamıştır.. Bunun gibi göçler, nüfus yerleşmeleri ve kolonizasyon suretiyle kurulmuş olan yeni milletlerin de tarihi yoktur. Birleşik Amerika ve bir kısım Güney Amerika ülkeleri bu kategoriye girerler. O halde tarihi merkezleşme eseri olmayan milletler, milli emperyalizmin veya endüstri hayatının ürünüdürler.. ABD bir çok memleketlerden

gelen vatandaşların bulunduğu yeni bir devletin kurulmasıyla karşılaşan bir ülkedir. Amerikan kültürünün temelinde, İngiliz lisanı, edebiyatı, hukuku ve bir çok Amerikalının kabul etmesine rağmen İngiliz sosyal gelenekleri ve prütanizmi yatar... Bunlar bugün çeşitli faktörler neticesi geniş çapta cilalanmışlarsa da İngiliz menşeleri hâlâ bütün açıklığı ile ayakta durmaktadır.

Bu Anglo-Sakson gölü içine, Polonya, İtalya, Yunanistan, Slovakya, İspanya ve diğer bir düzine ülke derelerini akıtmışlardır.. Onlar Amerikan kültürüne tesir etmişler, fakat bu tesir çok yavaş olduğu gibi üstelik kendisini tam olarak göstere-memiştir... Anglo-Sakson menşeli olmayanların kendilerine has kesif bir bölge ile Amerikan medeniyetine girmeleri hiç bir zaman bahis konusu olmamıştır. Kaliforniya'daki İspanyol ve Misisipi deltasındaki Fransız halkı Anglo-Saksonlar tarafından süratle dağıtılmışlardır. Kızılderililer siyasi bakımdan olduğu kadar fiziki bakımdanda geniş çapta imha edilmişlerdir.

ABD'ne şimdi de genellikle bir Anglo-Sakson ülkesi denmektedir. Yönetim dil ve kültürün kaynağı bakımından böyle bir tarımlama yanlış sayılmaz. Ancak bağımsız Amerikan tarihinin son 200 yıl içinde geçirdiği gelişme, bu Anglo-sakson mirasının sürekli bir şekilde eriyip yayılması biçiminde olmuştur.

Daniell Bell gibi ünlü sosyologlar her ne kadar Amerikanın millet olmasının İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleştiği hususunda düşünce sahipleri iseler de, bu süreçte 200 yıllık bir tarihi oluşumun, ingilizce'nin milli dil olarak başta gelmesi ve bütün vatandaşların kanun önünde eşit olmaları ilkesinin bu ülkede güvence altına alınmış olması önemli rol oynamıştır.. Kısacası, ABD çok büyük göç selinin insanları tek bir millet halinde, (Amerikanizm) kimliği içinde kaynaştırmasının sebebi ne teorik ne de dogmatik olmayıp, yalnızca pragmatik, diğer bir deyimle tatbiki oluşu idi. İnsanlar eski örf ve âdetlerini devam ettirmek, ana dillerini konuşmak, özel yemeklerini yapmak, kendilerine özgü elbiseler giymek ve kendi ahlâk kurallarına bağlı kalmak isterse, bunları yapmakta serbesttirler.

Buna karşılık, tartışma götürmeyen bir husus da, hakim durumundaki Amerikan kültürünün amaç ve kuralları içinde birleşmekti... Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların başında İngilizce'nin milli dil olması, demokratik yasalara ve toplum hayatındaki çoğulcu ekonomik prensiplere kesinlikle saygılı olmak gerekiyordu... Bu süreç, Amerikan hayatının hemen hemen bütün alanlarında, etnik gruplar arasında daha büyük çapta bir kaynaşma arzusunun doğmasına katkıda bulunmuştur... Silahlı kuvvetlerdeki homojenlik anlayışı, kamu ve endüstri sektörlerinde işe almada uygulanan tarafsızlık, adil yerleşim yasaları, insanların birbirleriyle birleşmelerini sağlamaktadır... Toplumsal iletişim, özellikle televizyon, dil öğrenimi bu birleşmeyi hızlandırmaktadır... Sürekli olarak güçlenmekte olan ekonominin herkese daha fazla hizmet ve ürün sağlaması ve özel girişim için ardı arkası kesilmeyen çeşitli yeni imkânlar bulması öyle bir atmosfer yaratmıştır ki, etnik grupları -bütün özelliklerini korumakta devam etmiş olsalar bile- Amerikan hayatında yıkıcı bir rol oynaması mümkün değildir. Amerikan toplumunda, etnik bütünlük ve etnik şuur, devleti parçalayacak istikamette olmayıp, tersine Amerikan yaşantısında yapıcı bir niteliğe sahiptir. İşte bu anlamda günümüz Amerikası "millet olma" sürecini başarılı ve sosyolojik özellikleriyle gerçekleştirmiş kabul edilir... "Aynı şekilde Sovyetler Birliği kendine has özellikleri olan çok milletli bir devlettir... Ancak SSCB'de etnik meseleler komünizmin çökmesiyle günümüzde önem kazanmıştır. Sovyet Politikası, Rus olmayan etnik halkı, özellikle dil açısından Rusya'daki Rusça olmayan dillere daha çok Rusça terimlerin sokulması biçiminde bir yönlendirmeyi hedef olarak benimsemiştir. Bunun için de daha yakına gelmek anlamında bir rusça deyim olan "sblizheine" kavramını gündeme getirmiştir. Bu açıdan sbilizheine, bazı özelliklerini ve etnik şuurunu biraz yitirerek birbirlerine yaklaşmış milletlerin durumunu gösteren bir deyim olarak kullanılmıştır... Bir ikinci kavram da "birlikte sürüklenme" yani bir araya gelmek anlamında "sliianie" dir... Sblizheine kavramı, dil açısından Rusya'daki Rusça olmayan dilleri Rusça terimleri içinde eritme

politikası güderken, siliianie ise yeni bir Sovyet insanı yaratmak amacı ile çeşitli Sovyet halklarını bir çok yörelerde bir araya getirip aralarında da evlendirerek tek ve yeni bir halk şekline dönüştürmektir... Uzmanlara göre "sliianie kelimesinin uygulanmasını tasavvur etmek dahi kolay değildir. Çünkü böyle bir yöntemle diller birbirine karışarak kendilerine özgü niteliklerini kaybedeceklerdir. İşte bunun içindir ki, en ateşli Sovyet idealistleri bile böyle bir işleyişle Rusça'nın Rusça olmayan dillerin yerini almasından başka bir sonuç çıkmayacağını ister istemez kabul etmek zorunda kalmışlardır... Bu sıralarda Rusya'da Sliianie-den söz edildiğini duymuyoruz. Aslında en son yapılan nüfus sayımından da anlaşılacağı gibi, SSCB'deki eğilim uzun sayılacak bir süreden beri milli birleşme veya dilde birleşmenin tam karşısında olmuştur. Bu yüzden de Sovyet milletleri artık eskiden olduğu gibi birbirlerine yaklaşarak değil, birbirinden gitgide uzaklaşarak yaşamaktadırlar... Dil meselesinde olduğu kadar milliyet meselesinde de aynı politika izlenmiştir. Sovyet milliyetleri teorisi, Rus imparatorluğunun devamını haklı kılacak bir plan olarak geliştirilmiştir. Bu başarısızlıkta Sovyet sisteminin yapısının da büyük payının bulunduğu unutulmamalıdır. Çünkü, sistem, devletin toplumu kalıplaştırması, yönlendirmesi, denetlenmesi ve ona yol göstermesine dayanmaktadır."

1980'li yıllarda ABD millet olma-süreci güçlenirken, Sovyetlerde milletler ve etnik yapı "Rus imparatorluğunu devamını haklı kılacak bir plana göre yönlendirilmesi" ve Sovyet sistemi uyarınca devletin bir ideoloji etrafında kalıplaştırılması günümüz etnik parçalanmasını gündeme getirmiştir. Sovyetler günümüzde bir etnik imparatorluk görünümü içindedir. Amerikan cumhuriyetinin temel yapısı olarak federalizm etnik faktörü dayanmaksızın fonksiyonunu sürdürürken, Sovyetler Birliğide federalizm yalnızca etnik kalıplar içinde ortaya çıkmaktadır. Sovyetler Cumhuriyetine resmi adı ile her ne kadar federasyon deniyorsa da bu yönetimde federalizmin prensiplerini görmek mümkün değildir... Ekonomi de dahil olmak üzere, gerek organizasyon gerekse yönetimde etnik faktörün

ön plana gelmesi, etnik dağılımı daha ilk başta gündeme getirdiğinden, çoğu daha isabetli olmayan hükümet kararlarının alınmasına yol açmaktadır. Nitekim, Rus olmayan milletlerinin nüfuslarının artması onların, kendi milli varlıklarına sahip çıkmaya başladıklarını, yönetim ve ekonomi ile ilgili kararların alınmasında etnik faktörün öneminin daha çok arttığını göstermektedir. Etnik faktörler Sovyet hayatının yalnızca resmi alanlarında da etkilerini sürdürmektedir... Bunu özellikle resmi sayılmayan ekonomik sektörde görmek mümkündür. Zaten bu sektör SSCB'de büyük önem kazanmaya başlamıştır. Örnek olarak Ermeniler ve Gürcüler resmen tanınmayan ekonomik sektörü oluşturmakta, yönetimin canını sıkı bir üne sahiptirler. Diğerleri aynı rolü daha az göze batacak şekilde oynamaktadırlar... Orta Asyalı Türk ve müslümanların fabrikalarda çalışmak istememeleri bilinmektedir. Çünkü onların bu tür iş yerlerinde çalışmaları, kendilerini çeşitli özel kaynaklardan sağladıkları gelirden mahrum edecektir.

Etnik durum Sovyet silahlı kuvvetlerinde ilgi çekici bir tablo çizer. Sovyetler Birliği'nin askerlik çağındaki büyük bir oran müslümanlardan oluşmaktadır. Ancak etnik ayrıcalık subay kadrolarında ve bütün rütbelerde görülür. Rütbe ne kadar yüksek ise, Rusların sayısı da o kadar çoktur. Askeri sınıfın niteliğindeki hassasiyete göre o sınıfta ki azınlıkların sayısı, hangi rütbede olursa olsun, çoğunluğu temsil edemez... Ukranyalılar Sovyet askeri birliklerindeki ast-subay kadrosunu oluşturmaya özen göstermişlerdir. Bir Özbek veya Baltıklının Jet pilotu olduğu hiç duyulmamıştır. Hatta stratejik önemi olan füze ve denizaltı üslerinde görev yapan Gürcü ve Ermenilerin sayısı da çok azdır... Oysa, biraz önce açıklandığı üzere, Birleşik Devletlerde silahlı kuvvetler azınlıkların ve yeni Amerikalıların birbiriyle kaynaşmasından oluşur. Silahlı kuvvetler bu ülkede azınlıkların kaynaşması için büyük sosyal birleşme potansiyelini teşkil eder.

Sovyetler de etnikleşmenin başarısızlığının bir sebebi de Rus milliyetçiliğinin belirmiş olmasıdır... Hareketin çıkış noktası İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Stalin'in Alman saldırısına

uğrayan imparatorluğunda bir direniş ortamı yaratmak için geleneğe bağlı Rus vatanseverliğini teşvik ettiği zamanlara dayanır. Bu yöntem etkili olmuştur. Çünkü Ruslar İkinci Dünya Savaşı'ndaki fedekârlıklarından kıvanç duymaktadırlar. Rus milliyetçiliğinin dile getirilmesinde ihtilal öncesine ait yasaklara artık uyulmayacaktır...

Son yıllar içinde Rus milli gururunun yeniden canlandığı görülmektedir. Bu durumun gelişmiş ülkelerle bir çok noktası bulunmasının yanı sıra, kazanmış olduğu yeni boyutlar vardır. Tarihe duyulan ilginin gittikçe artması, kökenlerin araştırılması, etnik gelenekler ve sanat üzerinde durulması, milliyetçiliğin göstergesi olmaktadır. Üstelik din incelenmekte ve ikonlar toplanıp tetkik edilmektedir. Ayrıca kiliselerle dini olmayan eski yapılar (ahşap evler, kaleler) tamir olunmaktadır. Eski Rus adetleri, halk sanatı ve diğer konuları işleyen cep kitapları çok sayıda basılmakta olup bunların çoğu yerleşmiş olan geleneğin dışına çıkarak Marksizm ve Leninizm'den tek bir söz dahi etmemektedirler... Rus milliyetçiliğindeki bazı muhafazakâr akımlar bugün sık sık dile getirilmektedir. Örnek olarak Slavizm, Rusya'nın dünyada özel bir görevi üslenmiş millet oluşu, medeniyet seviyesi düşük milletleri medenileştirmenin sorumluluğunu taşıması ve bunların diğer Slav milletlerin lideri sıfatı ile yapmasıdır. Şüphesiz bu düşünceler Doğu Avrupa'daki Sovyet hakimiyetinin sürmesini haklı kılacağından, ister istemez teşvik olunmaktadır. Aynı şekilde Amerika ile olan rekabet anlayışı da bu eğilimden kaynaklanmaktadır. Rusların slav ve Avrupalı olmayanlara karşı olan davranışlarını anlamının belki de en iyi yolu onlar için kullandıkları tabirlere bakmaktır. Bu insanlara genellikle (Çorniya) yani zenciler, Zolitya (sarılar) ve Çurki (anlaşılmaz bir dil konuşanlar) demektedirler.

Uzmanlara göre, Sovyet imparatorluğu da Osmanlı İmparatorluğu gibi Doğu Avrupayı sindirememiştir. SSCB'deki Rus kökenli olmayan milletlerin daha yüksek bir hayat standardını gerçekleştirmiş olmaları Ruslar'ın öfkelerini uyandırdığı kadar, onlara gıpta etmelerine de yol açmaktadır. İdeoloji, yani komünizm artık Sovyetler'deki etnik grupları bağlayıcı bir güç

değildir ve tesirini kaybetmektedir. Etnik faktörlber birinci derecede bu uyumsuzluğu hızlandırmaktadır. Çünkü, Sovyet-Rus imparatorluğunun yapısı etnik ayrıcalıkların belirlendiği kompartmanlara göre kurulmuştur. Ancak sistemin esnek olmaması çökmesine de sebep olabilir.

Görülüyor ki, Sovyetler Birliği, ABD gibi farklı olarak millet olma sürecini çözümleyememiş, bugün şahidi olduğumuz etnik parçalanmaların içine sürüklenmiştir. Son günlerde Ermenistan ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki kanlı çatışmalar bu parçalanmanın en önemli delillerini ortaya koymaktadır. Lenin'in Rus imparatorluğunu tam yıkılacağı bir sırada komünist bir ideoloji etrafında toplaması bu mukadder çöküşü durdurmuştur. Şimdi, ideolojinin halklar arasında bir çimento rolünü oynayamaması karşısında, Lenin'i hatırlatan bir tarz da Gorbaçov'un açıklık *glassnost* ve yeniden yapılanma anlamında kullanılan Perestroika'sı yeni bir çıkış anlamına mı gelmektedir? Bunu tarih belirleyecektir...

Osmanlı imparatorluğu da çok milletli bir kuruluşu tarih çizgisi içinde yaşamıştır... Ümmet fikri etrafında bütün müslümanları biraraya getirmesine, azınlıklara önemli haklar tanımamasına rağmen millet olma sürecini tamamlayamamıştır. Dini veya etnik kimlikler müessesesi niteliklerini hukuken de sürdürmüş olmalarına rağmen, ayrıcalıklı durum sosyolojik anlamda bir bütünleştirme süreci içinde yoğurulmamıştır. Osmanlılar Anadolu'ya gelen çeşitli Türk göçmenleri aralarına almışlar, fakat etnik ayrıcalığa dayanan bir sistemi benimsemekten kaçınmışlardır. Türkler daha önce tarihte benzeri görülmemiş şekilde, Osmanlı imparatorluğundaki yönetici sınıfı ve silahlı kuvvetlerindeki personeli ne kendilerinden ne de müslüman uyrukluları arasından değil, şuurlu ve sistemli bir şekilde Osmanlı askeri ve subayı olmak üzere devşirilen hristiyanlardan oluşturmuşlardır. Ancak yöredeki çok sayıda müslüman ile Türk olmayan azınlıklar varlıklarını koruyarak gelişmişlerdir... Bu arada Türk kelimesi de geri kalmış kırk kesim insanı manasına gelmiş, devletin dili ile ilim dünyası Türk karakterinden çok şeyi yitirmiştir...

Osmanlı imparatorluğunun yaşantısının çok uzun bir devri içinde milliyet ve din gibi birbiriyle çelişen faktörler her hangi bir mesele yaratmamışlardır... Dini ve milli ayrıcalığa dayanan modern milliyetçilik kavramı 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına girinceye kadar bu iki unsurun çelişkili olduğu ve sürdürüşmeye yol açtığı dahi farkedilmiş değildi.

Bazı araştırmacılar, Batı'da milliyetçiliğin gelişmesi ve varlığının sürdürmesinin sebeplerini de; Osmanlı imparatorluğunun Doğu Avrupa'yı sindirme teşebbüsüne karşı bu kesimin hristiyanlıkla ilgilerini devam ettirmelerinin bir tepkisi olarak ortaya çıktığı noktasında yoğunlaştırırlar... Sovyetler gibi, Osmanlı imparatorluğu'nun da bu etnik grupları merkez-çevre ilişkisi açısından merkezle bütünleştirememesi Balkanlar'da ve İslam dünyasında ortaya çıkan milliyetçi akımların yayılım ateşine maruz kalmalarına yol açmıştır.

Görülüyor ki, millet-olma Batı Avrupa şartları kadar sosyolojinin konusunu teşkil eder. Batıda, feodaliteden imparatorluğa geçerken milliyetçiliğin de gündeme gelmesi şaşırtıcı olmamıştır. Türk toplumu için Ziya Gökalp, benzer sosyolojik gelişim tablosunun üç safhadan geçtiği görüşündedir: **Bu safhalar: 1- Kavim devri, 2- Ümmet devri, 3- Millet devridir...** Kavim devrinde, toplumda dil ve ırk birliği vardır. Sosyal bütünlük bu yolla sağlanır. Toplumda ortak müesseseler ve âdetler vardır. Bu ortak noktalar bir kavmin öteki kavimlerden farklı olan niteliklerini belirler. Ümmet devrinde, sosyal yapıya cihanşümül dinler hakim olmuştur. Cihanşümül dinlerin hâkimiyetine giren kavimler artık kendilerine has niteliklerine ve dolayısıyla kişiliklerine yeniden kavuşurlar. Bu kişiliğin yaratılması, bir toplumun kendi bünyesindeki değerleri yüksek bir medeniyet seviyesinde yeniden teşkilatlanmasıyla ortaya çıkar."

Görülüyor ki, millet-olma bir tarihi tekâmül sonucu gerçekleşmiştir. Sosyologlara göre bazen millet (natio) terimi; doğmuş anlamına gelen **natus natura** köküne dayanmaktadır. Bu bakımdan **natio** sözlük anlamında millet (nation), soy, ocak, klan, aşiret, kabile, ilk kavim, kan kavmi, kan halkı anlamında

da kullanılmıştır. Nitekim, Bilge Kağan Göktürk yazıtlarında halkına: "Ey budunum yani ey milletim" diye hitap edilmektedir... Burada **budun** kelimesinin daha ziyade halk, kavim anlamında kullanıldığı unutulmamalıdır. Oysa, millet'i bu anlamda değil tarihi ve sosyolojik bir çizgide gelişen toplumların cihanşümül bir birikime dönüşmesi biçiminde anlamamız gerekmektedir.

Bazı araştırmacılar, özellikle genç Türk aydınları ve akademisyenleri "milliyetçiliğin modern toplumların doğuşu ile Batı'da başladığını, oradan bütün dünyaya yayıldığını" ileri sürerken, Doğu'da farklı bir durumun ortaya çıktığına dikkatimizi çekmektedirler. Bunlara göre: "Doğu'da çok eskiden beri milletler vardır. Bu milletler kendilerine mahsus bir edebiyat ve sanat yaratmışlardır. İranlılar'ın milli özellikleri, Şehnamedeki milli tipler ve davranışlar vasıtasıyla yaşamaktadır. Bizim edebiyatımızda da millilik görülmektedir. Orhun kitabelerinde **Bilge Kağan**'ın sözleri buna misaldir. Bu kitabeler, sadece siyasi değil aynı zamanda edebi eserlerdir. Ancak, içindeki fikirler zaman zaman Türk hükümdarlarında milli şuur halinde ortaya çıksa bile, tarih içinde ve milletin hafızasında tekâmül ederek bugüne kadar gelmiş değildir. Bundan dolayı bir üstünlük gösteremezler ve "fikir ve şuur halindeki milli hareket yeni olmakla beraber, milletin kökleri tarihimizde eskidir"... Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan'ın ifadeleri bu bakımdan anlamlıdır...

Milliyetçiliğin Doğuşu.

Milliyetçilik temelde milletleşme sürecinin bir ürünüdür. Bu sebeple Fransız ihtilalinden önce milliyetçilik ideolojisinin doğduğu kabul edilemez. Bundan önce de Batı'da ve Doğu'da dil ve din farklarının önemi sık sık görülmüşse de bu faktörlerin milli bağımsızlığı gerektirecek yeni bir milliyetçilik anlamı ortaya koyacakları hiç düşünülmemiştir...

Yeni çağdan önce meydana gelmiş imparatorluklarda haklar ilahi hukuk kavramına göre tesbit edilerek tebalardan hüküm-

darlarına sadakatla itaat ve hizmet etmeleri isteniyordu. Kral Tanrı tarafından tayin edilmiş ve yalnız Tanrı'ya karşı... Nitekim Orhun abidelerinde Bilge Kağan milletine hitap ederken aynen şöyle diyordu: "Tanrı gibi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan'ı"... Görülüyor ki, bu kitabelerde Bilge Kağan'ın Tanrı gibi Tanrı tarafından yaratıldığı imajı hakimdir. Oysa milliyetçilik ideolojisinin sosyolojik temelleri milletleşme olgusuna dayanır. Milletleşme, millet iradesini ortaya koymaktadır. Milliyetçilik, dini cemiyete dolayısıyla hükümdara olan bağlılığı tamamen ortadan kaldırmıyorsa da bir millet iradesi kavramı getirerek yavaş yavaş onların yerini almaktadır. Böylece, milletin toplum şahsiyeti fikrinin, kralın kendi şahsiyetinden çok daha önemli olduğu ortaya çıkar. Başlangıçta doğuda ve batıda milliyetçilerin hepsi krallık aleytarı değilse bile, temel olarak milliyetçilik kavramı halkın hakimiyeti fikrini kapsamaktadır. Oysa yazıtlarda: "Tanrı bahsettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır" tarzındaki beyanlar da, millet gerçeğinin üstünde kağanın karizmatik yapısı hâkimdir.

Görülüyor ki, milletleşme bir yanda hâkimiyetin halka yönelik, demokratikleşme sürecini yansıtırken, öte yanda millet iradesinin tecellisini savunmaktadır. Millet, sosyolojik açıdan bir gerçek olarak bu devrede artık bir kul, bir teba değildir. Bu bakımdan, ortak ve kendine has orjinal bir tarih şuuruna dayanarak yine kendi iradesiyle değer yaratmak kudretine sahip olmayan toplumların millet-olmaları düşünülemez.

Bazı araştırmacılar, millet oluşumunun sosyolojik gelişimini açıklarken, buna yorum biçiminde Batı'nın yapısını eklemeleri ve milliyetçilik ideolojisinin'de Fransız ihtilaliyle ortaya çıkması karşısında, ileri sürülen tenkidler daha ziyade bir noktada toplanmaktadır ki, bu da milliyetçiliğin ithal malı olduğu eleştirisidir. Bu durum, Batı'nın özellikle Alman romantik milliyetçilik ideolojisinin Batılı olmayan halklara aşılacağı bir kavramdır. Bu görüş, Balkan milliyetçilik tezinin bir karşıtıdır. Bilindiği üzere, Balkan tarzı milliyetçilik daha ziyade milliyetçiliğin yeni bir oluşum olmadığı, her yerde ve her zaman mevcut bulunduğu tezini savunur... Buna göre, milliyetçilik

XIX. yüzyılda bazı makûl sayılabilecek olaylardan ötürü uyuyan bir volkanın patlaması biçiminde ortaya çıkmıştır.

Milliyetçiliğin kaynağı hakkında ileri sürülen görüşler ne olursa olsun, bir toplumda millet seviyesine gelmeden veya ulaşmadan önce milliyetçilik ideolojisinin sosyolojik bir anlam taşıması mümkün değildir.. Çünkü milliyetçilik sanayileşme ve Fransız İhtilal'i'nin gelişile düşüncelerimizde ve zihniyetlerimizde önemli bir modernleşme sürecinin doğmasına sebep olmuştur.. Modernleşme, eskiyi, mahalli dayanışmayı yıkan, yeni ve daha geniş milli yapılar geliştiren sosyal ve iktisadi olayları kapsar.. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin yükselmesini belirleyen değişkenler, feodalizmin çöküşünden sonra Batı'da olduğu gibi, ticari ve milli burjuvazinin gelişimi sonucu milliyetçilik ideolojisi boy göstermiştir..

Arami kaynaklı olan ve Arapça'da milla'dan gelen "millet" kelimesi aynı zamanda İslam Dininde "ümme" karşılığı olarak da kullanılmakta ise de günümüz de hem Batı hem de İslam kültürü için de millet kavramı bu dini kimliğinden soyutlanmış durumdadır.

Batı'da millet-olma süreci Osmanlı toplumuna nazaran çok gerilere gider.. Bu bakımdan İngiltere milletleşme kimliğini bundan dört yüz yıl önce çözümlenmiş ülkelerin başında gelir. Onu izleyen Fransa olmuştur. Batıda sosyal, iktisadi ve siyasi sebeplerle kültür bütünlüğünü, milli şahsiyet ve benlik şuurunu ilk olarak hisseden bu ülkelerde, milliyetçilik kültür bütünlüğünden, sosyal dayanışmadan ve milli iradeden doğmuştur. Bu açıdan düşünüldüğünde millet en geniş bir toplum tipidir. Çünkü, küçük toplumların (kabile, aşiret gibi) temel unsuru cemaat duygusudur. Aynı şekilde, millet gibi daha büyük toplumlarda cemaat duygusu yerine "milliyet" duygusu geçmektedir.. Milliyet, toplum duygusunun, millet kimliğinin bir tezahürüdür. P. Sorokin milleti: Toplum duygusu (milliyet duygusu) ve aynı duyguyu ortaklaşa taşımanın dışında: 1) arazi, 2) devlet, 3) dil, olmak üzere üç unsura dayandırmıştı. Bu anlamda millet, tam sosyolojik tanımıyla: Belirli bir arazi parçası üzerinde devlet ve dil unsurlarının

kaynaşmasıdır. Sorokin'e göre bu unsurlardan her biri, grup fertlerinin fiziki, zihni, ahlaki ve davranış karakterleri üzerinde gerçek etkide bulunarak "milli tipi" yaratır. Sorokin, bu unsurlar arasında milliyet kavramını temellendirmesi bakımından dile büyük önem verir... Ona göre, bir toplumda milliyet şuurunun uyanması o toplumun dilinin ve edebiyatının yeniden canlandırılmasıyla başlar. Gökalp'te millet: "Terbiyede, kültürde (harsta), yani ortak duygularda iştiraktır".. Ona göre, "dili dilime, dini dinime uyan bir millettir."

Görülüyor ki, tarih içinde milletin oluşumu bir çok kültür kodları ve değerler sisteminin gelişimine bağlıdır... İngiltere'de 1215'te Yurtsuz Jan'ın (1199-1216) kendisine bir takım yükümlülükler yükleyen Magna Karta'yı (Büyük Yasayı) kabul etmesiyle milletin teşkiline bir diğer boyut daha kazandırılmıştır, bu da gelecekteki parlamento rejiminin ilk tohumlarını atacaktır... Bu parlamento sayesinde sadece hükümdar değil, "millet" de yetki sahibi olma hakkını elde edecektir... Zira, VIII. Henri'den (1485-1509) itibaren hükümetler burjuvaziye gittikçe daha fazla yer verir duruma gelmişlerdir... 1534'te ise Anglikan mezhebiyle "milli" bir kilise meydana getirerek papaya karşı bağlılık da bozulmuş ve büsbütün dini alanda hürriyetini elde etme imkânı sağlanmıştı. Nihayet Cromvel (ölümü 1688) ile milli devlet kurulmuş oluyordu.

O halde, millet toplumların tarihi ve sosyolojik gelişiminin bir ürünüdür. Bu yüzden en geniş bir toplum tipidir... Bu husus, millet olma meselesinin başlangıçta temas ettiğimiz birinci yönüdür. İkinci yönüne gelince bu da ilkiyle ilgili olarak milleti belirleyen bir takım unsurların ortaya çıkmasıdır. Millet seviyesinde artık her düşünce, entellektüel bir faaliyet, bir zümrenin, bir sınıfın çıkarlarına göre düzenlenmeyip, doğrudan toplumun bütün fertlerinin hedef olarak benimsenmesi ilkesine dayanır. Toplumların, sosyal kimliklerini kazanabilmeleri ancak klan, kabile (boy), aşiret, feodal kuruluş ve imparatorluk gibi tarihi ve sosyolojik teşebbüslerini tamamlayıp millet seviyelerine ulaşabilmeleriyle mümkündür... Millet seviyesinde artık her düşünce, entellektüel bir faaliyet, bir züm-

renin bir sınıf çıkarlarına göre düzenlenmeyip, doğrudan milletin bütün fertlerinin hedef olarak benimsenmesi ilkesine dayanır. Çünkü, gerçek toplumsal varlık millettir. Millet sürecini hızlandıran bir diğer etken de fertlerin siyasi-demokratik teşkilatlanmasıdır. Mesalâ, **İngiliz kavmi**, henüz **İskoçya, Gal ve İrlanda** ülkelerini fethetmeden önce cemiyet halini almıştı. Halkın seçtiği milletvekilleri, lordlarla birleşerek ülkeyi idare ediyorlardı. Saray bir gölgeden ibaret kalmıştı... Bundan dolayı bütün meseleler sarayın menfaatında değil halkın çıkarlarına uygun bir surette çözümleniyordu. İngiliz kavmi bundan dört yüz yıl önce işte bu suretle kendi işlerini temsilcileri aracılığıyla düşünüp karar veren şuurlu bir millet haline gelmiştir. Aynı şekilde, Fransız İhtilali'nden önce bir çok düşünürler özellikle Jean Jack Rousseau siyasi felsefesiyle milleti, "bir örneklik" gösteren topluluk olarak belirtiyordu...

• Millet-Oлма ve Milli Devlet Kimliği

○ halde, milletleşme sürecinde, demokratikleşme de bir diğer boyut olarak fertleri kişilerin kölesi olmaktan kurtarıp, büyük toplumun yani milletin bir ferdi, bir parçası haline dönüştürmek suretiyle milli devletin ortaya çıkma sürecini hızlandırmıştır. Böylece demokratikleşme, fertler arasındaki fikri bütünleşmeyi meydana getirdiği sürece güç kazanır, aksi takdirde parçalanma ve bölünmeler yoluyla sosyal yapının dokusunu bozabilir.

Görülüyor ki, bir toplumun milli devlet haline gelebilmesi için siyasi ve sosyal bir teşkilatlanmaya sahip olması gerekir. Milli devlette toplumun sosyal bir kimliği bulunur ve bu kimliği bir şuur olarak ifade eder. Bazı araştırmacılar, özellikle **Kemal Karpat'a** göre tarihte kurulmuş Türk Devletleri, Türklüğü bir şuur olarak ifade edemedikleri için milli devlet sayılamazlar. Bu anlamda ideal bir millet, kendi içinde çelişme, çatışma, çözülme ve parçalanma unsurlarına hayat hakkı tanımayan; "kulluk yerine demokratik ve katılımcı bir yapılaşmaya dayalı milli bir topluluktur. Yani millet, içinde tezatsız

bir işbirliğini, bir iktisadi mukadderat birliğini kurabilen ve varlığını böyle bir noktaya istinat ettiren, belirli bir arazi üzerinde devlet ve duygu ideali etrafında kümelenmiş insanların oluşturduğu tarihi ve sosyolojik bir kuruluştur."

1789 İhtilali'nin arefesinde başpapaz Sleyes, "ortak orta tabaka nedir?" adlı ünlü hicviyesinde milletin yeni bir tanımını verir: "Millet ortak bir yasa ile yaşayan ve aynı yasama gücü tarafından temsil edilen bir ortaklar topluluğudur." ...Böylece millet (biyolojik ırk bağı veya coğrafi toprak bağı gibi) bir veri tabii bir olgu değildir. Ortak bir tasarıyı gerçekleştirmek üzere yapılan bir ortaklık sözleşmesidir. Fransız İhtilali böyle bir millet fikrinin gelişmesine damgasını vurur. Kant'ın dediği gibi, bu ortak iradeye her vatandaşın şuurulu ve hür katılımıdır. Bu yüzden milli devlet sadece ekonomik bir güç değil, milli bir harekettir. Millet fikrinin altında devlet gerçeği, elinde gücünü duyurma aleti olarak ordu bulunduran bir devlet yapısı söz konusudur..

Gökalp'e göre hakiki cemiyetler ancak milletlerdir. Millet'i bir şuur halinde belirleyen de yukarıda ifade ettiğimiz üzere milliyet duygusudur. Gökalp, her yerde milliyet duygusunun biçimlenmesinde müspet temeli oluşturan kültür unsurlarından dilin en başta geldiğini söyler. **Dil ve duyguda birlik**, milliyet prensibinin dokusunu teşkil eder. O halde, **milletleşme aynı zamanda kültürde benzeşme demektir.** Millet olma süreci milli kültürü kazanma ve onunla uyum sağlama anlamını taşır. Ancak, ortak kültürü paylaşanların meydana getirdiği sosyal gerçek millettir. O halde milli kültür nedir? Millet olmadaki rolünü nasıl açıklayabiliriz? Kanaatimce üzerinde durulması gereken önemli meselelerden biri de budur..

. Milli Kültür Nedir?

Türk sosyoloji geleneğinde milli kültür kavramını ilk defa kullanan Ziya Gökalp'tir. Ona göre milli kültür; yalnız bir milletin dini, ahlâki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünüdür. Böylece milli kültür:

Halkın geleneklerinden, yapa geldiği şeylerden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatlarından, dilinden, musikisinden, dininden, ahlâkından ve estetik değerlerinden ibarettir. Bu anlamda milli kültürün kaynağı halktır. O halde milli kültür, halkın meydana getirdiği değerler sistemidir, temelinde halk vardır. Böylece Türk sosyolojisinde Gökalp, bu büyük ve hakim kültüre milli kültür adını veriyordu. Günümüz sosyolojisi ve antropolojisine göre de milli kültür, bir toplumda fertlerin çoğunluğunun katıldığı ortalama (vasati) kültürdür.

Batı sosyolojisinde milli kültür üzerinde yürütülen çalışmalar çok uzaklara gitmez. Günümüz antropologları veya kültüröloji alanında çalışan ilim adamları, milli kültürü tanımlamak için milli karakter kavramından hareket etmeyi uygun bulmuşlardır. Bunlara göre milli karakter, millet seviyesine yükselmiş bir toplumda kültürün bariz vasıflarını veya ayırt edici bütünlüğünü ortaya koyar. Böylece her insan varlığı, içinde yaşadığı topluma göre terbiye edilir ve yetiştirilir. Milli kültürün belirlenmesinde milli karakterin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü, milli karakterin tesbiti, ister istemez milli kültürlerin de ne olduğu hususunda antropologları harekete geçirmiştir. Milli karakterdeki bu farklılaşmalar kültürdeki farklılaşmaları da belirlemektedir.

Millet olma sürecinde milli kültürün rolü bu merhaleden itibaren ortaya çıkmaktadır. Yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız gibi, **milli devlet**, **millet duygusu** ve **milli kültür** bunların her üçü de millet olma sürecinin ulaştığı tarihi ve sosyolojik en son noktayı verir. Batı'da millet olma düşüncesinin doğmasında ve gelişmesinde kültür özelliklerini işleyen ve değerlendiren aydınların rolü büyüktür. Aydınlar, Max Weber'in yerinde teşhisiyle "kültür değerleri sayılan kimi değerlere özel ulaşma imkânları bulunan kimselerdir. Milli kültürün üst yapısını teşkil eden din, felsefe, edebiyat ve ilim alanlarında yoğunlaştırılan başarılar bu tür entelijansiyanın eseridir. Gökalp ise bunları işlenmiş kültür anlamında tehzipçi bir kadro olarak belirtiyordu. Bu sebeple entellektüeller olarak adlandırılan bu tür kişilerin Weber'e göre, "millet düşüncesini" yaymak

gibi bir yazgıları da vardır, tıpkı toplumda siyasi gücü elinde tutanların devlet fikrini yaymak zorunda olmaları gibi... Nitekim, Japonya'nın kalkınmasında Samurai sınıfı, yüksek seviyedeki eğitimin asıl alıcıları ve yetenekli insanlar deposu olmuştur. Toplam Japon nüfusunun yüzde ikisi olarak kabul edilen bu sınıf, aynı zamanda Batı medeniyeti ile Japon milli kültürü arasında milli sentezin de başlatıcısıdır.. Batı toplumlarının tarihi gelişimi incelendiğinde yukarı sınıfın milli kültürün oluşumundaki payı yüksek ölçüde ortaya çıkmaktadır.

Gökalp, Türk toplumu yapısının isabetli tahlili sonucu ikili bir kültür ayırımına gitmiştir. Bunlardan biri tehzip, öteki de harştır.. Gökalp'e göre tehzip, yukarıda da belirttiğimiz üzere yüksek tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş yukarı sınıf kültürüdür. Buna karşılık hars ise halkın kültürüdür. Bu anlamda milli kültür, Gökalp'e göre, tehzip yani yukarı sınıf kültürü değil, halkın kültürü yani harştır.. Çünkü tehzibin esası ise terbiye görmüş olmak, akli ilimleri, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve dini samimi bir aşkla sevmektir. Bu bakımdan tehzip (işlenmiş kültür) aristokratiktir. Ferdi irade ile meydana gelmiş olduğu için de tabii değil sun'idir. Oysa hars, ferdi irade ile meydana gelmiş değil, tabii iradenin ürünüdür, bu yüzden de sun'i değil tabiidir.

Kısacası, Gökalp'e göre milli kültürün kaynağı duygularımız, tehzibin kaynağı ise bilgiler olduğundan, bir millet başka bir milletin dinini ahlâkını ve estetik duygularını taklitle kazanamaz, ancak bilgilerimiz usule ve iradeye bağlı olması sebebiyle taklit edilebilir. O halde, değişmeye açık olan milli kültür değil, tehziptir veya Gökalp'in ifadesiyle "Enderun kültürüdür" ..Ona göre, bu ikiliği kaldırmanın tek yolu medeniyetin veya onun tabii görüntüsü olan tehzibin milli kültüre aşılmasıdır. Bundan dolayı, İngiliz kültürü gibi İngiliz medeniyetinin unsurları arasında da bir uyum vardır. Zira, tehzib temas ettiği insanları biraz insanıyetçi, biraz hoş görülü; her fenne, her millete karşı iyilik ister ve telifçi (eclectique) yapar..

Milli kültür üzerinde Gökalp'ten sonra sistematik bir tarzda duran Mümtaz Turhan'dır. Ona göre: "Milli kültür denildiği

zaman, bundan bugün Türkiye de yaşayan insanların yüzde doksanını aşan çoğunluğu, Türk halkı teşkil ettiğine göre, milli kültürün nüvesini de Türk halk kültürünün meydana getirmesi ve esas temsilcisi ve taşıyıcısının da halk olması icab eder" ..Turhan da, Gökalp gibi, bir yanda halk kültürü (milli kültür) öte yandan "aydın kültürü" olmak üzere iki kültür biçiminden söz açmaktadır.

DPT'nin 1984'deki "Milli Kültür" adlı yayını ile, düşünce tayfımızın sol ve sağ kanatlarındaki aydınlarımızın görüşleri de halk-aydın veya milli kültür-elitist kültür ayırımında, Gökalp'ten beri yeni bir şey getirmiş oldukları tezi de savunulamaz. Halk kültürü hissi ve tabii olduğu için değişmeye sert bir biçimde karşı koyma gücüne sahip olduğu halde, elitist kültür, hem halka fazla irtibatlı olması hem de başka medeniyetlerin değer sistemlerine açık bulunması sebebiyle akli ve iradidir. Hatta, daha ileri giderek diyebiliriz ki, bu elitist kültür iki yüz yıldan beri yaratıcı aydın düşüncesine dayalı malzemeleri taşıdığı için de kazmopolittir. Bu yüzden, millet olma sürecinde elitistlerin yapı taşı olmalarının düşünülmesi mümkün değildir. Ancak, aydının Batı anlamında "bekçi" veya "koruyucu" rolünü üstlenip değerlerine sahip çıktığı takdirde, "milli aydın" kimliğini kazanacağı göz önünde tutulursa o takdirde iki kültür arasındaki uyumdan söz açılabilir..

Görülüyor ki, ülkemizde Ortodoks kültür tanımı veya milli kültür kavramı, doğrudan halk kültüründe özünü bulmaktadır. Bu anlamda milli kültür Türk halkının büyük çoğunluğunun ortak olduğu kültürdür. Bunun istatistiki ifadesi normal bir çan eğrisidir. Çan eğrisinin iki tarafında kalan dilimler ortalama kültürden sapmaları verir. Bu sapmaların önemli bir kesimi, iki yüz yıldan beri halka yabancılaşmış, halkla uyum sağlamayan kozmopolit aydının dış kaynaklı ürünleridir. Bu durum millet olma sürecini olumsuz yönde etkilemek suretiyle toplumda ikili bir yapıyı gündeme getirmektedir.

• Millet Olmayı Etkileyen Unsurlar:

Milletin tarihi ve sosyolojik bir süreç olduğunu açıkladıktan ve millet olmada milli kültürün rolünü belirledikten sonra şimdi araştırmamızın başlarında ile sürdürdüğümüz noktaya gelebiliriz: Ülkemizde millet olma veya millet teşkilinde milli kültür kalıpları niçin başarılı olamamaktadır? Gerçekte, Türk toplum yapısı ve tarihi gelişimi dikkatle incelendiğinde "millet olmayı" etkileyen iki önemli kanal vardır. Bunlardan biri Türk tarihinin gelişim çizgisi, öteki de toplum yapısında meydana gelen çelişkili dinamiklerdir... Bunları konumuzun aydınlatılması bakımından ana çizgileriyle açıklamak istiyorum. İlk tarih gelişim çizgisini ele alacağım:

Bu da, Türk toplum yapısının belirli devrelerinde raslanılan merkez-çevre ilişkisinin çelişkili görünümüdür. 1970'li yıllardan beri Batı'da ve ülkemizde çevre-merkez ilişkilerine dayalı Osmanlı toplum yapısı araştırmaları bu alanda dikkat çekici belgeleri ortaya koymaktadır. Bu incelemeler, bu tür ilişkilerin Osmanlı ve günümüz Türkiye'sindeki sosyo-kültürel yansımalarının neler olabileceği hususundaki yorumlardan ziyade olayların tesbiti ve tasvirine önem vermişlerdir. Merkez-çevre ilişkilerine dayalı yorumlar, daha ziyade "merkezin devlet anlayışı ve çevreye (kenar) karşı tutumu, çevrenin merkeze karışmamak kaydıyla taşradaki düzensizlikleri denetim altına alması" tarzındaki görüşlerini yansıtmaktadır. Biz ise, Osmanlı toplum yapısındaki siyasi, kültürel ve sosyal şekillenmelerin Türk toplum yapısındaki etki alanlarını belirlemeye çalışacağız. Bunun içinde tarihe bakış açımıza yeni bir anlam kazandırmak gerekir. Tarih sadece olguları yorumlamakla yetinmemeli aynı zamanda onları seçip ayıklamalı ve sorgulamaya çekmelidir. Kısacası, tarihi anlamamız hedef kabul etmemiz gerekmektedir.

Bu çerçeve içinde, "millet olma" veya milletleşme sürecini ele alırken, merkez-çevre ilişkisi "kırmızı bir şerit gibi" tarihin derinliklerinden günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.

• Tarihi Gelişim Çizgisi ve Hinterland Farklılaşması

Osmanlı devlet kuruluşunda "uc ve hinterland" politikası diyebileceğimiz bir yapılaşmanın dikkatimizi çektiğini görürüz. Anadolu Selçuklu devresinde bir çok Oğuz boyları Balkanlar'a kadar uzanmış, varlığını Bizans imparatorluğu sınırları dışında duyurmuştur. Bunun gibi, Osmanlı devletinin kuruluş devrinde Anadolu'nun batısı ve Balkanlardan en uc sınırlara kadar Türkmen aşiretleri varlıklarını sürdürmekte idi.. Uc'lara başlangıçta yarı göçebe halkın sevk edilmesi eski bir Türk geleneği idi. Buna göre, Süleyman Paşa Rumeli'ye yerleşince derhal sağ, orta ve sol kolda uclar teşkil etmiştir. Böylece, devletin Balkanlarda yayılma politikası güç kazanmıştır. Uc sancakları, vatanını terk edip Anadolu'ya gelen garip yiğitlerin, uc gazi geleneğini başlatmış oluyordular. Uc geleneği sürekli gelişmeyi takip ederek yeni sınırlara geçmekte idi. Ancak uc sancakları başlangıçta irsi bir durumda idiler. Komşu devletlerle doğrudan doğruya münasebete girerlerdi. Sultanların umumiyetle kendi kölelerinden tayin ettikleri beylerbeyiler, Rumeli'deki bütün sancakların üzerinde merkezi otoriteyi temsil etmekteydi. Fakat uç sancaklarıyla beylerbeyi arasında rekabet, Fatih Mehmet'e kadar Osmanlı devletinin iç politikasında daima ağır basan bir unsur olmuştur. Fetret devrinde merkezi otorite zayıflayınca Rumeli'deki hakiki iktidarın, uc beylerinin eline geçtiğini görmekteyiz. Ucla hinterland veya merkezle çevre arasında beliren bu sosyal ziddiyet, tımar ve tasarruf meseleleri ciddi çatışmalara sebep olmuştur. Dobruca ve Deli Orman ucunda saltanat iddiasında bulunanların ve Şeyh Bedrettin'in destek aramaları bu durumla ilgilidir..

Anadolu'ya yerleşme ve Anadolu'nun Türkleşmesinden önce bilinen gerçek odur ki; Türkler'in, Seyhun ırmağı, Horasan Dağları ve Hindistan arasındaki sahayı içine alan Maverainnehir, Horasan Türkleri'nin siyasi tarihi bakımından olduğu kadar medeniyet ve kültür tarihleri bakımından da önemli rol oynar. Burada tarih boyunca, diller, dinler ve medeniyetler

birbirleriyle çarpmışlar, fakat netice de burası Türk kalmıştır. Bu bölgenin bir islam memleketi olması, ancak Türkler'in müslümanlığı kabullerinden ve kendi rızalarıyla islam camiasına katılmalarından sonra olmuştur.. İslamiyet, Farabi, Harezmi, Birûni ve İbn Sinâ gibi ünlü ilim adamları ve bilginlerin büyük bir sayısını Horasan ve Maverâünnehir muntıkalarına borçludur.

Tarihi belgeler göstermektedir ki, İslâm ülkesinin bu bölgelerinde Büyük Selçuklular'dan önceki çağlarda külliyetli miktarda Türk nüfusu vardı ve bunların çoğu göçebeliliğin tersine-şehir hayatı yaşıyorlardı. Şehir hayatına müsait vaha ve sulak yerlerde şehirler kurmuşlardı. Hatta Çin kaynaklarına göre, Türkmen adına sekizinci yüzyılda Çin kaynaklarında raslanılmaktadır. İslamdan önceki çağlarda Maverâünnehir'in Türkmen yurdu olduğu hakkında ileri sürebilecek hiç bir itiraz geçerli olamaz.

On üçüncü yüz yılda Anadolu'ya Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan pek çok Türkmen gelirken aynı zamanda beraberlerinde şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdir. Bunların müslümanlığı sathi olup eski Türk inançlarını kuvvetle yaşıyorlardı. **Baba İshak**, devrin hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev ile bir kısım devlet ricalinin dini ve ahlaki kaidelere aykırı bir hayat sürdürüklerinden bahsederek Türkmenleri ayaklandırmıştır. Baba İshak'ın peygamberliğine inanan Türkmenler harekete geçtiler ve üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. 1240 yılında meydana gelen bu ayaklanma Selçuklu Devletinin manen ne kadar zayıf bir durumda olduğunu bize göstermiştir. Bu olay aynı zamanda İran'daki Moğol kuvvetlerinin güç denemesine yol açmış ve 1243 yılında Sivas'ın 80 km. uzağında Köse dağında kendilerinden sayıca yüksek olan Selçuklu ordusunu yenmişlerdir.

Tarihi belgeler göstermektedir ki, devletin kuruluşunu etkileyen bu "**uc-hinterland**" yapısı Türklerin Anadolu'ya girişi yani XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkmaktadır. Özellikle "uc"lara yerleştirilen "Türkmenler" meselesi bunlardan en önemlisidir. Türkmenler, birçok Türk dev-

letleri arasında sakıncalı güç kaynağı olarak görülmüştür. XI. yüzyılın ilk yirmi yıllarında, Gazneli Mahmud, Türkistanlı Karahanlılara karşı kuzey sınırını sağlamlaştırma gayretleri sırasında, sınırlarını göçebe Türkmenler'in akınlarına maruz bırakmaktansa, onlardan bazılarının isteklerini kabul etmek için devletin sınır bölgelerinde onlara otlaklar tahsis ederek mahalli kavgalardan yararlanmayı daha avantajlı bulmuştur. Claude Cahen gibi ünlü tarihçiler "Türkmen kabilelerini hangi bölgede bulunursa bulunsunlar, etkili oldukları topraklar üzerinde bizzat hiç bir hakimiyet fikri taşımayan" kişiler olarak görmektedir. İran selçukluları zamanında, özellikle Tuğrul Bey'in etrafını kuşaktan yerleşik idari kadro yüzünden göçebe Türkmenlerin kendisine karşı sistemli nefreti olduğu bilinmektedir. Devletin yönetimdeki ücretli veya köle menşeli askerlere olan tepkileri Türkmenlerin saflaşmasını hızlandırmıştır. Ortaya çıkan rejim çatışması, Selçuklular'ın İran usulü bir hükümet teşkil etmesiyle daha da belirginlik kazanmıştır. Bu gerginliklerde mezhep farklılaşmaları da önemli rol oynuyordu. Selçuklular koyu Hanefi idiler ve hak mezheplere aykırı bir düşünceye sahip olanlara karşı faal bir şekilde mücadele edenleri destekliyorlardı. Türkmenler ise din konusunda Abbasi sünniliklerinden ziyade şiiliğe yakınlık duyuyorlardı. O devirlerdeki savaşlar üzerine yürütülen yorumlar şu noktalarda düğümleniyordu:

1) Türkmenlerin aşırı iştahlarını ve akıncı duygularını beslemek veya başka yönlere çevirmek gayesiyle girişilen eylemler; 2) Türkmenlerin, her türlü Selçuklu müdahalesi dışında hatta onlara karşı isyan halinde yaptıkları savaşlar. Çünkü bilinen gerçek odur ki, Türkmenlerin yağma duygusu her isyan için derhal emre hazır bir birlik oluşturabiliyordu. Ancak, ilk Selçuklular onları itaat altına almak için her zaman kendi yanlarında yeterli bir kuvvet bulundurmaya başarmışlardır. Kısacası, Türkmenler yerine göre hiç bir zaman vergi talep etmeyen gruplar olarak bilinirler. Çünkü devlet teşkilatına sahip değillerdi ve ananevi olarak hayatlarını akınlarla geçirmeye alışık göçebe gruplardı..

Osmanlı devletinin kuruluşundan önce veya kuruluşun ilk yıllarında ortaya çıkan bu sosyal gerginlikler, yarı göçebe Türkmenler ile merkezi oluşturan Oğuzlar arasındaki temel yarılmaların ilk göstergelerini oluştururlar.

Uçların daha sıkı merkezi otoritenin denetimi altına geçmesi ilk defa Fatih Sultan Mehmet ile gündeme gelmiş olmakla beraber, alınan tedbirler kalıcılık niteliklerini müesseseleştirememiştir. Hatta, on altıncı yüz yılın ikinci yarısından on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan yıllarda Osmanlı merkezîyetçi yönetiminin yarı feodal bir yapıya dönüştüğü görüşünde olanlar da vardır. Bu görüşü ileri sürenler çevrenin merkez karşısında hürriyet içinde yaşadığını söylerler..

Gerçekte, Osmanlı imparatorluğunun, karmaşık ve incelmış bir müesseseler şebekesine dayanan uzun ömürlü bir merkezi vardır.. Osmanlıların uyguladığı yöntemler ustaca ve çeşitliydi... Dini azınlıklardan çoğunlukla küçük yaşlarda toplanan fertleri yönetici seçkinler arasına alan, onları resmi görevliler sıfatıyla bütünleştiren, vergi ve toprak yönetimini mutlaka merkezileştiremezse de sıkıca denetim altında tutan ve resmi dini düzene hakim olan merkez, adalet ve eğitim alanlarında ve yasallığın sembollerinin yayılıp tanıtılmasında, sağlam dayanak noktaları bulmuştu. Buna karşılık Batı toplumlarıyla bir karşılaştırma yapılırsa, Batı da XVIII. yüzyılda ortaya çıkan millet-devlet başlangıçta rakip unsurlar olarak görülmekte beraber daha sonraları modernleşme süreci boyunca Osmanlı Devletini biçimlendiren güçlerden tamamıyla farklı bir yapıyı ortaya koymuşlardır. Modern devleti yaratan merkezleşme süreci dayandığı feodal temellerden, çevre güçleri diyebileceğimiz şeylerle uzlaşmalar, millet-devletin bir ölçüde iyi eklenmemiş yapılar olmasını sağlamıştır.

Böylece, Batı toplumlarında ne zaman bir uzlaşma, tek yanlı bir zafer gerçekleşse, çevre gücünün bir bölümünün merkezle bütünleşmesi de sağlanmış oluyordu... Bu suretle, feodal zümreler veya ayrıcalıklar yahut da işçiler yönetimle her bunalım devresinde kolaylıkla bütünleşirlerdi. Ama, aynı zamanda, özerk durumlarının tanınmasını da sağlardı. Devlet ile kilise,

millet koruyucuları ile yerelciler, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmalar bunun örnekleridir.

Oysa, Ş. Mardin'e göre, Osmanlı devletinde katmerli karşı karşıya gelmenin ve bütünleşmenin ayırd edici özellikleri eksik gibi görünmektedir. Daha doğrusu temel karşı karşıya gelme tek boyutlu idi ve her zaman merkez ile çevre arasındaki bir çatışma olarak ortaya çıkıyordu. Günümüze kadar, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasi hayatının temelinde yatan bu kopukluktan, sosyal bütünleşmenin gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Merkez ile çevrenin bu kopukluğu, bölük pörçüklüğü yukarıda belirttiğimiz üzere devlet ile imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Anadoludaki göçebeler arasındaki ilişkiye kadar uzanır. Devletin çevresindeki göçebelerle uğraşmasının getirdiği güçlük mahalli bir rahatsızlıktı. Ama ayrıca göçebelerle kentlerde oturanlar arasındaki bir çekişme olduğu ve göçebelikle ilgili herşeyin küçümsenmekten başka bir şeye yaramadığı konusundaki kalıp düşüncesini de doğurmuştur. Bir batılı antropoloğun (J. Cuiserier) belirttiği üzere, gerçekte iki Türkiye vardır ve bunların birincisi hükümet Türkiyesi olan eski şehirli gelenek Türkiyesidir, ikincisi de bugünkü Türkiye'nin beşte dördünü oluşturan ve Oğuz-Türkmen aşiretlerinden doğrudan doğruya gelenlerin kır gelenekli Türkiyesidir...

Göçebe ve yerleşik halk arasındaki bu temel kopukluğun bir kalıntısı da, yerleşik tarım yapılan on üç ilin istatistik verilerinin, sosyal yapının ve başlıca meselelerinin geçerli olduğu dört ildeki verilerle keskin bir karşıtlık içinde bulunduğu Doğu ve Güneydoğu bölgemizde bugün de hâlâ görülebilir.

Merkez, çevre kopukluğunun Osmanlı geleneğindeki bölük pörçüklüğe daha bir kaç çarpıcı örnek zikredebiliriz. Bunlardan ilk akla gelen Celali ayaklanmalarına rengini veren dini mahiyetteki yönetim biçimleridir. Merkez, daha başlangıçtan itibaren bir Osmanlı öncesi soylular zümresinden kalan izlere ve yıldızları Osmanlılarla birlikte parlayan taşralı bazı güçlü ailelere karşı şüphayle davranmıştı. Kargaşalık çıkaran dini cereyanları, zıt görüşleri uzlaştırmaya yönelen dinler, Mesih

olduğunu ileri sürenler bazen uzun süren ve iyice hatırlanan bir tehlike oluşturmuşlardır. XVII. asırda Kadızade Mehmet Efendi tarafından yöneltilen 'Kadızedeliler' hareketi ve bunların yarattığı huzursuzluk Doğuda Celali lideri Abaza Hasan Paşa'nın ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. 1595-1605 yılları arasında bütün Anadolu'yu kaplayan çevrenin merkeze karşı ayaklanmasını gündeme getiren Celali hareketleri ve 1605'ten sonra da yürütülen Büyük Kaçgunluk zamanı bu çizgide ele alınmalıdır.

Kitab-ı Müstetab (Beğenilen Kitap) yazarı (1620) devletin çöküşünde bir çok etkenleri sıralarken 'beylerbeyliğinin Kızılbaş eline düştüğünü bunun da nizamın bozulmasına sebep olduğunu bildirmektedir.'

'İşbu zikr olunan on beylerbeylik vilayetleri (Şirvan, Tebriz, Demirkapı, Tiflis, Genç vb) bi'l-küllüye Kızılbaş-ı bed Maraş zaptedyedüğünden ma'ada Kars beylerbeyliği ve Kal'ası, hâlâ harabedir.'

Hatta ileriki devrelerde kapıkulu kumandanlarının yerli ayan ve ulema ile ittifakları o yerlerde devlet otoritesini ellerine geçirmelerini sağlamıştır. Beylerbeyi ve adamlarına karşı fiilen muhtar yönetimler kurdular ve merkezden kopardıkları imtiyazlarla bu muhtariyeti kanuni hale getirdiler. Yeniçeriler, Kuzey Afrika vilayetleri ve Bağdat gibi uzak eyaletlerde fiilen müstakil idareler meydana getirdiler. Nihayet 1808 **Sened-i İttifakı** ile eyaletlerde beliren istiklal hareketleri, merkezi otoriteye karşı hukuki bir kimlik kazandı. 1900'lerden itibaren bu durum Erzurum, Kastamonu, Diyarbakır, Erzincan ve öteki illerimizde ağır vergi yükünü bahane eden düzenli halk hareketlerine dönüştü.

Son yıllarda bazı araştırmacılar merkez-çevre bütünleşmesi yönünden değerlendirebileceğimiz bir başka yaklaşımı ileri sürmüşlerdir. Bunların Osmanlı imparatorluğunda bir yanda güçlü bir merkezîyetçi yönün bulunduğu, öte yanda ise desantralizasyon diye ifade edilen merkezîyetin yokluğu (yani Adem-i merkezîyet) hususuna dikkatlerimizi çekmişler-

dir. Nitekim sistemdeki bu çelişkili yapı Osmanlı düzeni incelendiğinde rahatlık görülebilmektedir. Büyük Selçuklular devrinden miras alınan, oradan Anadolu Selçuklu Devletine intikal eden ve Osmanlı devletiyle yapılaştırılan bu çelişkili sistem, bazen üç kıtaya hakim devleti bir kurt gibi içten kemirebilmiştir. Nitekim, Kitab-ı Müstetab, Kanuni devrinden bir yarım yüz yıl sonra çıkan Celali fetretinde Anadolu'nun nasıl bir harabe haline döndüğünü bize ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

Kısacası, devletin merkeziyetçi bir yönetimi hazırlarken aynı zamanda adem-i merkeziyetçi bir kimliği sürdürmesi aslında sistemde mevcut olan bir çelişkidir. Bu durum tarihi devlet geleneğinin izlerini taşımaktadır.

Devlet yapısındaki bu çelişkiler şöyle sıralanabilir:

1) Yukarıda belirttiğimiz gibi, Osmanlı devleti kuruluşunda büyük ölçüde uçlardaki kuvvetlerin, soylu Türk ailelerinin yarı müstakil hareketine dayalı bir adem-i merkeziyet yapısını yansıtır. Öyle ki, merkeze danışmadan uçlar gaza yapabilmekte, elde edilen toprakları maliyetindeki askerlere timar veya mülk olarak dağıtılabilmektedir. 2) Bu durum Fatih Mehmet'e kadar devam etmiş, Fatih'le merkezi mutlak imparatorluğun temelleri atılmıştır. Merkez askerini genelleştirerek kendisine bağlı kul sistemini geliştirmiştir. Ancak adem-i merkeziyet hususiyetleri tamamıyla kaldırılmıştır. 3) Timar sistemi, padişah ile reaya arasında yer alan devlet görevlilerini ortaya çıkarmış, bunlar da kul olarak merkeze bağlı kalmışlardır. Ancak, bölgelerinde bu yöneticiler mekân ve zamana göre geniş yetkiye sahip olmaları sebebiyle adem-i merkeziyet özelliklerini bir ölçüde sistemin içinde saklı tutmuşlardır. 4) Osmanlı devleti'nde hem yönetim birimleri hem de toprakların tamamı timar rejimi uygulanmasına tabi tutulamamıştır. **Taşra yönetiminde Salyaneli** eyaletler diye anılanların yanında, irsi sancak beylerinin yönetimine bırakılan sancaklar ve hükümet adıyla Doğu Anadolu'da kabile beylerinin yönetimine bölgelerin, merkezi hükümet ile ilişkiler timar sistemi içindekilere nazaran daha serbest bırakılmıştır. 5) Maliyede uygulanan iltizam usulü ve bu usulün XVIII. yüzyıl sonunda malikane sistemine dönüş-

mesi, büyük ölçüde adem-i merkezîyeti kuvvetlendirmiştir. Mukataa adı verilen vergi kaynaklarının zengin tüccarlara, gayri müslimlere verilmesi reaya üzerinde söz sahibi ayrı bir zümrenin oluşumunu sağlamıştır. Bunlar da eşraf ve ayanlardır.

Görülüyor ki, tarihi gelişim çizgisi Osmanlı sosyo-ekonomik oluşumunda merkezin en güçlü görüldüğü devrelerde bile düzenin merkezîcil olmayan önemli unsurları ihtivâ ettiği bize açıklamaktadır. Nitekim, XVII. yüzyıldan itibaren merkezî olmayan bir sistemin kolaylıkla düzenin hâkim biçimi haline gelebildiğini göstermiştir.

. Millet-Ümmet Farklılaşması

Bu ikili yapı, temelde Osmanlı İmparatorluğunun dilde, duyguda, düşüncede ve kültürde birliği meydana getirememesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Batı'da millet fikri rönesans ve Aydınlanma çağı ile bundan yaklaşık dört yüz yıl önce gerçekleşmiş bulunuyordu. Merkezi otoritenin çevreyi büyük ölçüde denetimi altına alacağı bir sosyal bütünleşme, bir başka deyimle imparatorluktan millete geçiş, Fransız ihtilaliyle halkın yönetime katılma süreci olanca hızıyla gerçekleşmiştir. İngiltere ise bu oluşumu (Kelt, Anglo-Saxson ve Norman Kavimlerinin karışımıyla) çok daha önceleri yürürlüğe koymuş bulunuyordu. Oysa Osmanlı imparatorluğunda "millet" anlayışı bir dinî kategori olmaktadır. Değişik dillere sahip etkin gruplar bu "millet" anlayışı içinde yer almaktadır. Örnek olarak Makedonya'daki önemli etnik gruplar (Rum, Bulgar Sırp, Ulap Türk, Arnavut, Yahudi gibi) Müslüman, Rum Ortodoks ve Yahudi türünden üç millet içinde yer alacaktır. Böyle, etnik farklılaşmaya dayanan bir "millet" yapısı Makedonya'nın ileride önemli sosyal meselelerinden biri haline gelecektir. Neticede, Fransa ihtilalinden kaynaklanan XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Makedonyaya ulaşan milliyetçilik hareketleri Balkanların elden gitmesini hazırlayacaktır.

1789 Fransız ihtilâlinin tesirleri sadece Batı yakasında görülmedi, Doğu'da Osmanlı topraklarında da büyük dalgalan-

malara yol açtı. Bunun ilk örneğini Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da giriştiği ıslahat hareketlerinde görebiliriz. Bu ıslahatın temeli milliyetçilik ideolojisine dayanmıştır.. Mehmed Ali Paşa çok sayıda Mısırlı gençleri Batı'ya göndererek onların yetişmesine hizmet etmiş, yeni bir elitist kadro oluşturmuştur. Muhammed Abduh bunlardan ilk akla gelendir.. Şeyh Muhammed Abduh (1849-1905) 1882'de İngiliz dostu Blunt'a yazdığı bir mektupta aynen şöyle diyordu: "Her Mısırlı, Türkler'den nefret eder ve onların çirkin hatırasından iğrenir"... Mısır'da gelişen milliyetçilik hareketi Mısır'ın üçüncü valisi Abbas Paşa tarafından daha da ileri götürülerek, devlet dâirelerinde Türkçe'nin yasaklanması ve Türk memurlarının Mısır'dan merhametsizce kovulmalarına yol açmıştır.

İslâm-Arap dünyasında uyanan bu milliyetçilik hareketi "ümmet" sınırlarını aşarak bağımsızlık savaşlarına kadar sürdürülmüş ve Osmanlı devleti, üstelik dış güçlerle de iş birliği yapan bu unsurlarla "İslâm"ı savunmak durumunda kalmıştır..

Kısacası, Arap ülkelerinde gelişen bu milliyetçilik hareketinin temsilcileri bir yandan Osmanlı ümmetçilik politikasının devamını savunurken öte yandan millî hisleri şuurlu bir biçimde işliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun temsil ettiği "İslâmcılık" cereyanı ise hem milliyetçilik ideolojisini kavimcilikle suçluyor, hem de ümmet bayrağı altında bütün müslümanları bir araya toparlamaya çalışıyordu. İlerleyen milliyetçilik hareketleri karşımıza İslamcı akımın bazı grupları arasında mücerret bir ümmet düşüncesine bağlılıkları sağlamıştır.. Nurettin Topçu'nun ifadesiyle "böylece İslâmcılar, bu memleket çocuğunu yetiştiren emek ve toprağın hakkını inkâr ettiler. Coğrafya ile iktisadın millet varlığının iskeleti olduğunu, ruhun bedenden, beden de ruhtan ayırlamayacağını düşünemediler." Nihayet bu gerçeği, yıkım ve felâket devleti harim-i ismetine getirdiğinde İslamcı akımın ileri gelen temsilcilerinden Sait Halim Paşa şöyle açıklayacaktır: "...İslam'ın ferdi; sosyal ve siyasi bir unsur olarak kabul etmesi milleti istediğini ve kabul ettiğini gösterir. Şu halde İslam esaslarının milliyeti inkâr ettiğini ve zayıflattığını iddia etmeye imkân

yoktur. İslamiyeti bütünüyle milliyetçiliğe muhalif görmek büyük hatadır"..".

Osmanlı toplumunun son yıllarında gündeme gelen 'ümmetçilik-milliyetçilik' farklılaşmasına dayalı trajik tecrübe bize göstermektedir ki, milli kimliği ortadan kaldıran soyut bir İslâmlaşma akımına dönüş bugün bize-acı hatıralar dışında hiç bir şey getiremeyecektir.

Ancak, milli bütünleşmesini sağlamış bir ülke, İslami güçlü bir biçimde temsil edebilir. Bu açıdan bazı sağ duyu sahibi aydın çevrelerce belirtildiği gibi milliyetçilik (Türkçülük) akımı olmasaydı, imparatorluğun son yarım yüz yılında, yıkılış şokunu atlattıktan sonra, kendimizi ortak bir batı diline sığınmış cemaatlar topluluğu gibi görürdük. Mesela Hindistan, yıkılıştan sonra kendini toplamış, fakat devletin, dilini, ne Urduca ne Sansskritçe ne de Farsça değil, İngilizce'ye ayarlamıştır. Eğer bizde Birinci Dünya savaşı öncesi milliyetçilik akımı olmasaydı, mesela Arap devletleri bile millet temeline oturtulduğu halde, biz belki de Türk müslümanlar, Çerkes müslümanlar, Arnavut müslümanlar diye cemaat adlarıyla anılıp gidecektik. Görülüyor ki, millet olmanın ideolojisini teşkil eden milliyetçilik, yakın tarihimizde ümmetten millete geçerken kendimizi savunma ve yeni bir kimlik kazanma dinamikliğini sağlamıştır. Böyle bir fikir olmasaydı, beş yıl sonra 1918 mütarekesi, Türkiye'nin sonu olabilirdi..

Gerçekte, milliyetçilik akımları doğmadan önce, dinler halkların aynı gruplar halinde başka milletler tarafından eritilmelerini önleyen bir görevi de yerine getirmişlerdir. Meselâ Ortodoks olan Ruslar ile onlar gibi Slav olan Polonyalılar'ın durumunu ele alabiliriz. Polonya ve Çekoslovakya'nın kimliğinin kendilerine özel kalabilmesinde Ortodoks olmayışlarının rolü vardır. Aynı şekilde, Türkler varlıklarını İslâmiyet içinde koruyabilmişlerdir. Bu yüzden milliyeti inkâr edip sadece ümmet'e veya 'ümmet'i reddedip sadece 'milliyet'e dayalı bir teşebbüs yerine güçlü bir milli yapı içinde islâmı lâayık olduğu yere oturtmak gerekir. Nitekim XIX. yy. sonlarına doğru Asyada yaşayan bir çok Türk grupları, özellikle güneyde

Azeriler, Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlar kendilerini daima dünyadaki İslam toplumu olan 'ümme't'in ayrılmaz bir parçası veyahut Kur'an'da da belirtildiği şekilde, dünya ve ahirette tercihli sayılan bir toplum olarak görmüşlerdir. İşte bunun içindir ki, onlar ümmeti benimsemiş diğer milletler gibi, ne milli ne de devlet sınırı benzeri bir kavramı asla akıllarına getirmemiş ve bu güne kadar taviz vermemişlerdir. Hatta Çarlığın Orta Asya'yı işgal etmesi ile ortaya çıkan yeni idari düzen, onların dini inançlarını daha da güçlendirmiştir. Çünkü böylesine milli bir idareye gidilmesi o zamana kadar İslam dünyasında bilinen bir yöntem değildir. İşte bu safhadan sonradır ki, Türk toplulukları müslüman olduklarından dolayı, ne Rus ne Çin imparatorluklarına ait olmadıklarının farkına daha iyi varmışlar, diğer bir deyimle dini tarihleri açısından da Ortodoks ve Çin, Konfüçyusun yeni ulus akideleri ile hiç bir bağlantıları olmadığını görmüşlerdir.

Görülüyor ki, Asya'da İslam dini ümmet bağı ile çeşitli halkları bir birine bağlamak suretiyle hem milliyetlerini korumalarını hem de dinlerine olan bağlılıklarını güçlendirmiştir. O halde, milliyet-ümme'tçilik duygusunu birbirine zıt unsurlar olarak görmemiz mümkün değildir.

Tarihimize milliyetçilik ideolojisi ilkin Yeni Osmanlılar, sonra Jön Türk akımlarıyla güçlenerek Ziya Gökalp'te sosyolojik bir eksene oturtulmuştur. Millet, vatan, milliyet kavramları bu cereyanlar içinde felsefi, kültürel, tarihi ve sosyolojik yorumlara tabii tutulmuş ve işlenmeye çalışılmıştır. Böylece, imparatorluğun belirli bir devresinden XIX. yy'a kadar ele alınmamış bu kavramlar, 1839'dan itibaren Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa triumvirasıyla merkezileşme çizgisinin yönetici sınıf içinde saraydan Bab-ı Aliye kaymasıyla ön plana çıkan demokratikleşme sürecini başlatmış, bu da bir dizi aydının batı da yetişerek vatan, devlet, millet, hürriyet gibi Osmanlı toplumunun aşına olmadığı ilkelerin halk katlarına yayılmasına yol açmıştır. Zira imparatorluk zamanında özellikle ilk sıralarda halk dini bakımdan serbest bırakılmış bu yüzden de Hristiyan ve Yahudi din adamları Balkanlarda din ile milliyeti

kaynaştırmayı bilmişlerdir. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu Türkçe bir politika izlememiş buna bağlı olarak da millet ve devlet sınırı gibi kavramlar yanında bir vatan şuuru oluşmamıştır. Fethedilip merkeze bağlanan her yer vatan sayılmıştır. Gerek İslâm hukuku hükümleri içinde gerekse Osmanlı yöneticilerinin Devlet-i Aliye, Devlet-i ebed-müddet ve padişahların nizam-ı âlem, zıllu'l-lah-fi'larzeyn, padişah-ı âlem-penah" vs. anlayışı içinde hâkimiyet kurulan yerlere Türk dili ve Türk kültürünün götürülmesi özel olarak düşünülmemiştir. Bu da Türklerde millileşmeyi hatta İslamlaşmayı olumsuz yönde etkilemiştir. En azından Osmanlı imparatorluğu kesin bir islamlaştırma politikası izlemiş olsaydı sınırları içindeki toplulukların en az % 90'ının bugün müslüman olması gerekirdi. Anadolu da İslamlaşma ve Türkleşme tamamen Türk unsuru ile gerçekleşmiştir.

Gökalp'in Yusuf Akçura'dan ve Hüseyin Zade Ali'den kaynaklanan görüşleri 1896'da ilk defa İkdam gazetesi tarafından bir başka biçimde ileri sürülmüştür: Din cihetiyle islam heyeti içtimaiyetimiz cihetiyle Osmanlı, kavmiyet cihetiyle Türküz..." Burada "heyet-i içtimaiye" tabiri henüz millet fikrine bu tarihlerde ulaşılmadığı noktasına bizi götürür. Bilinen gerçek odur ki, 1909'da İttihatçılar arasında bile genel bir Türklük şuurundan söz etmek için henüz vakit çok erkendir. İttihatçıların tezi daha ziyade bir Osmanlı kültürü veya Osmanlılaştırma çizgisine dayalı idi. Türklük şuuru İttihatçılar içinde ancak Balkan savaşları sırasında dikkatleri çekmeye başlamıştır..

• Milli Kültür-Evrensel (Enternasyonel) Kültür Çıkmazı

1900'lerden sonra yürütülen millet ve milliyetçilik fikri gerçek kimliğine cumhuriyetin kurulmasıyla kavuşacaktır. Atatürk, cumhuriyet'in kurulması ile ilk adım olarak daha önce İttihatçılarla başlatılan ve devletin resmi felsefesi haline getirilen "mistik milliyetçilik" anlayışına yeni bir ruh ve kimlik vermek gayesiyle Türk Tarih Tetkik Cemiyetini ve Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurmuştur. Her iki kuruluşun temel prensibi; dilde, düşüncede, duyguda ve ortak yaşantıda olduğu kadar

kültür ve menşede de birliğe dayalı bir tez geliştirmek olmuştur. 1923'te diyordu ki; "Bu memleket tarihte Türktü, halen de Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır".. Bu ifadeler vatan şuuru ve millet fikrinin en güzel sloganlarından birini teşkil etmektedir. 1932 yılında Maarif Vekâleti önderliğinde Türk Tarih kongresini toplamış, bu görüşlerinin geçerliliğini ispatlamaya çalışmıştır. Dört ciltlik bir tarih kitabında, Türkler'in ana yurdunun Orta Asya olduğu, Anadolu'yu kuran ilk kavimlerin Türkler'den ibaret bulunduğu dile getirilmiştir. Dünya çapında yabancı ve yerli bilim adamlarının da katıldığı bu toplantıların biricik gayesi Türk toplumunun bir milletleşme süreci içine sokulmasıdır. Böylece, Türkiye Cumhuriyetiyle belirli coğrafi sınırlara dayalı bir vatan fikri oluşturulmuş, bunun yanında kültür ve menşe birliğinden kaynaklanan millet ve tarih şuuru geliştirilmiştir. Denilebilir ki, Kemalist inkılabın bir çok başarıları içinde "millet teşkili" en önemli damarı teşkil eder..

Atatürk, 1930'larda Türk toplumunun tarihi gelişimini şu şekilde açıklıyordu: "Türkiye cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Bugünkü Türk milleti siyasi ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat, mazinin istibdat devirleri mahsülü olan bu yanlış isimlendirmeler bir kaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada hiç bir millet ferdi üzerinde elemenden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da Türk camiası gibi aynı ortak maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar"..

Atatürk bu çizgide millet teşkilini belirlerken, ortak mazi, ortak tarih şuuru, ortak ahlaki değerler ve hukuk prensiplerinin oluşturduğu yeni bir yapılanmayı ortaya koyuyordu.

Türk tarihinde ilk defa bir devlet yöneticisi önderliğinde bir toplumun millet olma davası cumhuriyetle gündeme gelmiş oluyordu. Atatürk'ün dil ve tarih tezi, açılan kanallar genişletilmek suretiyle, ölmününden sonra ne yazık ki ilk heyecan

ve ilk hedefler içinde yönlendirilememiştir. Partinin karizmatik yapısını elinde tutan güçler, yazarlar, entelijansiya bu defa batılılaşma yerine Grekoromen medeniyet çevresine dönülmesini teklif ediyordu. O devrin resmi felsefesi diyordu ki: "...Eski dünyamızı tekrar gözden geçirebilmemiz için ilkin Yunan-Latin köklerine kadar inerek bugünkü insani kültürü elde ettikten sonra, dünyamızı tekrar gözden geçirebiliriz. Orada yeni kıymetlerimiz içinde yaşayacak beşeri unsurları çıkarabiliriz. Edebiyata nüfuz eden folklor, maziden alınan ders, kitlenin üst tabakaya nüfuzu, tarihe verilen yeni mana dediklerimiz de zaten bundan başka bir şey değildir."

Tarihimizde bu Hellenistik yaklaşım yeni değildir. 1909'larda Selanik İttihatçı mebusu Mustafa Rahmi de, hükûmetin klasik Yunan edebiyatını okutmasını Yunan edebiyatının yalnızca Yunanlılar'ın değil, bütün insanlığın malı olduğunu ileri sürüyordu. Yaklaşık otuz yıl sonra bu tez tekrar gündeme gelecektir...

Görülüyor ki, Kültürde Hümanizma dediğimiz bu tez, Orta Asya'ya, kendi köklerimize yönelik Kemalist tezi "eski kültüre" yönelmekte eleştirmekte; "bugünkü insanı kültürün" kaynağını teşkil eden Greko-romen medeniyet alanını salık vermekle yeni bir odak noktası oluşturmaktadır. Batı dünyası, kendi medeniyetinin kaynaklarını teşkil eden böyle bir medeniyet çevresine dönerken Rönesans boyunca doğunun ilmi gelişmelerinden azami ölçüde yararlanmıştı. Kuzey Afrika ve Endülüs İslam kültür alanları ile Orta Doğu ve Maveraünnehir'de gelişen ilmi çalışmalar yüzlerce yıl Batı'da yeni ufuklar açmıştır. Rönesans ve Aydınlanma çağı ile batı hem kendi köklerine dönmüş hem de tarih ve millet şuurunu canlandırarak milli devletler kurabilmiştir; "Türkiye'nin kültür meseleleri" üzerinde fikir yürüten bir kısım aydınlarımız Türk kültürünün kökenleri ve etkilendiği medeniyetler alanı içine -daha da ileri giderek- Hitit kültür tesirlerini de eklemektedirler. Bu tesire göre: "Türkler 1071'den sonra Anadolu'ya yerleştirdikleri sırada karşılarında buldukları türlü kavimlerin aracılığı ile yarımadanın tarih öncesi çağlara giden bir çok yerli gelenekleri

tanıldılar. Bunlar genellikle günlük yaşamı oluşturan somut kültür kalıntılarıdır. Sözgelimi Hitit tipi düz damlı kerpiç evler, güney batı anadoludaki beşik çatılı evler, Likya türü ağaç yapılar, Hititler'den beri değişmeyen duvar tekniği ya da herbirini Hitit çağında gördüğümüz üstü paralarla ve pullarla süslü fes biçimli kadın başlığı, uzun Mevlevi külâhı, Karagöz ışıkrılığı, Sivri ucu kalkık çarık, kağrı, kökleri Karya uygarlığından iki yüzlü Bektâşi baltası, kaynakları Frig'lere değin giden halk ezgileri gibi...

"Bütün bu yerli gelenek örnekleri günümüze değin gelmiş ancak artık yaşamını yitirmiş etnografik kalıntılardır. Bunlar Eski anadolu kökenleridir. Bir de Akdeniz ve Ege kökenleri vardır. Anadolu kıyılarında oturmuş olan ve Hitit-Avrupa dili konuşan Mykenler'den (M.Ö.1500-1200). Helenler'den (M.Ö. 1200-30) ve Romanlılar'dan (M.Ö. 30-M.S. 395) kalan maddi kültür mirasını Türkler Bizanslılar'ın (M.Ö. 395-1453) aracılığı ile almışlardır. Bunlar arasında köprü, su kemerleri, hamam gibi çeşitli yapı türlerini ve bu arada bazı süsleme öğelerini anabiliriz. Buna karşın Yunan (Helen) uygarlığının felsefe, edebiyat, tarih, tıp, matematik ve fizik gibi bilimlerini ise Türkler, İslam uygarlığı aracılığı ile tanımışlar ve bu alanda büyük başarı göstermişlerdir."

Bu görüş taraftarları, İran ve Arap etkilerini de açıkladıktan sonra, "son iki kültür çevresinin (İran ve Arap kaynaklarının özünde Türkiye için daha XVI. yy. kurulmuş durumda) XVI. yy. itibaren Osmanlı imparatorluğu da dahil, bütün müslümanlık dünyasının yerinde saydığını ve daha XVII. yıldan başlayarak geri kalmışlığın karanlıklarına gömüldüğünü, Doğu'yu kendine örnek alan Türklerin de giderek XVI. yy. sonra Atatürk devrine kadar bütün güçlerini öteki dünyaya, ölümler alemine hazırlık işlerine adanmışlar, bugünkü geri kalmışlığı boyun eğmişlerdir..

Türk kültürünü besleyen kanallar, bugün Orta Asya ve Eski Anadolu ile Selçuklu ve Osmanlı kültür hazineleri olmaktadır. Özgün bir kültür yaratmamız daha çok bu dört ana kaynaktan beslenmemize bağlıdır.

Kısaca özetlediğimiz Helenistik kültür taraftarlarının görüşleri, Türk kültürünün oluşumunda İran-Arap (İslami) medeniyetlerini dışa bırakan bir noktada toplanmaktadır. Bunlara göre: "Türk kültürünün özünü biçimlendirmiş olan Orta Asya, Eski Anadolu ile Selçuklu ve Osmanlı Kültür hazineleridir" ...Rönesansı etkileyen islam medeniyeti çevresi dini hayatımızın bütününe oluşturan islamiyet "Arap etkinlikleri" olduğu için saf dışı edilmektedir. Buna karşılık, Rönesansın temellerini oluşturduğu gerekçesiyle paganist Greko-Romen kültür özellikleri Batılaşma tezimizin ana eksenini teşkil etmektedir.

Görülüyor ki, Anadolu uygarlıkları taraftarları sadece Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuş olan medeniyetler arasında yalnız batı etkeninden yararlanmaya da karşıdırlar. Hatta bunlar daha da ileri giderek: "Özgürlükçü demokrasiyi, dinsel düşünceden sıyrılmış bilimsel araştırmayı tanımayan ve yine dinsel davranışla sanat ve ticaret yapmak isteyen İslamcı tutum her çeşit ilerlemeye engel olacağı için sakıncalı görülmektedir". İslam dünyasıyla dostluklar, yakın ilişkiler ya da siyasal bağlar kurmak için Türkiye'nin yeniden İslamcı davranışlara dönmelerine gerek yoktur" demek, kurtuluşu "gerçek anlamda Batılı olmamızda" görmektedirler.

"Mavi yolcular" veya Yeni Anadoluçuluk görüşünü savunanların tezlerindeki en önemli yanığı: "Hem divan hem de halk edebiyatını temelden etkilemiş olan tasavvuf görüşünün orijinal kalmış boş metni Kur'an ve onun ondört yüz yıl boyunca kültürümüze, edebiyatımıza kaynakları, kültürde hümanistlerin bir fetiş haline getirdikleri en az Homeros, Vegius, Dante ya da kutsal metinler (Tevrat, Zebur, İncil)'in bilinmeye layık oluşunu" idrak edememeleridir. Yeni Anadoluçular, eski medeniyetlerin ve batının sanat eserlerine gösterdikleri hayranlığın sadece onda birini dahi gelenekçi kültürümüze göstermemişlerdi. Halide Edip Adıvar'ın yerinde teşhisiyle Yeni Anadoluçulara verilecek cevap şudur:

"Eğer, Fatih kendisi hristiyanlığı kabul edip, bütün tebasını hristiyan yapmış olsaydı imparatorluk dağılmaz ve bizde tamamen batılı olurduk. Bu iddiaların o zaman da iddia ettiğim

gibi, bugün de yanlış olduğunu tekrar edebilirim. Çünkü Bizans dahi, sırf hristiyan olduğu için payidar olmamıştı. İnanıyorum ki, esasen batı medeniyetini kabul ve Avrupai yaşamak hiç de şu veya bu dinin saliki olmak demek değildir. Bu dünyada payidar olabilecek yüksek medeniyet, her hangi bir gaye etrafında "Bir örnek" insanlar vücuda getirmek kabil olsa dahi devam edemez. Tabiatın ezeli ve hayati kanunu değişmek ve tekamüldür".

. Enternasyonal veya Evrensel Kültür Millet Olmayı Engeller mi?

Helenistik kültür taraftarları temel görüşleriyle Kemalist ideolojinin Orta Asya'ya yönelik tarih anlayışı ve milli kültür normlarına zıt tamamiyle kozmopolit ve paganist bir dünya görüşünü resmîyete koymak suretiyle eğitim ve öğretimde yaklaşık on yıl kök salmışlardır. Tanzimatla başlatılan pozitivist bilim anlayışı, İttihatçılarla doruk noktasına ulaşmıştır. Cumhuriyet devrinde İttihatçılar'dan intikal eden bu miras orta ve yüksek öğretimde hümanist kültürle birleşmek suretiyle cihanşümül değerlerden yoksun, deney ve gözlemin dışında hiç bir gerçeği kabul etmeyen bir materyalist dünya görünümünün yerleşmesine sebep olmuştur. Köy Enstitüsü tecrübesi bu sıralarda gündeme gelmiş ve geniş çapta Türk kültürünü besleyen, onun manevi yapısını oluşturan köylü çocukları bu paganist eğitim teorileriyle karşılaşmışlardır. Belirli Köy Enstitüleri'nde Yeni Anadolucular, paganist kültürden aktarılan tanrı tanımaz bir dünya görüşü ile karşıt milliyetçi, kozmopolit ve köksüz hümanist akımlarının adeta deneme laboratuvarlarına dönüştürülmüştür. Temelde Köy Enstitüleri okullaşma sürecinin en ücra köylere götürülmesi suretiyle köy kalkınmasında yararlı bir felsefeyi temsil etmeleri bakımından karşı konulacak bir sistem değildir. Ancak, köylü gençlerimizin zihni yapısı, hiç bir tenkid süzgecinden geçmeden paganist bir medeniyet çevresinin değerler sistemi ve dünya görüşü ile karşı karşıya getirilmek suretiyle bombardımana tabi tutmak ve milli değerlerine karşı yabancılaştırmak ülkemiz için telafisi mümkün

olmayan zararlara yol açmıştır. Milli eğitim sistemimiz, Batıdan aktarılan pozitivist-emperyalist felsefe ile hristiyanlık öncesi her türlü dini ve manevi inanç sistemlerinden arınmış bir dünya görüşü ile yoğurulmuştur. Bu da milli kültürden sapmalar ve kültürel sürekliliğin kesilmesi anlamına geldiği için milletleşme sürecimizi büyük çapta etkilemiştir. Nesiller arasındaki çatışmaların sebeplerini, büyük ölçüde de bu pozitivist ve paganist kültür modellerinin Türk eğitim sistemine uzun yıllar hakim olmasında aramak gerekir.

1940'lardan itibaren Ortodoks felsefenin gündeme getirdiği bu yeni yönelim biçimi, kendi değerlerimizi "eski kültür" tarzında telâkki etmeyerek Yunan-latin köklerle tutarlı bir biçimde senteze kalkışsaydı yine de başarılı adımlar atmış olabilirdi. Uzun bir süre devletin meditasyon alanını işgal eden bu akım, aynı zamanda Türk eğitim sisteminde sürekliliğin kesilmesi dediğimiz yeni bir sürecin gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu da biraz önce belirttiğimiz gibi, millet oluşumunda ikinci önemli etkeni yani sosyal yapı dinamiklerinden kaynaklanan unsuru teşkil eder. Kemalist ideoloji, Türk tarihini Orta Asyaya yönelik bir süreklilik ilkesi içinde ele alırken, Yunan-Latin köklere inen bu yeni tez, bu çizgiden sapsak suretiyle milli olmayan bir başka medeniyetin dünya görüşü, hayat tarzı ve değerler sisteminin oluşturduğu miraslara sahip çıkıyordu. Kanaatımca böyle bir şartlandırma, Türk milli eğitimde bütüncülük ve süreklilik diyebileceğimiz yeni yapılaşmayı hedefinden saptırılmış, milli eğitimde önemli kaosun yaratılmasına sebep olmuştur. Bu durum, ülkemizde Atatürk'le başlatılan millet teşkili idealini temellerinden sarsmıştır...

Oysa, Gökalp'ten beri biliyoruz ki, millet-olma süreci tamamlanmadan Batılılaşma veya Greko-Latin köklere dönmek hiçbir vakit başarı sağlayamazdı.. Batı'da ilk defa İngiltere, sonra Fransa milli devlet çizgisine geldikten sonra sanayileşme ve ilmi ilerlemeyi başarabilmiştir. Tanzimatın başarısızlığı, Batı'yı taklitten veya Batı'ya benzemekten değil, milli devlet sürecini henüz tamamlayamamış olmamızdan kaynaklanmaktadır. A-

tatürk'ün başlattığı milletleşme sürecini yarıda keserek, Greko-Latin köklere yönelmek, Türk toplumunda aydını, entelijansiyasi yabancılaşmış bir yapıya yeni taş yığınlarının ilavesinden başka bir şeye yaramamıştır. Günümüz ünlü Amerikan düşünürü Daniel Bell, "kapitalizmin sosyal çelişkileri" adlı eserinde ülkesinin ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren milli devlet çizgisine gelebildiğini, milletleşme sürecini tamamlayabildiğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde, Gunnar Myrdal "The American Dilemma" adlı eserinde bir yanda insanların yasa karşısında eşitliği ve özgürlüğünden bahsederken, öte yandan keskin ırk ayrımı düşüncesinin yarattığı çelişkiler dile getirilmek suretiyle ABD'nin sosyal açmazını ortaya koymuştur.

Ülkemizin millet olma davasında, farklı medeniyet alanlarının bir anda üst üste katlanması ve Türk gençliğinin milli eğitim alanında ikili (dyadic) kompartmanlaşmaya itilmesi kültürel sürekliliğin ve bütünleşmenin sağlanamayışına sebep olmuştur.

Türk milli eğitim politikasında yeni atılımların yapıldığı şu sıralarda, geçmişten alınacak derslerin yeni bir muhasebesi yürütülmeden "**barışseverlik, evrensellik ve hümanizma**" gibi bir takım köksüz cihanşümüllükler için milli eğitimimiz yeni maceralara sürüklenmemelidir. Atatürk'ten devralınan miras ve yöntemlerin sürdürülmesi, kanaatımızca en akıllı yol olacaktır. Milli kültür ve değerler sistemini bütün toplum katlarına dengeli bir biçimde yaymak suretiyle Türk toplumunu ortak hedef ve idealler etrafında birleştiren bir milli eğitim politikasına bugün her günden daha çok muhtaç olduğumuzu hiç bir vakit gözden uzak tutmamalıyız. Milli kültür politikamızın hedefi temel felsefe açısından "milletleşme sürecini" perçinleştirmek olmalıdır.

• Millet Olmayı Engelleyen Öteki Unsurlar:

Günümüz Türk toplumunda en önemli dinamiklik, milletleşme olgusunu engelleyen unsurların neler olduğunu belirlemektir. Bize göre, bu hususları ana esaslarıyla şöyle sıralayabiliriz:

A. Gecekondulaşma: Sosyal yapı dinamiklerinden kaynaklanan ve millet olma sürecini etkileyen, hatta milli kültürümüzü erozyona uğratan en önemli faktör de çarpık kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondulaşmadır. 1950'lerden itibaren köy ve kasaba hususiyetlerini devam ettiren gelenekli tarihi yapımızla -kentleşme süreci içine itilmiş- modern toplum kuruluşları arasında sıkışmış-Batılı jargonla ifade etmek gerekirse **ghetto kültürünü** oluşturan gecekondu kuşağıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Gecekonduyunun entreposu esasta köy, kasaba, kökenli insanlarımızın oluşturduğu yığınlaşmalardır. Bu insanlar aynı zamanda milli kültürümüzün de kaynağını teşkil ederler... Gökalp'ten beri biliyoruz ki milli kültür halkın kültürüdür. Halkımızın önemli bir kesimi kırlık alanlarda, kasabalarda yaşayan kitleleri oluşturur. Arazi yetersizliği, işsizlik ve nüfus patlamaları dolayısıyla bu insanlar büyük kentlerin kenar mahallelerine dolmak suretiyle yeni bir ortamda geçim savaşına katılmaktadırlar. Bunlar köylerinde yaşadığında törelerin, geleneklerin, masal ve destanlarımızın, göreneklerimizimizin kısacası kültürümüzün özünün hem yaratıcısı hem de devam ettiricisi oluyorlardı. Gökalp'in "hars" diye ifade ettiği halk kültürü bu insanlarımızın eseridir. Oysa bugün, ana rahminden sökülen çocuk gibi, bu insanlar büyük toplumla organik bağlarını kopararak suni ve daha ziyade çıkarla düzenlenmiş bir geçim kavgasının içindedirler. Kentin sağlıklı olmayan kenar mahallelerinde çok güç şartlar altında hayatlarını devam ettiren bu insanların, milli kültürü kırlık alanlarda terk ettikleri savunulamaz. Ancak, kentlerin yeni norm ve değerlerinin sürekli etkisi altında kalan bu insanlarımız ikinci nesil çizgisinde ne kentte ne de kırlık alanlardaki değerlere benzeyen yeni bir takım geçişli (transition) yapıları oluştururlar.

Gecekonducularda yaşayan bu insanların aralarına girdiğimizde ekseriyeti bir veya iki odalı evlerde, 5-6 kişinin bir arada hayat sürdüğü geniş ailelerle karşılaşırız. Çoğu, gün bulup gün yiyen, sürekli geçim peşinde koşan, içki, kumar, kavga tarzlarıyla yeni bir takım kültür adacıklarının toplum katılmalarında teşekkülüne yol açarlar ki, bu da sağlıklı bir

toplum için en büyük kamburu oluşturur. **Yoksullaşma** veya **yoksulluk yan-kültürü** dediğimiz bu olay gecekondulaşmanın eseridir..

Yoksulluk kültürünün sosyal ve psikolojik yönü ise daha ziyade kalabalık mahallelerde yaşama, tenhalığın olmayışı, sürü-hayatı, alkolizm oranının yüksekliği, sık sık şiddete başvurma, çocuklar için bedeni cezalar, cinsi hayata erken yaşlarda başlama, serbes cinsi ilişkiler, evlenmede istikrarsızlık, kocalarının aileyi terketmelerinin yüksek oranda oluşu biçiminde ortaya çıkar. Kenarda kalma, bir şeye ait olmama duygusu, toplum müesseselerine, hükûmet ve siyasi kuruluşlara karşı tenkitçi tutunlar, bilhassa güvensizlik ve umutsuzluk yeni bir yapılaşmayı ortaya koyar ki buna **yoksulluk kültürü** diyoruz. Yoksulluk kültürü, antropologlara göre yoksulluktan farklıdır. Çünkü, **yoksulluk**, yoksul kimseler sınıf şuuruna vardıklarında, ticari işlerde faal rol oynadıklarında ve dünya hakkında enternasyonalist bir görüş kazandıklarında, hâlâ yoksul olmalarına rağmen, yoksulluk kültüründen uzak bir anlamı belirler. **Yoksulluk kültürü** ise, yaşamak için sürekli mücadele, aşağı seviyede ücretler, işsiz ve aylaklar, ustalığa dayanmayan ve ihtisaslaşmamış meslekler, sık sık iş değiştirmeler, düşük satın alma gücü, evlerde yedek yiyecek içecek yokluğu, ele para geçtiğinde har vurup harman savurma eğilimi, hemen hiç denilecek ölçüde tasarruf imkânı ve sık sık evlerdeki eşyayı rehin verme durumunda kalma gibi tutum ve davranışlardan ibarettir. Bu sebeple **yoksulluğu** yenmek **yoksulluk kültürünü** yenmekten kolaydır. Zor olan, gecekondularda oluşan bu yapısal durumdur ki, bazen gelişmeyi de etkileyebilir..

Yoksulluk kültürü bazı illerimizde yapılan az sayıdaki araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bunlar hakim kültürle bütünleşme imkânını da büyük ölçüde yitirdiklerinden millet-olma sürecini, özellikle milli kültürün oluşumunu engeller.. O yüzden sağlıklı ve dengeli kentleşme sürecini başlatmadığımız takdirde hem milli kültürümüzün kaynağını tüketiriz hem de millileştirme sürecini engellemiş oluruz.

B. Zenginlik Kültürü: Millet olma sürecini engelleyen bir

diğer etken de üst tabakanın yabancılaşması dediğimiz zenginlik kültürüdür. Yoksulluk kültürü, aslında milli kültürün kaynağını teşkil eden köylülük ve gelenekli kasaba duygusunun şehir potasında erimesi neticesi meydana geldiği halde, zenginlik-yan kültürü milli kültürü eritmek suretiyle zirveleşmeye çalışır. Zenginlik yan kültüründe milli kültürün norm ve değerler sistemiyle bir hesaplaşma vardır. "Para kıvrıranların, bal tutanların" toplumun hoşgörü sınırları içinde veya hakim kültür alanında at oynatmaları mümkün değildir? Bu sebeple "bolluk içinde yaşayanlar", yeni zenginler kendilerine ayak bağı olan toplumun eski kalıplarını kırmak suretiyle yeni bir namus telâkkisi, yeni bir ahlâk anlayışı vaaz ederek milli kültür değerleriyle çatışırlar.

Ülkemizde ortaya çıkan ve 1950'lerden sonra da giderek derinleşen kültürel polarizasyon veya sosyal yarılmalar, belirli bir ölçüde benimsediğimiz kapitalist zihniyet ve hayat tarzının bir ürünü olduğu unutulmamalıdır. Gerek gecekonduda yaşayanların gerekse üst zenginlerin paylaştıkları, aynı amaç ve normlar etrafında kümelenedikleri tezi ileri sürülemez. Gecekonduyu oluşturanlar toplumun hoş görüşü sınırları içinde mazbut bir konut, dengeli bir beslenme, sürekli bir meslek hayatı ve sosyal hareketlilik açısından temsil edildikleri söylenemez. Aynı şekilde, zenginlerimizin de büyük çoğunluğa nazaran milli ekonomiyi dengeli bir biçimde kullandıklarını kabul etmek safdillik olur.

Böylece, iki farklı yan kültür alanları, çoğu zaman birbirine kapalı, dışa açık olmayan bir sosyal kast oluştururlar. Ancak, zenginler, yoksullara nazaran bu dünyanın nimetlerine daha çok değer vermektedirler. Para sahibi olmak hiç şüphesiz insanların öbür dünyaya değil, bu dünyaya bağlı bir görüşü yeğ tutmalarına yol açmaktadır. Sosyal Darwinci görüşe nazaran "zengin adam, XIX. yy. gelinceye kadar, kendi üstünlüğünün masum bir yararlanıcısıydı. İnsanın, daha iyi olduğu için zenginliğe sahip bulunduğunu bilmesi, servetin zevkini sürmeye, hemen hemen buna eş değerinde bir tat katıyordu. XX. yy. da Thorstein Veblen zenginleri zirvede bulunanların en zeki, kül-

türlü ve cazibeli kişiler olarak görmüyordu. Bunların iş konusundaki başarıları, en iyi ihtimalle ilkel kurnazlığa ve servet yapmada en büyük etkene zaten zengin olma avantajına dayanmaktaydı.. Ünlü Amerikan sosyoloğu **Wright Mills** ise üst zenginlerin kimliğini açıklarken, Veblen'i hatırlatan kültür kodlarına temas ediyordu: "Gereksiz tüketim, aşırı israfları yanında statülerini de aşan lüks sayfiyeleriyle, uygun semtlerde otururlar. Oturdıkları evler, devam ettikleri dernekler ve klüpler başlıca ayrıcalıklı özellikleri teşkil ederler. Devam ettikleri okullar özeldir. Sayfiye ve dinlenme yerleri ayrıdır. Seçkin aileler arasında evlenme yaparlar. Böylece iktidar yapısı bir üst sınıfa eline geçer. Yönetimi elinde bulundururlar. Akrabalık ilişkileri güçlüdür. Birlikte yerler, birlikte içerler. Ortak av partileri, tenis oyunları yanında Çin lokantalarında yer ve içerler. Kış İsviçre'de, yazı İspanya'da geçirirler. Yat sefaları, viski, şampanya, astragan kürkleriyle bu yükselen sınıf kendi kendini yetiştirmiş kimseler olarak değil, düzeni kendilerine uydurmuş kimselerdir."

Sosyologlar, üst zenginlerin kimliğini araştırırken şu soruları cevaplandırmaya çalışıyorlardı: Rekabette kuvvetli zengin ve büyük olanlar gerçekten cemiyetin seçme insanları mıdır? Kazananlar, çoğu kez en güçlü, en kahredici olanlar, belki, görenek ve gelenekleri ve ahlaki kanunları dinlemeyenler, belki vicdansızlar ve hukuk tanımayanlar değil midir? Serbest rekabette başarılı olanlar çoğunlukla usta diller, güçlü yumruklar, taş yürekli değil midir?

Sosyolog **Gerhard Kessler**, zenginliğin davranış biçimleri ve ahlaki anlayışı hakkındaki bu sorulardan şu yargıya varıyordu: **Cemiyetin yükselmesini bunlardan bekleyemeyiz.** Çünkü kazananların her zaman ahlâkça en iyi olanlardan ibaret buldukları söylenemez.

Türkiye'de çarpık kentleşme süreci, neticede büyük ölçüde milli kültür kodundan sapan, havadan para kazanan, vergi kaçakçısı, kazandığını milli sınırlar içinde ülkenin kalkınması için sarf edeceği yerde lüks tüketime harcayan bir **zenginlik kültürü kuşağını** oluşturmuştur. "Gösteriş tüketimi" yolu ile kendisine yeni bir statü kazandırdığı izlenimine varan bu sınıf,

aynı zamanda milli kültürün erozyonuna da sebep olmaktadır. Bundan bir süre önce yapımcılığını Peter Üstinov'un yüklediği Toshiba ve Toyato gibi Japon sanayicileriyle yapılan röportajı hepimiz televizyonlarımızdan izlemiştik. Toshiba'nın mütevazı bir evde, sade yaşayışını, yer sofrasında yemek yi-yişini ve ayda 400 yen ile geçindiği hususunu ekrana getirdikten sonra, Peter Üstinov'un: "Daha lüks bir hayat sürmeyi, konfor içinde yaşamayı düşünüyor musunuz?" tarzındaki sorusuna dünyanın en zengin sanayicileri arasında bulunan Toshiba şu cevabı veriyordu: "Aşırı lüks beni halkımın yaşantısından uzaklaştırır ve Japon kültürünü öldürür". Bu bir Japon üst zengin'in dünya görüşü ve hayat felsefesinin topluma yansımadır... Oysa, günümüzün bir üst zengini hayat hikâyesini, nasıl zengin olduğunu açıklarken: "Benim için mutluluk ve en büyük zevk fabrikalarımın şangır şungur çalışmasıdır" diyordu...

Kapitalist sistem, Adam Smith tarafından "Milletlerin Zenginliğinin Sebepleri ve Yapısı Üzerine Bir Araştırma" adlı eserinde ileri sürülürken aynı zamanda bu eseriyle çelişkili görünen fakat aslında İngiliz geleneğinin bir yönünü aksettiren orta yol felsefesini oluşturan ikinci bir kitabını da kaleme almıştır. Bu da "Ahlâkî Duyguların Teorisi"dir. İlk zikredilen, XVIII. yüz yılın dillere en çok destan olan ve kapitalizmin ilkelerini açıklayan eseridir. İkincisi de, sempati ilkesinden hareket eden ve ahlâk biliminin esaslarını ortaya koyan kitabıdır. Milletlerin zenginliğinin sebeplerini araştıran ünlü eseri sosyal ekonomi üzerinde yoğunlaşan "hodgâmlık" prensibine dayandığı halde öteki eseri doğrudan ahlâk normları üzerinde durmaktadır. Böylece, kapitalist sistemin en büyük teorisyeni olan bu zat "ahlâk ilmi ile milletlerin refahı, bir başka ifadeyle ekonomik prensibler arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu dikkatlerimizi çekmiş oluyordu. Ahlâkî Duyguların Teorisi adlı eserinde şunları okuyoruz: "Egoizm nasıl bir gerçekse ahlâkî duygular da öyledir. İlahi planın genel ekonomisinde onlar da hesaba alınmış bulunuyor. İnsan birliktir. O ne ise, ekonomik hayatta da başka bir şey olmaz"...

Araştırmacılara göre, böyle bir görüş İngilizlere mahsustur.

Nitekim Spencer de terbiyesini bu esaslar içinde açıklamıştır. Ahlâkın esas itibariyle fert ile cemiyet arasında uyum demek olduğu (Ahlâkın ilkeleri); gelişmenin de ferdileşmenin giderek mükelleşmesi, karşılıklı bağımlılığın giderek kuvvetlenmesi suretiyle gerçekleşmesi gerektiği görüşü gene İngilizlere mahsusdur... Böylece, Batı Avrupa ülkelerinde pozitivist düşünce ile spiritüalist düşünce arasındaki bütünleşme, sadece İngiltere’de güçlü bir kimliği oluştururken, Fransa’da bu iki ekol arasında uzlaşmaz bir zıddiyet dikkatlerimizi çekmektedir. Bu da İngiltere’de püritanizmin bir zaferidir. Zenginliği ahlâki prensiplere istinat ettiren İngiltere’de ferdi ve sosyal prensipler arasında uyum aranması bir bakıma İslâmi görüşe yakın bir yapıyı ortaya koymaktadır. Adam Smith’in "Ahlâki Duyguların Teorisi" adlı bu esirinin dilimize çevrilmemiş olması İngiliz klasik ekolünün eksik bir biçimde yansımamasına sebep olmuştur.

Aynı şekilde bir Protestan olan Max Weber’de bir yüz yıl sonra tıpkı Adam Smith gibi kapitalizmin bir ruhu olduğu ve bunun Protestan ahlâkından kaynaklandığını açıklamaktadır. Ülkemizde, fert-toplum dengesine dayalı bir iktisadi modeli, köklerinden ayırarak, hatta manevi yapısından soyutlayarak ferdi hodgâmlığı ideal olarak benimseyen bir kapitalist sisteme doğru yönlendirmek günümüz zenginlerinin yapılaşmasına yol açmıştır.. Oysa, kapitalistleşmenin bir manevi ahlâk prensibi bulunabileceğini hisseden ve kalkınmayı dengeli bir biçimde yurt düzeyine yayan, yaşantılarıyla ülkede kutuplaşmalar ve yarılmalar meydana getirmeyen millileşmiş zenginleri ihtiyacımız var. Bunlar, milli kültürün oluşmasında, kültür krizleri yaratan zenginlik kültürünü sürekli törpülerler.

Kısacası, milli kültürümüzü kemiren zenginlik yan-kültürü, daha ziyade islami inanç ve değerler düzeninin oluşturduğu, fert toplum dengesinin bozulduğu yerlerde şiddetini artırmaktadır. Çünkü, kapitalist ekonominin alt yapısını belirleyen zihniyet (aşırı kazanç ve milli gelirin adil olmayan paylaşımı) İslami davranış kalıplarıyla hiç bir vakit uyum sağlayamaz. Bu toplumumuzun eski bir kültür değerler sistemidir. Bunun gibi yoksulluk kültürü de büyük toplum veya

hakim kültüre hiç bir şey kazandırmazken, hatta yarattığı anti sosyal davranışlarla kambur üstüne kambur yüklerken, zenginlik kültürü; iktidar seçkinleri, veto grupları veya yönetici oligarşi olarak hem millî kültürün hoşgörü sınırlarından uzaklaşmakta hem de elde ettiği kozmetik kültürü bu hoş görüş sınırları içine pompalamak suretiyle kendi rengini vermeye çalışmaktadır.

C. Doğu-Batı Farklılaşması

Millet olma sürecini etkileyen bir diğer unsur da, ülkenin doğusu ile batısı arasında mahiyet farkı olmazsa bile derece farkını yansıtan önemli sosyal, kültürel ve ekonomik dengesizliklerin görülmesidir. Bunu da ancak bölgeler arası sosyal yapı araştırmalarına inildiği zaman farkedebilmekteyiz. Sosyal yapı üzerindeki çalışmaların ilk model oluşturmasına II. Beş Yıllık Plan devresinde rastlıyoruz. "Doğu ve Güney Doğu Anadolu İleri Sosyal Yapı Araştırmaları" adlı inceleme bunlardan ilkinin teşkil eder. Buna göre, sosyal yapı deyimi oldukça geniş ilişkiler ağını, toplum sistemindeki müesseseseleşmeyi ihtiva eden bir anlam taşır. Böylece, sosyal yapı araştırmalarının esas gayesi, kalkınmada öncelikli yörelerdeki bazı bünyevi meseleleri tesbit ederek, söz konusu yörelerde gelişmeyi engelleyen sosyal yapı faktörlerini kademeli ve planlı olarak değiştirmeye yönelik çalışmaları yönlendirmektir. DPT'nin geliştirdiği bu sosyal yapı taslağının kapsadığı konular da; kır ve kent kesimlerinin karşılaştırılması, sosyal yapı, gelir tabakalaşması, yerleşim biçimleri, toprak ürünlerinin değerlendirilmesi, hayvancılık, kredi borç ilişkileri gibi çok yönlü problemlerdir.

Görülüyor ki, DPT Sosyal Planlama Dairesi'nin hazırladığı bu taslak doğu ve güneydoğu bölgesine ait 19 ilimizin nüfus, eğitim, iş-sağlık-sosyal güvenlik, gelir dağılımı, tarımda araç-gereç ve kredi kullanma gibi daha ziyade toplumun maddi kimliğini yansıtan konulara ağırlık vermektedir... Ancak, aile yapısı, akrabalık sistemi, sosyo-kültürel unsurlar, sosyal tabakalaşma, kültür değişmesi, grup yapısı, inanç ve değerler yö-

nelimi diye ifade ettiğimiz daha ziyade maddi olmayan insan ilişkilerine dayalı unsurlar, büyük çapta bu araştırmanın kapsamı içine alınmamıştır. Bunun da başlıca sebebi, doğu bölgesinde şu ana kadar zikredilen konularda kapsamlı, istenilen seviyede ilmi araştırmaların yapılmamış olmasıdır.

Doğu bölgesinde yürütülecek sosyal araştırmalar, her şeyden önce, o bölgenin kültür dokusunu teşkil eden maddi ve manevi ilişkiler sistemini yakından incelenmemizi gerektirir. Bu sebeple, bölgede yapılacak köklü kalkınma teşebbüsleri ve teknolojik değişmelerden tutunuz da herhangi bir münferit yeniliğin benimsenmesine varıncaya kadar, her türlü değişme halkın hayat tarzı, dünya görüşü, inanç ve değer normları göz önüne alınmadan gerçekleştirilemez. O halde doğu ve güneydoğu bölgesinin kalkınması aslında toplum yapısının temelinde yatan insan-kültür ilişkisine dayanır.

Bugün öteki bölgelerimize nazaran büyük çapta gelenekli cemaatçı, ve kapalı bir yapıya sahip olan Doğu ve güneydoğu bölgesinde beş temel unsur vardır ki, bu kimliği destekler. Bunlar 1) Yoksulluk, 2) Köy dışı dünyadan kısmen alâkasının kesilmiş, yalnızlık içinde olması. Yirmi binin üzerinde kom, mezra, yayla, zoma gibi köy altı kuruluşları göz önüne getirsek bu husus daha iyi anlaşılabilir. 3) hareketsizlik, 4) okur yazarlık oranının düşük oluşu ve nihayet 5) tevekküle dayalı kadercı bir dünya görüşünü yansıtmıştır.

Nitekim, 1970'li yıllarda Doğu ve güneydoğu illerine mensup 9 vali, 11 vali muavini, 29 kaymakam ve 12 bucak müdürü ile yapılan bir mülakattan elde edilen sonuçlara göre, "halkın, yoksul olduğu için menfaatine aşırı ölçüde bağlı bulunduğu, kendiliğinden fedakârlık yapmak istemediği, bu yüzden de devlet yönetimine katkısı az olduğu" tesbit edilmiştir. Bunun gibi, "kendiliklerinden iş yapma yeteneği ve kendi aralarında birlik duygusunun son derece zayıf olduğu, bölgenin nüfuzlu kişilerine çok bağlı buldukları, siyasilere çabuk inandıkları ve nihayet kendilerini terk edilmiş kimseler olarak hissettikleri vurgulanmıştır". Onların bu dünya görüşü ve hayat felsefeleri

sosyal değişmelere, teknolojik ilerlemelere karşı sert mukavemet unsurlarını teşkil ederler. Ayrıca bölgede kan davası, başlık, kaçakçılık, ağalık, beylik, seyyitlik, kız kaçırma ve tarikatçılık gibi cemaatçı insan ilişki biçimleriyle karşılaşmaktayız. Bunların herşeyden önce o bölgenin kültür dokusunun bir ürünü olduklarını kabul etmemiz gerekir. Bir kesimi yan-kültür alanı bir kesimi de gerçekte zıt kültür alanını oluşturan bu unsurlar yörede milli kültürle bütünleşmenin güçlüklerini belirler. Milli kültürle bütünleşmeyi engelleyen ve bir karşıt-kültür unsuru olarak **ağalığı** ele alalım. DPT'nin "Türk köyünde modernleşme eğilimleri" adlı araştırmasına göre, Doğu ve güneydoğu bölgesinde ele alınan 5226 köyden 225'inde ağanın mevcut olduğu tesbit edilmiştir. 1950'lerden sonra, zirai teknolojinin köylere girmesi makinalaşmayı ağaların tesirli bir biçimde kullanmalarına yol açmış, bu da **marabacı, kiracı ve ortakçı** unsurların giderek görevlerini kaybetmelerini sağlamıştır.

Ağa, hakim olduğu kırık alanlarda halkın yaşayış tarzını, tutum ve davranışlarını yönlendiren bir kimliği yansıtır. Çoğu defa, her türlü yenilik, ağanın liderlik rolü ile uyum sağlama-dan topluma mal edilemez. Yakın bir zamanda "Doğu'da hizmet veren mülki idare amirleri" üzerinde yürütülen bir diğer araştırmada vali, kaymakam ve bucak müdürlerinden ibaret 49 yönetici temsil ettikleri bölge insanlarının "nüfuzlu şahıslara bağlı olduklarını ve siyasilere çabuk inandıklarını" ortaya koymuştur... Bu yüzden devlet daireleri yörede istenilen tarzda tesirli olma hususunda güçlük çekebilirler... Bazan bu liderler arasındaki çatışma ve bunlara bağlı sosyal görev bozuklukları grup hayatını geniş çapta etkilemek suretiyle bölgede tansiyonu arttırabilir. Buna örnek olarak da Nisan 1985'te Diyarbakır'ın Sarıcanak ve Evincik köyleri arasında 25 yıldan beri sürüp gelen anlaşmazlıkları zikredebiliriz..

Aynı şekilde, 1988 Nisan'ında Doğubeyazıt ilçelerinde 15 gün süreyle Kesko ve Hasasori aşiretleri arasında ortaya çıkan gerginlik, Ağrı'dan özel eğitimin gelmesine ve gece sokağa çıkma yasağının konulmasına sebep durmuştur. 43 bin nüfuslu Doğu Beyazıt ilçesi aşiret kültürünün sert kalıpları arasında

ikiye bölünmüş, alış verişler durmuştur. Sadece 33 köye sahip **Hasasori Aşireti (ANAP)**, **Keskoî aşireti de (SODEP)** 3 köyü elinde tutmak suretiyle Doğu Beyazıt ilçesinin yasalarla bütünleşmesini engellemişlerdir.

Son yıllarda güney-doğu bölgesinde bazı yığınların siyasi liderlerin konuşmalarını keserek Türkçe'den başka dil istemeleri, mahkemeler de Belediye başkanlığı ve milletvekilliği bile yapmış olanların savunmalarını mahalli dille yürüteceklerini ileri sürmeleri, hatta yöre halkını temsilen bazı milletvekillerinin bunun demokratik bir hak olduğunu savunmaları Cumhuriyetin "dilde ve duyguda" birliğe dayalı "milletleşme" felsefesine canlı tepkilerdir.

Bunun gibi, yerine ve cemaat tipine göre **ağalık**, **seyyitlik**, **şeyhlik**, **beylik** ve **"elçi"lik**, hatta-yörüngesinden sapmış-tarikatçılık gibi çıkar grupları, Doğu bölgesinin kaderinde önemli rol oynarlar. **Dünyevi** veya **manevi lider** durumunda olan bu kimseler, bir yanda toplum yapısının birer kültür adacıları halinde parçalandığını, öte yandan da **nüfuz** ve **prestijleri** sebebiyle, modernleşme sürecinde oynamış oldukları rolleriyle önemli meseleleri gündeme getirirler.

Kısacası, bölgemiz en az bin yıllık bir tarihi gelişme sürecinin izlerini taşır. Bu sebeple, araziye yerleşme biçimleri kadar, yerleşik hayat tarzı bakımından birbirinden farklı kuruluşlara raslamaktadır. Ancak, öteki bölgelerimize nazaran **heterojen** bir yapıyı oluşturur.. Göçebe ve aşiret kuruluşları kadar, resmi bir kimliği olmayan hususlar da **milli kültürle** bütünleştiği tezi savunulamaz. Resmi muhtarlık hususiyeti olmayan bu işreti veya köy-altı kuruluşlar, yerleşim biçimleri bazan yörede önemli sayılara ulaşır.. Bunlar umumiyetle; **zoma**, **çadır**, **divan**, **oba**, **dam**, **mezra**, **koz**, **çiftlik**, **yayla**, **yaylak**, **kışla**, **kışlak**, **tol**, **cenik**, **ağıl**, **bağ**, **evi**, **güzle**, **mandıra** ve nihayet Islahiye ve Hassa yani Maraş Çöküntü hendeği sahası'nda rasladığımız **Banı** ve **Pey** gibi köy-altı yerleşim birimleridir. Türkiye'de bu tür kuruluşların yarıya yakın bir çoğunluğuna yörede rasyoruz. Bunların miktarı tahminen on bin kadardır.

Göçebe veya yerleşik aşiretler bu iğreti yerleşme tarzının en tipini teşkil ederler. Yörede yapılmış araştırmalara göre bu aşiretlerin önemli bir kısmı şöyle sıralanabilir: Beritan, Duderan, Alikan, Batovan, Piryanii, Üremar, Duuski, Dri, Ertuşi, Kendal, Beydili, Hiran, Şavak, Garisan, Barak, Kızılkapanlılar, Mehmediyan, Bucak, Keşguli, Soran, Üstürikan, Tayan, Zıvıkan, Kecan, Gittan, İspirti, Moserasan, Varto; Herki, Getiyan Suturka, Atmanıyan, Duvidiyan ve benzerleri...

Adı geçen aşiretlerin toplam çadır sayısı 3600, toplam nüfusları da 35 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bilindiği kadarıyla Tunceli'de 64, Siirt'te 11 Urfa'da 57 ve Muş'da 60 kadar aşiret mevcuttur. Bunların arasında Türkçe bilenlerin oranı % 5 kadar tahmin edilmektedir. Çoğu arazi ihtilafları, kan gütmeye, kaçakçılık ve sosyal gerginliklerin oluşturduğu bu kuruluşlarda milli kültürle bütünleşmenin sağlandığı söylenebilir. 1960'lı yıllarda Alikan aşiretleri üzerinde yapılan bir araştırmada örnekleme katılanların % 39'u hâlâ ülkemizin padişahlıkla yönetildiği görüşünde idiler. Bunlardan % 40'ı ise ülkemizin en tanınmış kişisinin o zamanları ünlü eşkiyası "Koçero" olduğunu ileri sürüyorlardı... Bunlar bize Osmanlı devrinin uc-hinterland yapısını hatırlatmaktadır. Geçmişin önemli sosyal ve ekonomik tortularını taşıyan bu yapılaşmalar günümüzde gerilla savaşlarının odak noktalarını teşkil etmiştir... Gerilla savaşı bir siyasi ideolojik yönelim biçimi olmadığı kadar bir etnik savaş da değildir... Gerilla savaşı, kültür bütünleşmesinin hâlâ çözülmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu savaşta, Marksist ideoloji sadece bir şemsiye olarak kullanılıyor.

D. Yurt Dışı İşçilerin Uyumsuzluğu:

Bunun gibi, Türkiyemiz, yurt dışı çeşitli kültür odak noktalarında yaşayan iki buçuk milyon işçisiyle kültürümüzle bütünleşme durumunda bulunduğunu unutmamak gerekir. "Gurbetçiler" diye ifade edilen bu insanlarımız, 12 Eylül öncesi bir yanda hıristiyan kültürü içinde biçimlendirilirken öte yanda ideolojik şartlandırmalardan kaynaklanan eylemlere itilmiştir.

Sendikalaşmanın ve siyasi katılmanın hemen hiç denilecek ölçüde zayıf kaldığı işçilerimiz arasındaki kopukluk **büyük toplumla** entegrasyonunu sağlayamamıştır. İkinci neslin okullaşma sürecini başaramamış olması, içinde yaşadığı toplumun kültür ve değerler sistemiyle uyumlu bir bütün meydana getirememesi sebebiyle norm bozukluklarına yol açmıştır. Bugün 800 bin civarında bir gençlik kitlesi, milli kimlikleşmenin sınırları dışında yaşamaktadır. Bunlara parçalanmış ailelerin meseleleri kadar, yabancılarla evlenme, boşanmalar, terk edilmiş aileler gibi çok boyutlu hususları da eklediğimiz takdirde, yurt dışı işçilerimizin problemi milli kültürle bütünleşme açısından katmerli, çözüm bekleyen yeni karşıt-kültür alanları oluşturacaktır. Günter Wallraff "En Alttakiler"i Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin dramını bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermiştir. Hâkim kültürün, bundan yüz yıl önce Polonya'dan Almanya'ya gelerek maden ocaklarında çalışan ve o tarihten beri bu insanları dışlanan tutumlarının, bu defa Türk işçileri için de aynen geçerli olduğunu görmekten ıstırap duymaktayız.

Bir Alman'ın yapamayacağı pis işleri yabancılara özellikle Türk işçilerine reva görüldüğü bu yeni nazi ruhunu, Wallraff, "İş pazarının köle pazarına dönüştüğünü, insanların sırf yabancı oldukları için insan yerine konmadıklarını" canlı tabloları halinde gözler önüne sermektedir. Bir duvar yazısından yapmış olduğu alıntıda Wallraff, Alman kamu oyunun Türk işçilerine olan tutumunu çekici bir şekilde dile getirmektedir: "Hayvanlar üzerinde tıp denemelerine son.. Onların yerine Türkler'i kullanın."

Büyük bir medeniyet ve kültür mirasına, tecrübesine sahip olan insanlarımıza, bir ekmek kavgası uğruna, otuz yıldan beri yabancı kültür kalıpları içinde "en alttakiler" biçiminde ana-vatanlarından uzak hayat sürmelerine izin verilmesi, onlara bir Yugoslavya, bir İtalyan hatta bir Yunanistan tecrübesinde görüldüğü gibi sahip çıkılmaması, kısa devreler içinde yurt dışına gönderilme işlemlerinin planlamaması, milli kültürle kopmalarına, birer kültürel ghezzolar oluşturmalarına yol aç-

mıştır. Bu da, millet olma süreci içinde bulunan ülkemizin "milli kültür" yapısında ortaya çıkışına seyirci kaldığı bir diğer problem alanını teşkil eder.

1946'da çok partili bir ortama girildiği günden günümüze kadar demokratikleşme sürecini, ve siyasi katılma kalıplarını Batılı anlamda rayına oturtmuş sayılamayız. Kırk yıllık süre içinde, üç askeri ihtilal ve iki karşıt-militarist hareket, Türk demokrasi tarihinden esinlenen **Uc-hinterland** çatışmasının hâlâ çözümleyemediğimiz görüşünü bize hatırlatmaktadır. Batılı toplumlar milletleşme kimliğini kazanma süreci ile demokratikleşme olgusunu birlikte yürütmüşlerdir. O halde, Türk toplumu milli yapıyı güçlendirmeden demokratikleşme sürecinin içine girmekle bir yandan bölünme ve parçalanma gibi zıt düşüncelerin belirmesine, öte yandan demokratikleşmenin milli yapının zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Batıda uyum ve çatışma bir fonksiyonel bütünlük içinde cereyan ederken, ülkemizde uyum yerine çatışma ağırlık kazanmıştır. Böylece, tarihimizde rastlanan uc-merkez yani iktidar-muhalefet farklılaşması yeni norm ve biçimlerde gündeme gelmiştir. Türk demokrasisinin temelde güçlü bir milli kültür odaklaşmasına ve milletleşme sürecine istinat etmeden sağlıklı ve uyumlu bir biçimde işlemesi mümkün değildir. Geçmişte Almanya sanayileşmesine uygun bir demokratikleşme sürecini Birinci Dünya savaşı sonucu sağlayamadığından Nazi rejimi bu boşluğu doldurmuştur.

Görülüyor ki, demokratikleşme toplum yapısında bir takım milli kültür kodlarıyla uyum sağlayan mekanizmaları işletmek suretiyle güç kazanabilmektedir. Yoksa, bir gecede Batıdan esinlenerek, yasalar vaazetmek suretiyle demokrasi geleneği teşekkül edemez.

. E. Kültürel Sürekliliğin Yıkılması:

Ülkemizde, milletleşmeyi veya millet-olmayı etkileyen bir diğer unsur da **ümmetten** millete geçerken kültürel sürekliliği durdurmamız olmuştur. **Millet-olma**, sosyolojik anlamda tarihî gelişim çizgisi ve sosyal yapı farklılaşmasının bir ürünüdür.

Geçmiş kültür değerlerimizi, medeniyetimizi, kısacası tarihimizi bir çizgide silerek devreden çıkarmamız bir çeşit kültür ihtilali izlenimini yaratmıştır. Öyle ki, yetişen Cumhuriyet nesli Osmanlı mirasına sahip çıkmamış, onu kendi tarihi gelişiminin bir parçası telâkki etmemiş, hatta aşağılamıştır: "Ölü padişahlar, sakallarına inci dizen deli yöneticiler" olarak tarihini tanımış ve yorumlamıştır. Okullarda okutulan yarım yüz yıllık tarih ve kültür değerlerine ait kitaplar tetkik edildiğinde bu kopukluğu, bu çılgınlıkları rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Bu köksüzlük, milletleşme sürecinin temel taşlarını teşkil eden tarih şuuru ve sosyal yapı gelişimini etkisiz bırakmış, Türk insanında "kendini kendinde arama, kendine dönme imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Batılılaşma, Greko-Romen kültüre dönüş, kendi tarihimize dönüşten daha akılcı olarak gösterilmiştir. Bu durum, kimlik tesbitini güçlendirmiş, yeni yetişen nesillerde yabancılaşma dediğimiz bir ruhî saplantıyı oluşturmuştur. Bir kesim Türk aydını, Avrupayı ve Amerika'yı Osmanlılar'dan çok daha fazla sevmiş, Orta Asya Türklüğüne ise hemen hiç bir alâka duymamıştır. Denilebilir ki, Atatürk devrinden sonra Türk millî eğitiminde gençlere güçlü bir milli şuur, medeniyet ve tarih çizgisinin bir süreklilik gösterdiği tezi, akılcı ve metodik bir biçimde aşılınmış değerdir. Tarihî olaylar arasında bölük-pörçüklük, çağlar arasında sevgiye ve nefrete dayalı kompartman düşünceler, köklü kültür tohumlarının yetişmesine set çekmiştir. Bu durum, büyük çapta milletleşme sürecimizin şuurlaşmasına engel olmuş, bölük-pörçük bir tarih bilgisinin eğitim ve öğretime hâkim olmasını sağlamıştır. Modernleşme yerine yanlış bir Batılılaşma tezi de bu köksüzlük üzerinde filizlenmiştir. Aşırı Batılılaşma bu çarpık zihniyetin bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır.

F. Dilde Yozlaşma:

Millet-olmada sürecinin önemli temel taşlarından biri de dil ve duygularda birliktir. Bu husus tarihimizin gelişim çizgisi içinde önemli bir yer tutar. Büyük Selçuklular, devlet yönetimini, resmî dilleri Farsça olan Gazneliler'den devralmış idiler.

Gazneliler ve Büyük Selçuklu devletinden kaynaklanan bir başka milletin diline olan özenti ilkin Farsî kültürünü devletin resmî dili hâline getirmiş, bu da sonraları Farsça, Arapça ve Türkçe'nin karışımı Osmanlıca denilen sun'î bir yazı dilinin, hattâ saray edebiyatının doğmasına yol açmıştır. Bazı kaynakların iddiasına göre:

"Türkler'in, dillerine mânevi bir değer verecek Kur'an veya İncil gibi bir dini kitapları -İslâmiyetten önce- yoktu. Türk hükümdarı ve prensleri tek tebalarını Türk dilini kullanmaya teşvik veya cebre teşebbüs etmediler. Türkçe'yi resmî saray lisanı olarak kabul etmiş olsalardı, idârî ve resmî işlerde lüzumu dolayısıyla bu dilin yayılmasına yardım etmiş olacaktı. Fakat Türk Padişahları bunu da yapmadılar, tersine Arapça ve özellikle Farsça'yı himayeleri altına aldılar.

"Genel olarak, Türkler, 14. yüzyıla kadar, dillerinin mevkiini yükseltmek için, şuurlu veya şuursuz, hiç bir sistemli gayret sarf etmediler. Gerçekten, bizzat Türkler'in arasında bile, Türkçe'nin, tedrici bir şekilde de olsa, edebi ve ilmi bir dil olarak, Arapça ve Farsça ile rekabete başlaması, ancak 13. yüzyıldan sonra olmuştur. Türkçe'nin büyük bölgelerde halk dili olarak yayılması bize gösteriyor ki, bu elverişsiz şartlardan çok daha kuvvetli sebepler Türkleştirme işinde müessir olmuştur".

Oysa, Batıda "millet" fikri Rönesansla gelişen bir gerçektir. Çünkü Rönesans aynı zamanda ferdiyetin hür bir biçimde gelişmesine büyük çapta katkıda bulunmuştur. Katolikliğin Tanrı ile kul arasına giren kilise babalarının otoritesi Protestanlıkla veya Reform hareketiyle yeni bir biçime dönüşüyordu. Artık fert, Tanrı ile kendisi arasında bir üçüncü kişiye ihtiyaç duymaksızın başbaşa kalmaktadır. Reform, ferdi Tanrı karşısında hür kılmıştır. Fert işlediği günahattan ötürü kilise babalarına değil Tanrı'ya karşı sorumludur. Ferdi sorumluluk, ferdi hürriyetin gelişmesini sağlamıştır. Bu hürriyet anlayışı giderek "millet" dediğimiz sosyal ferdiyetin oluşumunu etkilemiştir. Millet gerçeğinin belirlenmesiyle felsefelerde de milli özellikler kendini göstermeye başlayacaktır. Bu arada çağın

tek kültür dili olan Latince yerine milli diller (İtalyanca, Fransızca, İngilizce vb.) kültür dili olarak kullanılmaya başlanacaktır. Böylece, Batı -deyim yerine ise- "ümmetten" yani bir dinin mensubu olmaktan - "millet"e ve "milli dillere" geçmiştir.

Oysa, Türk toplumu ilkin Büyük Selçuklu devresinde kültür dilinin, Osmanlılar zamanında da Arapça-Farsça'nın karışımı bir yazı dilinin hakimiyeti altına girmişti. Bu tür bir yapılaşma şüphesiz milli birliğin sağlanamamasında önemli etkileyici güç olmuştur. Böylece, halis türkçe uclarda kalmış, halkın malı olarak yüz yıllarca korunmuş ve yaşatılmıştır. Halk edebiyatı, divan edebiyatı kültür ikiliği dilde bütünleşmeyi sağlayamamıştır. İmparatorluktan koptuktan sonra saray dili ve edebiyatı, öteki kültür mirasları gibi, mazinin çöplüklerine atılmış, sadece halk edebiyatı ve halkın konuşmasına dayalı yalın kat bir dil mirası kültür boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Batıdan, özellikle Greko-Romen köklerden medeniyet ve kültür alanında yararlanırken-dilde bu mümkün olmamış, o zaman Osmanlıca terimlerin türkçeleşmesi, sadeleşmesi adı altında uydurmacılığa kaçılmıştır. Böylece, kozmopolit, Türk dil kurallarına uymayan köksüz bir radikalleşme akımı gündeme gelmiştir. İşin en acısı tarafı bu uydurmaca gelişi güzel bir dil akademisinin tarafsızlığı ve ilmi haysiyete dayalı disiplini yerine, "Türk dilini nasıl anarşiye götürebilsem o kadar başarı sağlarım" türünden son derece sistemsiz ve kuralsız bir istikamete sevk edilmiştir. Bugün nesiller arası dil çatışması bu köksüz gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu da milletleşme kimliğimizi etkilememiş, kültürel bütünleşmeyi sınırlayabilecek boyutlara kadar varmıştır. Bugün ülkemiz, 1984'te yayımlanan "Başbakanlık genelgesi" ile standard Türkçe'nin ancak "anayasa dilinin" kullanılmasıyla sağlanabileceği bir noktaya ulaşmıştır..

Dilde anlaşmazlık, nesiller arası kopukluk aynı zamanda tarihi süreklilik ilkesinin şuurlaşmasını etkilemiş, kültür ve değerler sistemimize kompartman tarzı bakışımızı takviye etmiştir. Bu da milletleşme sürecine büyük çapta köstek olmuştur.

Son yıllarda ileri sürülen yabancı dilde eğitim kampanyası da milletleşme gerçeğini büyük çapta etkileyen dar boğazları

ortaya koymaktadır. Bir sömürge dili ve bir "culture de caporal" (çavuş kültürü) olmayan kültür değerlerimizin üzerinde 1827'de ilk Fransızca-Türkçe sözlüklerden birini yazmış olan George Rhazis "Türkçe'nin, Avrupa'dan Uzak Doğuya kadar halkın dili olduğunu, İran sarayının günlük konuşma dili olduğunu, (Türk Sasani yönetimi dolayısıyla) belirtiyordu." Cihanı anlamak için Avrupai lisan öğrenmemizi" belirten Ziya Paşa ve öteki Türkler'in etkisiyle 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye ilk olarak 1839'da yabancı dil (Fransızca) ile eğitime geçmiş, ancak II. Mahmut daha sonra durumu yadırgamış ve "Fenn-i tıbbî kâmilin lisanımıza alıp Kütüb-i lâzimesini Türkçe Tedvine sây ü ikdam etmeliyiz" demek suretiyle yine ilk tepkiyi göstermiştir. Nihayet, Abdülaziz devrinde 1870'de alınan bir kararla Askeri tıbbiyenin Türkçe tedrisata yönelme kararı gerçekleştirilmiştir.

II. Mahmud'un 1839'da söylemiş olduğu nutukta; "Fenn-i tıbb-i kâmilin alıp kütüb-i lâzimiye türkçe tedvine sây'ü ikdâm etmeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransız lisanını tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-ı tıbbî öğredüb refte refte kendi lisanımıza almaktır ve andan sonra Memalik-i Mahruse-i Şâhânemin her tarafına Türkçe olmak üzere neşreylemektir. Hocalarınızdan ilm-i tababeti tahsile çalışan ve tedricen Türkçe'ye alıp lisanımız üzre sây'ü eyleyin" demek suretiyle yabancı dili bir gaye değil bir vasıta olarak görmüştür.

Günümüzde, yabancı dille eğitimi ileri süren aydınlar ve akademisyenlerimizin bundan bir buçuk yüz yıl önce ortaya atılmış olan görüşlerin isabetliliği karşısında düşünmeleri gerekir. Konu ile ilgili olarak bir bilim adamımız (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat) şöyle diyordu: "Hiç bir devlet, kendi kültürünün yetersizliğini gençlerine telkin edecek bir durumu desteklememektedir. Devlet üniversitelerinde Bulgarlar Bulgarca, Lehler Lehçe, İsveçliler İsveççe öğretim yapmaktadırlar. Japonya'da 76'sı milli ve 33'ü mahalli devlet üniversitesinin hepsinde resmi dil Japoncadır. Japonya'daki 296 özel üniversiteden "Milletlerarası Hristiyan Üniversitesi" gibi bir iki kuruluşta öğretim dili İngilizce olabilir. Fakat bunları devlet üniver-

siteleriyle karıştırmamak gerekir. "Düşünce dili yaratır. Kendi diliyle düşünmeyen, kendi diliyle bilim yapamayan zihniyeti ünlü fizikçimiz Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu şu ifadeleriyle belirtiyordu: "Bilimin milletlerarası olan yanı metodlarıdır. Ama hangi konuda araştırma yapılacağı ne üzerinde çalışılacağı, yani bilimin amaçları, hedefleri millidir, toplumsaldır, kişiseldir. Şövenlik, kişisel, toplumsal ve milli bağımsızlık ve onurunu korumak değil, şövenlik başka bir kültürü ezip yok etmeğe çalışmak, hele anlamdığı bir kültürü hor görmektir. Anglo-Sakson dünyası bu anlamda şövendir. Asya'da, iki Amerika kıtasında bir çok kültürleri yok etmeye, ezmeye çalışmıştır. Türk dilini yok etmeğe çalışanlar yaban şövenleridir. Dünya kültürleri arasında Türk kültürünün de kendine yaraşır şekilde yaşamasını istemek, gerçek insancılıktır.. Türk aydını, kendi eğitimine, kendi dil, kültür ve onuruna, kendi bağımsızlığına sahip çıkmasını bilecektir"..

Her Türk genci ve insanının dikkat etmesi gereken husus, ana dilinde düşünme alışkanlığını kazanması ve milletleşme şuurunu benimseyerek "büyük topluma" katılmasıdır.. Bu yapılmadığı takdirde millet-oluşturma süreci gerçekleşemez. Bugün, ülkemizde kuşaklar arası bir kopukluğun ortaya çıkmasında dildeki bu yozlaşmanın etkisi büyük olmuştur..

Kısacası, ülkemizin en büyük davası dediğimiz milletleşme, çağdaş anlamda; duyguda, düşüncede, siyasi katılımımda, demokratikleşmede, dengeli bir gelir paylaşımında, kanuni hakların kullanımında, ortak kimliğin yaratılmasında Türk milletinin eşit ve adil bir davranış bütünleşmesini gerçekleştirmesidir. Türkiyemiz, hem millet-olma hem de milli kültürün oluşumunu, zengin tarihi tecrübesine dayanarak -fazla kan kaybetmeden- kazanmak mecburiyetindedir.

G. Siyasi Katılma ve Demokratikleşme

Milletleşme sürecinin sosyolojik temellerini oluşturan bir diğer önemli unsur da siyasi ve demokratik katılma diye ifade edebildiğimiz parlamantarist gelişimdir. Ülkemizde Batı anlamında sağlıklı ve uyumlu bir siyasi katılma mekanizmasının

işlediği tezi tartışma konusudur. Zira, **Bendix**, **Eisenstadt** ve **Hintze** gibi tanınmış batılı sosyolog ve sosyal politikacıların ileri sürdükleri gibi; "her toplumdaki temel çatışmaların o toplumun siyasi yapısını ve siyasi kültürünü belirlediği ve siyasi kültürün yeni hukuki ve müessesesevi düzenlemelere rağmen devam ettiği" tarzındaki yorumları, toplumumuzun siyasi kültürünün değerlendirilmesi açısından bir çok gerçekleri ortaya koyabilecek niteliktedir. Batı'da ikiyüz yıla yaklaşan bir süreçte organik ve tekâmülcü görüşler, her şeyden önce, toplumların farklılaşarak ilerledikleri ve kendi aralarında uyumcu nitelikte bir bütünleşmeyi de gerçekleştirdikleri noktasında düğümlebilir. Bu organizmacı görüşler, toplum dokusunun farklılaşma ve bütünleşme gibi iki eksen etrafında oluşumunu hazırlamıştır. Amerikan demokrasisi üzerinde inceleme yapan Avrupalı bilim adamları, uyum ve çatışmanın bu toplumun temellerini oluşturduğunu yüz yıllar önce görmüşlerdir. Batının siyasi kültürü çatışma uyum gibi iki dinamik norma göre biçimlenmektedir. Bunu da, **Weber**'e göre büyük ölçüde Protestan inançlar sistemi sağlamıştır. **Weber**'e göre, demokrasi Protestan ahlâkının ürünüdür. Oysa, Türk demokrasisi manevî yapıdan uzaktır. Seküler (dünyevi) bir kimliğe sahiptir. Etikası olmayan bu demokrasi modeli Türk siyasal hayatının bir çıkamazdır.

Görülüyor ki, ülkemizde siyasi ve demokratik katılımın alt yapısı böyle bir zihniyet anlayışına dayanmadığı için tarihi gelişim çizgisinden kaynaklanan merkez-çevre farklılaşması halkımızın davranış ve tutumlarını yakından etkilemiştir. Hatırlanacağı üzere, "Osmanlı siyasal kültürünün ana unsurları arasında, devlete karşı temel bir güvensizlik, devlet gücünden korku, yönetimin güçsüzlüğünden ve kanunun boşluklarından en üst seviyede yararlanma tutkusu ve otoriteryan kişi-devlet ilişkileri dikkatlerimizi çekmektedir. Aynı şekilde, Cumhuriyet Türkiyesinin siyasal kültürünün özellikleri arasında da, devletin toplumda çok önemli bir yeri olduğunun kabul edilmesi, seçkinlik, kendi grubundan olmayanları düşman kabul etme,

muhafelete hoş görürsüzlük, fiziki gücü vurgulama, kapsamlı ideoloji ihtiyacı ve siyasi gücü salt olarak algılama nitelikleri ön sırayı işgal eder."

Günümüz Türkiyesi'nde kan davaları, aşiret kavgaları, "sosyal ahlâk" karşısında töreye, geleneğe dayalı inanç ve göreneklerin belirli kültür sahalarında sertliğini korumaları, halk katlarında siyasi kültürümüzün alt yapısını etkileyebilecek güçtedir. Hatta, bu oluşumu merkez-çevre paradigmasına göre yorumlayan araştırmacılarımız da vardır. Bunlara göre: "Osmanlı toplumunun tarihi gelişimi iki noktada toplanabilir. Bunlardan ilki, real politik niteliğinde olan ilişkidir. Büyük âyan ve derebeyleri ile merkezin ilişkileri böyledir. Büyük âyan, eski Türk aristokrasisinin önde gelen aileleri arasından türemiş ve kendi küçük devletçiklerini kurmaya çalışmışlardır. Derebeyleri ise merkez ile bağlarını koparan eski kamu görevlileridir. Bunlar da taşrada mahalli yönetimi ele geçirmeye yönelik eylemde bulunan kimselerdir. Osmanlı da merkez hiç bir zaman bu grupları kullanarak merkezin çevre üzerindeki denetimini pekiştirmeye çalışmamıştır. Nitekim, toprak üzerindeki denetimlerini daha da genişleten yasalar yoluyla toprak ağalarının tahakkümünü güçlendiren **Tanzimat politikası** ne 1858 Arazi Kanunnamesi, ne 1908-1918 yılları arasında **Genç Türkler** yoluyla iktidarı paylaşan İttihatçılar ne de yoğun ve çaplı çatışmalara rağmen **Cumhuriyetçiler** milli ekonomi politikası içinde bütünleşmeyi istenilen seviyede gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden, Türk siyasi kültürünün dokusu, tarihi süreci belirleyen merkezin çevre karşısındaki bölük pörçüklüğü biçiminde algılanabilecek özellikleri yansıtır:

"Osmanlılarda merkez ile çevre arasında rastlanan ikinci tür ilişki, daha ziyade yozlaşmış bir patron-yanaşma ilişkisi olarak tanımlanan görüşleri kapsar. Yanaşma grup, eşraf, küçük âyan ve bazen de derebeylerinden oluşmuştur. Merkez bu grupları, uyruklarına daha etkin bir biçimde de ulaşabilmek için kullanmıştır. Bu gruplara bazen merkeze ait yetkiler vekâleten verilmiş ve bu gruplar **mültezimlik**, **mütesellimlik** (voyvodalık), **âyanlık** gibi yerel yöneticilik görevlerinde kullanılmışlardır."

Söz konusu bu kültürel özellikler, feodal yahut anayasal siyasi yapılardan ziyade **patrimonyal** (kalıtımsal) siyasi yapıların ürünü olarak ortaya çıkar. **Patrimonyal** siyasi yapıların temel özelliği de şahsi yönetimde düğümlenir. **Gramsci'nin** "statolatory" yani her gücü kendinde toplayan yönetim biçimi **Nassır'ın** ideolojisini hazırlayan **Samir Amin'in** ifadesiyle bizim "kabile devleti" özelliğimizden kaynaklanmaktadır. Siyasi katılım ve parlamentarist düşüncelerimiz kadar demokratikleşme sürecinin temel yapısı, hem Osmanlı hemde Cumhuriyet devirlerinde sürüp giden sosyal yapılaşma kalıplarımızın teşkirinde aranmalıdır. 12 Eylül öncesi bölünmüş bir Türkiye, kamplara ayrılmış örgütler, müesseseler, köyler, kentler, dernekler, cemiyetler birdenbire ortaya çıkmış tabi felâketler türünden olaylar zincirinin halkaları değildir. Bunların sebepleri, şüphesiz siyasi yapı ve siyasi kültürümüzün üzerine oturduğu tarihi gelişim çizgisi içinde teşhis edilmeli ve yorumlanmalıdır.

Siyasi katılma ve demokratikleşme süreci, millileşme açısından toplum yapımız için önemli kültür kodlarını da oluşturur. Bu bakımdan, Türk demokrasisinin sağlıklı işlemesi için, farklılaşma-bütünleşme mekanizmasının bir uyum içinde yönlendirilmesi ve siyasi yapımızın, siyasi kültürümüzün buna göre yeniden biçimlendirilmesini gerektirmektedir.

Ülkemizde, 1946'da çok partili bir ortama girildiği günlerden günümüze kadar demokratikleşme sürecini ve siyasi katılma kalıplarını batılı anlamda raylarına oturttuğumuzu iddia edemeyiz. Kırk yıllık süre içinde üç askeri ihtilal ve iki karşıt millitarist hareket, Türk demokrasisinin, tarihimizden kaynaklanan **uc-hinterland** çatışmasını hâlâ çözümleyemediği görüşünü bize hatırlatmaktadır. Oysa, Batılı toplumlar, milletleşme kimliğini kazanma süreci ile demokratikleşme olgusunu birlikte yürütmüşlerdir. O halde, Türk toplumu milli yapıyı güçlendirmeden ve ona manevi bir kimlik kazandırmadan demokratikleşme sürecinin içine girmekle bir yanda bölünme ve parçalanma gibi zıt düşüncelerin belirmesine, öte yanda

demokratikleşme olgusunu etikal kimlikten uzak tutması nedeniyle milli yapının zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Batıda "uyum ve çatışma" bir fonksiyonel bütünlük içinde cereyan ederken, ülkemizde uyum yerine çatışma ağırlık kazanmıştır. Böylece tarihimizde rastlanılan hinterland yani iktidar ve uc yani iktidar-muhalefet farklılaşması-yeni norm ve biçimlerde gündeme gelmiştir. Türk demokrasisinin, temelde güçlü bir milli kültür odaklaşmasına ve milletleşme sürecine istinat etmeden, sağlıklı ve uyumlu bir biçimde işlemesi mümkün değildir. Geçmişte Almanya, sanayileşmeye uygun bir demokratikleşme sürecini Birinci Dünya Savaşı sonucu sağlayamadığından Nazi rejimi bu boşluğu doldurmuştur. Görülüyor ki, demokratikleşme toplum yapısında bir takım milli kültür kodlarıyla uyum sağlayan mekanizmaları işletmek suretiyle güç kazanabilmektedir.

Katılımcı demokrasi gerçeğinin ülkemizde sosyal yapımızın bir tamamlayıcı unsuru haline gelebilmesi için, her şeyden önce, temelde yatan ve tarihi gelişim çizgisinin izlerini taşıyan uc-hinterland bütünleşmesine dayalı kültür ve siyasi yapımızın üzerine oturduğu temel sosyal yapının derinliklerine, katmanlarına inmek suretiyle demokratikleşme sürecinin aksayan yönleriyle kalıcı kodlarını yorumlamak ve bunlardan yararlı ip uçları elde etmek suretiyle yeni siyasi kültürümüzü belirlemek gerekir.

İ. Sosyal Tabakalar Arası Farklılaşma:

Peyk Kültürler Çatışması

Aksi takdirde, medeniyette gelişme uzmanlaşmış kültür grupları meydana getireceğinden böyle bir durum tehlikeler de yaratabilir. Çünkü, kültüroloji alanında uğraşan bilim adamlarının da belirttiği üzere "kültürde çözülme", kültürde uzmanlaşmayı takip eden bir olgudur. Bir toplumun muzdarip olabileceği en köklü çözülme uzmanlaşmayla olur. Bir yanda, teknolojik ilerleme ve bilgi işlem çağının yoğunluğu yüzünden kültür sistemlerinde ortaya çıkan uzmanlaşma, öte yanda gecekondu-yoksulluk kültürü, gelir, eğitim farklılaşması sonucu beliren kutuplaşmalar gibi, Hakim kültürle uyumsuzluklar

giderek milli kültür deseninde yeni çözülme veya kültürel yozlaşma diye ifade edilen oluşumlara yol açmaktadır.. Bu bir anlamda, **yan kültür** alanlarının, **hakim kültür** özelliklerinden apayrı yeni kimlikler kazanması sürecidir. Kültürde çözülme, Batı toplumlarında **üst kültür** seviyesinde başladığı halde, ülkemizde ne yazık ki **alt kültür** seviyesinde de filizlenmeye başlamış bulunmaktadır.. Böylece, toplumun alt tabakası ile üst tabakası arasında önemli bir kültür ayrılığının ortaya çıkmış bulunması, kültürümüzdeki çözülmenin en göze çarpan yönünü yansıtmaktadır.. Alt düzeyde dini hayat canlılığını sürdürürken, aynı değer sistemleri üst düzeyde hemen hemen sekülerizasyona yani dünyevileşmeye uğramıştır. Üst düzeyde dini yaşantı daha ziyade sosyal ahlâk denilen bir takım, akli ve iktisadi, çıkarıcı ilkelere göre düzenlenmiş bir yapıyı ortaya koyar. Böylece, toplumun belirli kesitleri kültür yaratıcılığında önemli görevi bulunan dini değer ve inanç sistemlerinden soyutlanmış bir tarzda yaşantılarını sürdürürler. Bu da iki tabaka arasındaki iletişimin kopukluğunu gösteren önemli bir kanıttır. Gecekonduvardaki arabesk müzik ile üst düzeydeki gruplar arasında hakim olan batı müziği anlayışı, iki tabaka arasındaki en önemli parçalanma ve ufalanmaların göstergesi sayılmalıdır.

Ayrıca, "Batı'da din ve kültürün iki ayrı alan olarak düşünülmesi daha ziyade Yunan ve Roma kültürlerinin hristiyanlığın etkisi altında kalarak yeni bir sentez oluşturmalarından kaynaklanmaktadır". Kısacası, Batı'da kültür ve din iki ayrı kurum olarak değerlendirildiği halde, bu tür bir geleneği olmayan ülkemizde dinin kültürel gelişmeye, kültürün de dini yaşantı ve dünya görüşümüze, değer sistemlerimize, estetik duygularımıza ve felsefemize güçlü bir biçimde etkisi büyüktür. Ünlü düşünür T.S.Eliot'un da belirttiği gibi, Batı'nın Greko-Romen medeniyetleri ile temaslarında her iki kültür çevresi de düşünce ve uygulamada çok değişmiş ve çökmek üzere olan bir yapıyı ortaya koyuyorlardı. Batı, bu tür kokuşmuş bir kültür mirasıyla milli sentezler yaratmaya çalışıyordu. An-

cak, isabetli teşhisiyle Eliot, Greko-Romen medeniyet çevresinin sanıldığı gibi sağlam, güçlü ve örnek bir kimliğe sahip bulunmadığını, tamamiyle kokuşmuş ve çöküş halinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden, bizim milli kültürümüzün dokusu İslâmiyet'in zengin kültürel miras ve değerlerinin oluşmasından meydana gelmiştir. İslâmiyet, kültürümüzün yaratıcısı olan halkımızın inanç sistemini, dünya görüşünü ve yaşantısını geniş çapta etkilemiştir.

Bu çerçeve içinde, üst düzeyde yaşayanlarımız, daha ziyade Batı'nın medeniyet miraslarını belirleyen norm ve kurallara dayanarak dini yaşantıdan soyutlandıkları halde; halkımız, özellikle hakim kültürü belirleyen köy ve kasabalarda yaşayanlar ile kentlerde orta ve aşağı tabakayı oluşturan insanlarımız, İslâm-Türk-sentezinin biçimlendirdiği tarihi mirasların taşıyıcılarıdır. Bu tabakalar arası farklılaşmalar her gün biraz daha yaşantımızda derinleşmektedir. Bu da milli kültürün sınırlarını tehdit eden önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milli kültür gerçeği hiç bir zaman aynı çatı altında yaşayan insanları bir potada eriterek bir benzeşim, bir amalgamasyon meydana getirmek demek değildir. Bu, ancak aşiret-kabile yaşantısı diyebileceğimiz kültür başlangıcı safhasında bulunan toplumların özelliğidir. Bizim, üzerinde durmak istediğimiz husus, iletişim imkânlarını dengeli kullanmak suretiyle siyasi katılma, parlamentarizm, empati, benzeşme ve psiko-sosyal dinamiklere eşit bir çizgide katılma, gelirden dengeli pay alma ve benzeri eğitim fırsatlarını kullanma, kaderde ve kıvançta ortak duygulara katılma gibi vasıfların bir demetidir.

Kısacası, milletleşme veya millet-oluşturma süreci, milli devlet ve milli kimlikte yakından alakalıdır. Tarihi süreç içinde "klan'dan millet seviyesine yükseliş, sosyal evrimin en son basamağını teşkil etmektedir. Evrenselleşme veya küreselleşme (globalleşme) gibi görüşler daha ziyade geleceğe yönelik (fü-türoloji) nitelikli tasavvurlardan ibarettir. Bu bakımdan millet, sosyolojik anlamda günümüzün en önemli gerçeğidir. Yalnız, bu Batının mali değeridir, ne varki Batı insanlık tarihinde bu sürece en erken ulaşmış olan uygarlık kesimidir. Rönesans ve

Reform hareketleri yanında sanayileşme alanındaki baş döndürücü ilerlemeler milli devlet fikrini doğurmuştur. Milli devlet, aynı coğrafi sahada yaşayan birimlerden "tasada ve kıvançta ortak duyguları paylaşma" şuurunu yaratmıştır.

Milli devlet kimliğine erişmiş bir toplumsal yapıda, önemli husus standart kültür veya hakim toplum kavramının yerinin belirlenmesidir. Bu bir anlamda farklı etnik yapıların bulunduğu bir toplum sisteminde, homojen niteliği taşıyan grubun belirlenmesi anlamına gelir. Şöyleki, Standart Kültür bir çan eğrisidir. Bu çan eğrisinin her iki yakasındaki sapmalar bu standart veya hakim kültürden inhiraf ederler. Milli devlet espirisi de budur. Ancak, çan eğrisi homojen bir grubu temsil eder. Ülkemizde bu Türk insanıdır yani aslî unsurdur. Anadolu'ya tarih-sonrası dönemlerde gelmiş ve damgasını vurmuştur. Hiç değilse bu topraklar üzerinde, en az bin yıllık maddi ve manevi kültür ve medeniyet değerlerine sahiptir.

Ülkenin her karış toprağında kalıcı, adil ve insani izleri mevcuttur. Günümüzde çok az topluluklar vardır ki, Türk toplumu gibi bin yıllık bir tarihi oluşumla aynı topraklarda, aynı insanlarla varlığını sürdürmüş olsun. Günümüzün, en güçlü Amerika Birleşik Devletlerinin bile mazisi beş yüzyılı geçmez. Günümüz Fransa'sında bir Fransız ırkına dayalı bir millet de mevcut değildir. Selçuklular bu ülkeyi, Rum Ortodoks (Bizans) kalıntılarından temizlemiş, İslam ve Türklüğün ruhunu Anadolu'nun toprağıyla yoğurmuştur.

Orta Asya'dan gelen milyonlarca Türkmen-Oğuz göçü Anadolu'yu çok kısa bir süre içinde Türkleştirmiş ve İslamlaştırmıştır. 1989 Sovyet Rusyasında, yetmiş yıllık komünizm rejimi çökünce bağımsızlıklarına kavuşan en az yüz elli milyonluk bir nüfus, soluğu Anadolu'da-Türkiye Cumhuriyetinde almıştır. Dünya literatüründe bu hadiseye "Türki Cumhuriyetler" adı verilmektedir. Türk Cumhuriyetleri, Yakutistan'dan Kırım Türklerine, Balkar Türklerinden Uygur Türklerine kadar dünyanın en büyük coğrafi alanını oluşturmaktadır. Böylece, büyük bir mucize teşekkül etmiş, günümüzde 250 milyonluk bir nüfus potansiyeli milyarlarca kilometre karelik bir coğraf-

yaya damgasını vurmuştur.

Bu oluşum, Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında yaşayan topluluklar için en önemli bir laboratuvar tahlilidir. Bir başka deyimle, eğer bugün ülkemizde Standart kültür veya hakim toplum Asya'dan gelen insanların soyunu ve töresini taşıyorsa, buna karşı gelmenin hiçbir anlamı yoktur. Çan eğrisi veya standart kültür -Osmanlı geleneği ile- "Millet-i Hakime"- Orta Asya kültürüne bağlı Türk milletine aittir. Bu çan eğrisi, aynı zamanda bazı resmi organların yanlış ve kasıtlı algılamalarına rağmen homojendir. Bu gerçeği milletlerarası literatürü biraz karıştırmak suretiyle gözler önüne serebiliriz. Nitekim, ABD standartlarına göre: "Bir ülke nüfusunun eğer yüzde 80 veya daha çoğu aynı dine (Katoliklik, Protestanlığın çeşitli kollarının toplamı, Yahudilik veya Japonya'da içiçe geçmiş olan Budist ve Şintoist inançlar) mensupsa veya aynı dili konuşuyorsa o ülke, homojen (türdeş) olarak sınıflandırılmaktadır"⁴⁵.

Standart kültürü temsil eden çan eğrisinin bugün yüzde 99'u hem Türkçe konuşuyor, hem de islâm dinine mensuptur. ABD standartları gözönüne alındığında, ülkemiz yeryüzünde homojenlik vasfını temsil eden ülkeler arasında hemen hemen ilk sıraları işgal etmektedir.

Bu çerçeve içinde, Latince ünlü bir söz vardır: "*Cuius regio, eius lingua*" yani "hükmeden kimse onun dili geçerlidir". Bu sözü değişik bir ifade ile belirtmek gerekirse, "bir toplumda, homojen yapıya kim sahipse ve yönetimi de açık rejim şartları altında özgürlükçü ve ferdi irade ile kim temsil ediyorsa onun adı geçerlidir"... O halde, Türk milleti ve Türk devleti kavramları bir tarihsel gelişimin, bir kültürel oluşumun yansımasıdır. Türkiye Cumhuriyetinde Türk milleti kavramı, tarihi misyonu yanında Standart toplum norm ve değerlerini de temsil etmektedir. Sosyolojik anlamda milletleşme veya millet-oluşturma süreci de budur. Hepimiz, bir millet çatısı altında toplanamayacaksak, Standart kültürü (çan eğrisini) kim temsil edecek? Karşıt görüşler, hem sosyolojik bir anlam taşı-

45 Arend Lijphart, Çağdaş Demokrasiler, s. 27, Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, 1986.

mıyor hem de bölücü ve yıkıcı niteliktedir.

Yeni Osmanlılar, henüz batıda gelişen millet, vatan ve hürriyet gibi kavramlara alışık değildiler. En önemlisi "vatan şairi" olarak bilinen Namık Kemal'de "vatan" kavramı henüz bir belirginlik kazanamamıştı. Osmanlı'nın ümmet ideolojisi içinde temsil ettiği bütün topraklar Namık Kemal'e göre Vatan'dır. Vatan kavramı, sosyolojik anlamda gerçek kimliğine Gökalp'le kavuşmuştur. Ona göre, vatan bir şuurlaşma, bir aydınlanma oluşumudur. Bu yüzden ne Türkiye'dir ne de Türkistan.. Sonluyu aşan ve sonsuzu kavrayan bir şuurlaşma veya "Turan"dır vatan.. Bazılarının sandığı gibi Turan bir coğrafya parçası veya Türklerin cihanı fetheden bir Kızıl Elma ülküsü değildir, aksine düşünce sisteminde kendine dönme, şuurlaşma ve aydınlanmadır.

Yeni Osmanlılar, bu yüzden vatan ve millet gerçeğine bir felsefi sistem olarak ulaşamamışlardı. Ancak, Batı'dan bunları iktibas etmek suretiyle "ümmet" kimliğini bozmadan toplum yapısına pompalıyorlardı. Yeni Osmanlılara göre: "Anayasa ve vatandaşlığı", ümmet şemsiyesine yeni bir görünüm kazandırabiliyordu. O halde, "anayasa vatandaşlığı" Yeni Osmanlılar'da ümmetten millete geçişin ilk basamağını teşkil ediyordu. Bu tür bir yaklaşım, o dönemler için belki de en gerçekçi bir yol idi. Çünkü, Batıda 17. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine gelen millet-oluşturma süreci, 19. yüzyılda Osmanlı aydınları için de cazip geliyordu. Ancak, milli devlet olmadan millet-oluşturma olgusunun da gerçekleşmesi düşünülemezdi. Oysa, Osmanlı henüz ümmet basamağında idi ve üç kıtada hakimiyeti altında bulunan çeşitli soy, etnik grup ve kültür halkları bir amalgamasyon halinde yönetiliyordu.

1865'lerden sonra Yeni Osmanlılar, Genç Türkler ve İttihad ve Terakkici kuruluşlar millet kavramı etrafında çok şeyler söylediler. Türk Derneği Genç Kalemler, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi kuruluş ve dergiler 1910-1923 yılları arasında millet oluşturmanın çok yönlü yaklaşımlarını ortaya koydular. Türk Derneği, Osmanlı'dan Türklüğe geçişin tohum çatlaması ise, Genç Kalemler bu tohumun filizlenmesi, Türk Yurdu ise çi-

çeklenmesi idi...

Cumhuriyet, ümmet fikrini gündemden çıkarmış, yerine millet olgusunu geçirmek suretiyle **millet-olusturma** sürecine resmen karar vermiştir. Cumhuriyet döneminin bazı kararları üzerinde tartışma yapılabilir. Dinin 1924-1948 yılları arasında kapsayan süre boyunca devreden çıkarılmış bulunması bu eleştirilerden biridir. Ancak, milletleşme gerçeğine ağırlık verilmesi ve dil, tarih tezleriyle kimlik oluşturma girişimine yönelinmesi bunlar arasında en önemlilerini teşkil eder. **Osmanlı** adının "Türkiye" kavramına dönüştürülmesi ve **Osmanlı milleti'nin** de buna bağlı olarak "Türk milleti" tarzında algılanması dönüşü olmayan ilerlemelerden biri ve belki de en önemlisidir...

Bu bağlamda, "**Anayasa vatandaşlığı**" veya "**Türkiye vatandaşlığı**" gibi son günlerde bazı görüşlerin resmi ağızlardan çıkmış olması, ya tarihi sürecin sosyolojik gelişiminden haberdar olmadıklarını veya politik yaklaşımlar yoluyla hassas dokuyu parçalayarak kendilerine yeni referans alanı yaratmak hevesinden kaynaklanabilir.

Bu nedenle, **Millet ve Ümmet kavramlarını** ve tarihi rollerini çok iyi yorumlamamaz gerekmektedir. Aksi takdirde, sosyolojik hatalar ve yanlışlar yanında Kur'an'ı esaslara da ters düşen sapkınlıklara yönelebiliriz. Günümüzde, hem millet oluşumunu hem de ümmetleşme olgusunu belirleyen gerçek hadiseler mevcuttur. Bu hususu, kendi kültür kodlarıyla açıklamak gerekir.

Türk kültür geleneğinde "**ümmet**", ya "**millet**" karşılığı olarak düşünülmüş veya "**ümmet**" - **millet** bütünlüğü tarzında ele alınmıştır. Cumhuriyetçiler birinci gruba dahildirler. Onlara göre, **ümmet devri** sona ermiş, **millet çağı** başlamıştır. İkinci görüş taraftarları ise Gökalpçilerdir. Gökalp'e göre, "**Türk milletindeniz ve İslam ümmetindeniz**". Bu nedenle, **ümmetle-millet** birbiriyle çelişkili değildir. İkisi bir arada yaşayabilir. Bir üçüncü grup da, Türk kültür tarihinde rasladığımız millet (nation) olgusunu reddederek, **İslâmı**, hareket noktası olarak

kabul edenlerdir. **Kemalistler**, millet gerçeği dışında ümmet fikrini reddedenlerdir. **Türkçüler** veya **milliyetçiler** ise "üm-met-millet" kavramını birlikte savunan gruplardır. **İslamcılar** ise, millet gerçeğini dışlayarak ümmet ideolojisini yönelenlerdir. 1910'lar toplumunda bu her üç grubu birlikte görmek mümkündür. Bugün de durum bundan farklı değildir.

Ancak, günümüzde taraflardan birine hakikat payı vermeyi gerektiren olaylar cereyan etmektedir. Sovyetler yıkılınca günümüzde **Türki Cumhuriyetler** ortaya çıktı. Bunlar, **Standart toplumun** soy kardeşi ve kültür halkalarıdır. Dinleri kadar dilleri, kültürleri, töre ve gelenekleri bizimkileriyle özdeşirler. **Orkun'dan gelenleri Van'daki Ahlat Selçuk mezarlarını** gördüğünde hiç şaşmaz, bunlar bizim **Yenisey taşlarımız**, anıtlarımızdır diyebilirler.

Bir de, günümüzde **Bosna-Hersek** ve **Çeçenistan'da** bağımsızlıkları için mücadele eden topluluklar var. Bunlar da bizim ümmet kardeşlerimizdir. Birini diğerine tercih edemeyiz. Her ikisi için de milletimiz malını ve canını feda etmekten çekinemez.

Günümüzde, bu iki oluşum, aynı zamanda **ümmet** ve **millet** kavramlarının birer sosyal gerçek olduğunu, birbiriyle çelişkili bulunmadığını açıkça göstermektedir. Sonra, **Hıristiyan** olan **Gökoğuzlar** (Gagauz)lar da var. Bunlar, dinleri farklı olmakla beraber **Türk** olduklarını, **Türkçe** konuştuklarını ve kendilerini **Türk** hissettiklerini açıkça ilân etmektedirler. Bunlar da bizim **millet** kardeşlerimizdir. Sadece, **Kemalistler** ve **Türkçülerin** değil, **İslâmcıların** da bu insanları sevecekleri inancındayız. Çünkü, **Standart** toplumu yani çan eğrisini oluşturan gruba onlar da dahildir. **Standart** toplum veya **hâkim** kültür aynı dili konuşan ve aynı dine mensup insanların tasada ve kıvançta ortak oldukları inanç ve değerler sisteminin bir yansımasıdır. Bir başka deyimle **milletleşmiş** yapıdır.

Görülüyor ki, millet veya milletleşme olgusu, ümmetleşmeye karşı değildir. ikisi de bir bütünün parçalarıdır. Bu düşünce sistemine, **İslâm** da tercüman olmaktadır. Zira, Kur'an:

"Sizi kavimlere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız". Keza, Peygamberimiz: "Kişi kavmini sevmekle suçlandırılmaz" buyurmuştur. O halde, **ümmetten millete** giderken "**ümmet**" gerçeği dışlanamaz. Aynı şekilde, günümüzde İslam dünyasına mensup bazı aydınların ileri sürdüğü gibi, "**milletten ümmete**" giderken de "**millet**" gerçeği dışlanamaz. **Macit Arsan El-Kilânî'nin "Milletten Ümmete"** adlı yayınında ileri sürdüğü tez, millet gerçeği reddedilmediği müddetçe, geçerlidir. Aksi mümkün değildir. Bir Kagağuz'u, bir **Çuvaş Türkünü** kendi kültür değerlerimiz, kendi soyumuzdan oldukları için severiz, haklarını ararız; fakat bir Arap, bir İranlı, bir Endonezyalı, bir Pakistanlı onların dertleriyle - müslüman olmadıkları için- hemhal olmayabilirler. Bugün, **Gagauzlar** ve **Çuvaşlar** bize sığınmışlar, bizi kardeş bilmişler, bizden yardım bekliyorlar. Biz de kucağımızı açmışız, gençlerine eğitim imkânları sağlıyoruz, yardım yapıyoruz. Bunlar, millet birliğimizin bir tezahürüdür. O halde, millet gerçeğini reddederek, Kur'an'ı sadece "**ümmet**" oluşumunu destekler gösterip, "**kavim**" sevgisini dışlamanın anlamı da yoktur. İnguşlar 1860-70'lere kadar **Hıristiyan ve Animist** gibi inanç sistemleri içinde yaşarken Dağıstan'dan gelen Sufi din adamları yoluyla İslâmın sünni mezhebine katılmışlardır.

Bölüm -11-

Milletleşme-Modernleşme Ve Yeni Boyutları

Daha önceki bölümlerde, ülkemizde hızlı değişme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan kültürel dinamiklere değinmiştik. Evrensellik, kültür mozaiği, hümanizma, küreselleşme (globeleşme) gibi oluşumlar bunlar arasında idi. Ayrıca, etnik-azınlık kavramlarının yeniden değerlendirilmesi ve Türk toplumundaki yansımaları da yine bu konunun çerçevesi içinde ele alınmıştı..

Ancak, teknolojik ilerlemeler ve sanayileşme olgusu, tarihinin hemen hiçbir döneminde günümüzde görüldüğü gibi, Türk toplumunda önemli radikal değişmelere bugünkü gibi sebep olmamıştır. Bunun da en önemli nedeni, milletleşme diye ifade ettiğimiz, tasada ve kıvançta tüm insanların birlikteliğini sağlayamayışımızdan kaynaklanmaktadır. Özellikle, teknolojik değişmelerin meydana getirdiği modernleşme kalıpları, büyük ölçüde milletleşme felsefemizin yörüngesine oturtulmasını engellemekte, bu da kültürel yozlaşmaya yol açmaktadır.

. Milletleşmede Kimlik Nedir?

Bu bölümde, milletleşme-modernleşme kavram çiftini ele alacağız ve buna paralel olarak İslâmın yükselişi, yeniden gelenekselleşme, postmodernizm, fundamentalizm, yeni liberalizmin doğuşu, nihayet femilizm değil de kadın haklarının yükselişi (feminizm) gibi konulara değineceğim.

Milletleşme, her şeyden önce önemli ölçüde kimlik arama olgusu ile yakından alâkalıdır. Bir topluluk, kendi şuuruna varmadığı sürece milletleşmesi mümkün değildir. Bu da ancak

bir duygu bağı ile veya İbn Haldun'un deyimiyle **asabiye şuur**u ile mümkündür. Milliyetçilik, milletleşmenin remzidir. Bu şuur doğmadan milletleşmenin gerçekleşmesi mümkün değildir. İşte, kimlik arama bu şuur haliyle yakından alakalıdır. **Etnik kimlik, dini kimlik, bölgesel ve sosyo-ekonomik kimlikler** daha ziyade aşiret-kabile yaşantısının birer yansımalarıdır. Milli kimlik, bütün bu yan-kimlik unsurlarının aşılması, tümünün ortak inanç ve değerler sisteminde birlikteliğidir.

Batı sosyolojisi ve psikolojisinde, kimlik arama olgusunun 1950'lerden önce henüz bir dinamiklik kazandığı görüşü ileri sürülemez. Muzaffer Şerif'in: (An Outline of Social Psychology) adlı eserinde (1949) kimlik kavramına raslamak mümkün değildir. Ancak, 1960'lar sonrası sosyal psikoloji ve psikoloji kitaplarında: Çocuğun rol-alma, etnik gruplarla özdeşleşme ve toplumsal sınıflarıyla bütünleşme gibi çok yönlü süreçlerde kimlikleşme bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Newcomb'un Social Psychology adlı eserini (1961) verebiliriz..

Kimlik aramanın anahtar kavramı, **aynileşme** veya **özdeşleşme**'de 1960'lar sosyolojisinde, cemaat-cemiyet tipleştirilmesinde daha ziyade kimlik belirleme süreci olarak açıklanmaktadır. Merton ve Nisbet, tanınmış Alman sosyoloğu Ferdinand Tönnies'in ünlü eseri: "*Gemeinschaft und Gessellschaft*" adlı eserine dayanarak, cemaatlarda aynileşmenin güçlü olduğunu, cemiyetlerde ise daha zayıf bulunduğunu açıklıyordu (1961). Ancak, bu dönemde Tamotshu Shibutanı (Society and Personality) adlı bir kitabında, aynileşmeyi (identification), **Benlik-Kavramı** ile bağlantılı olarak ele alıyordu.

1950'lerden 1980'lere kadar psikoloji alanında güçlü bir akım olarak ortaya çıkan davranışçı yaklaşım, **Skinner**'in yerinde teşhisiyle hem psikolojiden ruhu kovuyor, hem de psikolojiyi hayvan davranışının bir ilmi olarak algılıyordu. Davranışçı yaklaşımın çağdaş psikolojiye belki en önemli katkısı, **kimlik kavramının** belirlenmesi alanında olmuştur. 1980'lerden sonra da sosyoloji ve antropolojiye kimlik sorununun taşındığı gerçeğiyle karşılaşılıyor. B. Güvenç'in Türk

Kimliği, her şeyden önce bu geçişin anlamlı bir örneğini teşkil eder. Ferdi, kişisel kimlikten milli-kültürel kimliklere yöneliş, konunun sosyo-antropolojik boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle, Antropog, Claude Lévi-Strauss'un 1974-75 yıllarında ele aldığı kimlik semineri 1977 yılında yayınlanmıştır⁴⁶. Böylece, kimlik antropoloji ve sosyolojide yerini almıştır.

Ancak, kimliğin günümüzde sosyal dinamiklik kazanmasında en önemli etken, yine de Merton ve Nispet'in, belirttikleri gibi, teknolojik ilerleme ve hızlı sanayileşme sonucu eski dayanışmacı yapıların yıkılması karşısında toplulukların yeni ipuçları yakalamak suretiyle kendilerine dönüş yapmalarıdır.

Kimlik meselesi, millet ve milliyetçilik kavramlarını da davet eder, demiştik. Nitekim, Ernest Gellner, "*Milletler ve Milliyetçilik*" adlı eseriyle, bu hususa açıklık kazandırmıştır. Gellner, bu eserinde millet'i baz olarak almış, onun üst ve alt kısmını ise **millet-altı** ve **millet-üstü** olarak belirlemiştir. Millet-üstü kavramlar: Evrensellik, hümanizma ve küreselleşmedir. Millet-altı kültür ise, daha ziyade, elit tabakalar ile yoksulluk kimliğini temsil eden alt gruplar olarak iki kategoride incelenmiştir.

Gellner de milliyetçiliğin modern dünyanın kendine özgü şartlarından doğduğunu, bunun da kimlik sorununu gündeme getirdiğini belirtmektedir. Anthony D. Smith'de Milli Kimlik adlı eserinde (National Identity) (1991), kimlik olgusunu tam anlamıyla sosyolojinin malzemesi haline getiriyordu. Buna göre, eserde milli kimliğin etnik temeli, milliyetçilik ve kültürel kimlikler, ayrılıkçılık ve Çoklu Milliyetçilik, Milli Kimliğin Ötesi mi? gibi konular ele alınmıştır.

Türk sosyolojisinde kimlik olgusunun gündeme gelmesinde elbetteki batı sosyolojisinin etkileri yanında, bir takım toplumsal gerçeklerin de hesaba katılması gerekir. 1968'ler sonrası Marksist ideolojinin enternasyonalizm nitelikli eylem biçimleri, ülkemizde mezhep, soy ve kültür bölücülüğünü hazırlamıştır. Katılımcı demokrasinin gelişmesi de, siyasallaşmayı hızlandır-

---

46 B. Güvenç, Türk Kimliği, s. 5-6, 1994.

miş, böylece etniklik şuurunun dinamiklik kazanması sağlanmış. Elitist kadro yanında, siyasal partiler bu sosyal hareketliliği bilinçli olarak teşvik etmişlerdir. Ayrıca, iç ve dış göçler, bu ayrılıkçı güçlere yeni referans çerçeveleri oluşturmuş ve azınlık-etniklik duygusunu pekiştirmiştir.

Görülüyor ki; *"kimlik ya da özdeşlik konusunu günümüzde sosyologlar için ilgi çekici kılan gelişme, fertlerin artık kendilerini sadece bir başkası, başkaları, bir grup veya bir kategori ile özdeşleştirmekle yetinmemeleri, fakat kendileri ile o bütünlük(ler) arasındaki bağlantıyı mümkün kılan instruman (dolayım) ile kendilerini özdeşleştirmeye başlamalarıdır⁴⁷. Bu instruman (dolayım) ferdin cinsiyeti ise sözgelimi bir kadın kendini artık sadece diğer kadınlarla "tam aynı" görmenin ötesine gidip, kendini "kadınlık", "kadın olma" dolayımının kendisi ile özdeş görmek, ve kendini sonuçta "kadın" olarak tanımlamaktadır. Bu instruman (dolayım), ferdin etnisi ise, sözgelimi bir Gürcü kendini artık sadece diğer Gürcülerle "tam aynı" görmenin ötesine gidip kendini "Gürcülük", "Gürcü olma" dolayımının kendisi ile özdeş görmekte ve kendini sonuçta "Gürcü" olarak tanımlamaktadır. Bu dolayım, bu instruman ferdin dini ise, sözgelimi bir müslüman kendini artık diğer müslümanlarla "tam aynı" görmenin ötesine gidip, kendini "müslüman olma" "müslümanlık" dolayımı ile özdeş görmekte ve kendini sonuçta "müslüman" olarak tanımlamaktadır.*

"Böylece, "inşalarımızla bir yandan insani potansiyelimizi güncelleştireceğimiz bir kanal bulmuş oluyoruz, bir yandan da insanlı-rımızla ürettiğimiz kimliklerimiz güçleniyor, pekişiyor, yapılaşmaya başlıyor. Böyle bir yolu izlerken, aynı zamanda ferdî inşalarımızla kollektif bir bütünlük (entity)ün yaratılmasına katkıda bulunmuş oluruz, (Çelebi, a.g.m.).

Görülüyor ki, **millet, din, etni** gibi ayırıcı unsurlar birer dolayım instrumanlarıdır. Bunlar kimlik inşalarında önemli rol oynarlar. Hedef olarak da gelenekselleşme ve kurumlaşma yoluyla da küreselleşen bir dünyada bütünleşmemize katkıda bulunurlar. Bu açıdan meseleyi incelemeye çalışalım:

47 Nilgün Çelebi, *Kimlik ve Din*, UNESCO İkinci Sosyalbilimler Sempozyumuna sunulan tebliğ, 1994, Bolu.

a. **Milletleşme:** Türk toplumu, temelde "tek kültür" devleti diyebileceğimiz bir yapıyı temsil etmektedir. Ülke çapında kitle iletişim araçlarının etkin bir biçimde kullanılması, bölgeler-arası sosyal hareketliliğin yoğunluk kazanması, kentleşme ve endüstrileşmenin coğrafi alanlara yayılması, standard kültür ve eğitim kalıplarının okul-öncesi ve okul çağlarındaki gençler üzerinde uygulanması, etnik özelliklerinden dil, kültür, gelenekler ve iktisadî statüdeki yansımaları engelleyebilir. Önemli olan, sanayileşme ve kentleşme süreciyle uyum sağlayacak biçimde sosyal seferberlik güçlerini gündeme getirebilmektedir. Aksi takdirde, bunlar arasındaki sosyal bütünleşmenin sağlanamayışı veya birinin ötekenden hızlı gitmesi "millet-yapma" (nationbuilding) yerine "millet-tahribine" yol açabilir. Karl M. Deutsch, kültürel asimilasyon (benzeşim) ve sosyal seferberliği (mobilization) iki soyutlama süreci olarak görmüştür. İki süreç arasındaki denge temel etkidir. Eğer kültürel benzeşim, sosyal seferberlik kalıplarından ileri giderse, herkes kendi halkı içinde bütünleşecektir. Eğer sosyal seferberlik hızlı gider, kültürel benzeşim yavaşlarsa bu defa zıddı ortaya çıkabilir. O zaman, millet yapma süreci, şüphesiz millet-tahribine yol açabilir.

Ülkemiz, bugün, bu oluşumun ıstırbalarını yaşamaktadır. Bu da, sosyolojik anlamda milletleşme olgusunun henüz gerekli düzeye ulaşamamasından kaynaklanmaktadır. Görülüyor ki, millî kimliğin oluşması veya milletleşme süreci, günümüz sosyolojisinin bugün en ziyade üzerinde durduğu konulardan biridir. Ülkemiz, tek-kültürlü millet (üniter) olmakla beraber, sosyal seferberlik gücünün etkin bir biçimde kullanılamaması sonucu, bugün parçalı bir toplum görünümüne açılmış izlenimini yaratanlara fırsat tanımaktadır.

DPT'nin Millî Kültür Komisyonu, 1980'lerden sonra bu gerçeği isabetle sezinlemiş ve sosyal seferberliğin önemine değinerek şu görüşleri ileri sürmüştür: "*Ülkemizde genel ve yaygın kültür birliği ve bütünlüğü sağlanması şarttır. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının sınırlı ve gelişmemiş olması yüzünden, çeşitli yerlerde birliği bozucu mahiyette kültür farklılıkları baş göstermiştir.*"⁴⁸

DPT, kültürel farklılaşmanın yoğun olduğu bölgelerde -belki buna katı bölgeler diyebiliriz- kültürel diriltme hareketine girişilmesini önermektedir. Aslında bu süreç, sosyal mobilite dediğimiz ve DPT'nin "*kültürü tanıma ve ona katılma*" eğiliminin bir parçasını oluşturur.

Millet-yapma süreci, DPT'nin deyimiyile "*sosyal bütünleşme*", bir devletin sınırları içinde yaşayan insanların egemen değer yargılarını benimsemeleri ve bunu tutumlarıyla yansıtılmaları olarak algılanmaktadır. Bir başka deyimle, milletleşme, bir sosyal sistemin unsurları veya bir milletin mensupları arasında ortak tutum ve davranışları belirleyen karşılıklı bağımlılıktır (DPT, 1984).

Türkiye, milletleşme süreci içindedir. Altıyüz yılı aşan bir imparatorluk dönemine rağmen, milletleşme olgusunu belirli tarihi gelişim süreci içinde gerçekleştirememiştir. Bunda, kuşkusuz ümmet politikasının etkisi büyük olmuştur. Modern milletler, özellikle Batı toplumları bu gelişimi Fransız Devrimiyle bundan en az iki yüz yıl önce gerçekleştirmelerine rağmen, Osmanlı toplumu; Asrı Saadet'ten sonra belki de İslâm uygarlık alanı içinde ilk ümmet ilkesine dayalı kuruluşu oluşturmaktadır. Ümmet ideolojisi yörüngesinde, devletin teşkili, tarihsel süreç içinde desteklenmiş, arap dünyasında rastladığımız gibi bir kavim şuuru (asabiye) gidilmemiştir. Emeviler ve Abbasiler, İslâmlaşma tezini gündeme koyarken, aynı zamanda İslâmlığı yaydıkları ülkelerde "*Araplaştırma*" ideolojisini de yaymakta ısrarlı olmuşlardır⁴⁹. Emeviler (661-750), bir yanda savaşta tutsak düşüp özgürlükleri kendilerine verilen insanlar ile, öte yanda fethedilen ülkelerde öteden beri oturmakta olan halkı, Mavali olarak tanıyorlardı. Mavali olmak, hem dinlerini değiştirmeyi hem de arap dil ve kültürünü benimsemeyi gerektiriyordu. Bu sürece, Fazlur Rahman "*Arapçılığın islâmileştirilmesi*", Seyyid H. Nasr da "*İslâmın millileştirilmesi*" diyordu (Rahman, 1990; Nasr, 1989).

İbn Haldun, Araplarda yaygın olan ve günümüz anlamıyla

49 Cahen, Claude, *İslâmiyet: Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, 1990, s. 36-45.

kavim şuuru, sosyal dayanışma veya Ch. İsa'wî'nin de belirttiği gibi *Esprit de Corps* anlamına gelen *asabiye* ideolojisini, tarih tezine ana motif olarak işlemiştir. Kur'an'da *asabiyet* sözcüğüne rastlanmıyor. Sadece, insanlar veya cemaat anlamında *usbe* sözcüğü geçmektedir. Ancak, hadislerde az da olsa geçmektedir: "*Asabiyet, zulmeden ve haksızlık yapan birine yardımcı olmaktır*". Bu da, Cahiliye devrinin *asabiye* anlayışına set çeken islami bir davranıştır. Oysa, İbn Haldun'da *asabiye* teorisi en hareketli bir kavramdır. Hem soy hem de sebep *asabiyesi* ile İbn Haldun, tarih felsefesini sistemleştirirken, kabile / aşiret *asabiyesinden* kent *asabiyetine* bir ilerleyiş olduğuna dikkatlerimizi çekmiştir. Toplumlar, Berberilikten Haderi hayata geçerken *asabiyetleri* zayıflar ve tarih sahnesinden silinirler. Böylece, kemâle eren her *asabiye* zevale ermekle son bulur.

İslâm'da, Şu'ubiyye akımı, aslında Arap milliyetçiliğine bir tepki olarak doğmuştur. Genel olarak, Şu'ubiye Arapların diğer kavimlerden daha üstün olduklarına karşıt bir düşünce sistemidir. Tanınmış Oryantalist Goldziher'e göre, Şu'ubiyye Kur'an ve sünnetin emirleri doğrultusunda halis Araplarla onların dışındaki diğer müslüman milletlere eşit davranılmasına davet eden düşünürler ve yazarlar topluluğudur.

Arap milliyetçiliği, İslâmî misyon altında Mısır, Suriye, İranlı Karini ailesi, Büveyhiler, Türkistanlı Afşin bey'ler, Fas, Tunus, Cezayir, Büyük Sahra, Güney Libya, İfrikiya ve Mozaplar gibi çok değişik ve renkli ırkları belirli bir süre içinde Araplaştırmayı başarmışlardır.

Oysa, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı politikasında gözlenen Türkleştirme ve İslâmlaştırma kültür kodları, arap milliyetçiliğinden tamamiyle farklı bir doğrultuda gelişmiştir. Türkleştirme, daha ziyade Orta Asya'dan göçeden Türkmen ve Oğuzların fethedilen topraklara yerleştirilmesi anlamında kullanılmaktadır⁵⁰. Bu anlamda, İslâmlaşma aynı zamanda Türkleşmek demektir. Aynı süreci Cahen'in Anadolu'da Türkler adlı eserinde de izleyebiliriz.

50 Eliot, Thomas, *Edebiyat Üzerinde Düşünceler*, 1988.

Gerek bir iskân ve kolonizasyon politikası olarak vakıflar ve temlikler ile dervişlerin kurduğu tekke ve zaviyelerin manevî yoldan hizmetleri, gerekse sürgün ve Acemi oğlan toplama ve din değiştirme (ihtida) gibi iç etkenler temel felsefe olarak islâmlaştırma espirisine dayalıdır.

Görülüyor ki, Osmanlı toplum yapısı ümmet ideolojisinde genellikle Asrı Saadet'in ruhuna sadık kalmış ve fethedilen ülkelerin insanlarıyla bir arada yaşamayı, bir amalgamasyonu hedef seçmiştir. 1590'larda uyanan millî köklere dönüş anlamındaki **Oğuz romantizmi** de gözönüne alınsa bile, Osmanlı devleti kuruluşundan yıkılışına kadar ümmet ideolojisine bağlı kalmayı başarmış biricik islâmî toplum modelini oluşturur. Ancak, bu durum Fransız ihtilâliyle de gündeme gelen milletleşme sürecine engel olamamıştır. Balkanlar'da ve Orta Doğu ülkeleriyle Arabistan'da uyanan milliyetçi akımlar karşısında, ümmetçi ideoloji, gereken birleştirici ve toplayıcı direnişi göstermemiştir.

Batıda, milletleşme, iki tarihsel gelişimin ürünü olarak düşünülür. Bunlardan biri, klandan-moity'e, oradan toprağa yerleşmeyi oluşturan kabile ve aşiret toplum biçimine; nihayet kabile/aşiretlerin birleşmesiyle feodal kuruluşlara ve feodallerin merkezî güç etrafında birleşmesiyle imparatorluklara kadar yönelen bir sosyolojik gelişim çizgisi. Modern sosyoloji, bu oluşumu toplumların evrim teorisi olarak gündeme getirmektedir. Millet bilinci, klan ve aşiret bilincinden imparatorlukların kurulmasıyla millet gerçeğine geçmekle doğmuştur. İkinci gelişim çizgisi de, bu oluşumu etkileyen kültürleşme eylem biçimleridir. Bunda, dinde Reform hareketleriyle dil, sanat ve edebiyat alanlarında ortaya çıkan Rönesansın önemli etkisi olmuştur. Yani milletleşme, bir anlamda tarihsel bir evrim sürecinin kültürel eylem biçimleriyle desteklenmesi olgusudur. Özünde, dinî değerlerden ziyade, ortak dil ve bilincin oluşturduğu bir kültürel katılım vardır. Kısacası, aynı dili konuşan, ortak duygular etrafında birleşen insanlar topluluğu bir millet kimliğini temsil ediyordu.

1900'lerde, Türk toplumunda **Genç Türklerle** gündeme gelen Türkçü akımların özünde, Batı tipi bu milliyetçi akımların

derin izlerine rastlamamak mümkün değildir. Ümmetçiliği temsil eden İslâmcılar ile, milleti temsil eden Türkçüler arasındaki yarılmalar da bu dönemlere raslar. İslâmcılar, belirli bir coğrafya ve millet oluşumunu reddetmekle gerçekten uzaklaşmışlardır. Türkçülerin bir kesimi de laiklik kodu doğrultusunda ümmetçilikten uzaklaştıkları için Batıcı kalmışlardır. Ancak, Ziya Gökalp bu iki uç arasında bir sentez kurmak suretiyle bütünleşmeye gitmiştir. Böylece, Gökalp, ümmet ile millet arasında bir zıtlama değil, bir bütünleşme olduğu tezini savunacaktır. Ancak, Kemalist ideoloji Gökalp'in ölümünü müteakip ümmet yerine laik kodu yerleştirmek suretiyle, daha çok Batı espirisine uygun bir yol tutmuş olacaktır⁵¹.

Kısacası, milletleşmenin gerği, fertlerin içinde yaşadıkları toplumla bir olması, bütünleşmesi ilkesine dayanır. Bunun gibi, millet düzeyine ulaşmış bir toplumda sosyal katılma, yani teba durumundan yurttaş durumuna geçiş vardır. Aynı şekilde, örgütlenme yapıya egemendir. Siyasal partiler, sendikalar, meslekî organizasyonlar gibi çok çeşitli sivil toplum unsurlarının gelişmesi de, bu milletleşme sürecinin bir yansıması olarak kabul edilir. Mümtaz Turhan'a göre, millet-olma; milliyetçilik, halkçılık ve cumhuriyetçiliktir⁵².

Sosyolojik anlamda millet olma veya tarihî millet oluşumu, son yıllarda, Türk sosyal bilimcileri arasında da tartışma konusu yapılmaktadır. Bu ortak nokta: 1) Devlet kurabilme yetkinliği, 2) bünyesinde öbür halkları eritebilme 3) dış saldırı ve işgallere direnebilme gücü olarak sıralanabilir⁵³. DPT'nin teşhisiyle, milletleşme süreci ancak, "*bir devletin sınırları içinde yaşayan insanların değer yargularını benimsemeleri ve bunu tutumlarıyla gerçekleştirebilmeleridir.*" Baykan Sezer'e göre, bunun sı-

51 Millî kavramı, ilk kez, resmen 1912 yılında kurulan: "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nde kullanılmıştır. Bu cemiyet, millet kelimesi Türk anlamına gelmese de, eski Osmanlılık ve İslâmlık kavramlarının yerine millet kavramını getirmeyi amaçlıyordu (F. Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 239, 1971).

52 Turhan, Mümtaz, Atatürk İlkeleri ve Kalkınma (Bütün Eserleri), cilt: I, s. 422-423.

53 Sezer, Baykan, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s. 32.

nırları öteki halkları asimile etme noktasına kadar uzanabilir. Bu oluşumda, demokratikleşme sürecinin de katkısı unutulmamalıdır. Günümüz siyaset sosyalbilimcileri, siyasal toplumsallaşma adını verdikleri bir olgudan söz açmaktadırlar. Buna göre, siyasal partiler ve öteki demokratik kuruluşlar da, tıpkı toplum gibi fertleri ortak inanç ve kanaatlar, özellikle eşitlik, özgürlük, sosyal adalet ve halkın kendi kendini yönetmesi biçiminde temel ilkeler etrafında uyum sağlayacak kişiler olarak bütünleştirmektedir. Böylece, siyasal partiler çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltir ve sosyal sistemle güçlü bir ilişki içine sokar. Örnek olarak ABD'de partilerin, siyasal istikrarı sağlamada ve millî kültürlerle bütünleşmede olumlu rol oynadığını burada zikredebiliriz (Almond and Powel, 1966). Böylece, toplum ve onun siyasal kültürü, parti fonksiyonlarını belirleyeceği gibi, partilerin fonksiyonları da toplumun ve kültürün bütünleşmesinde, değişmesinde etkin rol oynar. Günümüzde, **katılımcı demokrasi** sözcüğü ile anlaşılan da, siyasal partilerin bu tür millî birlik bilinci etrafında kitleleri bütünleştirmesidir.

Bazı araştırmacılar bu noktada, "*millî özdeşleşme* sürecini de kullanmaktadır. Burada en önemli sorun, kişilerin kendilerini ne ölçüde millî bütünlüğün bir parçası saydıklarını tesbit etmektir. Eğer toplumun fertleri kendilerini millî devletin birer üyesi saymıyor, ona bağlı hissetmiyorsa, siyasal gelişim çok ızdıraplı ve sürtüşmeli bir süreç olarak belirecektir. Çünkü, toplumun fertleri millî meseleler karşısında kayıtsız, ilgisiz kalıp, kendilerini yalnız kendi bölgesel çerçevelerine ve ilkel kurumlarına karşı sorumlu hissederler. Bunlar alt-millî bağlılığı oluştururlar"⁵⁴.

Millî kimliğin, açıklanan bu etkenler karşısında, istenilen seviyede oluşamaması, 1980'ler sonrası Türk toplum yapısının atomize olmasına, parçalanmasına neden olmuştur. Hatta, sorumlu devlet yöneticileri ve akademisyenler tarafından ileri sürülen 27 veya 32 etnik gruptan söz açılması, sadece Güneydoğu

54 Yücekök, Ahmet, *Siyaset Bilimi*, 1987.

bölgesinde 17 alt kültür gruplarından bahsedilmesi ülkemizde, **millî kimliğin yarılması** denilen bir süreci gündeme getirmiştir. Etnik partilerin kurulması, etniklik bilincinin ülke sathına yayılmasına ve İttihad ve Terakki dönemi bir çeşit Balkanizm hareketlerinin içine çekilmesine neden olmuştur.

Sosyolojik açıdan eğer bir toplum, ortak duygularda birleşmiyor, yurt sathında tasada ve kıvançta bir ve bütün olarak yürekleri çarpıyorsa, kurumlar arası organik bağlılık ve bütünleşme sağlanmamışsa, devletin yasal gücü toplum katlarında etkinliğini duyuramamışsa ve millî gelirin dengeli bir biçimde dağılımı gerçekleştirilememişse millî kimliğin varlığından söz açılmaz. Zenci-beyaz çatışmalarının yoğunluk kazandığı 1950'ler sonrası Amerika Birleşik Devletlerinde, Daniel Bell, henüz milletleşme sürecinin gerçekleşemediğini tartışma konusu yapmıştır.

Elbette, dünyada hiçbir toplum ve ülke yoktur ki saf, homojen kimliğini muhafaza etmiş olsun. Sosyoloji ancak, bu tür toplumların yakın kan akrabalığı bulunan aşiret kuruluşlarında olabileceğini kabul eder. Osmanlı toplumu, ümmet ideolojisiyle bir çok etnik ve azınlık gruplarını bir mozaik içinde bir arada tutabilmiştir⁵⁵. Bu da Toynbee'nin yerine teşhisiyle altı yüz yıllık üzerinden güneş eksilmeyen bir imparatorluğun ürünü olmuştur. Bu bağlar, yirminci yüzyılın başlarında çözülmüş, yeni sosyal mobilize güçlere yerini terketmiştir. Eski bir kavramı yeniden diriltmek ve tüm fonksiyonlarıyla uygulama alanına aktarmak oyun kurallarına zıttır. Ancak, milletleşme süreci ile dinî değer ve normların birbirlerini pekiştirmek açısından devreye sokulması yeni bir sosyal iyileştirme yöntemidir. İslâm, bütün inanırların kardeş olduğunu ve tarak dışı gibi birbirleriyle eşitlik ölçüsüne göre bağlı bulunduğunu, sosyal gerçeğin bir dinamik yasası olarak kabul etmektedir. O halde, sosyal kimliğin oluşumunda dini devre dışı bırakmak

55 Kur'an'da geçen ümmet'in (halkı cemaat), bazıları tarafından Arapça **ümm** yani anne ile alâkalı olduğu söyleniyorsa da aslında İbranice veya Aramiceden alınması muhtemel. Ümmet, İslâm öncesi döneme aittir (B. Lewis, İslâmın Siyasal Dili, s. 33-35, 1992).

Batı tipi sekülerize değerlerin peşinden gitmek demektir.

Türk aydınının büyük çapta, Batı norm ve değerleriyle biçimlendirilmiş bir bakış açısına sahip olması nedeniyle, metodolojik bakımdan olayları analiz etmesinin objektif kıstaslara dayandığı tezi ileri sürülemez. İslâm evrensel bir dindir. Rengi, ırkı, dili ve kültürü ne olursa olsun, bütün insanlığa hitap eden bir mesajı taşır. Bu nedenle, eğer evrensel ve hümaniter değerler peşinde koşuyorsak, her şeyden önce, İslâmın bu kimliğini bir sosyal gerçek olarak görmekte yarar vardır. Cemil Meriç'in isabetle belirttiği gibi "Biz ki başları aynı kitaplara eğilmiş kimseleriz. Bizden yakın akraba mı olur?"... İşte İslâmdan kaynaklanan evrensellik mitosunu burada aramak gerekir. Batının evrensel ve hümaniter değerlerinde sadece ve sadece Hıristiyanlık veya seküler değer ve inanç sistemleri kokmaktadır.

b. Modernleşme ve İslâm

Batılılaşma, batı değer ve normlarının toplumumuza aktarılmasının itici gücü olmaktadır. Türk Batılılaşma tezi, antropolojik deyimini ile bir **akültürasyon** sürecidir. Kültürleşme anlamına gelen bu kavram, iki farklı toplumun kültür değerlerinin etkileşimi sürecidir. Akültürasyonda önemli unsur, egemen kültürün etki alanına aldığı toplumu biçimlendirmesidir. Bu nedenle, Türk Batılılaşma tezi, temelde Batı norm ve değerlerine uyum sağlamaktadır. Oysa, bu tür bir etkileşim, tüm değerlerin Batıdan geldiğini kabul etmek gibi yaratıcı olmayan, taklitçi bir eğilimin ortaya çıkması demektir.

Batılılaşma karşısındaki tutumumuz ne olmalı idi? Bir İslâm mutasavvıfının belirttiği görüşü kullanmak gerekirse şöyle bir yol izlememiz uygun olurdu. Bu büyük veliye göre: "*Dünyada olalım fakat dünyalı olmayalım*". Biz de diyoruz ki, Batıda olalım, fakat Batılı olmayalım. Tanzimattan beri tutulan yol, bu çizgiden kayarak Batılılaşma biçiminde tecelli etmiştir. Eğitim ve öğretim sisteminden tutunuz da, tüm dünya görüşü ve kognisyonlarımız âdeta Batı'ya göre monte edilmiştir. Doğu, bütün kültür mirası ve değerler sistemiyle dışlanmış, arka plana itilmiştir. Gökalp'tan beri batılılaşma,

modernleşme teziyle eş anlamda kullanılmıştır. Tanzimat döneminde "sivilize" olmak eğilimi 1900'lerde asrileşmeye yerini terketmiştir. Günümüzde de, S. Eisenstadt'ın belirttiği üzere tüm Üçüncü Dünya ülkelerinde, modernleşme, batılılaşma ile eşdeğer tutulmuştur.

Bir kültür antropolojisi kavramı olan modernleşme, günümüzde hızla sanayileşme ve teknolojik değişme süreci sonucu, bu kimliğini büyük ölçüde yitirerek âdeta bir hayat tarzı, bir dünya görüşü haline gelmiştir. Böylece, modernleşme siyasal, sosyal ve ekonomik alanda kitleleri sarmaya başlamıştır. Burada, Ernest Gellner'in Nations ve Nationalism adlı eserinden kaynaklanan bir görüşe dayanarak konumuza derinlik kazandırabiliriz. Gellner'e göre: "*Geleneksel (sanayi öncesi) toplumlarda insanların kimliklerinin daha çok yapısal bir temeli vardır. Bir insanın kim olduğu nisbeten sabit ve güçlü bir aile ve akraba yapısıyla belirleniyordu. Fakat, modern sanayileşmiş toplumlarda bu geleneksel düzen artık geçerli olmuyor. Çünkü, sanayi toplumlarının ana temeli sürekli değişme ve yenileşme süreci içindedir. Sürekli değişme üzerine inşa edilen bir düzenin fertleri de sabit değil, hareketli olmak durumundadır. Modern toplum; kültürel anlamda homojenize edilmiş bir yapıya sahiptir. Yani geleneksel toplumdaki modern topluma geçerken kültürel anlamda bir eşitleştirme meydana gelmektedir. Böylece, modern toplumda artık yapı değil, kültür ön plana çıkmaktadır. Bu da modern toplumda insanların kültürel şuurunu, geleneksel toplumda görülmedik bir biçimde güçlendiriyor. Ancak, kültürel unsurlara bağlı bir kimlik, nisbeten sabit olan bir yapıya bağlı bir kimliğe nazaran daha bulanık, tanınması daha zor olan bir şeydir. Bu durum, modern insanlar için bir belirsizlik, bir boşluk, köksüzlük ve gerçeksizlik hissine yol açar*"⁵⁶. İşte, bu güvenilmez duruma karşı milliyetçilik ve din duyguları bir tepki unsuru olarak gündeme gelmektedir. Gellner'in modernleşme tezinin ana felsefesi burada yoğunlaşmaktadır.

---

56 Gellner, Ernest, Nations and Nationalism, op. cit. E. Özdalga, Türkiye'de İslâmın Uyanışı ve Radikalleşme Üzerine, İslâmi Araştırmalar Dergisi cilt: 4, 1990, ss. 57-60.

Gellner için milliyetçilik (yani aynı milli veya kültürel sınıfları paylaşan insanlar, aynı siyasî iktidarı, aynı devleti paylaşsınlar ilkesi) hem modern topluma muhtaç olduğu kültürel homojenliği sağlamış oluyor, hem de kimliğini kültür olgusuyla bütünleştiriyor. Ancak, milletleşme süreci sosyolojik anlamda ülkemizde gerçekleşmediği için bu milliyetçilik bağı, etnik bilinçlenmeyi törpülemiş ve 1980'ler sonrası ortamın doğmasını hazırlamıştır.

Gellner'in, bu modernleşme süreciyle bağlantılı olarak ikinci tezi de dinî duyguların uyanışı idi. Çünkü, din aynı zamanda kültürün çok önemli bir unsuru oluyordu. *"Aile, akraba ve yöresel bağların hızla zayıflayıp ve yapısal bir kimlik zemininin kaybolmaya başladığı bir dönemde, özellikle 1950'ler sonrası -ve ona bağlı olarak insanların daha açık bir şekilde kültürel değerlerine sarılmaya başladığı bir ortamda dinin ön plana çıkması normal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir."*

Görülüyor ki, Türkiye'de dinî canlanma, yapısal bir sürecin ürünü olup, modernleşmenin belirlediği sorunlardan kaynaklanmaktadır. Hem milliyetçilik hem de dinî uyanış, geleneksellikten modernleşme sürecine geçerken ortaya çıkan sosyal gerginlikler karşısında insanlara bir tutanak, bir dayanışma noktası teşkil etmektedir. Son yıllarda; islâmî okullaşmanın yoğunluk kazanması, yerli ve yabancı islâmî yazarların eserlerinin önemli oranda telifi ve çevirileri, islâmî siyasal partilerin güçlenmesi ve islâmî okullaşmanın yoğunluk kazanması, yerli ve yabancı islâmî yazarların eserlerinin önemli oranda telifi ve çevirileri, islâmî siyasal odak noktalarının güçlenmesi ve islâmî medyanın kendini hissettirmesi, bu Batı tipi modernleşmenin dolu dizgin gidişine bir tepki olarak yorumlanmalıdır. Bu bir reaksiyoner hareket değildir. Tüm islâm ülkelerinde, Batının sömürgeci ve oryantalist eğilimli politikalarına karşı islâmın yüceltilmesidir.

Şerif Mardin, aynı şekilde: *"Nurcu hareketin kendini milletler arası alanda ortaya koyuşunun, ülkedeki Cumhuriyetçi modernleşme hareketinin dorukta olduğu zamana denk düştüğünü söylemekle"* ko-

nunun isabetliliğine dikkatlerimizi çekmektedir⁵⁷. Spulerde, Nurcu hareket ile modernleşme arasındaki bağıntıya değinmektedir⁵⁸. 1923'den sonra, Kemalist ideolojinin dini dışlayan laik kültür kodu karşısında, kişilere kendi kültürleri çerçevesinde bir yol bulma imkânı sağlayan kök paradigma olarak Nurculuk, İslâmî canlanışın simgesini oluşturur. Nurcu hareketin gücünün bir bölümünü de Cumhuriyet döneminin bazı başarısızlıklarından aldığı hususunu belirten Mardin'e göre: "Bu başarısızlıklar arasında önde geleni, Cumhuriyetçi laik ideolojinin bir dünya görüşü olarak İslâmın yerini alamamasıydı. Söz konusu başarısızlık, Batı medeniyetinin artık bir yenilgi olarak algılanmaya başladığı, sanayi toplumuna özgü bir olgu olarak güçlü inanç bağlarının yokluğu ve bezginlikle paraleldir" .

İslâmî uyanış, modernleşmenin batılılaşma eğilimleriyle, resmî teorinin dini dışlayan girişimlerine arşı bir tepki olarak doğmaktadır. Her iki standart davranış biçimleri de, sekülerize edilen norm ve değerler sistemine karşı, islâm kimliğinin kişiyi atomize olmaktan kurtaran dayanışmacı yapısına yöneliktir. Bu oluşum, Batıdan kaynaklanmak suretiyle -İran Humeyni radikalizmi de göz önüne alınırsa- fundamentalist yorumlara yol açmıştır. Oysa, fundamentalizm bir Hristiyan kavramıdır, islâmda yoktur. Bu kavram, muhtemelen bu yüzyılın başlarında, belli bazı Protestan kilise ve teşkilâtlarını ve özellikle de İncil'in gerçek ilâhî kaynağını ve doğruluğunu iddia ve muhafaza edenleri temsil etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Fundamentalistler, bu şekilde, İncil'e eleştirel ve tarihî açıdan bakan liberal ve modernist din bilginlerine karşı çıkarlar⁵⁹.

Kısacası, Amerikada fundamentalizm, İncil'in daha dar ve liberalist bir yorumudur. Daha ziyade, geleneksel Hristiyan ahlâkı üzerinde yoğunlaşan ve Protestanlığın anti modernist biçimlerine yönelik bir akımdır. Nasr'a göre, fundamentalizmin bu özellikleriyle bugün islâmda tasnif edilen olgularla pek az

57 Mardin, Şerif, Beddiüzzaman: Saidi Nursi Olayı, s. 45, 1992, ikinci baskı.

58 Spuler, C., 1973, Nurculuk, Bonner Orientalische Studien 27: 100-182, zik. Ş Mardin a.g.e., 46.

59 Lewis, Bernard, İslâmın Siyasal Dili, 1992, s. 33, 53.

ilgisi vardır (Nasr, 1989). Fransa'da, fundamentalizmin kapsadığı anlamları dile getirmek için kullanılan **integrisme** kavramı, hayatın tamamını dinleriyle bütünleştirmek, dinlerini de hayatın bütün yönlerine nüfuz ettirmek isteyen katoliklerin görüşleridir. Nasr'a göre, geleneksel islâm da **integriste** bir kimliğe sahiptir.

Genellikle fundamentalist islâmın yükselişinde araştırmacılar iki etkene dikkatlerimizi çekmişlerdir. Bunlardan biri, "*ülkede müslümanlarla müslüman olmayanlar arasında çatışma olması.. İkincisi ise, sosyal hayal kırıklıkları, sosyal nedenlerle yükselen sınıfa ve bunların yönetimine olan tepki*"⁶⁰. Her iki oluşum da B. Lewis'e göre, Türk toplumunda mevcut değildir. Bunlar daha ziyade Kuzey Afrika, Mısır, Lübnan gibi müslüman ülkelerde gözlenmektedir. Ancak, Lewis'e göre, Türkiye'de din çatışması türünden bir fundamentalizm düşünülemez gibi, "*fundamentalist olmayan dindarlık da fundamentalizm olarak görülmemelidir*" (Lewis, 1990).

Türkiye'de islâmın uyanışı, yapısal kaynaklardan ve buna bağlı olarak da hızlı teknolojik değişmelerin ortaya çıkardığı sosyal gerginliklerden doğmaktadır. Bu nedenle, oryantizmin yönlendirdiği Batı tipi bir bakış açısı, Türk islâmî hareketlerine gölge düşürebilir. Türkiye'de islâmın uyanışı, Bennigsen'in *Sûfi ve Komiser*'de dile getirdiği mit ve jargonlara göre biçimlenmiştir. Sovyetlerde, komünizmin gelmesiyle din bir sosyal kurum olarak gündemden kaldırılmış, çocuklar daha üç yaşına gelmeden önce ateist okullara yollanmıştır. Cami ve kiliseler kapatılmış veya başka maksatlar için kullanılmış; dinî sınıf ortadan kaldırılmıştır. Ancak, Türk ve müslüman insanların yaşadığı Türkistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi yörelerde sofi eylem biçimleri (Nakşibendi gibi) yer altına inmiş, hem komünizme, hem de daha önce Orta Asya'daki mevcut Budizm ve Hıristiyanlığa karşı direnmiştir (Bennigsen, 1988). Komünist ideoloji ne kadar dini baskı altına alıyorsa, yer altına çekilen sûfî islâmî yöneliş de güçleniyordu. Bu süreç, Bennig-

60 Lewis, Bernerd, Tercüman Gazetesi, 4 Aralık 1990

sen'e göre, bir tür "*paralel islâm*" diye adlandırılmaktadır. Böylece, paralel islâm, resmî olmayan islâmdır. Resmî görüş cami içi olduğu halde, sûfi akım cami dışı bir yönelişi göstermektedir. **Nakşibendi, Kadriye ve Kübrai** gibi komünizm öncesi Çar yönetimine ayaklanan tarikatlar, komünizme de Çeçen-İnguş, Dağıstan yörelerinde 1917-1924 yılları arasında ayaklanmış ve 1936'ya kadar sürmüştür. Daha sonra da sistematik bir tarzda yer altına çekilerek, tıpkı Anadolu'nun Türkleşmesinde gözlediğimiz gibi, Rusya'da da komünizme set çekmeye çalışmışlardır. Bugün de, Rus emperyalizmine karşı savaşmaktadırlar.

1924 Tevhid-i Tedrisat yasasından sonra da, resmî okullarda din derslerinin kaldırılması, din adamı yetiştiren her türlü okul ve fakültelerin kaldırılması, dinin laiklik dışı seküler (dünyevileşme) diyebileceğimiz bir noktaya itilmesi, yukarıda belirttiğimiz gibi, büyük bir boşluk yaratmıştır. Bu süreç, diyebiliriz ki bir çeyrek yüzyıl devam etmiştir. Mardin'in belirttiği üzere: "*Nurcu hareket, gücünün bir bölümünü de Cumhuriyet döneminin bu başarısızlıklarından almıştır. Bu başarısızlıklar arasında önde geleni, Cumhuriyetçi laik ideolojinin bir dünya görüşü olarak İslâmın yerini alamamasıydı.*" (Mardin, 1992). Nurculuk, halk arasında yaygın Kateşizm (ilmi hâl) geleneğini kullanmak suretiyle yasal çizginin altında kalarak yayılmıştır. Bu paralel islâmın, kök paradigmalarının (The forest symbols) esnekliği halk katında islâmın yayılma sürecini sağlamıştır. Nurculuk, tamamiyle dinî bir uyanış olarak yaratılan kozmik boşluğu doldurmuştur. Bu nedenle, Nurculuk, batılı anlamda bir fundamentalizm olarak düşünülmemesi gereken laik koda bir tepki unsurudur. Mardin'in isabetle belirttiği üzere, Nurcuuk bir canlanış (tecdit) tir (Mardin, 1992:47). Ancak, bu canlanışta modernleşmeye karşı tepkiler de yer almaktadır. Bu da, Nurculuktan ayrı bir bağlamda, Türkiye düzeyinde ele alınması gereken bir konudur. Günümüzde, modernleşme karşısında islâmın yeni tutum ve davranış kalıpları da tartışma alanına girmiş bulunmaktadır.

Türk modernleşmesi ve onu izleyen manevî bunalımlar karşısında, Nurculuk kadar öteki paralel islâm nitelikli akımların da almış olduğu tutum ve davranış tepkileri vardır. Bu,

ilkın islâm dünyası çapında, sonra da millî sınırlar içinde düşünülebilir. İslâmî modernizmin merkezi tezi, temel kaynakları olan Kur'an ve sünnete yönelmek ve bunların ışığında oluşan topyekûn tarihî mirası ilmî ve akılcı bir süzgeçten geçirerek tarihsel ve sosyal gelişme sürecini ortaya çıkarmaktır (Rahman, 1990). Bugün, İslâm dünyasında olduğu kadar ülkemizde de bu tür bir modernleşme hareketinin izlerine raslamaktayız. İslâmın, Asr-ı Saadet ölçüllerini temel bilgi kaynağı olarak ele alındığı bu dönemde, insanlara takdim ve onu hurafelerden arındırarak ıslah etmek için yorumcuları üç kategoride toplamak bir gelenek olmuştur. Bunlar: 1) Tecdit (yenileme), 2) Teceddüt (yenilenme-reformizm-çağdaşlık-modernizm), 3) ilhadi (dinsizlik, islâmî inançtan dönenler)⁶¹.

Tecdit, İslâmı başlangıçtaki saflık ve devamlılık içinde yeniden anlayabilme ve düşünme olarak tanımlanmaktadır. İbn Teymiye'den itibaren Selefiye diye adlandırılan, günümüzde de kökencilik (fundamentalizm) olarak da tanımlanan görüşler bu kategoride yer almaktadır. Çünkü, temelde islâmın kökenlerine inmeyi esas alan bu akım, "*bütün çöküşün ve bozulmanın nedenlerinin selefî öğretisinden ayrılmak ve sorunları Yunan düşünce kalıplarına göre çözmek*" olduğunu ileri sürer (Uyanık, 1990).

Görülüyor ki, bu İbn Teymiyeci (yani Kur'an ve sünnette her şey açıklanmıştır tezi) yaklaşım veya hermenötik analizde fundamentalizm, bir radikalist eylem biçiminden ziyade, Kur'an sisteminde arayıştır. Hatta, bir metodoloji, bir yorum tarzıdır. Bu görüş, Uyanık'a göre, "Batılı anlamda reformdan anlaşılan ve dinin yeni sosyal ve iktisadî şartlara göre değiştirilmesi, yani yenilenmenin (reformun) tersidir. Reformda, tashihi istenen dinin kendisi iken; tecdidde din hakkındaki yanlış anlamlar tashih edilir".

Aynı şekilde, bir diğer grup da "*reformu, ıslah etmek, yani bozulmuş bir şeyi eski doğru haline getirmek, düzeltmek*" şekliyle belirtmektedirler (Işık, 1976). Dinde reformcular da: a) Müced-

61 Uyanık, Mevlut, *Günümüz İslâm Düşünüşünde İslahat Kavramı*, 1990, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, N: 1, ss. 49-56.

didler, b) Bidât veya dalâlet fırkaları, c) islâm düşmanı, sinsi kâfirler⁶².

Bir başka yaklaşım da, tecdid ve teceddütün anlamlarının çok iyi değerlendirilmesi kanısındadır. Tecdid yenileyen, teceddüd ise yenilenen demektir. İslâmda tecdid vardır. Bu manadan dolayıdır ki, her asrın başında geleceği müjdelenen şahsa yenileyici mânâsında müceddid denir. Müceddi, mevcut islâm sistemiyle geldiği asrı yenileyen insandır. Reform ve tecdid tamamen zıd manadadır. **Dinde tecdid vardır; fakat reform yoktur.** Zira İslâmda işin temeli aslâ değişmez. Yapılan ve yapılması gereken, Kur'an'ın o asra bakan yönünü tesbittir. Yani asra, Kur'an'a göre bir yorum getirmektir. Bu ise, katiyyen bir yenilenme veya reform değildir. Yenilenme, bir bozulma ve eskime neticesinde olur. Hergün ebed kadar taze kalan islâmda katiyyen bir eskime ve bozulma yoktur ki, yenilenme olsun.⁶³

İslâmda reformun olamayacağı hususunda Işıkçı ve Gülen'ci okulu birleşmektedir. Ancak, çağa göre bir yorum getirmek, yani Kur'an'ın o çağa bakan kimliğine bir açıklık getirmek temel ilkeyi teşkil etmektedir. Kur'an'ı asra göre değil, asrı Kur'an'a göre yorumlamak İslâmî tecdidin özünü oluşturmaktadır.⁶⁴

Bu yaklaşım, latince modernus (çağa uyum sağlama) anlamında modernizmin de ruhuna uyum sağlamaktadır. İslâmın Batıya bakış açısı da, bu yenilenme çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Öyle ki, Tanzimat bu okul taraftarları için bir yenilenmedir. Tanzimat ile Batı standartları ölçülerine göre yeniden yapılanma esastır. Ancak, temelinde ilâhî kaynak olmadığı için bu islâmcı grup Tanzimat türü yenilenmeye karşıdır. Bu yüzden Batıya bakış açıları kuşkuyla dayanmaktadır. "*Batılı durmadan yeni yeni fikirler üretmekte ve bizleri esas kavga vermeniz gereken noktadan uzaklaştırmaya çalışmak-*

62 Işık, H. Hilmi, *Dinde Reformcular*, 1976, s. 7.

63 Gülen, Fetullah, *Yeni Dünya Yapılanması Üzerine*, Zaman Gazetesi, 27 Ocak 1992.

64 Türköne, Mümtaz'er, *Siyasal İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, 1991, s. 275-276.

tadır... Dolayısıyla bize telkin edilen ve bir çoğunu da tesir altına alan Batı kaynaklı düşünceler sadece bir aldatmacadan ibarettir. Ne bize ne de başkalarına kazandıracığı hiçbir şey yoktur." (Gülen, 1992).

İslâmi fundamentalizmde Batılı bakış açısı önemli rol oynamaktadır. Buna göre, İslâmda günümüzün şartlarına göre yorumlar yapılmalı, islâma yeni bakış açıları getirilmelidir. "Tecdit (yenileme-renewal) ve ıslah (reform) güçlenen islâmın iki önemli kavramıdır" ⁶⁵. Batılı düşünürlere göre, "tecdit ve reform, İslâm kaynaklarına sürekli bir dönüş çağrısını ifade eder" ... Voll'e göre, "Kur'an ve peygamberin sünnetine dönüş ve bunların ödün vermeden uygulanması çağrısı; 2) bu uygulama sırasında önceki ulemanın görüşlerine bağlı kalmak ve düşüncelerine örnek almak değil, tam tersine, Kur'an ve sünnetin bağımsız analiz edilmesi, yani içtihat hakkını savunmak; 3) sentezci islâmi pratiklere karşı "Kur'an'ı deneyim" in eşsizliğini ve orijinallliğini savunmak ana metodolojiyi teşkil eder.

Voll, reform (ıslah) yöntemi hususunda da Kur'ana boyut getirmek suretiyle geleneksel islâmcı görüşlere karşı çıkmaktadır. Ona göre reform, Allah elçilerinin görevleriyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Zira, Şuayb peygamber, Kur'an'da gönderildiği insanlara şöyle der: "Gücümün yettiğince, sadece ıslah etmek istiyorum" ... İslah için çalışanlar yani (muslihûn) zümresinden Kur'an'da sık sık övgüyle söz edilir. Görülüyor ki, ıslah (reform) - yani gerçek anlamda reform - peygamberin ve ıslah çabalarının bitmesine rağmen, sadece verimliliği veya refahı yükseltmek için çalışmak değildir, insanların erdemlerini arttırma çabasıdır da... Batılı yorumlar, ıslah ve tecdit kavramlarına farklı boyutlardan yaklaşmak suretiyle Selefiyeci veya geleneksel metodolojiye karşı çıkmakta, onları fundamentalist gruplar olarak belirtmektedirler.

Genç Türk teolojistleri, geleneksel ve Batılı yorum biçimleri arasında yeni tutumlar kazanmış durumdadırlar. Bunlar, Lahbabî'nin de belirttiği üzere: "20. yüzyılın iletişim teknikleri karşısında neredeyse ortak bir kültüre doğru gidildiği ve saf bir kültürün

65 John, O. Voll, İslâm tarihinde tecdit ve ıslah, ed. John Esposito, Güçlenen İslâmın Yankıları, 1988, s. 45-49.

olamayacağı gerçeği karşısında, İslâm inanç sistemini, dünya ve ahireti kuşatacak şekilde günümüz insanına sunmanın zorunluluğuna işaret etmektedirler"⁶⁶. Özdalga'ya göre: "Batıya (yani dış dünya ile entegrasyon), kapitalizme, sosyalizme, materyalizme, eğlenmeye icabında demokrasiye ve laisizme, yani mevcut olan her şeye karşı olan (düzene karşı) bir görüş, geniş din çevrelerinde hâkim bugün. Bence, bu radikalizm (din sabittir ve dünya değişiyor, çevreleri ise eski düzeni muhafaza etmek istiyor) gibi ifadelerle açıklanamaz. İçinde yaşadığımız dünya hızla değişiyor, o doğrudur, ama demin söylediğim gibi asıl değişmekte olan bu dini görüşlerin ve tutumların kendileridir" (Özdalga, 1990).

Görülüyor ki, İslâmâ yaklaşım tarzlarında henüz billurlaşmış görüş açıları -yenileme ve reform olgusuyla ilgili olarak mevcut değildir. Hüseyin Nasr'ın geleneksel yorum biçimi ile Rahman'ın açıklayıcı ve hermenötik metodolojisi kültür ortamımızı etkilemekte devam etmektedir. Bu nedenle, islâmi radikalizm ile fundamentalizm biçiminde beliren şartlandırmalar da henüz aydınlığa ulaştırılmış değildir. Rahman'ın tefsir yöntemi, "şeriatlar" değişmiş, fakat akideler değişmemiştir" bir çeşit değişme sosyolojisi okuludur. Buna göre, "zekât verme ilkesi, hiçbir zaman değişmez; ancak değişik yorumlarla bu ilkeyi güçlendirmek gerekliliği gibi, zekât toplama uygulamaya yönelik konularda değişik usuller gerekebilir"⁶⁷.

F. Rahman'ın Kur'an tefsirine yaklaşımı, günümüzde genç Türk ilâhiyatçıları arasında daha yaygın bir itibar kazanmış görünmektedir. Bu nedenle, metodolojisi, aynı zamanda Batıdaki İslâm anlayışına da akılcı ve doyurucu bir cevabı teşkil etmektedir. Hüseyin Nasr'ın önerdiği gelenekselciler, gelenek terimini hem vahiy yolu ile insana bildirilen kutsal olanı, hem de insanlık tarihinde bu kutsal mesajın açılması ve kendini göstermesi anlamında kullanmaktadırlar⁶⁸. Rahman, konuya daha farklı ve açıklayıcı bir biçimde aydınlık getirmektedir.

66 Lahbabi, Aziz, Milli Kültür ve Medeniyet, 1980, s. 144.

67 Rahman, Fazlur, Arapçılığın İslâmileştirilmesi, İslâmi Araştırmalar Der. Cilt: 4, Sayı: 4, 1990, s. 296.

68 Nasr, S. Hüseyin, İslâm'da Bilim ve Medeniyet, 1991, s. 29.

Kur'an incelemenin yöntemi tefsirle başlar. Tefsir de Kur'an'a yöneliktir. Yani Kuran'ı, Kuran olarak anlamının tek yoludur. Tefsir de iki yönelimi ortaya koyar. 1) Hiçbir metin, bağlamı dışında doğru anlaşılamayacağı için Kur'anın da bağlamını ortaya koymalıdır. Bunun için de Kur'an'ın zamanına dönmek zorundayız. Böylece, sebep-i nüzulü ve âyetlerin bağlamını iyice kavramalıdır. O halde, bu ilk hareket, zamanımızdan Kur'an'ın indirildiği zamana inmektir. Buraya kadar Nasr'la Ramhan aynı çizgide birleşmektedir. 2) Şayet, Kur'an'ın indirildiği gibi gidip orada kalırsak o zaman Kur'an'ın çağımızla olan ilgisini ortaya koyamayız. Eğer Kur'an'ı uygulamaya dökmek istiyorsak, birinci hareketle ortaya konulan Kur'an'ın aslı manasını zamanımızın anlayışına göre açıklamalıdır. O halde, ikinci hareket de Kur'an'ın indirildiği zamandan kendi zamanımıza dönmektir⁶⁹.

Rahman'ın bu metodolojisi, *Annales Okulunun* tarihi olaylara yaklaşım biçimini hatırlatmaktadır. Onlara, zamanımızdan hareket ederek tarihsel olgulara yönelmeyi, oradan da günümüze gelmeyi önermektedirler. Ayrıca, "*Kur'an'ın aslı manasını zamanımızın anlayışına göre açıklama*", Gülen'in "*Bizler de bir yenilenmeden bahsediyoruz veya bahsedebiliriz. Ancak, bu yenilenme inandığımız sistemin bizdeki tezahürüdür... Yani, yenilenler bizleriz. Yoksa İslâm'da yenilenme söz konusu olamaz*" (Gülen, 1992) tarzındaki görüşleri ötekilere nazaran daha açık ve daha güçlü bir anlam taşımaktadır.

Kısacası, radikalizm ve fundamentalizm akımları, İslâmın canlanması ve yükselişi ile ülkemizde de yeni yorumlara yol açmaktadır. Batıdan aktarılan kavramlar ve metodoloji türleri bu nedenle gündeme gelmekte, aydınlarımız arasında tartışma konusu yapılmaktadır. Bu yaklaşım tarzları, nereye kadar aslı kimliklerini korumakta, nereye kadar İslâma radikal bir istikamet vermektedirler, bütün bunlar, güncel yaşantımızda çok boyutlu yönleriyle ele alınmaktadır. Fukuyama, "*liberal-demokratik pragmatist toplumlarla, siyaset ve ekonomi modeline ulaşan*

69 Rahman, Fazlur, *İslâm ve Çağdaşlık*, s. 71-82, 1990.

çağdaş toplumlarda "ideolojilerin" iflas edip, tarihin de ideolojik evrimini tamamladığı tezinin, Orta Doğu toplumları için henüz geçerli olmadığı" görüşünü ileri sürmektedir. (Fukuyama, 1992) Yalnız, burada, Türk İslâmî yapılaşmasını ayırmak gerekir. Türköne, Orta Doğu ülkelerinin sömürgecilik şartları altında islâma sarılmaları nedeniyle, Osmanlı bakış açısının farklılığına dikkatlerimizi çekmektedir. Ona göre, "Osmanlı aydınları (Nanuk Kemâl modernist, Ali Süavi ihyâc), islâmî, Batılı ideolojiler gibi bir ideolojiye dönüştürürken, ona modern bir siyasal sistem olarak bakmaya, ondan modern bir siyasal kural çıkarmaya çalışmışlardır." (Türköne, 1991: 277). Bunda, tüm islâm ülkelerinin, özellikle Orta Doğu toplumlarının uzun süre sömürge hayatı yaşamalarının rolü unutulmamalıdır. "Sömürge idaresinde yaşayan Müslüman aydınlar, "cihad" çağrısıyla kitleleri dayanışmaya çağırırken, Osmanlı aydınları beraber yaşadıkları gayri müslimleri siyasi birlik içinde tutmanın yollarını aramaktaydılar." Osmanlı aydınlarının geliştirdikleri islâmcılık ideolojisi, laik politikaya ihtiyaç hissedilen, hatta bunları zaruri gören bir Türk İslâmî modelidir.

Türk-İslâmî kültür kodunun; 1924-1950 dönemi yaratılan dinsel boşluğa tepkisi sonucu, paralel islâm türü -yeniden canlanma sürecinde-, Pilavoğlu, tarafından temsil edilen Ticani eğilimli radikal birkaç hareket istisna edilirse, önemli etkisi olduğu söylenebilir. Türk toplum yapısında, 1928'de Mısırda kurulan ve ikinci dünya savaşından sonra faal rol oynayan Müslüman Kardeşler Harekâtı, İran'daki Fedeyani İslâmî ve Pakistan'daki Cemaat-ı İslâmî ve benzeri Batılılaşmaya karşı radikal örgütlerin doğmayışında bu Türk İslâmî'nin önemli etkisi düşünülebilir.

c. Yeniden Gelenekselleşme ve Postmodernizm: McLuhan'ın Dünya Köyü bize, iletişim çağının meydana getirdiği medya ağı içinde, birlikteliğimizi sağlamıştır. Türkiye'de 1839'lardan beri tartışma konusu olan Batılılaşma modeli, artık tüm etkinliği ile insanlarımızı kuşatmış bulunmaktadır. Kırsal alanlardan kentlere göçler, kentlileşme sürecini meydana getirirken, aynı zamanda, dönüşümü olmadığı sanılan gelenekli-

likten modernleşmeye gidiş çizgisi de tersine dönmekte; post-modernizm akımında gözlediğimiz üzere, gelenekli kimliğimizi aramaya doğru yönlendirmektedir. Sosyolojik deyişimiyle bu süreç bu **rurbanizasyondur**. Kırsal alanların kentlere, kentlerin de kırsal alanlara etkileşimi anlamında rurbanizasyon olgusu da, günümüzde hızlı teknolojik değişme ve sanayileşme süreci sonucu, sosyal dönüşüme uğramaktadır. Bu yeni oluşum, Sayarı'nın deyişimi ile "*yeniden gelenekselleşme*" dir (Sayarı, 1984). Bu kavram, **yeniden toplumsallaşma** olarak bilinen ikili kimlik kazanma boyutundan esinlenmiş olsa gerek.

Türkiye'de elitist gruplar arasında modernleşme sürecine getirilen yeni boyutlar postmodernizm, Feyarabend damgalı düşüncelere protestoların yayılması, Fukuyama'nın "*tarihin sonu mu?*" türü tezleri ve kültürün feministleştirilmesi anlamında anarşik feminizm akımları, pornografi, seksüalizm, nudizm, transparan, transseksüel oluşumlar tümü ile Batılılaşmanın ürettiği tek boyutlu evrenselleşme ve genelleştirme felsefeleri, üçüncü dünya ülkeleri veya Batılı olmayan toplumların kozmik davranışlarında etkili olmaktadır. Dünya köyünün penceresinden; bu oluşumların yansımalarını her an fikir ve sanat dergilerinde, telif eserlerimizde ve giderek azımsanmayacak ölçüdeki çevirilerde, gazete sütunlarında, TV forumlarında gözlemekte, okumakta ve izlemekteyiz. Batıda, elli veya yüz yıl içinde gelişen düşünce akımları ve yenilikleri toplumumuz belki de 1980'ler sonrası beşer, onar yıllar içinde yaşamaktadır. 90'lı yıllar, bu nedenle üzerinde durulmaya, meditasyona açılmaya elverişli dönem olarak kabul edilmelidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, modernleşme batılılaşma ile eşdeğer tutulmuş (Gökalp tezi) ve bir model olarak benimsenmiştir. Ancak, bu tür bir modernleşmenin, yeni gelenekcilik (neo-traditionalizm) gibi Üçüncü Dünya ülkelerinde ortaya çıkan tepkiler karşısında yorumlamaları, Türk elitistleri arasında bilinçli atılımlara neden olmuştur. Ünlü, modernleşme teorisini E. M. Rogers, yeni gelenekciliğin modernleşmeye yönelik tepkilerini üç noktada topluyordu: 1) Batılılaşmanın modernleşmeyle eşdeğer tutulması bir yanılgıdır; 2) Modernleşme, sarılmıştır ki,

bütün değerlerin batıdan kaynaklanması sürecidir; 3) Modernleşme sonuna kadar iyi bir şey değildir ve aynı zamanda tek boyutlu olarak da düşünülemez⁷⁰.

1960'lar sonrası Batıda aktüel konu olarak gündeme gelen Batılılaşma üzerine yürütülen eleştirilerin, Cumhuriyet dönemi boyunca otokton felsefe tarafından hâlâ tabu kavramlar kategorisi içinde yer alması, kültür ve düşünce hayatımızda resmi ve resmi olmayan tezlerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Resmî tez, batılılaşma-modernleşme sürecini hiçbir eleştiri süzgecinden geçirmeden Batıdan aktardığı halde, Resmi olmayan alternatif görüşler, Türk düşünce sistemine boyutlar getirmek bakımından ilerlemeler kaydetmektedir. Birinci Cumhuriyet, ikinci cumhuriyet tartışmaları da bu kategori içinde düşünülmelidir. Marksizmin, bizzat Marks'ın kapitalizm için söylediği deyimle, "*tarihin çöplüğüne atılmasından sonra*" serbest kalan Türk Marksistleri yeni jargonlar, mitler ve ütopyalar peşine düşmeye başlamışlardır. Etniklik, azınlık sorunları, feminizm, vb. görüşler bunlar arasındadır. Bu da, özgürlükçü, katılımcı, piyasa ekonomisine dönük bireyci kavramların, Freudian üslûpla alt-bilincin etkileri olarak yorumlanabilir.

Genellikle, Batıdan yüklenen bu akımlar kaosunun ortaya çıkardığı felsefi krizler karşısında, Doğulu ve İslâmcı akımların temsilcilerinin savunma mekanizmaları da, eski yuvalarına dönmek suretiyle tepkici bir vaziyet alışı ortaya koymaktadır. İlk görünüm, sosyal bilimler metodolojisinde dikkatleri çekmiştir. Bunun da, bir zihniyet ve kognitif yapı değişimi olduğunu anladığımız zaman, gerçekçilik kazandığına tanık olmaktadır. Aslında, bu bir öz eleştiridir. Şöyleki, herşeyden önce Batılılaşma veya çağdaşlaşma karşısındaki yanılğımız, Batı değer yargıları, inanç sistemlerinin oluşturduğu bir dünya görüşünü, kendi tarihi gelişimimizin bir yansımasıymış gibi telâkki ederek, onu benimsememizden kaynaklanmaktadır. Oysa, Batı uygarlığı Batı insanının dünya görüşü, hayat tarzı ve

---

70 Rogers, M.E., *Modernization Among Peasant*, 1969. s. 15.

zihinsel kategorilerinin bir ürünüdür.

Aynı şekilde, mantıkçı pozitivistin egemenliği de kuantum fiziğindeki son gelişmelerle 20. yüzyılın ilk yarısında sarılmıştır. Popper'in yanlışlanabilirlik ilkesiyle de tarihselcilik ağır darbeler yemiştir. Nihayet, Feyerabend'le "yönteme hayır" noktasına kadar gelinmiştir. Bilimsel evrim teorileri de yıkılmış, bilimin devrimsel sıçramalar yaptığı tezi gündeme gelmiştir. Artık tek ve geçerli teoriler yerine, teorik çoğulculuk geçmiştir. Hatta, karşıt-bilimci çıkışlar boy göstermeye başlamış, bilim tahtından indirilmeye çalışılmıştır.

İşte, Lerner'in daha önce temas ettiğimiz geleneksellikten-modernliğe geçişin ana temasını teşkil eden -dini yaşantıdan seküler duruma yönelişin modeli- Türkiye'yi de içine alıyordu⁷¹. Böylece, bu sürecin, modernliğin en belirleyici özellikleri olan demokratikleşme, laikleşme, rasyonalizasyon, sosyal fakılaşma gibi olguları meydana getireceği düşünülüyordu. Bütün bu varsayımlar ve beklentiler (empati), gelişmekte olan ülkelerin Batının sosyal ve tarihsel gelişme kalıplarını izleyeceği temel düşüncesine dayanmaktadır. Batının sosyal-ekonomik gelişme sürecini, bütün toplumların izleyeceği evrensel bir model olarak kabul eden Avrupa merkezli bir bakış açısı, tarihi ilkel-gelenekselden-modern-batılı toplumlara doğru tek yönlü bir yürüyüş olarak değerlendiren "ilerleme felsefesine" dayanmaktadır⁷².

Dağı'ya göre, bu yaklaşımda gözden kaçan nokta, kalkınmakta olan ülkelerdeki gelişme sürecinin "geri tepme" etkisidir. Zira, kırdan kente göç, sanayileşme, ferдин kollektif cemaat dayanışmasına istinat eden kurumlardan kopuşu, sosyal normlardaki belirsizlik veya alt ve üst kültür grupları arasındaki çatışma gibi modernleşme sürecinin toplumsal ve ferdi etkileri, hızlı bir yabancılaşma ve parçalanmışlık duygularıyla geçiş toplumlarının en belirgin özelliklerini teşkil etmektedir. İşte Sayarı'nın "yeniden gelenekselleşme" olarak nitelediği olgu

71 Lerner, D., *The Passing of Traditional Society*, 1958, 1-15.

72 Dağı, D. İhsan, *Orta Doğu'da İslâmın Siyasallaşması*, Yeni Forum, Sayı: 279, Ağustos 1992.

burada karşımıza çıkmaktadır. Öyleki, kırsal alanlardan koparak büyük kentlerin marjinal alanlarına dolup taşan bu kitleler, bu yeni kent yuvalarına yerleşememekte, açıkta kalmaktadırlar. Sosyo-psikolojik seviyede gözlemlenen atomizasyon ve yabancılaşma, ferdi geleneksel olanla bütünleşmesi ihtiyacını doğurmaktadır⁷³.

Fert, bu yabancılaşma ve parçalanmadan kurtulmak için yeniden gelenekselleşme mekanizmasını kullanmak durumunda kalmaktadır. Böylece, bir yanda geleneksel sosyal kurumlar ve değerlerin hızla erozyona uğradığı bir modernleşme süreci, öte yanda bu birimleri Batı kimliğine göre standartlaşmaya çalışan Batılı norm ve değerler düzeni... Bu iki zihniyet arasındaki çatışma, yani Batı karşısında geliştirilen bu yerli ve ideolojik tepkiler, tarihsel gelişmedeki tek-yönlülük (irreversible) iddialarını da çürütmektedir.

"Sosyo-ekonomik değişimin geleneksel toplum yapısı ve ilişkileri üzerindeki baskısı, eski ve yeni değerler arasındaki çatışma sosyal düzeyde anomiyeye yol açmakta; ferdi düzeyde ise, karmaşık bir sosyal yaşam biçiminde, dayanışmacı ve basit çözümler üretici bir cemaat ile özdeşleşme arayışına neden olmaktadır". (Dağlı, 1992). Yukarıda belirttiğimiz üzere, dinî veya islâmi canlanış, hızlı değişim sürecinin bir sonucu olarak yabancılaşan ve kimlik arayışına katılan kitlelere yerli kültürleriyle yeniden bütünleşmeyi mümkün kılacak olanakları sağlamaktadır. Heper'in de belirttiği üzere, "toplumun kendi kültür köklerine doğru bir arayışı yansıtan geleneksel değerlerin yeniden keşfi, modernleşme sürecinin siyasi elitler ve akademisyenler tarafından sıkça gözden kaçırılan bir boyutudur".

Gerçek geleneğin yeniden keşfi, sadece Üçüncü Dünya ülkelerine özgü bir olay değildir; yani aynı şekilde, aydınlanma sonrası şekillenmeye başlayan modern Avrupa kültürünün günümüzde ürettiği kendi post-modern toplum ve kültürün de aynen "yeniden keşfi"dir. Gerçekte, "Beyaz Camın Arkası", veya

73 Sayarı, S., 1984 "Politication of Islamic Traditionism, Some Preliminary Notes", *İslam and Politics in The Middle East*, Edsk. Metin Heper, R. İsraili, Ap. Cit., İhsan D. Dağı, Yeni Forum, sayı: 279, Ağustos, 92.

iletişim ağı olarak TV, ferdiyetçi ve özgür toplumu; sürekli standart kültür normlarıyla bağımlı kılınmış ve kendi içine çekerek büsbütün bir kenara itilmiş, **autizm** kurbanı yapmıştır. İşte post-modernizm gibi akımlar, biraz da toplumun bu yapısına bir başkaldırma olarak ortaya çıkmaktadır. İslâmi fundamentalizm, bu ortam içinde kaybolmamak için İslâma sarılmakta ve köklere dönmeye çalışmaktadır. Milliyetçilik akımlarının da güç kazanmasında, etnikliğin bilinçlenmesinde bu tür bir oluşumun derin etkileri olduğu unutulmamalıdır.

Post-modernizm, ister ilkin mimari ve sanat-estetik alanda başlamış olsun, isterse kökleri 16. veya 17. yüzyıllara kadar uzanmış olsun, herşeyden önce modernizmin karşıtı bir akım olduğu bütün özellikleriyle gözlenmektedir. Marksizme, kapitalizme, pozitivizme ve modernliğin tüm değerlerine adeta bir baş kaldırmadır. Post modernizm, Batının modernlik zihniyetine Batıdan kaynaklanan bir protestodur. Falk'ın yerinde tesbitiyle, "*Post-modernizm; Bilim, rasyonalizasyon, hakikat, evrensellik, üretimde faydanın maksimizasyonu ve laiklik ilkelerine dayanan ve modernist söylemin bir parçası olan kapitalist ve sosyalist modellerin iflasının bir sergilenmesidir*"⁷⁴.

Batıda Postmodernizm, çağdaşlaşmanın dayandığı Aydınlanma geleneğine, bu geleneğin temel taşı rasyonalizm ve bilim metodolojisine ciddi bir saldırı bulunmuştur. Aydınlanma çağının dini dışlayan tüm sekülerize edilmiş tutumlarına karşı bir direniş, bir tepki unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Hatta, Budizmin, Konfüçyan düşüncenin, Doğu mistizminin unsurlarını günlük yaşantılarına getirmek suretiyle fundamentalist düşüncelerinin yeniden canlanışına yol açmıştır.

Türk fundamentalizmi de, 1839'lardan beri içine sürüklediği ve tüm değerler sistemini alabora eden Batılı norm ve değerlere karşı bir direniş içine girmiş, yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bir Batılı ideoloji olan Komünizmin çöküşü ile Türk Cumhuriyetlerindeki bu tür yeniden canlanış hareketleri de bu bağlamda incelenmelidir. İslamın Yeniden Yükselişini ele

74 Falk, R., 1988., "İslam and The Revolt of The Petit Bourgeoise" Daedolus, vol. 111, No: 1. op. cit. Dağı, a.g.m.

alan Esposito'nun çizdiği tablo göz önünde bulundurulmalıdır: *"Batının empoze ettiği modernlik, islâmi değerleri dejenere eden bir yapıya sahiptir ve reddedilmelidir. Ayrıca, modern bilim ve teknoloji yeniden İslami prensipler ışığında ele alınmalıdır. Hatta, Batılı bilim İslamleştirilmelidir"...*

d. Yeni liberalizmin yükselişi

Rönesans ve Aydınlanma çağı ile ortaya çıkan akılcılık ve pozitivizm akımları, her şeyden önce gündeme adalet ilkesi, insan hakları, özgürlük ve eşitlik gibi temel haklar yanında, aklın egemenliği ve özerklik ilkelerine dayalı evrensel değerleri de getirmiştir. Bu da, Batıda sanayileşme sürecini başlatmıştır. Piyasa ekonomisine dönük bir liberal ekonomi anlayışı, ferdi temel varlık olarak kabul etmiş, özgürlüğü de gaye haline getirmiştir.

Devletin iktisadi rolü azaltılmış, ferdiyetçilik desteklenmiştir. Böylece, ekonomi ile siyaset arasında yakın bir ilişkinin kurulması sağlanmıştır. Bu da, siyasal özgürlüğün bir zorunlu unsurunu oluşturmuştur. Friedman'ın yetkili teşhisiyle: *"Tarih, siyasal özgürlük için gerekli şartın kapitalizm olduğunu" söyler*⁷⁵. Ona göre varılan sonuç şudur: *"Hiçbir zamanda ve yerde, büyük ölçüde siyasi özgürlüğe sahip bir toplumun, ekonominin faaliyetler kitlesini düzenlemek için serbest piyasa benzeri bir düzen kullanmadığına raslamadım."* Bu varsayım, Friedman'ın aslında genelleyci ve Batı -merkezli tezinin bir yansımasından başka bir şey değildir. Perestroika sonucu, sosyalizmin de bir iktisadi sistem olarak tarih sahnesinden uzaklaşması, kapitalizmin *"-Tarihin Sonu mu?"* tezini ön plana getirmiştir. Artık, toplum düzeni kapitalizmle son bulacaktır, başkaca alternatif düşünülemez. Fukuyama'nın toplumumuzda da yansımasını bulan *"Tarihin Sonu mu"* tezi, aynı şekilde bir Batılı tezdur.

Türk toplumu da, oldukça gerilere giden bir iktisadi liberalizm deneyimine sahiptir. Bu, İkinci Meşrutiyet'de Ahrar Fırkası ile siyasal bir tez olarak filizlenmiştir. Daha sonra, Cumhuriyet dönemi Serbest Fırka ve Terakki Perver fırka ile iki kez deneyim olanağına ulaşmıştır. 1960'lar sonrası, yarış

75 Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, s. 27, 1988.

çizgisine girmiş, hatta "Türkiye'nin küçük bir Amerika olacağı" parolası ortaya atılmıştır. 1980'lerden itibaren de Türkiye'nin bir "consumer Society" -tüketim toplumu- olacağı temennisi ve buyruğu kitlelere bir mesaj olarak yayılmıştır. Batı -merkezli metodoloji, toplumumuz için de izlenmesi gereken bir credo, kapitalizmin bir kateşizmi haline gelmiştir. Batılılaşmak, serbest piyasa ekonomisine yönelmek, özgürlükçü ve katılımcı bir politik mekanizmayı uygulamak gibi bir takım Batılı ön şartları taşıyordu. Kısacası, piyasa özgürlüğün bileşkesidir. Ancak, serbest piyasanın varlığı, hiç kuşkusuz devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Friedman'a göre, "devlet" hem "oyunun kuralları" nı belirlemek için bir forum olarak, hem de kararlaştırılan kuralların yorumlanması ve uygulanması için bir hakem olarak gereklidir. (Friedman, 34). Devletin, kamu alanının bazı kesimlerini müdahale altına alması neo-liberal toplumlarda bile zorunludur⁷⁶.

Batı tipi piyasa ekonomisi, 1980'ler sonrası özgürlükçü, ferdiyetçi ve katılımcı demokratik türevleriyle ülkemizi istilâ ederken, devletin ufalanması, hatta kaldırılmasına yönelik girişimler karşısında, Galbraith ve Friedman gibi Amerikan kapitalist sisteminin güçlü teorisyenlerinin bu görüşleri karşısında aydınlarımızın ne söyleyebilecekleri merak edilmektedir? Max Weber, "Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu" adlı ünlü eserinde, "demokrasinin, kapitalizmin, bilimin, hukuk sisteminin" Batının, özellikle Protestan ahlâkının ürünü olduğunu kesin çizgileriyle daha 1910'lu yıllarda vurgulamıştı. Ülkemiz, bugün bu çizgilerde yürürken, Batılı norm ve değerlere de uymak suretiyle, büyük ölçüde İslâmi ve millî kimliğini zedelemiş bulunmaktadır. 1992'de Cumhurbaşkanı: Toplumunu artık bir "consumer Society haline getirmeyi hedefledik" diyordu. Böylece, eski dayanışmacı, tasarruf kokan dengeli toplum kodları, Yeni Liberalizm uğruna topa tutuluyordu. Hayek'in "Özgürlüğün Anayasası" adlı eserinde en aşırı liberal uç, teorik de olsa, gündeme gelmiş bulunuyordu. Ancak, Türk toplumu bir Amerikan toplum yapısı özelliğine sahip midir? Kültürel değerleri ve inanç sistemleri, fert-toplum dengesine dayalı top-

76 Galbraith, John Kenneth, Ekonomi Kimden Yana, 1988, s. 396-397.

lum yapımız bu süreçten ne derece rahatsız olabilir? Bütün bu sorular bir yana itilerek, toplum yapısını dolu dizgin liberal ekonomi doğrultusunda mobilize etmek vahim sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim de öyle oldu, bugün toplumumuzda gözlenen radikal diyebileceğimiz değerler yozlaşmasıyla karşı karşıya bulunuyorsak, kuşkusuz bunun da nederi, bu evrensel Batı merkezli teorilerin peşinden gitmemiz yüzündendir.

G. Trommsdorff, günümüz ünlü Alman sosyoloğu, bir araştırmasında, Japonya ve Almanya gibi iki büyük sanayi toplumunun bir karşılaştırılmasını yapmıştır. Sonuçta, liberal-piyasa ekonomisine rağmen, Japonya ve Almanya'nın çok farklı kültürel değerler ve toplum kuruluşlarına sahip oldukları gözlenmiştir⁷⁷. "*Post-materyalist değerlere yönelik belirli değişimleri Japon toplumunda bulamıyoruz. Grup sadakati, toplumsal dayanışma üstünlüğü gibi merkezi Konfüçyan ve Samuray değerleri de hâlâ Japon sosyalleşme sürecinde hâkim ve etkindirler*"..

Görülüyor ki, Batı ve Japon modelleri-sanayileşmeyi başarımlarına rağmen -birbirinden farklı toplum yapılarına sahiptirler. Batı, ferdiyetçi (individual), Japonya ise toplulukça (kollektivist) özelliğini korumaktadır. Yani, piyasa ekonomisi için toplum değerlerini Batı standartlarına göre düzenlemeye gerek görmemektedir.

Kapitalist sistemin Amerikan toplum yapısını nasıl çökerttiğini ünlü sosyal bilimci Daniel Bell, "*Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri*"nde çok açık bir biçimde gözler önüne sermiştir. Ülkemizde de: "*Şirketler dünyası, borsa-piyasa ilişkileri, holdingleşme, bir sınıfın dillere destan hedonistik yaşantıları, veto grupları ve iktidar elitleriyle güç birliği sağlanması*", gri para dalavereleri, ülkeyi bunalmalara götüren terörist eylemler, hayat pahalılıkları, kitlelerin yoksullaşması, intiharlar, gençlik-yan kültür alanlarının oluşması (culturati), seksi ve Epiküryen türde konuların basın ve TV dünyamızı istilâsı, millî ve dinî ideallerin marjinal alanlara itilmesi, bu liberalleşme sürecinin birer yansumalarıdır.

77 Trommsdorff, Change in Japan and Germany, *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 7, 1983, pp. 357-360.

e. Femilizim değil Feminizim

Aile sosyolojisi açısından, durum daha da karmaşıktır. 19. yüzyıl sosyologları, toplum yapısı ve biçimiyle aile türü arasında yakın ilişkiler olabileceğine dikkatlerimizi çekmişlerdir. Özellikle Le Play, "toplumun biçimi aileyi meydana getirir" diyordu. Kolektivist ve dayanışmacı toplumlarda baba otoritesine dayalı aile; bireyci (ferdiyetçi) toplumlarda ise partikülarist (ana-baba otoritesinin dengeli paylaşıldığı) çekirdek aile biçimi ortaya çıkıyordu. İşte feminizim, bu bireyci, demokratik oluşumun bir ürünü oluyordu. Böylece, kadının siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda erkekle benzer haklara sahip olma doğrultusundaki eğilimleri güç kazanıyordu.

Ancak, bu kapitalistleşme süreci, fertleri tüketim ekonomisi peşinde koşturmaya başlamış, gelenekli aile yapısını büyük çapta dağıtmıştır. Günümüz İngiliz sosyoloğu Bottomore, evlilik kurumunu eleştirirken aynen şöyle diyordu: "..... Batılı sanayi toplumlarında boşanmalar 20. yüzyılın başından itibaren hızla artış göstermektedir. Aile kurumundaki istikrarsızlık, bir çok sosyolojik araştırmaya konu teşkil etmiştir. Evlilik günümüzde ekonomik bir birlik görünümünden çıkmış, geniş akraba grubunun desteğini de çoktan yitirmiştir. Son olarak da, sayısız yeni istekler karşısında kalan fertler, bu isteklerini gerçekleştirebilecek olanakları sağlayabilmek amacıyla, bilerek çocuk sayısını da azaltmaya başlamışlardır. Böylece evlilik bağı karşılıklı cazibeye dayanan basit bir ilişki durumuna dönüşmüştür. Bu ilişki evlilikte, birlik sağlayan ekonomik birlik olma, akrabalarından yardım görme ve dini kurallar gibi etkin bir bağ yaratamamaktadır. Bu nedenle, oldukça yüksek bir orana varan boşanmaların, modern ferdiyetçiliğin, evlilik dışı ilişkilerin sıkı sıkıya denetlenmesinin, kişisel mutluluk duygusunun zorunlu bir problemi sayılması yanlış olmayacaktır"⁷⁸.

Bottomore'un çizdiği bu tablo, günümüz "bireyci-özgürlükçü" kapitalist toplumların aile ve evlilik ilişkilerindeki dalgalanmaları gösteren gerçekleri yansıtmaktadır. Evlilik ilişkilerindeki seksüel cazibeye dayalı oluşumlar, yüksek orandaki boşanmalar, akraba-

78 Bottomore, T. B., Toplumbilim, 1977, s. 185-204.

lık bağlarının çözülmesi, kadının alabildiğine iş hayatına çekilmesi bu çöküşün tipik örnekleridir.

Kadının bir iş gücü haline gelmesi (woman pover), enformasyon çağında da giderek hızla yükselmektedir. John Naisbitt: "İkinci Dünya Savaşından bu yana, çalışan kadınların sayısında % 200 oranında bir artış görüldüğü kanısındadır. Çocuklu kadınlar arasındaki çalışanların oranı da % 67'dir. 2000'li yıllar, kadını bir iş gücü olarak daha fazla yuvasından koparacak, fabrikalara, endüstri alanlarına, bürolara taşıyacaktır." Böylece, Marksistlerin: "Kadının değeri sosyalizmle ortaya çıkmıştır"⁷⁹ tarzındaki evrensel tezleri, 1890 İkinci Enternasyonelden beri, komünist dünyada kadını kurulu düzene karşı başkaldıran ve ajitasyon yaratan bir varlık olarak düşünmüştür.

ABD'de, feminizmin yörüngesinden saparak bozulmaya yöneldiği hususunda görüşler de vardır. Sosyolojik açıdan yapılan propagandalar yanında, özgürlük, kadın-erkek eşitliğinin siyasal alanda savunulması sonuca kürtaj, eşcinsellik, nudizm (çıplaklık) gibi toplumun genel ahlâkını sarsabilecek cinsel toplum fetişimzmine dönüşmüştür. Germaine Greer'in "The Female Eunuch" da ele aldığı tez, toplumumuz açısından da gündeme gelmiş bulunmaktadır.. Greer, kadının özgürlüğü ancak cinselliğe "evet" demekle gerçekleşebileceği görüşünde idi. Ona göre: "Kadınlar, evlilik propagandasından kurtulmalı ve baskı altında tutulan cinsel güdülerini doyurmaya yönelmelidirler" ...

Feminizm, sosyolojik bir akım olarak, sivil toplumun yaratılmasında önemli bir rol oynayabilir. Kadının boş zamanlarının değerlendirilmesi ve sosyal faaliyetler yoluyla millî kalkınmaya katkıda bulunmasını sağlayabilir. Bu tür eylemler, kadının statüsünün yüksetilmesini, aile bağlarının pekiştirilmesini güçlendirebilir. Bu bir çeşit ailecilik (femilizm) olarak düşünülebilir. C. C. Zimmerman, bir sosyolog olarak, Batı toplumları için bu tür aile dayanışmasını arttıran, aile bağlarını güçlendiren bir ailecilik akımını salık vermektedir.

Eğer, feminizm, ayrı yollara sapmak suretiyle, ailede ka-

---

79 Naisbitt, John ve Aburdene, P., Megatrends 2000, 1990.

dın-erkek rekabetini başlatmak, aileyi toplumda bir durak yeri, istasyon olarak kabul etmek, evlilik kurumunun boş ve anlamsız olduğunu ileri sürmek isterse, İslâmı bin yıldanberi şerefliymiş bulunan Türk insanını rahatsız edebilir. İslâmî Türk ailesi, kadın ve erkeğin rekabetine değil, bütünleşmesine dayalı bir modeli yansıtır. Onu, Batı tipi, kapitalist normlardan kaynaklanan bir rekabetçi model içine itmek, toplumun en küçük ve en gerçekçi modelini teşkil eden aileyi istikrarsızlığa sürükleyebilir.

Gerek milli, gerekse milletlerarası alanda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, Türk ailesi-iddia edildiği gibi- kabuk değiştirmiyor, aksine kimliğini korumakta devam etmektedir. Nitekim, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsünün "1988 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırma" taramasına göre, "Türkiye'de aile kurumu olağanüstü bir dayanıklılık göstermektedir" 1983'te evliliklerinin % 92'si kopmadan devam ediyorken, bu oran 1988'de % 97'ye yükselmiştir. Ancak, günümüz teknoloji ve sanayi şartları altında, ana-babanın iş yerlerinde çalışmaları, çocuğun bakıcılara veya yuvaya terkedilişleri, giderek toplumumuzda ailenin asli görevlerinden soyutlanmalarına, dışlanmalarına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle, aile işyerlerine, kreşlere taşınmaktadır. Bu oluşum, toplumun yapı taşı teşkil eden ailenin kimlik yarılmasına yol açmaktadır. Bu da, milletleşme sürecine hazırlanan toplumumuzda derin ıstırapların kaynağı olabilir.

Dünyamız globalleşmeye giderken İslâm ve Türk Dünyasının bunda etkisi nedir? Bu soru hiçbir vakit yararsız ve gereksiz değildir. İletişim, belki bizleri birbirimize daha çok yaklaştıracak, bir Dünya Köyü içinde yaşamamızı sağlayacaktır. Ancak, bu süreçte, etniklik kuşkusuz Batı değerlerinin, norm ve inanç sistemlerinin bir ürünü olacaktır. Avokrasi ve Amerika-merkezli akımlar bu oluşuma damgasını vuracaktır. Zira bilim metodolojisi, Batının lojik kimliğine göre yorumlanmakta ve üretilmektedir. Bütün bunlar, daha sonra evrensel ve genelleyici birimler olarak takdim edilmektedir. Böylece, Batı kendi düşünce ve ideallerini Üçüncü Dünya toplumlarına ihraç etmek suretiyle, onları evrensel normlar etrafında bütünleşmeye çağırılmaktadır. Tanınmış siyaset teorisyeni Huntigton,

bakınız Amerikan değerlerinin evrensel boyutlarda olduğunu nasıl açıklamaktadır: "...1980'lerin sonunda birçok kimse (Amerikan düşünün) gerçek olduğunu ileri sürüyordu. Eğer dünyadaki insanlar, A.B.D.'yi siyasi durgunluk, ekonomik yetersizlik ve toplumsal kaos tarafından kuşatılmış, solan bir güç olarak görmeye başlarsa, onun farkedilen başarısızlıkları, kaçınılmaz olarak demokrasinin başarısızlıkları tarzında görülecek ve dünyada demokrasinin çekiciliği azalacaktır"⁸⁰. Böylece, demokrasi ve A.B.D. özdeşleşmekte, bu da dünya ile bütünleşmekteydi. Aynı yazar, "tarihsel olarak, Batı Hıristiyanlığı ile demokrasi arasında güçlü bir bağlantı olduğu" kanısındadır. Bu görüş, Weberian tezin bir tekrarından başka birşey değildir. Batı, kendi tipi demokrasiyi veya teoriyi benimsemeyen görüşleri, alternatiflerini İME, AT ve AÇİG gibi kuruluşlar yoluyla dışlamaya çalışır. Bakınız, bu gerçeği Huntigton nasıl açıklamaktadır, görelim: "Nisan 1987'de Türkiye AT'a tam üyelik için başvurdu. Bunu kamçılayan nedenlerden biri, Türk liderlerinin, Türkiye'deki demokratik eğilimleri ve modernizasyonu kuvvetlendirme, koruma ve İslâmi muhafazakârlığı destekleyen güçleri soyutlama arzularıdır" (Huntigton, 1992: 10). Açıkça görülüyor ki, AT'a üye olmanın şartları: a) demokratikleşme sürecini hızlandırma, b) modernleşmeye devam etme, c) İslâmi muhafazakârlığı -ki Batı buna fundamentalizm diyor- destekleyen güçleri soyutlamaktır. Laikleşme perdesi altında istenen de İslâmi canlanmayı engellemektir. Bu taleplerin tümü, bizden Batı tipi normları benimsemizi istemektedir.

Bu teze göre, bir toplum ne kadar çok batılılaşmak istiyorsa o kadar çok batı değerlerine sahip çıkmalıdır. Bir başka deyimle, Batılı olmayan toplumlarda demokrasinin gelişmesi için, o toplumlarda Batılı kültürel kurumların yayılması ve uygulanması gerekir. Aksi takdirde, Batılı olmayan kültürler (örnek olarak İslâm ve Konfüçyüz inanç sistemleri) demokrasiyi gerçekleştiremezler. Bu nedenle, Batının Üçüncü Dünya ülkelerine ideoloji ihraç etmeleri, her ne olursa olsun, bir zorunluluktur.

Singapur, Tayvan, Kore, Honkong ve Japonya'da önemli

80 Huntigton, P. Samuel, Üçüncü Demokrasi Dalgası, Yeni Forum, Ocak 1992 s. 9-15.

kalkınma hamlelerini gerçekleştiren Konfüçyusluğu, ünlü siyaset bilimcisi bakınız nasıl eleştirmektedir: "... Konfüçyus toplumlarında ferdin devlete karşı hakları olması geleneği yoktur; fert hakları varsa bile, bunlar devlet tarafından oluşturulmuştur. **Harmoni ve işbirliği, uyumsuzluk ve rekabete tercih edilmiştir.** Düzenin devam ettirilmesi ve hiyerarşiye saygı temel değerler olmuştur. Fikirlerin, grupların ve partilerin çalışması tehlikeli ve gayri meşru görülmüştür. Hepsinden önemlisi, Konfüçyusçuluk toplum ve devleti birleştirmiş ve milli düzeyde bağımsız sosyal kurumlara hiçbir şey sağlamamıştır" (Huntigton, 1992: 15).

Dört kaplan veya Pasifik kuşağı dediğimiz bu ülkeler, Naisbitt ve Aburdune'nin de isabetle belirttikleri gibi, **Budizm, Taoizm ve Konfüçyüslükle** büyük ekonomik başarılar sağlamış, adeta ABD ve Japonya ile yarış halindedirler. Ancak, buna rağmen-kalkınmaları ne olursa olsun- Batılı norm ve değerlere sahip değildirler. Toplumda fikir çarpışması mevcut değil, partilerarası çekişme ve hizipleşme yok, toplumsal uyum ve dayanışma yerine ferdiyetçi eğilim ve rekabet esprisi gözlenmemektedir. Huntigton, İslâmı da Konfüçyuslukla aynı kategoride düşünmekte, rekabete açık olmadığı ve uyumcu kodları taşıdığından demokrasi karşıtı görmüştür.

1990'lar Türkiye'si, bir yanda Batılı norm ve değerlere dayalı bir modelle karşı karşıya bir yanda da kendi milli ve dini inanç sistemlerinin oluşturduğu dayanışmacı, bütünleştirici, uyumcu bir kimliği taşımaktadır. Bu nedenle, bir yol ağzındadır, ya makas değiştirecek, tamamiyle Batı hattına geçecektir veya Doğulu değerleriyle sentezler oluşturarak kalkınmasını gerçekleştirecektir.

Resmî eğitim, Batılılaşmayı olanca hızıyla desteklemektedir. Önemli aydın kadrosu ve yöneticisiyle, zihniyette Batı normlarına yönelik gruplar mobilize edilmiş durumdadır. Tepkiler zayıf kalmaktadır. "*Bireyci ve özgürlükçü*" tutumların gelişmesi; piyasa ekonomisinin devletin yerini alması; geleneksel değerlerin tahribi-modern birimlerin benimsenmesi; her alanda rekabetçi eğilimlerin desteklenmesi; sendika, parti ve iktisadi kuruluşlarda benzeşmezliğin eğitim ve öğretim süreciyle toplum katlarına yayılması; ailede kadın-erkek rekabetinin oluşturulması; bütün bun-

lara ek olarak, etniklik bilincinin uyarılması, azınlık haklarının korunması, toplum kültürünün mozaikleştirilmesi, evrenselliğe yönelme, federatif düşüncenin geliştirilmesi gerçek anlamda Batının bir parçası olunması bakımından ön şart olarak kabul edilmektedir.

Batılı standartlara göre, "*bir toplumda eğer nüfusun yüzde 80 veya daha çoğu, aynı dinî gruba (Katolik, Protestan, v.b.) ve aynı dil grubuna mensupsa, o toplum homojen (türdeş)dir*"⁸¹. O halde, ülkemiz homojen bir toplum yapısına sahiptir. Buna karşın, toplumsal mozaikler oluşturulmasının nedeni, Batılı normlara uymak olsa gerek.

1990'lı yıllar, ülkemiz için sosyo-kültürel açıdan yorumlandığı takdirde, daha ziyade Batılılaşma tezinin hassas dengeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak, bu oluşuma karşı, **milli** ve **dini** mobilizasyon güçleri yeni alternatifler üretmek suretiyle sesini yükseltmektedir. Bu da, milletleşme süreci için isabetli bir başlangıç olacaktır.

---

81 Lijphart, Arend, *Çağdaş Demokrasiler*, Tarih yok, s. 27

Bölüm -12-

Elitizm veya İdeolojik Kirlenme

Halk kültürü-kitle kültürü farklılaşması bölümünde belirttiğimiz gibi, Ziya Gökalp'e göre, halk kültürü bir milletin orijinal ürünüdür. Sun'î değil tabî ve öz olan kültürdür. Aydın kültürü ise, sun'îdir, bu yüzden tabî iradenin eseri sayılamaz. Aydınlar da, umumiyetle Batıya açık eğitim kurumlarında yetişmeleri nedeniyle, milli köklere yabancı kalmış -Gökalp'in deyiimiyle- kozmopolitleşmişlerdir.

Türk sosyolojisinde, belki de aydın kadro üzerinde sistematik ilk görüşlere Gökalp'de raslıyoruz. O dönemde -1910'lar sosyolojisinde- fikir adamlarımızın aydın'a bakış açısı, biraz şüpheli, milli köklerden inhiraf etmiş, Batı ideolojisine yatkın bir kimliği taşımaktadır.

Gökalp'in, aydından bekledikleri de vardı. Bunlardan biri, aydının bir gümrükçü gibi dışardan içeriye girmek isteyen nesnelere -milli çıkarlara uyup uymaması hususunda- denetim altına alması; ikincisi de Batının gerçekten işlenmiş değer arzeden estetik norm ve güzelliklerini milli kültüre taşıması ve yeni sentezler meydana getirmesidir. Gökalp, bu iki görevi veya tarihi misyonu aydın kitleye "güzidelere" yükliyordu.

O halde, 1910'lar sosyolojisinde bir Türk sosyal bilimcisi olarak Gökalp, ikili bir toplum yapısından söz açmaktadır. Bir yanda, aydın veya elitist kadronun, milli kültürden yoksun olduğu -Batı kültürü içinde yetişmesi nedeniyle kozmopolit bir yapıyı temsil ettiği vurgulanırken- öte yanda Batının işlenmiş (elaborate) değerler sistemini halka taşımak ve milli kültüre "kanın tazelenmesi" türünden canlılık getirmekle yükümlü olduğu belirtilmektedir.

Aydın sosyolojisi, günümüzde yeni bir disiplin haline gelmiş, üzerinde en çok fikir üretilen "entellektüel" eylemlerin bir yansımasıdır. Batıda olduğu kadar, ülkemizde de **aydın sınıf** (entelijansiya), siyasal rejim ve toplumsal yapının yönlendirilmesine birinci derecede etkili olmuştur. Batının norm ve değerleri, bu fikir ve felsefe taşıyıcı güçler tarafından ülkemize aktarılmıştır. Çoğu kez, bu düşünce sistemleri, kendi millî değerlerimizle bir senteze ulaştırılmaksızın doğrudan aktarıldığı için, toplumu derinden sarsan hatta bir takım radikal akımların yoğunlaştığı odak noktalarının türemesine de sebep olmuştur.

Ziya Gökalp'ten beri Türk sosyoloji geleneğinde "büyük adam" teorisi, çoğu defa entellektüel tipleri belirlemede bir aynileştirme kavramı olarak kullanılmıştır. Yukarıda, belirlediğimiz gibi Gökalp, ayrıca aydın-halk sınıflandırmasını yapan ilk düşünürümüzdür de. Ona göre, aydın, belirli bir kültür seviyesine yükselmiş, halka medeniyet taşıyan kutsal bir misyonu temsil eder. Ancak, aydının kozmopolit yapısı, millî kültür değerlerinden uzaklaşmış bulunması gibi hususlar da kuşku ile bakılan yönünü teşkil etmektedir.

Zaten, **entelijansiya** (intelligentsia) kavramının tarihi gelişiminde de bu tür sapmaları ifade eden yönler vardır. Bu kavram, sanıyorum ilk kez, 1860'larda eğitilmiş tabakalara zıt olarak Rusya'da kullanılmıştır. Batıda, entelijansiya bir **bilinçlenme**, **tenkidi düşünce** veya **ahlâki tutku** ile birlikte ele alınan bir sınıf olarak düşünülmüştür⁸². Aynı şekilde, entellektüelin bir isim olarak kullanılması da **Dreyfus** olayı nedeniyle ilk kez, 1898'de Fransa'da kullanılmıştır⁸³. Bilindiği üzere, bu sözcüğe, Deryfus'un tutuklanmasına karşı çıkan yazarlar ve profesörler tarafından yayınlanan "Aydınlar Bildirisi" adlı bir protestoda raslamaktayız. Bu olayda, **Dreyfusçülere karşı olanlar**, muhaliflerini

82 Martin Malia, What is The Intelligentsia? (in) Richard Pipes, ed. The Russian Intellegentsia, 1961 (aslında kelime, 1840'larda Almanya'da uydurulmuş).

83 Seymour Martin Lipset, and Asoke Baseu, "Intellectual Types and Political Roles" in The Idea of Social Structure, Papere in Honor of R.K. Merton (Ed.) Lewis A. Coser, 1975.

(entellektüeller) olarak yeriyorlardı⁸⁴.

Batı düşünce tarihi incelendiğinde, bu tür protestocu düşünce kalıplarına raslamak mümkün. Nitekim, Sofistler, Antik Çağın son günlerinden beri, toplumlarındaki hakikat diye kabul ettikleri değerler ve fikirler sistemine tepkide bulunmuşlar, bunları ağır bir biçimde eleştirmişlerdir. Aynı şekilde, 16. yüzyılda Luther'in kiliseye karşı ayaklanmasına ilk destek Wittenberg üniversitesi öğrencilerinden gelmiştir. Hobbes, bir düşünür olarak, Behemoth'daki İngiliz ihtilalinin sebeplerini açıklarken, üniversitelerin ihtilalin esas kaynağı olduğu sonucuna varmış ve "ihtilallerin meydana gelmesinin sebebi hep üniversitelerdir" demiştir⁸⁵.

Aydınların karakterleri hakkında bir diğer yargı da Joseph De Maistre'den gelmektedir: "Bir kimse bir şey görmeyebilir, fakat aydınlar her şeyi görürler; o bir meslektir, bir kalabalıktır; onlar arasında dinle ve otoriteyle zıtlama gibi talihsiz istisnaları bir kural haline gelmiştir. Her tarafta sınırsız tesirleri olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlar arasında "filozoflar" diye çağırılanları hiçbir şeyle uzlaşmayan ateşli ve ihtilalci bir gurura sahiptirler. Her otoritede hata bulurlar, izin verilirse her şeye hücum ederler"⁸⁶.

Marksist hareketler, dogma konusu ihtilalde faaliyette bulunacak sınıfın (işçi sınıfı) yönetici rolünü belirtmelerine ve aydınları egemen sınıfın dostu olarak göstermelerine rağmen, ihtilaldeki önemlerini açıklamaktan çekinmemişlerdir. Bu hususta Lenin şöyle diyor: "Mülkiyet sahibi sınıfların -entelijansiya- eğitilmiş temsilcileri yoluyla araştırılan iktisadi, tarihi ve felsefi teorileri sosyalist öğretiyi geliştirmiştir. Modern ilmi sosyalizmin kurucuları olarak Marx ve Engels'in bizzat kendileri burjuva entelijansiya statüsüne dahil bulunuyorlardı. Aynı şekilde, sosyal demokrasinin teorik öğretimi, ihtilalci sosyalist entelijansiya arasındaki düşüncenin gelişmesinin tabî ve kaçınılmaz bir neticesi olarak Rusya'da doğmuştur"⁸⁷.

84 Louis Bodin, Les Intellectuels, s. 6-9, 1962. (op. cit. S. M. Lipset, a.g.e.)

85 Thomas Hobbes, Behemoth: The History of The Causes of The Civil War of England, p. 74, 1968.

86 Jaack Lively, The Works of Joseph De Maistre, p. 50, 269, 1965.

87 V. Lenin, What is to be done? p. 63, 1963.

Sağ kanat ihtilalci hareketleri temsil eden Faşizm de, mevcut düzene karşı devrimci ve anaşist bir özellik taşıyordu. Hatta, Lipset bu yapısıyla Faşizmi militan ve anti burjuva bir toplumsal hareket olarak yorumluyordu. Faşist ideolojinin sosyalist ve anti kapitalist olduğunu itiraf eden Fransız Faşistleri, burjuva toplumuna ve değerlerine karşı idiler.. Weimar aydınlarının "gösteri" örneğinde olduğu gibi, aydın eleştiriciliği, solcu veya sağcı olmasına rağmen, statükonun savunucuları olmuyorlardı. Böylece, **hem sağcı** hem de **solcu aydınlar** statüko karşıtı bir kimliği temsil ediyorlardı.

Thomas Molnar, aydın sosyolojisiyle alâkalı olarak, üç tür aydın tipini ileri sürmüştür. Bunlar, 1) Marksist aydınlar, 2) ilerici aydınlar, 3) gerici aydınlar oluyordu⁸⁸. Molnar'a göre, gerici veya muhafazakâr aydınlar, çoğu defa, dönemlerinin manevi yapısıyla donatılmış olarak, kendilerini egemen sola karşı koyan bir azınlık grubunu oluştururlar. Bunlar, çoğunlukla yurtseverlik ve dini değerler, devlet ve millet kavramlarıyla özdeşleşerek, sol aydınlar gibi -burjuva ve karşıt-materyalist oldular- bu yüzden de Faşizmin saldırılarına maruz kaldılar.

Aydın sosyolojisinin ülkemizdeki yansımalarına gelince, Gökalp'ten sonra en muhtevalı incelemeye Sabri Ülgener'de raslıyoruz. Ona göre, Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar aydınlar üç kategoride toplanmaktadır: 1) Tanzimat ve sonrası aydını, 2) bürokrat aydın (Cumhuriyet devri dahil) ve 3) günümüz sol aydını⁸⁹. Ülgener, "ilk ikisinin kafalarında soğuk bir batılılaşma modeli taşıdıklarını, üstelik anlaşılabilir dil ve davranış biçimi ile yığına sürekli yabancılaştırmanın çemberini kırıp tabana inen yolu bulamadıkları" kanaatinde. Gerçekte, Tanzimat ve sonrası aydını (Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler) saray ve Babı Âli'den ve kendi seviyesindeki okuy-yazarlardan öteye yığına diyalog kurabilmiş değildiler. Başarılan iş de nihayet bir saltanat değişikliğinden ve sonunda yeni bir "ceberrut" despotik yönetimin kurulmasına açık kapı

88 Thomas Molnar, *The Decline of Intellectual*, 1961.

89 Sabri F. Ülgener, *Aydınlar sosyolojisi ve çağımız aydını*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 35, Sayı: 14 Ekim 1975-Eylül 1976.

bırakmaktan öteye gidememiştir. Bürokrat aydın ise, tabana tepeden bakan ve küçümseyen tavrı ile kitleye devamlı yabancı (hatta "Yaban") olarak kaldı. Yabancılaşmanın giderek kopma ve patlama noktasına vardığı haller nadir değildir (.....) **Tanzimat aydını** ve **bürokrat aydın** gibi, günümüzün sol aydını da birbirini fena halde yıpratın ve küçük düşüren kısır çekişmeler bir yana-dili ve davranışı ile kitle karşısında kendini yine de "yabancı" kalmaya mahkûm etmiş benzer"...

Buraya kadar hem Batı hem de Osmanlı yapısından yapılan aktarmalar göstermektedir ki, bir "aydın kimliği" vardır, bu da "halk"tan farklı bir yapıyı ortaya koymaktadır. O halde, aydın sosyolojisi açısından "aydın" olgusu üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. "Aydın kimdir?", Aydınun özellikleri nelerdir? "Evrinsel bir aydın tipi düşünülebilir mi" ..Sosyolojik anlamda aydın: "insan zihninin geniş fonksiyonunu faaliyete geçiren ve sembolleştiren bir düşündürdür"⁹⁰. Bu anlamda olmak üzere, aydın, toplumun gerçek ve eleştirel değerlerini temsil eden yaratıcı, değerlendirici ve topluma şekil vermede sahip olduğu düşünce sisteminin bir uygulayıcısıdır"⁹¹.

Raymon Aron gibi günümüz sosyal bilimcisi Edward Shills de benzer görüşleri ileri sürmektedir. Ona göre, aydınlar: "konuşma ve ifadelerinde toplumun diğer fertlerine nazaran evrene, topluma, doğaya ve insana yönelik soyut ve genel sembolleri sık sık kullanan insanlar topluluğudur"⁹².

Shills'in bu tanımında açıkça görüldüğü üzere, aydınlar sadece yaratma (üretim), bilim, felsefe, teoloji, edebiyat ve sanat eserlerinin tüketimi ile ilgilenmiyor, aynı zamanda uygulayıcı rollere de sahiptirler.

Günümüz, tanınmış sosyologlarından Robert Merton da aydın kişiyi (entellektüel) toplumsal bir rolü ortaya koyan bir kimse olarak tanımlıyor. Bu anlamda olmak üzere, insanlar, kendilerini bilgi sağlamaya ve onu formüle etmeye hasrettikleri

90 S.M. Lipset, a.g.e., s.

91 Raymon Aron, The Optium of Intellectuals, p.210.

92 E.A. Shills, Intellectuals, in David Shills, ed. International Encyclopedia of the Social Sciences, vol.7, 1968, p. 399.

sürece entelektüel olarak düşünülürler. Bu nedenle, her öğretmen veya profesörün entelektüel olduğu söylenemez. Lipset göstermiştir ki, "yaratıcı entelektüeller geniş entelektüel tabakalar içinde en dinamik grubu teşkil ederler. Çünkü, bunlar yeniliği yaratanlar olup, kültür gelişmesinde öncüdürler"⁹³.

Nitekim, Ülgener de Aydınlar Sosyolojisi adlı incelemesinde benzer görüşleri savunuyordu: "Kültür değişmesine öncülük etmek, değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek, yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek".. Edward Shils'de hemen hemen aynı çizgide görüşlerini açıklıyordu: "Aydının rolü, yüksek kültür yaratmak ve yaymak, milli ve milletler-üstü modeller kurmak, ortak kültürler geliştirmek, toplumsal gelişmeyi etkilemek ve politik roller oynamaktır".. Bu husustaki görüşlere son bir ilave de **Karl Manheim**'den yapabiliriz: "Aydın, çağın eğilimlerini mümkün olduğu kadar muhtevalı ve toplu bir biçimde sentez yapan kişidir".. Bu nedenle, Manheim'a göre: Aydın, esasında homojen bir sınıf olma özelliğinden yoksun, ancak toplumun ortak eğitim mirasına katılmak ve başkalarıyla beraber ondan pay almak suretiyle "bir ortak noktada" buluşan kimsedir"⁹⁴.

Aron'dan esinlenerek Türk aydınının, Tanzimattan bugüne gelişim çizgisini belirleyen üç özelliği vurgulanabilir: 1) Batı etkisini ilham kaynağı kabul etmiş, 2) din ve mazi karşısında vaziyet almış, 3) liberal kanatlarda sosyalist inanç gücünü ortaya koymuş bir zümre... Kısacası, **Leibnitz**'in monadı gibi, hiçbir şey almadan hiçbir şey vermeden kendi kanunlarına göre işleyen bir yaratık. Başka bir yorum gerekiyorsa, **Toynbee**'de raslanılan iç **proleterya** gibi bir mekanizmaya sahiptir, Türk aydını. Fikir üretmeyen, meditasyonu olmayan, Batı-Doğu düşüncesine dayalı sentezlere yükselemeyen, sadece şartlandırıldığı kaynaklardan taklit yoluyla fikirleri toplumuna taşıyan birer hamal gibidirler. Aydının görevi, umumiyetle Batıdan-hiçbir gümrüğe uğramadan, fikir taşımak, iç proleterya görevini yürütmektir. Tabi, Batıdan taklit yolu ile iktibas edil-

93 S.M. Lipset and Dobsan, The Intellectual as Critic and Rebel, p. 138.

94 Karl Manheim, Ideology and Utopia, p. 138, 1952.

mesi sebebiyle, orijinalitesini yitirmiş, bayat fikirler böylece toplum katlarına pompalanmakta, bunlar da herhangi bir senteze veya özümsemeye uğratılmadan uygulanma alanına aktarılmaktadır.

1924-1948 yılları arası, milli eğitimin pozitivist zihniyetinin oluşturduğu tüm dini değerlerden soyutlanmış, çoğunlukla materyalist eğilimli genç kuşakların yetişmesi, dış proletaryanın boy hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Dış proletarya, temelleri 1923 öncesi atılan, 1960'lardan sonra da hız kazanan, **Marksist ideolojinin** Türk toplum yapısına enjekte edilmesine büyük gayret göstermiştir.

Alt yapısı, materyalist değerlere dayanan bir milli eğitim politikası, çok kısa bir süre içinde bu kozmopolit elitler yoluyla, ülkenin ideolojiler arenasına dönüşmesine neden olmuştur. İranlı ünlü düşünür Hüseyin Nasr'ın da isabetle belirttiği gibi, "Türkiye, çok kesif bir şekilde Marksist ideolojinin içine yuvarlanmıştır" ..Böylece, 1968'ler sonrası: "Eylemci, yabancılaşmış, ferdiyetçi" bir gençlik kitlesiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Marjinal'de de kalsa, Batılı anlamda yapıcı (constructive) gençlik gruplarına da raslamaktayız. Bunlar, daha ziyade geleneksel değerlere bağlı, dini bir hayat tarzı olarak benimseyen ve milli meselelere duyarlı kimselerdir.

Türk aydını, bu yol ayrımında iki gruba bölünmüştür. Bir yanda, **Duverger**'nin isabetle belirttiği üzere: "Amerikalıların en azından % 95'i için kapitalizm ve demokrasi, tarihleri boyunca, tıpkı Allah'ın varlığı ve Amerika Birleşik Devletlerinin kudreti gibi temel bir doğma" haline gelirken; öte yanda, Eski dünyada sosyalizmin tekno-demokrasisi ile bütünleşerek ahlâki olmayan maddi bir yapıya bağlı kalanlar.. **Sosyalist** ve **kapitalist** aydın kategorisi, Türk toplum hayatının bir dramıdır. Her iki öğretide, aslında Batı toplumlarının tarihi gelişimi, inanç ve değerler sisteminin izlerini taşımasına rağmen, Türk aydını için orijinal ve kazanılması gereken kurtarıcı unsurlar olarak benimsenmiştir. Türkiye üzerine fikir yürüten **George Harris**'in teşhisiyle: "Sol ideolojiler böylece ülkede, fikirleri etkileyen gazeteciler ve profesörler kadar sanatkârlar ve

edebiyatçılar arasında da önemli destek buluyorlardı"⁹⁵.

Türkiye'de Aşırı Akımlar adlı eseriyle (1960-1971)ler arası dönemi inceleyen J. M. Landau, Türk solunun nasıl bir siyasi kürtcülük akımını Marksist strateji için kullandıklarını şu sözlerle ifade etmiştir: "Kürt gençleri seferber edilmiş ve Türkiye'nin doğusunda yaşayan kürtlerin ayrılması tezi işlenmiştir"⁹⁶.

Böylece, 1968'de dünyada ve bizde başlayan öğrenci hareketleri, siyasi kürtcülük kalıpları halinde su yüzüne çıkmış, netice olarak, "Kürt bağımsızlığı" hareketiyle, "Atatürk ve İnönü gibi Cumhuriyetin ve Türk Devletinin kurucularının Kürt halkını aldattıklarını, yeni devletin kendilerini temsil etmediklerini, Türk ordusunun sanıldığı kadar güçlü bir engel olmadığını" iddia etmişlerdir⁹⁷.

1850'ler Ameleperver Cemiyeti'nin yapısı üzerinde görüş beyan eden Haupt ve Dumont, o zaman da Osmanlı toplum kuruluşundaki etnik bölünmenin aynı istikamette geliştiğini şu ifadelerle açıklıyorlardı: "Sosyalistlerin bölünmüşlüğü ayrıca coğrafi bir bölünmüşlük niteliği de taşıyordu. Selanik'de, İzmir'de, İstanbul'da ve daha başka şehirlerde yoğunla militan diğer taraflarda ne yapıldığı ile ilgilenmeden çalışmalarını sürdürmektedirler. Fakat bölünmenin esas niteliğini etnik sorunda aramak gerekir. Ermeniler, Rumlar, Türkler, Makedonyalılar, Bulgarlar, Yahudiler kendi örgütlerine sahiptirler ve genellikle bir anlaşmayı akıllarından bile geçirmiyorlardı. Ve bu durumdan dolayı, kitleler de derinden derine bölünmüşlerdi. Hatta, işçi (amele) dernekleri içinde emekçiler genellikle etnik gruplarına göre örgütleniyorlardı"⁹⁸.

Bilindiği üzere, ön hazırlığı yapılan bu enternasyonal hareketler, Ameleperver Cemiyetinin kapatılmasından (Ocak 1872) tam 37 yıl sonra Enternasyonal stratejiye uygun hareket

95 George S. Harris, *The Left in Turkey*.

96 J. M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, s. 64-65, 1978.

97 Aydın Yalçın, *Türk Komünizmi Üzerinde Bazı Gözlemler*, s. 115-16, 1978.

98 Dimiter Şişmanof, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketler*, s. 13 1965. Keza, G.S. Harris, (*Problem of Communism*, July-Aug., s. 26-91, 1980.

etmek suretiyle imparatorluk içindeki etnik güçleri harekete geçirmiştir.

Bu tarihi deneyime sahip bulunan **Eski Sol**, 10 Ekim 1965 seçimlerinde Türk Parlamento tarihinde ilk kez 15 milletvekiliyle temsil edilme hakkını kazanmış ve gündemindeki etnik bölünmeyi seferber kılmaya başlamıştır. **Marksizmin**, Üçüncü Dünya ülkelerinde kullandığı modeller, sosya-kültürel ve jeo-politik şartlara göre farklılık arzeden zengin deneyimleri, **Yeni Sol** tarafından yığın yığın çevirilerle, makalelerle toplum katlarına yayılmaya başlamıştır. **Harris'in** isabetli teşhisiyle, Üniversite gençleri, öğretmenler, profesörler, bürokratlar, gazeteciler diğer çeşitli meslek gruplarıyla bürokrasinin önemli bir kesimi "sol" görünmeyi, bu sıralarda ileri sürülen (1974) "Orta Sol" stratejisini de vesile ittihaz ederek, yeni bir toplumsal kimlik olarak benimsiyorlardı. Marksist-Leninist odak noktalarından yansıyan propaganda dalgaları kitleleri sararken "sosyalist olmak namuslu olmak demektir", sloganı da bazı safdil grupları tahrik edebiliyordu.

Nitekim, **Landau'ya** göre, "**Doğan Avcıoğlu** tarafından kaleme alınan ve 20 Aralık 1961'de Yön dergisinin birinci sayısında yayınlanan iki sayfalık bir "**aydınlar bildirisi**" giderek radikaleşen grupların geniş çevresinden başlamış olmakla kalmıyor, "**Türk türü sosyalizm**", "**Latin Amerika türü**" gerilla hareketleriyle sona eriyordu" ..Gerçekte, böyle bir çizgi üzerinde olaylar zinciri incelendiğinde "**gerilla**" bir eylem biçimi olarak Yeni Radikal Sol'un vazgeçilmez bir sloganı oluyordu. Bunlara göre: "İşçileri sömüren Türkiye'deki demokrasi rejimini değiştirmek için yalnızca propaganda yeterli değildi, silahlı eyleme de gerek vardı"⁹⁹.

Türk entelijansiyası, milli köklerden böylesine kopmuş, böylesine enternasyonel bir kimliğe bürünmüştür. 1923 öncesi ve sonrası toplumun zayıf dokusu, milli ve dini duygulardan tecrit edilmiş bulunması, aydınlar grubunu büyük ölçüde kozmopolitlik derecesi yüksek akımların içine itiyordu. Bunlar,

⁹⁹ Süleyman Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi? Bir Devrin Perde Arkası (1960-71) s. 5, 1971... Keza, 23 Aralık 1970 tarihli Bayram Gazetesi.

Kemalizmden Marksizme dönüşüm yapmış, "Marksist görünümü" bir saygınlık kabul eden kadrolardı.

Yeni Sol'un, 1960'lardan itibaren Türk toplum hayatına getirdiği radikalleşmenin "boomerang"ı Fatsa'da ilk ütopyasını geçici de olsa gerçekleştirmiştir. Ülkede; gecekondu alanları, mahalleler, kampuslar, fabrikalar, okullar, devlet daireleri, üniversiteler, işçiler, polisler, memurlar, köyler ve kasabalar radikalleştirilmek suretiyle **Yeni Solun** Kurtarılmış Bölgeleri haline dönüştürülmüştür.

Yeni Sol'un örgütleri ve kümeleştikleri gruplar gözönüne alındığında, **Eski Sol'a** nazaran büyük ölçüde farklılaştığı görülür... Bunlar, 12 Eylül öncesi yapılan tesbitlere göre şöyle sıralanabiliyordu:

"TİP-TSİP-VA-TİKP-TSP-TEP-İGD-DEV-GENÇ-YEDGF-DL B-HALKIN KURTULUŞU-HALKIN YOLU-HALKIN SESİ-THKO-THKP-ÇMLSPB-PARTİZAN-İKD-DDKD-GSB-DNKD-PİM-TÖB-DER-DEMOKRATİK MİLLİYETÇİLİK-BİRLİK DAYANIŞMA-HALKÇI EĞİTİMCİLER-ÖZGÜRLÜK YOLU-YURTSEVER ÖĞRETMENLER-DÖB-DEV-LİS-DEV-GÖRDEV-DEV YOL-DEV SOL-GENÇ-GÜÇ-PDA-AL-ÖB-POL DER-DKD-İLD PDK"

Yeni Solun militanlaşması, belirli üniversite ve fakültelerden kaynaklanan aydınlar grubu ile güçleniyordu. Dünyanın her yerinde üniversitelerin malzemeleri, toplumların dinamik güçlerini oluşturan kuşaklardır. Üniversite gençliği, modern anlamda sosyal bir sınıf veya tabaka olmamakla beraber, popülist eğilimleri ağır basan anlamlı bir kitleyi oluşturur. Ünlü sosyolog **Seymour Martin Lipset** ve benzeri sosyal bilimcilerin yapmış oldukları araştırmalar göstermiştir ki, gelişmekte olan ülkelerde üniversite öğrencileri, umumiyetle Avrupa öğrencilerinin izlediği siyaset geleneğinin mirasçısı olarak belirlenirler.. 19. yüzyılda Rusya ve Almanya'da öğrenci siyasetlerinin, milli yenileşme ve ilerleme için başlatılan hareketlere canlılık kazandırdığı bilinmektedir. Fransa'da bile 19. ve 20. yüzyıllarda üniversite öğrencileri ih-

tilallere, psikolojik kışkırtma ve gösteri siyasetlerine doğru itilmiştir¹⁰⁰.

Aslında, Batılı anlamda üniversitelerin görevi, bilginin üretildiği, düşüncelerin kaynaklandığı, dağılımının yapıldığı ve eleştirildiği merkezler olarak toplumda yer almalarıyla belirlenir. 12 Eylül öncesi, ülkemizde çok az sayıda üniversite veya fakülteler bu zihniyeti temsil eder durumda idiler. Nitekim, 12 Eylül öncesi terör olaylarına katılanların % 57'si (16-25) yaş grubu; % 28'i ise (25-35) yaş grupları arasında olduğu göz önüne alınırsa, üniversite öğrencilerinin rolü daha da iyi anlaşılabilir olur.

O dönemde, gençliğin ve toplumun tek yönde sistematik bir biçimde şartlandırılması süreci basında, üniversitelerde ve bazı yayın organlarında cezbedici bir tarzda işlenmek suretiyle teröre yönelik eylemci bir modelin oluşumuna da yol açmıştır. **Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)**, ilkin tüm üniversitelerimizde öğretim elemanları düzeyinde, bu dönemlerde tesis edilmiş, daha sonraları da bu tür kulüp ve derneklerin, federasyonların örgütlü çalışmalar sonucu öğrenci-öğretim elemanı diyalogu siyasal radikalleşmeyi hızlandırmıştır. Kurtarılmış üniversiteler modeli, bu fikri alt yapının hazırlanması neticesi gerçekleşmiştir. Öğretim elemanları, asistanlar (ÜNAS gibi), öğrenciler ve parti temsilcileri, içerden ve dışardan örgütlenmeler üniversiteyi huzursuz etmiştir. Gerektiğinde derslere boykot, gerektiğinde eylem kararları almak-ünlü düşünür **Raymond Aron**'un da belirttiği üzere- siyasal odak noktalarının oluşturduğu bir azınlığın tekelinde idi. O dönemin yapısını yakından gören **Hüseyin Nasr** gibi öteki dogulu bilim adamları da aynı görüşte birleşmekte idiler: "...Türkiye'de Marksizm, diğer islam ülkelerinden daha aşırıdır. Üniversitelerdeki durum bunu göstermektedir." O halde Türkiye Solcu aydını ile bir ideolojik şartlandırmanın içine itilmiştir. Bu araştırma boyunca, **milletleşme sürecimizi etkileyen unsurları ayrıntılarıyla göstermiş bulunuyoruz.**

100 Orhan Türkdoğan, Üniversitelerimizin Durumu, Meseleleri ve Geleceği Hakkında, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi sayı: 70, Şubat 1991, s. 65-85.

Türkiye’de millet oluşturma eğitimi sürecinden kaynaklanan yapısı ve seküler dinamikliğı, aydın kitlenin kozmopolitleşmesine ve dokusunun zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum, Aron’un ifadesiyle "Aydınların Afyonu" sayılabilecek bir ideoloji iptilasına ülkemizin sürüklenmesini hazırlamıştır. Ancak, bunun kökleri Tanzimata kadar uzanmakta, Cumhuriyetten sonra da bu süreç hızlandırılmış durumdadır.

Resmi ideolojinin şartlandığı ve Batılı norm ve değerler istikametinde yetiştiğini yakından bildiğimiz bazı düşünürler, akademisyenler sosyalizmin tek kurtuluş yolu olduğunu ileri sürerek Aydınlar Bildirisi adı altında fetvalar vermiş, gençleri indoktrine etmişlerdir. Türk toplumunun kalkınma modelinin sembolünü teşkil eden ODTÜ çok kısa bir süre içinde Marksizmin bataklığına sürüklenmiş ve Türk ordusu ile altı saat süren bir savaşa girmiştir. Bu ODTÜ olayı, Türk akademisyenlerinin ideolojik iflasını göstermesi bakımından trajik bir örnektir. Tıpkı Hür Berlin Üniversitesi gibi. Almanya da aynı akıbete sürüklenmişti. 7 Nisan 1969 günü başlayan boykot karşısında, dönemin ODTÜ rektörü, Ankara valiliğine hitaben kaleme aldığı 10.1.1969 günlü yazısında aynen şöyle diyordu: "Üniversite işgal altında olduğundan bu yazıya resmi numara verilememiştir" tarzında hazin, hazin olduğu kadar da düşündürücü ve ibret verici bir kayıt düşüyordu.

1980’ler öncesi üniversiteler, büyük çapta aşırı radikalleşme süreci içine çekilirken, öğretim elemanı-öğrenci diyalogu ve etkileşimi önemli rol oynamıştır. Herkes kendi görüşlerinin doğruluğuna inanarak telkinde bulunmuş, bu da giderek öğrencilerde dogmatik zihniyetin uyanmasına sebep olmuştur. Kır gerillalarına katılan gençlerin hemen hepsinin üniversite sıralarında okuyan gençler olduğu unutulmamalıdır. Bunların kimi Nıksar, kimi de Nurhak dağlarında can vermişlerdir. Ancak, onları bu sosyalist maceraya sürükleyenler bugün hipokrazi çarkını çevirerek "Atatürkçülük" kisvesi altında günlerini gün etmeye çalışmaktadırlar.

Kuşkusuz, Türk Üniversitelerinin Julian Benda’nın: "The Betrayal of The Intellectual" adlı eserinde belirttiği türde

bir "aydınların ihaneti" içinde olduğu iddia edilemez. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu bilimsel araştırmaya yönelik faaliyetlerini geri plana iterek siyasi nitelikli ideolojik bir kampanya içine girilmesi üniversitelerimiz için büyük bir talihsizlik olmuştur.

Daniel Bell, ideolojilerin sonu olabileceğini komünizmin yıkılmasından çok önce belirtmişti. Ancak, Türk intelijansiyasının Marksist kanatı bu gerçeği görememişti. Teori yüzünden adeta körleşmişti. 1960'lar sonrası, arkalarına üniversiteleri de alarak yayınlanmış oldukları eserleri, komünizm masalanın sona ermesiyle, bugün raflarda solmaya terk edilmiştir.

"Marksizm öldü, yaşasın Marksizm" türünden yeniden dirilişler devam etmektedir. Bunlar, Rusya'da uygulanan Marksizmi Reel Marksizm olarak kabul etmekte, Marks'ın öğretisini tüm kurallarıyla yeniden uygulamaya aktarabileceklerini yaymaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden özelleştirmeye karşıdırlar, liberal ekonomiyi "devleti ortadan kaldırması" nedeniyle eleştirmektedirler. Kısacası, "örtülü Marksizm" peşindedirler. Medyanın önemli bir kesimi arkalarında, üniversitelerdeki insan sermayeleri de henüz eritilmiş durumda değil. Hâlâ, gençler üzerinde görüşleri doğrultusunda Marksist ütopyayı telkin etmekte, yeni kuşaklar oluşturmaktadırlar. Bu yüzden, bazı üniversiteler sol duvarlarla çevrilerek sağ düşünceye kapalı bir vaziyet almışlardır. Örtülü bir ideolojik kuluçka dönemi bugün bazı üniversitelerimizde yaşanmaktadır.

Bazı entelijansiya kumpası içinde bulunmaları nedeniyle, bugün üniversitelerimiz "ideoloji" üretmekten kendilerine halas edememişlerdir. Bu yüzden dünya bilim sınıflandırmasında üniversitelerimiz en gerilerde yol almakta, öğrenci seviyesi ise orta dereceli okullar düzeyine kadar inmiş bulunmaktadır. Yayınlar durmuş, akademik etkinlikler kabuğuna çekilmiş adeta "kış uykusuna" yatmıştır. Bazı üniversitelerde ideolojik kast hayat yaşanmaktadır. İdeolojik kirlenmeye duçar kalmayanlar, "bu kapıdan içeri giremez" durumdadırlar.

Bu entellektüel kirlenme, kendileri gibi düşünmeyenlerle

asla diyaloga açık değildir. Bir zamanlar, Atatürkçülüğü yerden yere vuranlar, inkılaplarına "Gardrop Atatürkçülüğü" diyenler, şimdi Atatürk günlerinde ön safta yer almaktadırlar. "İkinci Cumhuriyet" kavramını kullananlar yerden yere vurulurken, 12 Eylül öncesi "İkinci Kurtuluş Savaşı"ndan söz açanların mezarlarına ise Eski Solcular tarafından kırmızı karanfiller atılmaktadır.

Kendileri gibi düşünmeyenler, hipokrasi sanatını yürütemeyenler "Faşist-Dönek Kautsky" türünden sloganlarla yerilmektedirler. Kısacası, milletleşme olgusu bir önemli açıdan da tehdit altındadır. Bu da, ülkemizin ideolojik kirlenme diyebileceğimiz bir sürecin içine itilmiş bulunmasıdır. Sağ ve sol entelijansiya bir konsesusa gitmek zorundadır. Batıda aydın sosyolojisi bir dönüşüm yapmıştır. Artık, protestocu, yıkıcı ve devrimci kimliğini terketmiştir. Nitekim, Alvin Gouldner, tıpkı Ziya Gökalp gibi, entelijansiyayı toplumun bütünlüğünü koruyan bir kapıcı, bir bekçi "Gatekeeper" olarak kabul etmektedir¹⁰¹. Çünkü, bir ülkede kültür sistemlerine karşı herhangi bir gerginlik, toplumsal patlama, ancak gümrük kapılarını bekleyen kapıcı veya bekçi rolündeki aydınlar tarafından yeni manevi güçler yaratılmak suretiyle önlenebilir.

Türk entelijansiyası -Marksist kanatı kastediyorum- komünizmin çökmesiyle ideoloji tercihi hakkını kaybetmiştir. Sovyet deneyimi, Aron'un teşhisiyle "proletaryanın bir güç kaynağı olamayacağını" bütün çıplaklığı ile göstermiştir. Onu tekrar denemeye kalkmak, ölü ideolojileri diriltmeye çalışmak, "sen yapmadın, ben yapabilirim" türünden girişimler birer zihinsel cimnastikten öteye bir anlam taşımaz. Türk entelijansiyası, millet gerçeğine dönmelidir. Ülkenin birliği ve bütünlüğü ilkesine büyük saygı göstermelidir. Kanımca, yeniden dirilme ancak ve ancak sağ ve sol aydınlar arası millileşme şuurunu kazanmakla mümkündür. Türk halkı gibi düşünmek, Türk halkı gibi inanmak ve Türk halkı gibi yaşamak bu tür entelijansiya için alınması gereken en büyük derstir. Aksi takdirde, ideolojik yarılmalar birlikteliğimizi, milletleşme sürecini tehlikeye düşürebilir.

101 Alwin W. Gouldner, The Future of Intellectuals, and The Rise of The New Class, 1979.

SONUÇ

Bu inceleme, Türk toplumunun ümmetten-millet'e geçerken, **milletleşme** veya **millet-oluşturma** olgusunu, gereği ölçüde gerçekleştirememesi nedeniyle, kültürel yozlaşmaya yol açan önemli yapı bozulmalarına kaydığını belirleyen bir varsayım üzerine kurulmuştur. O halde, kültürel yozlaşma veya sosyolojik literatürde kullanılan deyimle "sosyal kokuşma" yapısal temellerden kaynaklanmaktadır.

Millet-oluşturma, Batıda toplumun tarihi gelişim ve kültür değerleriyle uyum içinde yürütülmesine karşılık, ülkemizde bu durum -hızlı teknolojik değişme ve sanayileşme süreci sonucu- bir kaos durumuna dönüşmüş, gelenekli yapılar alt-üst olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde, teknolojinin kültürel yapıları etkilediği gerçeği gözönüne alınmamış, toplum yapısı dolu dizgin Batı norm ve değerlerinin istilasına açık tutulmuştur.

Günümüzde, açıkça ortaya çıktığı üzere, milletleşmeme - yani aynı topraklar üzerinde yaşayan insanların, duyguda ve düşüncede birlikteliğinin sağlanamaması- ülkenin doğu ve güneydoğu bölgesinde ayrılıkçı güçlerin gerilla tipi ayaklanmalarına, politik açıdan ideolojik dalgalanmalara yol açmıştır. Oysa, çok-halklı Osmanlı döneminde ümmet ideolojisi bu tür bir dayanışmayı sağlıyordu. Bu gerçeği, Osmanlı toplumu, hakimiyeti süresince bilfiil yerine getirmiştir.

Batılılaşma, özellikle kendine yönelik milli değerleri ve kültürel potansiyelini gündeme çıkaracak elitist kadrolar yoluyla gerçekleştirileceği yerde, dış kaynaklı önerme, inanç sistemi ve **normlar** düzenini ithal yoluna gitmiştir. Böylece, aydın -batı ve doğu sentezinin kilit adamı- yaratıcılığını büyük ölçüde yitirmiş, taklitle dönüşmüş ve adeta bir taşıyıcı durumuna düşmüştür.

Japonya'nın Tokukawa ve Meiji dönemlerine benzer hazırlıkların ülkemizde yapılmamış olması nedeniyle, her şey boşlukta kalmıştır.

Cumhuriyetle başlayan milletleşme süreci, bu zemin üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Hiçbir ön hazırlığı olmayan, kendi kapasite ve yeteneklerine göre algılamada bulunan bir Batılı yaklaşım tarzı, aydınımızı, Toynbee'nin de isabetli teşhisiyle belirlediği gibi, bir iç proletarya durumuna düşürmüştür.

Ümmetleşme, çok yanlış bir laiklik iktibasıyla, toplumun tarihi döl yatağından adeta sezeriyanla sökülüp atılmıştır. Young'un: "Her insan için dini inancın olması bir zarurettir" görüşü, bu dönem için kayde değer görülmemiştir. Fransa toplum yapısının dokusunu oluşturan bir laiklik anlayışı, hiçbir ön hazırlığı yapılmadan bir organ nakl eder gibi bünyemize aktarılmış, fakat sosyal depresyonlarının neler yaratabileceği önceden hesaplanmamıştır. Seküler bir eğitim sistemi, toplumun potansiyel inanç yapısı ve normlarıyla çatışma durumuna geçmiş, bu da bir süre sonra dindar-laik kadroların oluşumuna yol açmıştır. Milletleşme sürecine, belki de indirilmiş en büyük darbe bu noktada olmuştur.

Japonya, ümmet anlamına gelen Kokutai kavramı ile toplum yapısı arasındaki bütünleşmeye önemle ağırlık vermiş, birini diğeri için harcamamıştır. Hıristiyanlık dünyası, yapı bakımından kutsal (sacred) ile Kutsal dışı (prophane) alanları birbirinden ayıran bir özelliğe sahiptir. Bir batılı, bu alanlardan birinde dilediği gibi yaşayabilir, onun için laikliğin anlamı budur. Oysa, İslamiyet'te böyle bir ayırım yoktur. Ama bir kimse İslam-dışı da kalabilir, İslam'da da yaşayabilir. Fakat, bizim laikliğimiz, İslam-dışı bir yapıya yönelmiş, İslamı sosyal bir olgu olarak dışlamıştır. 1924-1948 arası, geçen (24) yıl içinde vatandaş ne resmî ne de resmi olmayan yollarla dinî eğitimini sağlayamamıştır. Çeyrek yüzyıl, bir toplumun hayatından dinin silinmiş olması önemli yapısal yarılmaların nedeni olmuştur. Özellikle, sanayileşme ve Batılılaşma süreci içinde akültürasyon sonucu ortaya çıkan değişmelerde, "dinin

dayanışmacı" kimliği ortadan kalktığı için, toplum yapısında önemli yarılmalar meydana gelmiştir. Ortaya çıkan kültürel boşluk (cultural lag), herhangi bir manevî değerler sistemiyle de takviye edilemeyince, yozlaşma derecesi yükselmiştir.

Durkheim, **İntihar** adlı son derece sistematik ve belgelere dayalı eserinde göstermiştir ki, 19. yüzyıl Fransasında, Katoliklere nazaran Protestanlarda intihar oranı daha yüksek düzeydedir. Her ikisi de bir inanç sistemi olmakla beraber, katoliklerde, kuralların sert ve bağlayıcı bulunması nedeniyle, intihar nisbeti daha düşük seviyede seyrettiği gözlenmiştir. Bu bulgular, günümüz batı toplumları için de hâlâ özelliğini korumaktadır.

Türk laiklik sistemi, en az iki nesli, eğitim süreci içinde, dini normlardan uzaklaştırmış ve toplumun öteki kurumlarına da damgasını vurmuştur. Nitekim, Türk eğitim sistemi, dini normlardan tamamiyle dışlanmış ve seküler (dünyevi) bir yapıya itilmiştir. Toplumun alt ve orta tabakalarından gelen ve dini duygularla donatılmış körpe dimağlara, 19. yüzyılın pozitivist felsefî görüşlerine dayalı fikir kırıntıları aşılmalı ve materyalist bir gençlik ordusu yetiştirilmiştir.

Aynı şekilde, hukuk ve ekonomik sistem de dini kimliğinden soyutlanmış ve sekülerize edilmiştir. Bu nedenle, Türk iktisat sistemi ile Türk hukuk modelinin bir manevî yapısı olduğu tezi savunulamaz. Etikası olmayan bir ekonomik düzenin, ithal edilen bir kapitalist sistemin peşine takılacağı, onunla birlikte sürükleneceği tabiidir. Nitekim, öyle de oldu. Toplumda, **tasarruf** diye bilinen yağıyla kavrulma kültür kodu yıkılmış, yerine "al-kullan at" türü bir başka dünyanın yaşayış biçimi hakim olmuştur.

Dini kurullarla ekonomik sistemlerin birlikteliği tezi, hem kapitalist sistemin kurucusu **Adam Smith** hem de **Max Weber** tarafından savunulmuştur. Bugün, Türk ekonomik sisteminin etikası nedir? Hangi manevî temellere dayanmaktadır? Bunlar da belli değil. Tüm iktisadi perişanlığımızda, çalıp-çırpmalarımızda, rüşvet ve iltimasa dayalı yaşantımızda beliren yapısal bozukluklar bu manevî boşluklardan kaynaklanmaktadır.

Yoksullaşma, gecekondulaşma ve marjinal alanların ortaya çıkmasında bu tür bir yozlaşmanın derin izleri bulunduğunu unutmamak gerekir. Gelir tabakaları arasındaki derin farklılaşmalar, kolay ve zahmetsizce para kazanma yollarının açık bulunması, bir yanda ekmek kuyruğunda bekleyen, "açız" diye sokaklara düşen insanların feryadı, bir yanda da üst zenginlerin ahlâk dışı lüks ve fantastik yaşantıları, bütün bunlar sosyal çürümenin belirtileri olsa gerek. Milletleşme olgusunu, bu yapısal bozukluklar da büyük çapta etkilemektedir. Tasada ve kıvançta birliktelik, ortak duyguları paylaşma ancak ve ancak gönül rızası ve hoşnutlukla gerçekleşebilir. Eğer insanların bir kesimi iş bulamıyor, yarınından emin değilse onları standart norm ve değerler etrafında toplamanın son derece güç olacağı inancındayız.

Türkiye, 1968'lerden beri, kitlelerin derin hoşnutsuzluğu içinde yaşamaktadır. "Talebe hareketleri", iki askeri darbeyi gündeme getirmiş, kırsal ve kentsel alanlara yönelik terörizm belasından Sakarya savaşından daha fazla insanı kaybına yol açmıştır. 1984'den beri de "halkların kurtuluşu" teorisine dayalı bir gerilla savaşı güneydoğu bölgemizde sürüp gitmektedir. Cumhuriyet rejiminin, çok kısa bir zamanda (40-45 yıl içinde) böyle bir açmaza yuvarlanmasında, yukarıda zikrettiğimiz yapısal bozuklukların büyük tesiri vardır. 1968-1980'ler arası öğrenci olaylarının oluşturduğu dönemlerde Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı, siyasal rejim sistemi, yönetim modeli, öğrenci olaylarına sahne olmuş, yer altı örgütlerinin şekillenmesini sağlamıştır. Uluslararası terörizmin uzmanı **Claire Stirling**'in yerinde teşhisiyle: "Atatürk ölmüştü. Miras bıraktığı politikası düşüncesiz, mirasyedi rüşvetçi rejimle harcanıp yok edilmiştir".*

1984-1995 yılları arası, Güneydoğu'da yaşayan gerilla eylemleri de yine bu yapısal bozukluklardan kaynaklanmaktadır. Her terörist eylem biçiminin dayanıklılığı, toplum yapısının mobilize gücüyle orantılıdır. J.F. Kennedy'nin, 1962 yılında öldürülmesi

* Claire Sterling, Uluslararası Terörizmin Perde Arkası: Terör Ağı, s. 303, 1981.

sonucu, kurulan bilirkişinin hazırlamış olduğu ciltler dolusu raporun son cümlesini burada hatırlatmak isterim: "**Bu cinayette Amerikan toplum yapısı sorumludur.**" Aynı şekilde, ülkemizde Yıllarca bitmeyen bir silahlı savaşta, toplum yapımızı sorumlu kılmayışımızın bir anlamı olabilir mi?

Bugün, ülkemiz bir terör ağı içindedir. **Kır gerillası ve kent terörizmi**, insanlarımız arasında huzur bırakmamıştır. Her sabah, vatandaş bugün ne oldu? Hangi cinayet işlendi? kuşkusuyla yatağından uyanmaktadır. Mutlu toplum olduğumuz öyle kolayca söylenemez. 12 Eylül öncesi ortamın geri geleceğini hatırlatan çan sesleriyle adeta huzursuzuz. Köpek öldürür gibi, çay parasına insanlar katledilmekte, mafya hesaplaşmaları ürkütücü bir dorukta, bankalar, taşıt araçları, devlet binaları bombalanmakta, memur-işçi-hemşire ve doktorlar iş bırakmak grevindedirler. Toplumun adeta çivisi oynamış durumdadır.

Kısacası, toplumsal uyum büyük ölçüde zedelenmiş, doku yıpranmaya yüz tutmuştur. Herkes, yarınından emin olmayan bir güvensizlik içindedir. Parlamento, rüşvet ve iltimasının nasıl düzenleneceği hususunda ABD'nin yasa tedbirlerini araştırmak için komisyonlar kurduruyor, temiz eller operasyonu için İtalyan savcı davet ediliyor, Anayasanın bazı maddeleri -çer çöp gerekçelerle- değiştiriliyor. Adeta, puerilizmi (çocuğumsu davranışları) hatırlatan bu tür girişimler adeta rejimin itibarını zedelemektedir. Ülkenin Güneydoğusu'nda, Türk ordusu, güçlü kadrosunu on bir yıldan beri seferber kılmış, telafisi güç maddi ve manevi kayıplar meydana gelmiş ve gelmektedir. Toynbee'nin ifadesiyle, bir ülkede aydını yaratıcılığını yitirip taklit seline kapılırsa, o vakit ülkesini dört bir yandan kuşatan dış proletaryaya yem olur. Bugün PKK'nın en yakın komşularımız tarafından eğitilmiş olması, himaye görmesi ve yasallığının benimsenmesi de bu gerçeği bütün çıplaklığı ile bize açıklamaktadır.

Ülkenin, Doğu ve Güneydoğusunun sürekli terörizme açık olması da bu tür bir -sosyal yapıdan kaynaklanıyor, demiştik. Gerçekte, yörede aşiret-kabile kuruluşunun hâkim olduğu, ev-

rimin geç kalmış bir safhası yaşanmaktadır. Yaklaşık, yöre nüfusunun % 25'ini teşkil eden bu yapısal durum, iç düzen, töre ve gelenekleriyle farklı bir dünya imiş gibi algılanmaktadır. Kendilerine has **silsilenamelerle** aşiret "**ağa** veya **reisliğini**" sürdüren, kan bağlarıyla birbirine bağlı, bu kapalı yapılar da milletleşme veya millet-oluşturma süreciyle bütünleşmekte zorluk çıkarmaktadır.

Görülüyor ki, **milletleşme** gerçekleşmeden önemli sosyal yarılmaların önünü almak mümkün değildir. Bu durum, başlangıçta ileri sürdüğümüz hipotezin gerçekliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. "**Niçin Milletleşme**" diye ifade ettiğimiz sorunun önemi burada ortaya çıkmaktadır. O halde, bu inceleme boyunca ele alınan konular toplumsal yozlaşmanın boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekici olsa gerek.

İNDEKS

ŞAHİS ADLARI

- Abduh, Muhammed, 73
Abduh, Şeyh Muhammed, 122
Akçura, Yusuf, 125
Ali, Hüseyin Zade, 125
Amin, Samir, 153
Andrews, Peter Alford, 11, 18, 20, 23, 24
Anter Musa, 21
Armand, 78
Aron, Raymon, 205
Aron, 206, 214
Barkan, Ömer L., 71
Bazin, 21
Bekoviç, İzzet, 44
Bell, Daniell, 2, 46, 93, 97, 132, 193, 213
Bell, 89
Bennigsen, 178
Bitlisi, Şeref Han-ı, 31
Bloom, Allan, 46, 88
Bloom, 89
Blunt, 74, 122
Bottomore, 194
Bruinessen, Martin Van, 21, 29, 82
Cahen, Claude, 116
Cahen, 169
Cuiserier, J., 118
Çelebi, Kâtip, 87
Çorniya, 101
Çurki, 101
Danilevsk, Nikolay, 41

- Dreyfus, 202
Dubletsky, 67
Durkheim, Emil, 25
Durkheim, 217
Duverger, 207
Eaton, Gai, 59
Eisensttat, 175
Eliot, T.S., 155
Engels, 203
Feyarabend, 186
Feyerabend, 188
Friedman, 191, 192
Fukuyama, 25, 184, 186
Galbraith, 192
Gasset, 42
Gellner, Ernest, 165, 175
Gellner, 176
Glassnost, 102
Gökalp, Ziya, 39, 44, 64, 60, 69, 74, 77, 103, 107, 109, 110, 111,
112, 124, 125, 131, 133, 171, 174, 186, 201,
Green, 13
Gülen, 184
Güvenç, B., 26, 52, 54, 75, 87, 164, 168, 169
Halim, Sait Paşa, 122
Hamid, Abdülhak, 53
Harmatta, 27
Harris, George, 207
Harris, 209
Hasasori, 142
Hayek, 192
Heper, 189
Hintze, 151
Horkheimer, 44
Huizing, John, 45

- Huizing, 46
Huntigton, 197, 198
İnalcık, Halil, 74
İsawi, Charles, 52
İsawi, 169
İver, Mac, 59
Jung, 59
Kadri, Hüseyin Kâzım, 69
Kağıtçıbaşı, Çiğdem, 66
Karamer, S.N., 81
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 73, 90
Kemâl, Namık, 72, 185
Kessler, Gerhard, 136
Kırzioğlu, 23
Kinross, Lord, 22
Klinberg, 66
Kolars, 67
Konfüçyüs, 64, 198
Köprülü, Fuad, 30, 73
Kramer, 28, 29
Kutluata, Muhtar, 20
Landau, J.M., 208
Leibnitz, 206
Le Play, 25, 194
Lerner, 188
Lewin, Kurt, 61
Lipset, 204, 210
Magnarella, Paul, 23
Manheim, Karl, 206
Marden, 13
Mardin, Şerif, 65, 66, 118, 176, 177, 179
Marx, Karl, 25
Marx, 203
Mc. Kenzie, 22

- Mc Luhan, 80
Meeker, 67
Meriç, Cemil, 174
Merton, Robert, 205
Merton, 164, 165
Mille
Mills, Wright, 136
Minorski, 21
Molnar, Thomas, 204
Morin, Edgar, 78
Morin, 78
Myrdal, Gunnar, 132
Nasr, Hüseyin, 183, 207, 211
Nasr, Seyyid H., 168
Nasr, 177
Nisbet, 164, 165
Ortega, Jose, 41
Özdalga, 183
Parker, Palmer, 54
Parsons, 12
Plato, 57
Popper, 188
Rahman, Fazlur, 168, 183
Rogers, E.M., 186
Rosenthal, 52
Said, Edward, 78
Sblizhheine, 98
Sezer, Baykan, 171
Shibutani, Tamotshu, 164
Shils, Edward, 205
Shils, 206
Sinanoğlu, 150
Skinner, 164
Smith, Adam, 137, 138, 217

- Smith, Anthony D., 165
Sorokin, P., 106
Sorokin, Vladimir, 48
Spengler, Oswald, 41, 87
Spengler, 89
Spuler, 177
Stirling, Claire, 218
Straauss, Claude Lévi, 165
Sumer, 28
Süavi, Ali, 185
Svanberg, Ingvar, 19
Şerif, Muzaffer, 164
Tarkovski, Andrei, 93
Teymiye, İbn, 180
Togan, Zeki Velidi, 23
Tonyukuk, 27
Topçu, Nurettin, 122
Toynbee, Arnold, 87
Toynbee, 41, 58, 173, 206
Tönnies, Ferdinand, 164
Trommsdorff, 65, 193
T.S. Eliot, 79
Tuna, Nedim, 28
Turhan, Mümtaz, 40, 111, 171
Turhan, 112
Unat, Kadri, 149
Ülgener, Sabri, 204
Ülgener, 206
Ülken, Hilmi Ziya, 62, 63
Weber, Max, 65, 138, 217
Weber, 45, 59, 110, 151, 192
Zimmerman, 195
Zolitya, 101

KONU ADLARI

- Abbasiler, 168
Abdülhamid, 56
Ağa, 82, 141
Ahrar fırkaları, 66
Ahrar Fırkası, 191
Akültürasyon, 174
Aleviler, 8
Alifan, 29
Alt kültür, 155
Ameleperver Cemiyeti, 208
Amerikanizm, 97
Amish'ler, 3
Anadolu medeniyetleri, 79
Anadolu uygarlıkları, 34
Anayasa vatandaşlığı, 160
Annales Okulu, 184
Aramiler, 24
Arapça, 56
Araplaştırma, 168
Arap milliyetçiliği, 71, 169
Asabiye, 26, 52, 164, 169, 75, 54
Asrı Saadet, 170
Asuriler, 8
Asyatik, 60, 61
Aşiret, 75, 107
Aşiret-kabile, 55, 219
Aşiretleşme, 56
Aşiret Mektebi, 56
Avrokrasi, 78, 80
Aydın kimliği, 205

- Aydınlar Afyonu, 212
Aydınlar Bildirisi, 212
Aydın sosyolojisi, 202, 205, 206, 214
Azınlık, 12
Balkanizm, 173
Batıcı, 59
Batıcılışma, 174
Batılılaşma, 61, 64
Batının Çöküşü, 87
Batı sosyolojisi, 165
Bendix, 151
Benlik-kavramı, 164
Bilim metodolojisi, 196
Budist-Şinto, 64
Budizm, 198
Buhran, 69
Bügdüz, 31
Büyük Toplum, 3, 56, 144
Büyük Ümmet, 73
Celali ayaklanmaları, 118
Celali fetreti, 120
Celali lideri Abaza Hasan, 119
Cemaat-ı İslâmi, 185
Consumer Society, 192
Culturati, 47
Çepniler, 8
Çoklu Milliyetçilik, 165
Çorniya, 101
Çurki, 101
Çuvaşlar, 162
Çuvaş Türkü, 162
Deutsch, 167
Devlet, 82
Dış proletarya, 58

- Dış Türkler, 68
Dicle-Fırat Federasyonu, 35
Dil, 60, 61, 71
Dil ve tarih, 61
Din, 61, 68, 166
Dini kimlik, 164
Dini modernleşme, 64
Dominant, 54
Dukhaborlar, 3
Eğitim, 61
Eisenstadt, 151
Elitist, 186, 201
Emeviler, 168
Empati, 156, 188
Entegrizm, 61
Entelijansiya, 202, 214
Ermeniler, 29
Eski kültür, 131
Esprit de Corps, 169
Estetik, 71
Eşitlik, 87
Etni, 166
Etnik, 12
Etnik kimlik, 164
Etniklik, 187
Etik yaklaşım, 17
Evrenselleşme, 58
Evrensel kültür, 77, 80, 83, 91
Evrensellik, 132, 163
Feminizm, 186, 187
Feodal, 107
Ferdiyetçilik, 87
Fratri, 74
Freudian, 187

- Fundamentalizm, 65, 163, 177, 178, 180, 183
Gagauzlar, 162
Garpçı, 59
Gecekondulaşma, 48, 218
Gelenekselleşme, 163
Gençlik kültürü, 47
Ghetto kültürü, 133
Glassnost, 102
Globallaşan, 80
Globalleşme, 58
Gökoğuz, 161
Grek, 55
Greko-Latin, 34, 62, 63, 64
Greko-Latin kültürü, 79
Greko-romen, 127
Gürcü, 166
Hakim kültür, 43, 139, 155
Hakim toplum, 55, 156, 156
Halk kültürü, 48
Harmoni, 198
Helenistik kültür, 129, 130
Hellenistik, 127
Herodian, 58
Hintliler, 29
Hitit, 55
Hititler, 29
Hord, 74
House projesi, 73
Humeyni, 177
Hutterit'ler, 3
Hümanizm, 80
Hümanizma, 83, 91, 132, 163
Hümanizma kavramı, 80
İç proletarya, 58

- İdeolojik kirlenme, 214
İkonoklazm, 47
İlerleme felsefesi, 188
İmam-Hatip çizgisi, 64
İmparatorluk, 107
İntegrisme, 178
İslamcı, 59
İslâmcılar, 171
İslâmcılık, 69
İslâmlaşmak, 64, 125, 168
İslâmlaştırma, 71, 169
Kabile, 52, 107
Kabileleştirme, 55
Kadriye, 179
Kapitalizmin ruhu, 45
Karşıt-kültür, 47
Katılımcı demokrasi, 172
Kavim şuuru, 168
Kavramlar kaosu, 77
Kazakistan, 178
Keldaniler, 8, 24
Kemalist ideoloji, 62, 131
Kemalist paradigmayı, 62
Keskoi, 142
Kırmançça, 56
Kızılderililer, 3
Kimlik, 164
Kirvelik, 29
Kitle kültürü, 41, 44, 45, 48, 57
Klan, 52, 74, 75, 107
Klandan-moity'e, 170
Kokutai, 53, 64, 216
Kollektivist, 65
Konfuçyüz, 197

- Konfüçyan, 193
Kozmopolit aydın, 112
Kök Paradigma, 65, 177
Köy Enstitüsü, 130
Kurmanca, 29
Kutsal dışı, 216
Kübrai, 179
Kültür, 60, 71, 165, 206
Kültürde çözülme, 154
Kültürde hümanizma, 62, 63, 79
Kültürel asimilasyon, 167
Kültürel diriltme, 168
Kültürel mozaikler, 82
Kültürel paralelizm, 96
Kültürel yozlaşma, 163
Kültür Hümanistleri, 65
Kültür mozaigi, 83, 163
Kültür şoku, 49
Küreselleşme, 163
Ladini, 61
Laik kültür, 54
Laikleşme, 61, 65
Lambert, 66
Latin-Yunan, 62
Lazca, 22
Lezgiler, 22
Lidya, 55
Malakan, 91
Malakanlar, 18, 85, 86
Marksist, 165
Marshall McLuhan, 48
Medeniyet, 77
Mezhep, 165
Millet, 51, 52, 75, 103, 106, 147, 148, 156, 166, 171

- Millet-altı, 9, 55
Millet-i hakime, 55
Milletleşme, 51, 54, 55, 56, 60, 105, 146, 167, 167, 220
Millet-olma, 103
Millet-oluşturma, 160, 215
Millet-tahribi, 167
Millet-üstü, 9
Millet yapma, 51, 53, 167
Milli devlet, 110
Milli kimlik, 164, 165
Millî kültür, 9, 61, 62, 63, 95, 110, 112, 142
Millileşme, 125
Millî özdeşleşme, 172
Milliyet, 53, 68
Milliyetçiler, 69, 52, 53
Milliyetçilik, 62, 69, 105, 122
Milliyet grupları, 13
Mistik milliyetçilik, 125
Mobilization, 167
Modern devlet, 117
Modern milletler, 168
Modern sosyoloji, 170
Modernus, 181
Molokanlar, 3, 18
Mozarab, 71
Muvati, 74
Nakşibendi, 179
Natus natura, 103
Nesturiler, 8, 24
Nizam-ı Âlem, 72
Nominalizm, 77
Nudizm, 186
Nurcu, 176
Nurculuk, 177

- Oğuz romantizmi, 170
Ortodoks felsefe, 131
Ortodoks kültür, 112
Oryantalist Goldziher, 169
Oryantalizm, 81, 78
Osmanlı, 60, 63
Osmanlı toplumu, 168
Özbekistan, 178
Özgürlük, 87
Partikülarist, 194
Patrimonyal, 153
Perestroika, 191
Pilavoğlu, 185
PKK, 56, 219
Post-materyalist, 193
Postmodernizm, 163, 185, 186, 190
Prima İnterparens, 79
Proletarya kültürü, 48
Puerilizm, 45, 46
Püritanizm, 65
Radikalizm, 183
Reform, 60, 62, 170, 181
Resmi teori, 61
Rönesans, 60, 61, 62, 129, 170
Rurbanizasyon, 186
Samuray, 193
Sanat, 71
Sblizhheine, 98
Seksüalizm, 186
Sekülerizasyon, 66
Seküler, 217
Selefiye, 180
Sosyal Darwinci, 135
Sosyal dayanışma, 169

- Soy, 165
Standard kültür, 167, 156, 156
Süryaniler, 8
Şavak ve Alikan aşiretleri, 7
Şerefname, 21, 31
Şeyh, 82
Şu'ubiyye, 169
Tahtacılar, 8
Tanzimat, 181
Taoizm, 198
Tarihin Sonu, 26
Tecdit, 181, 182
Tehzib, 39
Tek kültür, 167
Tek-kültürlü millet, 167
Tevhid-i Tedrisat, 179
Toplum, 61
Türkçü, 59
Türkçüler, 69, 171
Türk entelijansiyası, 209
Türk fundamentalizmi, 190
Türk Hümanistleri, 34
Türk hümanizması, 62, 64, 79
Türk-İslâmî, 185
Türkistan, 178
Türkiyeliyim, 54
Türkiye vatandaşlığı, 160
Türk Kimliği, 36
Türkleşme, 61, 72, 64, 169
Türkleştirme, 71, 169
Türköne, 185
Türk sosyolojisi, 165
Türk türü sosyalizm, 209
TÜSİAD, 59

- Uc-hinterland, 145, 153, 154
Umma, 51
Urartu, 55
Usbe, 169
Ümmetçilik, 51, 53, 54, 56, 60, 63, 64, 68, 122, 171
Ümmetçi ideoloji, 170
Ümmetçilik-milliyetçilik, 123
Ümmet devri, 103
Ümmet kültürü, 54
Ümmetleşme, 216
Ümmet-millet, 51
Üniter, 167
Üst kültür, 155
Valâ-Mavali, 70
Weberian, 197
Yakubiler, 24
Yan-kimlik, 164
Yan kültür, 155
Yeni Anadolucular, 130
Yeni Anadoluculuk, 129
Yeniden Gelenekselleşme, 185
Yeniden toplumsallaşma, 186
Yeni dünya düzeni, 57, 64
Yeni liberalizm, 163, 192
Yeni Osmanlılar, 124
Yeni toplum düzeni, 60
Yir Yoront, 86, 91
Yoksullaşma, 218
Yoksulluk kültürü, 49, 134
Zazaca, 20, 29, 56
Zen, 64
Zenginlik kültürü, 134, 138, 139
Zenginlik yan-kültürü, 138
Zolitya, 101

